پردا سپ
پاسي ٿيا
[آتم ڪٿا]
نور الصباح قاضي

پردا سپ پاسي ٿيا

ليکڪ

نور الصباح قاضي

ساحل پبليڪيشن - حيدرآباد
2020ع

ڊجيٽل ايڊيشن:
2020ع

سنڌ سلامت ڪتاب گھر

حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو :	**پردا سپ پاسي ٿيا**
ليکڪ:	نورالصباح قاضي
ڇاپو پهريون:	سيپٽمبر 2020ع
ٽائٽل ڊزائين:	مور ساگر
ڪمپوزنگ:	نعمان علي جوٽيجو ۽ ماجد علي جوٽيجو
ڇپائيندڙ :	ساحل پبليڪيشن حيدرآباد
ڇپيندڙ:	**ساحل** پرنٽرز حيدرآباد. 03332634650
قيمت:	500/_ روپيا

ڊجيٽل ايڊيشن: سنڌ سلامت 2020 ع

www.sindhsalamat.com

پاڻ پردو پاڻ کي، طالب! سڃ تون،
نڪا هان نہ هون، پردا سپ پاسي ٿيا.

(شاهہ لطيف - سُر آسا)

Oh Seeker! Know this, `Self is the barrier`
Remove it and you will find way clear.
(Translated by: Amena Khamisanai)

ارپنا

پنهنجي آتم ڪٿا جو هيءُ قلمي پورهيو ارپيان ٿي، پنهنجي
مرحوم بابا سائين ۽ امڙ جيجل کي
جن مونکي پيار ڏئي
اُتساهه ڏِنو
اُنهن جي ڏِنل علم جي روشني منهنجي هٿن ۾ لکڻ جي
سگهه پيدا ڪئي. شال جنت الفردوس ۾
اعليٰ درجي تي هُجن.

سنڌ سلامت پاران:

سنڌ سلامت **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** سلسلي جو نئون ڪتاب **”پردا سپ پاسي ٿيا“** اوهان اڳيان حاضر آهي. هي ڪتاب پروفيسر **نور الصباح قاضي** جو لکيل آهي. پروين موسيٰ ميمڻ لکي ٿي:

”پردا سپ پاسي ٿيا“ هڪ محنتي شاگردياڻي، ذمہ دار اُستاد، پرخلوص ۽ محبتي مزاج واري شخصيت جي زندگيءَ جو داستان آهي. مون هن داستان جو فقط مسودو نہ پڙهيو آهي بلڪ خود ”صبا“ کي بہ پڙهيو آهي. سندس حساس طبيعت، اٽل ارادو، يادگيري ۽ حافظي جي قوت، ماڻهو شناسيءَ جو ذوق اعليٰ درجي جو آهي جو هر هڪ وٽ ڏِسڻ ۾ نہ ايندو، خاص طور سندس ياداشت غضب جي آهي.“

آتم ڪٿا ’پردا سپ پاسي ٿيا‘ ۾ زندگيءَ جي سيني پَهَلوئن ڏُکن، سُکن، خوشين، غمين تي لِکيو ويو آهي. توڙي جو ليکڪا نورالصباح قاضي جي قلم مان سرجِيَل هيءَ پهرين تخليق /پهريون ڪِتاب آهي، پر اوهان جڏهن هِن آتم ڪٿا کي پڙهندا تہ اِهو بِلڪل وِساري ويهندا تہ واقعي ليکڪا جو لکيل هي پهريون ڪِتاب آهي.

هي ڪتاب **ساحل پرنٽرز حيدرآباد** پاران 2020ع ۾ ڇپايو ويو آهي. ٿورائتا آهيون مور ساگر جا جنهن ڪتاب جي ڪمپوز ڪاپي موڪلي، مهربانيون پيڻ نور الصباح قاضي صاحبہ جون جنهن ڪتاب سنڌ سلامت ڪتاب گهر ۾ پيش ڪرڻ جي اجازت ڏني.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

فهرست

❊	اداري پاران	مور ساگر	08
❊	مهاڳ	ڊاڪٽر پروين موسيٰ ميمڻ	09
❊	پنهنجي پاران	نورالصباح قاضي	16

01 **باب پهرين** 19

خانداني پس منظر

02 **باب ٻيو** 25

پنهنجي جنم ڀومي (ضلعي جو سماجي سياسي ۽ علمي پس منظر

03 **باب ٽيو** 39

دُنيا ۾ اچڻ کان وٺي مئٽرڪ پاس ڪرڻ جو احوال ۽ ڪجھ متفرقات

04 **باب چوٿون** 118

زندگيءَ جي ڪارونهوار ۾ ساٿ ڏيندڙ انسان

05 **باب پنجون** 157

ڪاليجي زندگيءَ کان تا حال جو احوال

پبلشر پاران

پاڙ پردو پاڙ ڪي، طالب! سڄ تون،
نڪا هان نہ هون، پردا سپ پاسي ٿيا.

سُهڻي لطيف سرڪارؒ جي هِن بيت سان آتم ڪٿا ’پردا سپ پاسي ٿيا‘ جو آغاز ٿئي ٿو. جنهن ۾ زندگي جي سيني پَهَلوئن ڏُکن، سُکن، خوشين، غمين تي لِکيو ويو آهي. توڙي جو ليکڪا نورالصباح قاضي جي قلم مان سرجِيَل هيءَ پهرين تخليق /پهريون ڪِتاب آهي، پر اوهان جڏهن هِن آتم ڪٿا کي پڙهندا تہ اِهو بِلڪل وِساري ويهندا تہ واقعي ليکڪا جو لکيل هي پهريون ڪِتاب آهي.

هِن آتم ڪٿا ’پردا سپ پاسي ٿيا‘ ۾ ليکڪا اوهانکي جيڪي يادگيرين جا ڳوٺ گُهمائي ٿي، اُن ۾ نہ صرف يادگيرين جا ڳوٺ پر اُنهن يادگيرين جي ڳوٺن کي بيتن/ شعرن جا اڏيل ڪوٽ وڏيڪ سَت رَنگو بڻايو بيٺا آهن. جنهن سان آتم ڪٿا جي سونهن وڏيڪ نِکريل نظر اچي ٿي.

ليکڪا نورالصباح قاضي ننڍپڻ کان ڪاليج، ڪاليجي سرگرمين، نوڪري، شادي، رٽائرمينٽ تائين پنجن بابن ۾ پنهنجي زندگيءَ کي آڻي اوهان آڏو رکي ٿي. مونکي قوي اُميد آهي تہ ادبي کيتر ۾ هيءَ آتم ڪٿائي ڪِتاب پنهنجي الڳ حيثيت ٺاهيندو.

ساحل پبليڪيشن جو ڇپيل هي ڪِتاب اوهان کي ڪيئن لڳو؟ پنهنجي راءِ جو اظهار ضرور ڪندا.

اوهانجو پنهنجو

مور ساگر
03332634650
03002634650

مهاڳ

سُٽ تنين جو سڦرو

جا سنهو نہ سکي، سا مَر رنڍا ئي روڙي،
سُٽ تنين جو سڦرو، ويا ترازيءَ توري،
ٿلهي ۽ ٿوري، ويچاريءَ سان وڙَ ٿيو.
(سر ڪاپائتي 1۔2)

”پردا سپ پاسي ٿيا“، جي عنوان سان پروفيسر نورالصباح قاضيءَ جي آتم ڪهاڻيءَ جو مسودو مهاڳ لِکجڻ لاءِ اڄ منهنجي هٿن ۾ پوسٽ ذريعي پهتو آهي، جنهن جو مونکي شدت سان انتظار پُڻ هو ۽ بنا دير لکڻ شروع ڪيو اٿم. نورالصباح/ صبا جا منهنجي ڪاليج جي ساٿياڻي ۽ ساهيڙي آهي. جنهن سان سالن جو دوستيءَ جو ناتو آهي ۽ مون ئي ڪيس اصرار ڪري انهيءَ تي آماده ڪيو تہ هوءَ پنهنجي آتم ڪهاڻي لکي. (چو تہ منجهس لِکڻ جو ڏانءُ ڪاليج جي زماني کان ڏِٺو اٿم جنهن جي مونکي ڄاڻ آهي) پر هِن ڪسرنفسيءَ کان ڪم وٺندي چيو تہ: ”پروين ! آئون ڪا ايڏي وڏي ليکڪا يا مشهور شخصيت نہ آهيان جو آتم ڪهاڻي لِکان ۽ منهنجي آتم ڪهاڻي پڙهڻ لاءِ ڪنهن کي دِلچسپي ڇو ٿيندي؟!“ منهنجو مؤقف اهو هو تہ: ”تون آتم ڪهاڻي لک ۽ بهترين لکي ويندين ۽ سڀ پڙهندا ۽ ضرور پڙهندا“ هِن کي مون کان سواءِ ٻين بہ اهو شوق ڏياريو پر درحقيقت سندس اندر جو اِهو لکڻ جو شوق ۽ جذبو هو جنهن جي ڪري ڇئن سالن جي محنت ڪانپوءِ اِهو ڪم پايہ تڪميل تي پُهتوآهي ۽ سڀ پردا پاسي ٿي ڪِتاب اوهان جي هٿن ۾ آيو آهي.

آتم ڪهاڻي تحقيق پنهنجي وقت جو هڪ تاريخي دستاويز آهي. جنهن مان لِکندڙ جي شخصي احوال سان گڏ سندس زماني جي فردن، وقت جي حالتن جي پروڙ پوَي ٿي. جارج برنارڊشا لکيو آهي تہ:

The man who writes about himself and his own time is the only man who writes about all people and obout all times.

سو آتم ڪهاڻي نہ فقط علم ۽ ادب جو حِصو آهي پر لکندڙ جي بيان ۾، ماڳن، مڪانن (جن سان سندس ڪنهن نہ ڪنهن حوالي سان تعلق رهيو آهي) سان گڏ انهيءَ دؤر جي سياسي، سماجي، قومي، معاشي، ثقافتي ۽ تاريخي حالتن جا عڪس پڻ پسجن ٿا.

آتم ڪهاڻي لکڻ ۾ سچو پچو احوال لِکڻ هڪ وڏي دِل گُردي جو ڪم آهي. علامہ آءِ آءِ قاضي آتم ڪهاڻيءَ کي فقط ”سچ جي اُپٽار“ سڏي ٿو. هڪ رواجي پڙهيل ڳڙهيل ماڻهو بہ جيڪڏهن سچ جي سُونهن ۾ بي ريائيءَ سان پنهنجي يادگيرين کي قلمبند ڪري ٿو تہ وڻندڙ بيان سان اِهو هڪ دلپذير ڪِتاب شمار ٿي سگهي ٿو ۽ اُن جي برعڪس ڪو سائنسدان، سياستدان، سماجي ڪارڪن يا علم ادب ۽ آرٽ جو معروف شخص بہ جيڪڏهن پاڻ پڌائڻ، وڏائي ۽ هو پنهنجي ڪوڙي واکاڻ واري ڪتا لِکي عام جي اڳيان آڻيندو تہ نہ ڪو اُن کي پڙهندڙن وٽ مانَ مِلندو ۽ نہ ئي اهڙيءَ تحرير جي ڪا اثر انگيزي پڙهندڙ تي ٿيندي. اهڙي طرح سان ڪتاب جي موضوع کي پڻ ڪاپاري ڌڪ لڳي ٿو.

آتم ڪهاڻيءَ جي صنف ادب ۾ سُکي هوندي بہ ڏُکي آهي. اهو ڪو رواجي ڪم نہ آهي ۽ نہ ئي هر ماڻهو انهيءَ کي لکي سگهي ٿو. امداد حسيني تہ ايتريقدر چوَي ٿو تہ: ”آتم ڪهاڻي لِکڻ جهڙوڪ پُل صراط ٽِپڻ آهي“ (لڇمڻ ڪومل جي آتم ڪهاڻي ”وهي ڪاتي جا پنا“ جي مهورتي تقريب 2006ع ۾ چيائين) آتم ڪهاڻي هڪ شخص جو پنهنجي حياتيءَ ۾ پاڻ بابت لکيل احوال آهي، جنهن ۾ يقيناً مُڪمل زندگيءَ جو احاطو نٿو ٿيئي. پر انهيءَ جي باوجود بہ سندس لِکيل انهيءَ احوال مان هِن جي حياتيءَ جي ڪيترن ئي رُخن تي روشني پوَي ٿي، هو پنهنجي ۽ پنهنجي دوستن، مِٽن مائٽن ۽ گڏ ڪم ڪندڙن بابت جيڪا قلمي طور وندڻ پنهنجي پڙهندڙن سان ڪري ٿو انهيءَ پڙهڻ سان نہ فقط سندس سوچون، خيال، خواهشون، جذبا ۽ عمل سامهون اچن ٿا. پر بيا پڻ انهيءَ مان گهڻو ڪجهہ پرائين ٿا.

”پردا سپ پاسي ٿيا“ هڪ محنتي شاگرد ياڻي، ذمہ دار اُستاد، پرخلوص ۽

محبتي مزاج واري شخصيت جي زندگيءَ جي داستان آهي. مون هن داستان جو فقط مسودو نہ پڙهيو آهي بلڪ خود ”صبا“ کي بہ پڙهيو آهي. سندس حساس طبيعت، اٽل ارادو، يادگيري ۽ حافظي جي قوت، ماڻهو شناسيءَ جو ذوق اعليٰ درجي جو آهي جو هر هڪ وٿ ڏِسڻ ۾ نہ ايندو. خاص طور سندس ياداشت غضب جي آهي. سندس ئي ڏِنل شيخ اياز جي شعر موجب تہ:

”اهي وِساريل ورق ماضيءَ جا، وري دِل تي تري آيا“

سو هِن بنا ڪنهن نوٽس ناهڻ جي ۽ ڪنهن بہ ڊائريءَ ۾ ڪي يادگيريون نہ لکڻ جي باوجود ذهن تي زور ڏيندي پنهنجي چار سالن جي عمر جي ياداشت هڪ تسلسل ۾ آڻي اڄ تائين جا ويچار پنهنجي پڙهندڙن سان شيئر ڪيا آهن.

304 صفحن جي هن آتم ڪهاڻيءَ جا پنج باب آهن جنهن ۾ پهريون خانداني پس منظر، ٻيو جنم ڀومي ضلعي جو سماجي، سياسي ۽ علمي پس منظر باب ٽيون، جنم کان مئٽرڪ تائين جو احوال، باب چوٿون، زندگيءَ جي ڪاروهنوار ۾ ساٿ ڏيندڙ انسان ۽ پنجون ڪاليجي زندگيءَ کان تاحال جو احوال.

سندس ڏِنل ترتيب وڻندڙ آهي، پر جيڪڏهن انهيءَ ۾ باب چوٿون زندگيءَ جي ڪارهنوار ۾ ساٿ ڏيندڙ انسان، آخري باب هجي ها تہ مئٽرڪ کان پوءِ ڪاليجي زندگي هڪ ساڳئي تسلسل ۾ اچي ها. پر ممڪن آهي ليکڪا جي يادن ۾ آيل اُهي واقعا وقتاً فوقتاً انهيءَ ريت آيا هجن جو هن انهيءَ ترتيب تحت لکڻ بهتر سمجهو.

هيءَ آتم ڪهاڻي ڪردارن ۽ فنون جا اڻ ڳڻت رُخ ڏيکاري ٿي. حياتيءَ ۾ ڪيترائي ڪِردار انسان جي سامهون ايندا ۽ ويندا رهيا آهن. جن مان ڪي ايترا تہ مظبوط ۽ سگهارا هوندا آهن. جن جو ياداشت جي ڦرهئي تان مٽجي وڃڻ ناممڪن هجي ٿو. نورالصباح جي زندگيءَ ۾ پڻ اهڙيون ڪيئن شخصيتون پنهنجو عڪس ڇڏي ويون آهن جي ڪائنس وِسري نہ سگهيون آهن، اُنهن جيئرن جاڳندن، سگهارن ڪِردارن ڪيس دِلي ۽ دِماغي طور انهيءَ تي آماده ڪيو تہ هوءَ سندن بابت قلم کڻي.

سندس هن ڪتاب ۾ محنتي ۽ محبتي استادن جي ڪثرت پسجي پئي، سندس پنهنجا اسڪول ۽ ڪاليج جا اُستاد جيئن دادي اربو، دادي رضيہ، دادي

افضل، دادي اقبال، دادي ڏيلان، بدر قاضي (ڊاڪٽر قمر واحد جي ڀيڻ) آپا زينب قاضي، زبيده چاند، دادي ليلان هرچنداڻي، مس خالده خانم، آپا زبيده قادري، آپا قدسيه مفتي، آپا نجمه شيخ ۽ ٻيون هن، جيڪي هن کي ڪڏهن به وسري نه سگهيون آهن. سندس ڪاليج جي تعليم دوران جون ساهيڙيون رضيه، پري، ڊاڪٽر تهمينه مفتي، رخسانه قاضي ۽ ٻيون جن سان نورالصباح جو يادگار وقت گذريو ته اُنهن ڪاليجي ساهيڙين سان گڏجي ابنِ رشد ڪاليج ۾ سنڌي فنڪشن جو بُنياد پُڻ وڌائون. اهو ثقافتي سرگرمين جو قدم ميرپورخاص جهڙي ننڍي شهر ۾ سنڌيت ۽ قوميت جو اهڃاڻ ٿي ويو ۽ پوءِ اڪثر ڪامياب لطيف ڏي هن ڪاليج ۾ ٿيا، جن ۾ نورالصباح جي وڏي ڪنٽريبيوشن آهي، هن سنڌي نياڻين ۾ لڪيل ٽيلينٽ کي ٻاهر آندو. مونکي ياد آهي 1993ع کان 1998ع تائين آئون پڻ ميرپورخاص ۾ انهيءَ ڪاليج ۾ صبا سان گڏجي ڪم ڪندي هيس، تڏهن ڏِسندي هيس ته هوءَ شاهه عبداللطيف ڏهاڙي لاءِ وڏي محنت ڪندي هئي ۽ مون ۽ حميده کي انهيءَ لاءِ زور ڀريندي هئي، ته وڏيڪ ڏيان ڏيون پروگرام اهڙو ٿيئي جو ڪاليج ۾ ملهايل هفتي جو بهترين پروگرام ”لطيف ڏي“ ٿئي.

لغاري ڇوڪرين کان سنڌ جي نقشي واري رِلي اڳواٽ گهرائي رکندي هئي، اسٽيج کي سهڻين رِلين ۽ وڇڻين سان سينگاريندا هئاسين. شروع شروع ۾ ته آئون صبا جي چوَڻ تي هلندي هيس جو هوءَ (HOD) هيڊ آف ڊپارٽمينٽ هئي (حالانڪ انهي ۾ اها ڳالهه نه هئي) پوءِ مون کيس مشورا به ڏيڻ شروع ڪيا ۽ آخري فنڪشن ۾ ڪي ميمڻ ڏيپلائي ڇوڪريون پُڻ آندم جن وٽ ڪاسمٽيوم به سُنا هئا ته ايڪٽنگ به سُني ڪيائون ۽ صبا منهنجي ۽ حميده جي صلاحن کي مانَ به ڏيندي هئي. HOD تي ياد آيم جڏهن آئون حيدرآباد مان ميرپورخاص بدلي ڪرائي آيس، تڏهن مس ڪاظميءَ وٽ صبا مون کي وٺي هلي بلڪ هُن اسان کي گهرايو هو مون کي ڏِسي چيائين، ”آپ کونسی کلاس لیں گی“ مون صبا سان ڪو به مشورو ڪرڻ بغير ئي چيو ته ”مس بي اي فائنل“، ڇو جو حيدرآباد ۾ آئون بي اي کي پڙهائيندي هُيس. حلانڪ ڪاليج ۾ جونيئر ٽيچرز فرسٽ ايئر ۽ انٽر ۽ سينئر ٽيچر ڊگري ڪلاسن کي پڙهائندا آهن ۽ ڪلاسز هيڊ آف دي ڊپارٽمينٽ کين ورهائي ڏيندیون آهن.

پر مون کي اِها خبر نہ هئي سو نہ پھ خود ئي فيصلو ڪري جواب ڏئي ڇڏيم. مس ڪاظمي صبا ڏي مُشڪي نيهاريو پر شابس هجي نورالصباح کي هُن منهنجو اهوچوَڻ ذرو بہ مائنڊ نہ ڪيو پاڻ خوشدليءَ سان چيائين تہ ، "پلي توهان بي اي کي پڙهايو آئون انٽر وٺنديس". اهو احساس مون کي پوءِ اڳيان هلي ٿيو انهيءَ وقت تہ آئون نئين نئين ليڪچرر لڳي هيس، انهن اصولن جي خبر ڪونہ هئم پر جڏهن چاڻ پيم تڏهن نورالصباح جي مزاج ۾ سهپ جي قائل ٿيس. منجهس برداشت همت ۽ دوستيءَ جو جذبو اُتم آهي. باقي سو خود طرفان لاپرواهہ رهي جو فنڪشنن جو فڪر رکي خود کي بيمار ڪري وجهندي هئي. بلڊپريشر هاءِ ٿي ويندو هئس. نورالصباح منهنجي ابنِ رشد ۾ اچڻ کان اڳ ۽ مون کان پوءِ بہ (آئون ڇهہ سال رهيس) جيڪي لطيف ڊي ڪراياسي انتهائي ڪامياب ٿيا. انهيءَ کان پوءِ تہ اهڙا فنڪشن ڏِسڻ ۾ ٻُڌڻ ۾ ڪونہ آيا. انهيءَ جو وڏو سبب سندس محنت، ادب ۽ ثقافت سان پيار ۽ ان جي مظبوط معلومات شاگرديائڻين جي پروگرام لاءِ چونڊ ۽ پنهنجي ڊپارٽمينٽ کان ڪم وٺڻ جي صلاحيت هئي.

سندس زندگيءَ ۾ اها ڳالهہ اهم آهي تہ هوءَ هر هڪ کي اهميت ڏيندڙ رهي آهي. جيڪا ڳالهہ هن ڪتاب مان پُڻ بکي پئي. هِن ڪِتاب لکڻ ۾ صبا پنهنجي حياتيءَ ۾ آيل ننڍين وڏن سيني ڪِردارن کي ياد ڪيو اهي، عارف پٽيوالو سينيو ٽانگي وارو نشاط اسٽوڊيو جو نذر پائي، مائي بادلي، امان جي، ڪستوري حليمہ جي ماءُ، پياري چوهاڻ، پوڙهي شڪوري، ڪنڊيائي، هري رام، يارو خان، حُرتحريڪ جي بوا ڏاٽو سينٽ مائيڪل جون راهبائون، لطيفان ڊاڪٽرياڻي، زينت ٽالپر، ڊاڪٽر زبيده يوسف خواجہ، بيگم رفيق، زبيده ريشمان، فنڪشن ۾ گهرايل خاص مهمان ۽ پروفيسر، ڊپٽي ڪمشنر منظر اڪبر، رفيعہ منظر، ڪمشنر امتياز قاضي، پير مظهرالحق، شهناز مظهرالحق، پروفيسر امينا خميساڻي، پناهہ علي شاهہ، رضيہ شاهہ، آپا قمرکوکر، آپا ممتاز مرزا، آپا رشيده حجاب، آپا مريم نوحاڻي، ضلعي ناظمہ صغران جوڻيجو خوش بخت شجاعت ۽ ٻيا فرد جن سان ملاقاتون هيون، هن ياد رکيا آهن ۽ ڪاليج اسٽاف جتي سندس زندگيءَ جو وڏو عرصو گُذريو اهي بہ تقريباً سڀ دِل سان ياد ڪيا اٿس. پرنسپل مس سعيده ڪاظمي، مس فاطمہ بخاري، مس

اقبال ڏيٿو مس سهيلہ بخاري، شميم زيدي، عابده رحمان، رضيہ آرائين، هدايت بلوچ، ڪشمير سومرو، سنڌي ڊپارٽمينٽ جون حميده قاضي ۽ پروين موسيٰ (راقم الحروف) ۽ ٻيون انهيءَ ۾ شامل آهن.

ميرپورخاص جا اسڪول هڊسن، دارالنسوان، سينٽ مائيڪل، پرتاب پون گرلز هاءِ اسڪول، ابنِ رشد ڪاليج ۽ ٻيون عمارتون اهڙيءَ ريت بيان ڪيل آهن. جڻ اسين اُتي موجود آهيون ۽ تحقيق منهنجو پنهنجو حياتيءَ جو ڪجھ حِصو انهن ئي اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ ميرپورخاص جي ماڻهن سان گڏ گُذريو آهي، انهيءَ ڪري پڙهڻ ۾ لُطف آيم. ميرپورخاص فقط سنڌڙي انبن ڪان مشهور ڪونهي پر هتي جي ماحول ۾ ادب ۽ ثقافت جي خوشبو انبن جي خوشبوءَ ڪان بہ اثرائتي آهي، جا فقط مهينو/ٻہ مهينا نہ پر سالن ۽ صدين ڪان قائم آهي. جِتي ڪيترائي اديب ۽ شاعر پيدا ٿيا ۽ ٿي رهيا آهن. جن مان چند جيڪي نورالصباح سان واسطي ۾ رهيا آهن، اُنهن کي هن بلڪل پيٽا ڏِني آهي، جيئن آپا نجمہ شيخ، ڊاڪٽر تهمينہ مفتي، ڪشمير سومرو، حسينا ساند، امر سنڌو، طاهره لغاري، گُلشن سنڌو سان گڏ مونکي ۽ ٻين کي ياد ڪيو اٿس.

تحقيق هيءَ آتم ڪهاڻي ڪِردارنگاري ۽ فنون جي بيان جي آتم ڪهاڻي آهي، جنهن ۾ نورالصباح پاڻ سان لاڳاپيل فردن سان گڏ ٻين علم ادب جي شائقين ۽ فن جي شخصيتن کي مڃتا ڏِني آهي. سندس لکڻ جو نوع اثرائتو آهي، ڳالهہ مان ڳالهہ پيدا ڪيل آهي، جيڪو ڪتائي روپ هُن ڪتاب معرفت آندو آهي، انهيءَ سان پڙهندڙ خاص طور ميرپورخاص ۽ اُن جي آسپاس جي ماڻهن جي پڙهڻ ۾ دلچسپي قائم رهي ٿي. ڪتاب ۾ انيڪ شعر ۽ پهاڪا ۽ چوڻيون موقعي مطابق ڪتب آندل آهن. جن ٻين عورتن آتم ڪهاڻيءَ جي صنف ۾ لکيو آهي، جيئن پوپٽي هيراننداڻي، غلام فاطمہ شيخياڻي، ڊاڪٽر شمس عباسي، ڊاڪٽر سرلا ديوي، ريٽا شهاڻي، وينا شرنگي، شبنم گل ۽ فاطمة الزهره (ڏيپلائي) جي آتم ڪهاڻين سان گڏ نورالصباح جي هيءَ آتم ڪهاڻي پڻ اسان جي عورتاڻي ادب ۾ هڪ اهم اضافو آهي. جنهن جي لاءِ آخر ۾ اهو چوندي‌س.

ٻاريو اُجهائين، پرين اُجهايو ٻارين،

مون کي ٽا مارين، لُٽا لهارين جا.

نورالصباح اڄڪلهه بيمار رهي پئي ۽ ڪجهه نا اُميدي واريون ڳالهيون پُڻ ڪري رهي آهي، تہ الله ڪري هيءَ ڪِتاب ڇپيل صورت ۾ ڏِسان، سو منهنجي دِلي دُعا آهي تہ رب ڪريم کيس مڪمل صحت مند حياتي عطا ڪري. هوءَ پنهنجي آتم ڪهاڻي بهترين ڇپيل صورت ۾ ڏِسي ۽ پنهنجي ساهيڙين سان شيئر ڪري، سندس اندر جي اُونهن جذبن ۽ وڻندڙ يادگيرين جي ڳانڍاپي هيٺ لِکيل هيءَ آتم ڪهاڻي انشاءَالله سنڌي علم ادب جي ميدان ۾ هڪ مستقل حيثيت ماڻيندي.

ڊاڪٽر پروين موسيٰ ميمڻ
7_8_2020

پنهنجي پاران

عمر خيام جي رُباعيءَ جي هِڪ مصرع آهي:

اين قافلہ عُمر، عجب مي گزردا!

جنهن جو مطلب آهي تہ:

”منهنجي زندگيءَ جو هي قافلو عجب نموني هلي ٿو“

زندگيءَ جو هيءُ قافلو جهڙي تيزي سان پنهنجي ابدي زندگيءَ ڏانهن وڃي پيو وڃي، هِڪ گهڙيءَ لاءِ فِڪر ۾ ڳُڻتي بہ پيدا ڪري ٿو. پر پوءِ بہ خالقِ ڪائنات جي پيدا ڪيل هِن حُسناڪين سان ڀرپور دُنيا ۾ لُطف اندوز ضرور ٿيندا آهيون. رب پاڪ طرفان انسان کي عطا ڪيل جِبِلّتن (Instinects) منجهان ياد رکڻ بہ هِڪ خداداد صلاحيت آهي، اِها صلاحيت انسان کي نيڪي ۽ بدي جو فرق سمجهائي ٿي ۽ حياتي کي دُرست دڳ تي هلائڻ ۾ مدد ڪري ٿيءِ وري وقت جي غمن گوندرن سان مهاڏو اٽڪائڻ جي سگهہ بہ پيدا ڪري ٿي، چوندا آهن تہ:

”تخليق جي حياتي تخليق ڪار کان وڏيڪ هوندي آهي“

تخليق داخلي فرياد آهي ۽ اندر جي اُسات کي ٻاهر ڪيڏي ظاهر ڪرڻ جو ٻيو نالو آهي مونکي ڪِتاب لکڻ جي صلاح ڪافي ساٿياڻين طرفان ورهين کان مِلندي رهي، جيتوڻيڪ مان نوڪريءَ دوران ڪاليج مئگزين ”نواءِ سروش“ جي سنڌي ڀاڱي جي چار ڀيرا ايڊيٽر بہ رهي چُڪي آهيان، پر پوءِ ريٽائرمينٽ بعد ڪتاب لِکڻ لاءِ سنجيدگي سان سوچيم ۽ عمل ڪيم چئن سِيارن (سردي) جي راتين ۾ خاموشي ۽ ماٺار ۾ لِکڻ جو اهو عمل آسان محسوس ٿيو. ڇاڪاڻ تہ گرمين جي موسم ۾ هوا ڏيندڙ پکَن (پنکن) جي آواز ۽ ڪاغذن جي اُڏامڻ سان ڪم ۾ رُخنو پوندو هو. رب پاڪ جو شڪر آهي تہ ڪم اختتام تي پهتو. هاڻي پنهنجي پاران ڪجهہ اکر لِکان پئي، پنهنجي حياتي جي حدن مان گذريل وقت جا نشان يادگيرين جي ڦرهي تان پڙهي سگهان ٿي حالانڪہ وڏندڙ عمر ۾ ويسر جو واءُ اُنهن کي ڊاهي بہ ڇڏيندو آهي.

پر رب پاڪ جي مهرباني سان ماضي جا چِٽا نقش منهنجي دِل تي اُڪريل آهن. بقول شيخ اياز:

پُراڻي پيار جا پاچا اڪين آڏو ڦِريا آهن،
ڦِصا ڪنهن يادگيري جا وري مقدر بڻيا آهن.
اُهي ڳوڙها اُهي مُرڪون، اُهي سپنا،
اُهي وِساريل ورق ماضي جا وري دِل تي تريا آهن.

مون وَٽ پنهنجي حياتيءَ جي ڪا بہ ڊائري لِکيل نہ آهي، مون پنهنجي ياد داشت کي هِڪ تسلسل ۾ آڻي پاڻ کي هڪ هلندڙ گهُمندڙ شِڪلِ ڏِني آهي، دُنيا ۾ اچڻ کان وٺي تاحال جا نفسياتي مونجهارا داخليءَ خارجي ويڙهہ، سوچڻ جو انداز محسوس ڪرڻ جو طريقو جذباتي ڪيفيتون سڀ پڙهندڙ آڏو رکيون آهن.

مان ڪا وڏي اديب يا سياسي ليڊر نہ آهيان جو پاڻ سان مِلندڙن جا پردا وائڪا ڪري سگهان، ها بلڪ مون پنهنجي سادي سودي زندگيءَ جا سڀ پردا هٽائي پنهنجي آتم ڪٿا لکي آهي. هِن ڪِتاب ۾ ڪوشش ڪئي اٿم تہ جيڪو بہ انسان يا عمارت سامهون آئي انهيءَ جي باري ۾ معلومات ضرور ڏِني اٿم.

آئون ٿورائتي آهيان پنهنجي وَرَ سائين ڏِنو نوهڙي جي جنهن ڇپائي جي مرحلي ۾ منهنجي گهڻي مدد ڪئي ۽ پبليشر سان مسلسل رابطي ۾ رهيو. اُميد تہ هيءُ ڪِتاب آبرو ماڻيندو. بقول شمشير الحيدري:

ارادن کي مِلندو عمل جو سهارو،
چڱيون ٿينديون گڏجي گُذارڻ جو ڳالهيون.

پروفيسر نورالصباح قاضي

ميرپورخاص

پردا سپ
پاسي ٿيا

باب پهريون

خانداني پس منظر

هيءِ ڪِ ا! جي هت هُئا، متن هوند حق ٿيو،
مٽيون مورت، مَتِ، مان وِسريو ڪي لهان.
(رامڪلي)

منهنجا ابا ڏاڏا وچولي سنڌ جي “ساهتي پرڳڻو” جي ڳوٺ خانواهڻ جا رهاڪو هئا. ساهتي پرڳڻو محراب پور، ڪنڊياري نوشهرو فيروز پريا ۽ موري تعلقن تي مشتمل آهي. 1912ع کان مُني صدي 1989ع تائين هي علائقو ضلعي نواب شاهه (شهيد بينظير آباد) ۾ شامل هو. 1989ع ڌاري اڳوڻي نواب شاهه ضلعي مان سڪرنڊ، نواب شاهه، دولت پور ۽ دوڙ تعلقن واري ايراضي کي ڇني باقي علائقن کي انتظامي لحاظ سان “نوشهرو فيروز” ضلعو ٺ اِهو ويو جيڪو اڳوڻي ساهتي پرڳڻي تي مشتمل آهي.

اسان جا وڏا 712ع ۾ محمد بن قاسم سان گڏ سنڌ ۾ آيا هتان جي ماڻهن جي عقيدت، محبت ۽ خدمت سبب مختلف شهر ۾ مستقل رهائش اختيار ڪيائون هنن جو حسب نسب حضرت خالد بن وليد سان ملي ٿو. اهڙو شجرو اسان جو عزيز ناميارو ليکڪ ڊاڪٽر قريشي حامد علي خانائي ڪافي عرصو اڳ تماهي مهراڻ ۾ نئين زندگي ۾ ڇپرائي چُڪو آهي انهيءَ ڪري هن خاندان کي خالدي قريشي به چون ٿا هي وڏا عالم، حڪيم، اديب، شاعر ۽ صاحب ڪرامت هُئا جنهن ڪري کين مختلف شهرن ۾ “قاضي جج مقرر ڪيو ويو. پنهنجن اعليٰ فيصلن ۾ فتوائن سبب مشهور ٿيا. انهيءَ سبب سندن اولاد کي اڄ تائين ’قاضي صاحب‘ سڏين ٿا. هن خاندان جا وڏا پنهنجي شهرن جي رهائش جي حيثيت سان سجاتاوچن ٿا جيڪي مختلف ٽُڪن ۾،

ورهايل آهن جيئن تہ منهنجو ڏاڏاڻو خاندان خانواهڻ تعلقي ڪنڊياري ۾ رهائش پذير هُئڻ سبب خانائي، ڀهيلاڻي تعلقي ڪنڊياري ۾ رهندڙ ڀهيلاڻي وارا ۽ وري ڏيپار جا شهر جيڪو سنڌو درياهہ جي ڪپ تي آباد آهي تن کي ڏيپارجائي سڏيو ويجي ٿو.

منهنجي ڏاڏاڻي خاندان مان گهڻا تڻا علم ادب سان وابستہ رهيا هنن جا خانواهڻ ۾ ديني مدرسا هئا ۽ جن ۾ عربي فارسي ۽ سنڌي جي تعليم ڏني ويندي هئي جن ۾ قاضي ميان محمد خانواهڻ وارو جو مدرسو قاضي دوست علي جو مدرسو قاضي امام بخش جو مدرسو هتان جي پهرين سرڪاري هاءِ اسڪول جو هيڊ ماستر پڻ منهنجي والد صاحب جو سئوٽ قاضي ميان اشرف هو منهنجي وڏڙن جو روحاني سلسلو گنبٽ ۽ راڻي پور جي جيلاني ساداتن سان قادري سلسلي ۾ جڙيل هو انهن بزرگن جو سنڌ جي مشهور علمي خاندانن ۽ شخصيتن سان واسطو رهيو. جيئن ڪوٽڙي ڪبير جو روحاني خاندان، موري جو قاضي گهراڻو راڻي پور گنبٽ جا جيلاني پير، نوشهرو فيروز جا بزرگ ڪنڊيا ڪائي جا اهل علم، ديهات جا اهل علم، ممڻن جا پير (درويش پوٽا) شخصيتن ۾ ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽو سيد زمان شاهہ ساقي ٺٽوي، سيد عطا حسين شاهہ موسوي ۽ سيد عبدالحسين شاهہ موسوي روهڙي وارن جو هن خاندان سان گهڻو رابطو رهيو.

ڊاڪٽر حامد علي خانائي

علمي ادبي لحاظ کان منهنجي وڏن جي ڳوٺ خانواهڻ جو رهاڪو اسان جو عزيز ڊاڪٽر حامد علي خانائي سڀ کان اهم رهيو آهي جنهن 1986ع ۾ علامہ محمد قاسمي جي رهبري ۾ ”ساهتي پرڳڻي جا قديم علمي مرڪز“ مقالو لکي سنڌ يونيورسٽي مان پي، ايڇ. ڊي جي ڊگري حاصل ڪيائين سندس تحقيقي مضمونن جو تعداد تمام گهڻو آهي جن ۾ (1) نواب شاهہ ضلعو تاريخي شهر ۽ شخصيتون (2) اَلزُليخا (پير حسام الدين راشدي جو ناولٽ ۽

انهيءَ بابت تحقيق) (3) مقالات خانائي (شخصيتون 2006) سندس هي ڪتاب قلمي صورت ۾ موجود آهن.

(1) ساهتي پرڳڻي جا قديم علمي مرڪز (پي. ايڇ. ڊي ٿيسز)

(2) ظهور نامہ موئي مبارڪ

(3) سنڌ جو دارلمصنيفن سنڌ مسلم ادبي سوسائٽي

(4) تاريخ نصرپور

(5) سنڌ جا خوشنويس

(6) بکر جا مغل گورنر

(7) تذڪر شعراء روهڙي

(8) مقالات خانائي (9 جلد)

ڊاڪٽر خانائي کي ادبي خدمتن جي مڃتا طور ڪيترن ادارن ايوارڊ ڏنا (مهراڻ 2010/3 مضمون ساهتي جو وهائو ستارو ليکڪ ڊاڪٽر عبدالرسول قادري ص 166 کان 168) جن مان ڪجهہ هي آهن.

(1) سگا سنڌ طرفان "حسام الدين راشدي ايوارڊ"

(2) علامہ آءِ آءِ قاضي ايوارڊ

(3) نئين زندگي جي گولڊن جوبلي سيمينار جي موقعي تي مولانا ب عبدالواحد سنڌي يادگار شيلڊ.

حامد علي خانائي 76 سالن جي ڄمار ۾ خانائي هائوس نواب شاهہ ۾ وفات ڪئي کيس اباڻي ڳوٺ خانواهڻ جي "پير قرارو قبرستان" ۾ دفن ڪيو ويو. (مهراڻ 2010/3 ليکڪ ڊاڪٽر عبدالرسول قادري ص 170 کان 171)

عبدالحئي جهانگي

ٻئي وڏي علمي شخصيت قاضي عبدالحئي جهانگي ولد نظام الدين آهي تعليم کاتي ۾ ملازم هو نوڪري سانگي ڪوٽ غلام محمد (جيمس آباد) ۾ رهندو هو (تاريخ ٿرپارڪر اولڊ غلام رسول مهر ڪاڇيلوي صفحو 428)

هي صاحب منهنجي ناناڻي خاندان مان هو پاڻ ڪهاڻيڪار، ناول نگار ۽ شاعر هو سندس ڪتاب "قيمتي آنسو" "ڪنوار جو آئينو" ۽ "افسانہ زندگي" آهن سندس هڪ ڪتاب جي ٽائيٽل تي ڏنل هي شعر ياد آهي.

"هُيس مان ناز پرورده، نپايل ناز مان ڪنهن جو،
شڪر الله اڪبر جو، ميڙي مون خاڪ در در جي."

وقت جي لاهن چاڙهن، اضافي ذميوارين ۽ حقوق العباد جي بجا آوري ڪندي جواني ۾ ئي قلم مان هٿ ڪڍي ويو باقي حياتي خاموش اديب طور گذاريائين.

"اگهيا سُٺَ سندن، پائي تارازي نہ توريا"

عبدالله اين قريشي

اسان جي خاندان جي هڪ نُڪَ بهيلائي وارن منجهان عبدالله اين قريشي (1924 کان 1987) پنهنجي محنت، شرافت، قابليت ۽ اعليٰ تربيت سبب پوسٽ کاتي ۾ ترقي ڪندي، مختلف عهدن تي رهندي ڊويزنل سپريڊنٽ سکر جي، جي، پي او رهيا آخر ۾ ڊائريڪٽر پوسٽل لائف انشورنس رهيا جنهن ۾ اعليٰ ڪارڪردگي سبب ۽ پوسٽل لائيف جي شاندار بزنس سبب پاڪستان ۾ پنهنجي فيلڊ کي پهريون انعام ڏيارايائون پاڻ 1987ع ۾ 63 سالن جي ڄمار ۾ وفات ڪيائون بيهلاڻي لڳ پنهنجي اباڻي قبرستان "قاضين جي مقام" ۾ مدفون آهن.

حاجي محمد ابراهيم قريشي

منهنجي خاندان جي ڏيپارجا واري نُڪَ مان حاجي محمد ابراهيم قريشي پڻ هڪ نيڪ، سچو ۽ زماني شناس انسان هو مختلف وڏن عهدن تي رهندي رشوت، ڪوڙ ۽ بي راه روي کان ڪنارا ڪش رهيو مختلف شهرن ۾

سٽي ماجسٽريٽ ۽ مختيارڪار رهيو پر ڪڏهن بہ ديانت ۽ شرافت جو ساٿ نہ ڇڏيائين نہ ڪڏهن ڪنهن کي ڏکوياءين ۽ نہ وري ڪنهن کي نقصان پهچائڻ جي ڪوشش ڪيائين نوڪري جي پڇاڙ ڪن ڏينهن ۾ ڊائريڪٽر سول ڊفينس ۽ اسٽنٽ ڪمشنر رهيو. 1994ع ڌاري گذاري ويو سندس گهر ڪلهوڙا ڪالوني حيدرآباد ۾ آهي ۽ سندس مدفن پڻ حيدرآباد ۾ آهي.

مون کي مون پرين، ڀڏي وِڏو ٻار ۾،
اُيا ايئن چون، تہ مَڇڻ پاڻ پُسائين.

نيورو سرجن ڊاڪٽر آفتاب قريشي

ڊاڪٽري اُهو مسيحائي پيشو آهي جنهن کي سڄي دنيا ۾ عزت جي نگاهہ سان ڏٺو وڃي ٿو منهنجي خاندان ۾ ڊاڪٽر تہ گهڻائي نهيا تقريباً هر گهر ۾ هڪ بہ ڊاڪٽر ضرور ملندا پر انهن ۾ سگهارو نالو نيورو سرجن مرحوم پروفيسر آفتاب قريشي جو آهي جيڪو اسانجي خانائي نُڪ مان هو. هي منهنجي والد مرحوم قاضي غلام حسين جي سئوٽ قاضي محمد اڪرم قريشي جو چوٿون نمبر پٽ هو. ننڍپڻ کان محنتي ۽ ذهين هو انٽر سائنس شاهہ لطيف ڪاليج ميرپورخاص مان ڪيائين وري ڊاڪٽري ۾ اسپيشلائزيشن دماغ جي سرجري ۾ ڪيائين دماغ جيڪو سڄي جسم تي ڪنٽرول ڪندڙ عضوو آهي ۽ وري انهيءَ جو تنتي سرشتو ڏاڍو پيچيده آهي پر هن ذهين، محنتي ۽ جاکوڙي انسان انهي ڏکئي شعبي جي چونڊ ڪري ملڪي سطح تي پاڻ کي مڃارايو مئي 2012ع ڌاري ڪيس ڪراچي جي تاج ڪمپليڪس وٽان اغوا ڪيو ويو ۽ ڪيترائي ڏينهن تڪليف ده حالتن ۾ رکڻ بعد 30 مئي 2012ع تي ڪيس پٽائي ننگر (مهراڻ ٽائون) قاسم آباد حيدرآباد ۾ فجر جي وقت شهيد ڪيو ويو. اهيا ستم ظريفي ڪنهن ڪئي!؟ ڪهڙي ڏوهہ جي پاداش ۾ هن سان اِهو ظلم ڪيو ويو..! ڪنهن ڪيو!؟

ڇو ڪيو ويو.....!؟ ۽ ڪنهن جي چوڻ تي ڪيو ويو!؟

اڃان تائين اهيا مام ڪوبہ پروڙي نہ سگهيو آهي. ڪيس پنهنجي اباڻي قبرستان خانواهڻ ۾ دفن ڪيو ويو

واڪا ڪندي ووء.... صديون تو لاءِ سنڌڙي.

باب ٻيو

پنهنجي جنم ڀومي (ضلعي جو سماجي سياسي ۽ علمي پس منظر)

ڪاڪ ڇڏيائون ڪنڌ تي، پاڻان ويا پَري،
تن کي ناتر ڪوءِ ڪري؟ جي لُڏوڻيان لنگهي ويا.
(مومل راڻو)

1843ع ۾ انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ ميرپورخاص، ٿرپارڪر، سانگهڙ ۽ عمرڪوٽ کي ملائي "ايسٽرن سنڌ فرنٽيئر" جو نالو ڏنو ويو بعد ۾ 1847ع ۾ اِهو نالو ختم ڪري ٿرپارڪر رکيو ويو جنهن جو پوليٽيڪل سپريڊنٽ ليفٽيننٽ ڪرنل تروٽ ۽ پهريون ڪمشنر ڪرنل آر۔ آءِ ڪارفورڊ مقرر ٿيا.

منهنجي جنم ڀومي ميرپور خاص

ميرپورخاص جو شهر جيڪو اولڊ ٿرپارڪر جو ضلعي هيڊڪوارٽر هو، تنهن کي ماڻڪاڻي ٽالپر مير علي مراد خان ٽالپر 1806ع ڌاري آباد ڪرايو سنڌڙي انبن جي باغن جي سڳنڌ ۾ گهيريل هي هڪ مشهور تاريخي شهر رهيو آهي. جيڪو سنڌ پرڳڻي جو چوٿون ۽ پاڪستان جو ٻاويهون وڏو شهر رهيو آهي رولاڪ هوائن جو هيءُ شهر جنهن جي هوائن ۾ مٽي جي آميزش ڪجهه وڌي وئي آهي، هن منهنجي پياري شهر تي نظر وجهڻ سان دنيا جي نقشي تي 03_52 اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ 3_69 اوڀر ويڪرائي ڦاڪ جي وچ ۾ سمنڊ جي مٿاڇري کان 6.50 فٽ اوچائي تي ميداني علائقي تي اڏيل نظر اچي ٿو بقول عبدالڪريم گدائي صاحب!

هن شهر جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي،
هي شهر بہ ڪوئي شهر هيو.

ماضي ۾ هن شهر جي آبهوا معتدل هئي پر پوءِ سڄي دنيا ۾ گلوبل

وارمنگ وڌڻ سبب هتان جي موسم گرمين ۾ سخت گرم رهڻ لڳي آهي ۽ اونهاري جي موسم جي اهيا طوالت اٺ مهينا هلي ٿي، 1991ع دوران هتان جي گرمي پد 52 سينٽي گريڊ تائين وڃي پهتو هو ۽ برسات بہ سراسري طرح گهٽ وسي رهي آهي شايد گرهوڙي صاحب جي پيشن گوئي سچ ثابت ٿي رهي آهي.

"پنڌ ڪٽندا، سنگ ٽٽندا، مند نہ وسندا مينهن"

انگريزن جي دور ۽ پاڪستان جي ابتدائي دور ۾ شهر جا سڀ روڊ رستا پڪا ۽ صاف سٿرا هُئا ڪيترائي ڦُٽِن ٽاٽن جا ڪارخانہ ۽ صنعتون هيون

(1 تاريخ ٿرپارڪر اولڊ: ليڪڪ غلام رسول مهر ڪاڇيلوي ص 254)

پرنٽنگ پريسون بئنڪون ۽ سينيما گهر موجود هئا اخبارن ۽ رسالن کي شايع ڪرڻ لاءِ اعليٰ دماغ جي ضرورت هوندي آهي هتي اعليٰ پايي جا صحافي پيدا ٿيا جن پنهنجون پريسون قائم ڪري شهري ۽ ملڪي سطح تي عوام جي خدمت ڪئي جن ۾ مسلمانن سان گڏ هندو صحافي بہ شامل هئا مهاشي گرڌنومل پنهنجي رهائش گاهہ نيوٽائون ميرپورخاص ۾ هڪ پرنٽنگ پريس لڳائي جيڪا "ميرپورخاص گزٽ" نالي اخبار ڪيندي هئي پاڻ هن اخبار جا ايڊيٽر هئا هتان جي صحافت ۾ محمد هاشم مخلص جو ڪردار بہ اهم آهي پاڻ 1924ع ڌاري هتان هفتيوار اخبار "مسلمان" ڪيڍيائون سندن تعلق ميرپورخاص سان نہ هو بلڪ ٽکڙ شهر جا رهاڪو هئا پاڻ "مسلمان" اخبار ذريعي پاڪستان تحريڪ ۾ ڀرپور حصو ورتائون ۽ انهيءَ ڏوهہ ۾ اڪثر جيل ياترائون بہ ڪندا رهيا محمد خان غني مشهور شاعر هن اخبار جو ايڊيٽر رهيو محمد هاشم مخلص صاحب 'سنڌي ادب' جي قلم جا ڌڻي هئا ظرافت ۽ خوش طبعي سندس فطرت ۾ شامل هئي جنهن جو عڪس سندن شعرن ۾ چٽو نظر اچي ٿو.

دل ڪنهن سان رکان هاءِ ڪو دلبر نہ ملي ٿو.
چا ظلم سهان ڪوئي ستمگر نہ ملي ٿو.
جا هجر کان ٿي چاڪ. سا دل منهنجي سبي ڪير،
اهڙو ڪوئي استاد رفوگر نہ ملي ٿو.

ميرپورخاص جي صحافت ۾ حاجي محمود هالائي جو وڏو ڪردار رهيو آهي. انهيءَ زماني ۾ ميڊيا جو اهم ڪردار اخبارون ادا ڪنديون هيون محمود هالائي صاحب "همدرد" اخبار هالا مان ڪڍي اچي ميرپورخاص مان 1942ع کان ڇپجڻ شروع ڪيائين اجان تائين سندن خاندان ميرپورخاص ۾ سڪونت پذير آهي ۽ همدرد پريس جاري ساري آهي "سچائي" پريس غلام محمد لغاري قائم ڪئي ۽ "سچائي" نالي اخبار ڪيڍيائين. لطف الله ڏَل ميرپورخاص ۾ "خادم وطن" پريس قائم ڪئي ۽ انهيءَ نالي سان اخبار جاري ڪيائين جيڪا پوءِ حيدرآباد مان نڪرڻ شروع ٿي.

انهيءَ کان علاوه سيد غلام رسول شاهه جيڪو صدر ايوب جي دور ۾ بنيادي جمهوريت جو ميمبر رهيو "سرتاج" نالي هڪ سنڌي اخبار ڪيڍيائين پاڻ "ٿرپارڪر" نالي هڪ ضخيم ڪتاب سنڌي ٻولي ۾ لکيائين جنهن ۾ صدر ايوب جي ڏهه سالا دور جو ذڪر ٿيل آهي ۽ انهن ترقياتي رٿائن تي روشني وڌي وئي آهي عورت صحافين ۾ روبينه مهر ڪاڇيلوي سڀ کان اڳ پري رهي آهي پاڻ عورت نالي اردو ۾ اخبار بہ ڪيڍيائين جنهن ۾ عورتن جي مسئلن کي فوڪس ڪيو ويندو هو پاڻ ٿرپارڪر ۽ ميرپورخاص جي پهرين عورت صحافڻ آهي پبليڪشن جا ٻيا ادارا بہ قائم ٿيا آهن پر مهر پبليڪشن پانسنگهه آباد ميرپورخاص جو سڀ کان پراڻو پبليڪشن ادارو آهي جيڪو اٽڪل چاليهه ڪتاب شايع ڪري چڪو آهي غلام رسول مهر ڪاڇيلوي انهيءَ اداري جو سربراهه رهيو آهي.

ريلوي جو نظام مسافرن لاءِ سڀ کان سستو ۽ آرام ده نظام آهي ميرپورخاص ۽ ٿرپارڪر ضلعن ۾ اِهو نظام انگريز جي دور کان اڳ راجا جي گاڏي جي نالي سان جاري هو پر سابق وزيراعظم پاڪستان مرحوم محمد خان جوڻيجو جڏهن اولهه پاڪستان جو وزير مواصلات ٿيو تہ هن ميرپورخاص کان حيدرآباد وچ ۾ چوڙي ريلوي لائن ڏني هن صاحب پنهنجي وزيراعظم واري ۾ دور ۾ ميرپورخاص جي شهرين جي سوئي گئس وارو مطالبو بہ پورو ڪيو.

ميرپورخاص ۾ انگريزن جي دؤر ۾ هندوئن جون ٺهيل خوبصورت عمارتون بہ موجود آهن جن ۾ "پرتاب ڀون" (موجوده شهيد بينظير هاءِ اسڪول)، دارنسوان گرلس پرائمري اسڪول جي سائي رنگ جي خوبصورت

عمارت، سردار پان سنگهه جو قديم محل، مير امام بخش جو ٺهرايل غريب آباد وارو خوبصورت بنگلو حيدرآباد روڊ تي موجوده پوسٽل لائف بلڊنگ هنڌ تي ميرن جو ٺهرايل خوبصورت بنگلو انهيءَ بنگلي لاءِ چون ٿا مير الله داد ٺهرايو. انگريزن جي ٺهرايل ۽ ترميم ڪيل مختيارڪار آفيس جتي اڳ ماٽڪاٽي ٽالپرن جي دربار لڳندي هئي گلستان بلديه جي عمارت پاڪستان دور جي ٺهيل آهي هن ۾ هڪ آرٽ گيلري به ٺهيل هئي عمارت جي هيٺ واري حصي ۾ هڪ هال لائبريري جي حوالي آهي مٿي واري حصي ۾ ٺاهيل ڪلچرل هال آهي جيڪو اڳ شادي وغيره جي ڪاج لاءِ مسواڙ تي ڏنو ويندو هو. هيءَ عمارت چوڏاري گلن ٻوٽن ۽ ٻارن جي جهولن سبب ميرپورخاص ۾ داخل ٿيندڙ کي ڏاڍو سنو ڏيک ڏئي ٿي اهڙن منظرن لاءِ ڊاڪٽر تنوير عباسي چيا ته شعر چيو آهي.

مون ته گلاب لڳايا آهن،
پوپٽ ته پاڻ ئي آيا آهن.

قديم دڙن مان هڪ اهم دڙو ڪاهو جو دڙو آهي ڪنهن به سرزمين جي آس پاس قديم نشان اُتي جي شاندار ماضي جا اهڃاڻ هوندا آهن ميرپورخاص تپي جي ديهه 109 ۽ سروي نمبر 7 ۾ ڪاهو جو دڙو اڳ اسان جي ننڍپڻ ۾ ته 35 ايڪڙن ۾ ڦهليل هي دڙو اوچا ڳاٽ ڪنيو بيٺو هوندو هو ميرپورخاص جي بلڪل ڇيڙي تي اتر طرف ڪان ڪاڻ روڊ پرسان نواب شاهه ريلوي ڦاٽڪ وٽ آهي هن جو نالو انهيءَ تي حڪومت ڪندڙ راجا ’ڪاهو‘ جي نالي پٺيان رکيو ويو ميرپورخاص ۾ ڪاهو بازار جي نالي سان هڪ سوڙهي گهٽي واري ۽ ڇڳي ڊگهي بازار جنهن ۾ سونارن جا دُڪان آهن موجود آهي. آرڪالاجي کاتي جي ماهر سرجيمس ڪيمپل جو چوڻ آهي ته هي دڙو 6 صدي عيسوي جي اڌ يعني ٻڌ ڌرم جو دور ۾ آباد ٿيل هو هن مان ڇتسالي واريون سرون ۽ ڪجهه مجسمه لڌا هئا جيڪي انهيءَ وقت جيئن ته سنڌ بمبئي صوبي جو حصو هئي تنهن ڪري بمبئي جي عجائب گهر ۾ رکيا ويا هئا منهنجي ننڍپڻ ۾ بزرگ ٻڌائيندا هئا ته هن دڙي جي اترين پاسي اسٽوپا اهو جنهن جي مٿان ڪاشي جي سرن جو ڪم ٿيل هو. هن دڙي جي تباهي

ايوب خان جي دور ۾ شروع ٿي جڏهن خرڪارن گڏهن تي هتان مٽي ڍوئڻ شروع ڪئي پوءِ وري ٽرالين ذريعي مٽي ڪڍي عمارت سازي ۾ استعمال ڪئي وئي اُتي غيرقانوني قبضه ڪري گهر ٺهرايا آهن ۽ انهن غير قانوني ڪم کي قانوني شڪل ڏيڻ لاءِ ڪاتا به پنهنجي نالي ڪري ڇڏيا آهن هن ثقافتي ورثي جا ڪجهه ڪڏن ڪپڻ وارا نشان وڃي بچيا آهن هن تاريخي ماڳ کي ٿورو گهڻو بچائڻ لاءِ اُپاءَ ورتا ويا ته به ڪجهه نه ڪجهه بچي پوندو ۽ تهذيب جي نمائندگي ڪندڙ هي دڙو ميرپورخاص واسين لاءِ هن دڙي کي ڪجهه نه ڪجهه آثار طور زنده رکي سگهجي ٿو.

ماضي ۾ ميرپورخاص ضلعو سياست ۾ به اڳ ڀرو رهيو آهي اولهه ٿرپارڪر ڪانگريس جو مرڪز رهيو آهي هن ۾ وڏا وڏا زميندار جن جي هٿن ۾ سدائين سياست جون واڳون هونديون هيون سي موجود هئا بلڪ انهن لاءِ اِهو به چيو وڃي ٿو ته "اُهي فطري طور تي سادا ۽ جلدي يقين ڪرڻ وارا هئا" تن هن ضلعي يعني اولهه ٿرپارڪر جي سياست ۾ ڀرپور ڪردار ادا ڪيو جن ۾ هندو، مسلمان ٻئي شامل هئا.

اولهه ٿرپارڪر جي سڀ کان قديم سياسي تحريڪ ميرن جي دور ۾ حضرت سيد احمد شهيد بريلوي جي هئي پر انهيءَ کي سرڪار طرفان پذيرائي نه ٿيڻ سبب ڪامياب نه رهي ان کان پوءِ ٻي منظم ۽ طاقت ور تحريڪ حُر تحريڪ هئي حُر تحريڪ جو مقصد انگريزن کي سنڌ مان تڙي ڪڍڻ هو ۽ انهيءَ جو روح روان حضرت شهيد پير سورهيه بادشاهه هو هن حُر تحريڪ سڄي ٿرپارڪر کي لوڏي ڇڏيو هو ۽ آخرڪار انگريزن کي هتي مارشل لا لڳائڻي پئي هئي سانگهڙ وري هن تحريڪ جو مرڪز هو.

ضلعو ميرپورخاص يعني اولهه ٿرپارڪر ۾ ڪانگريس 1909ع کان ئي متحرڪ ٿي چُڪي هئي ۽ انهيءَ وقت ضلعي جو وڏو زميندار رئيس غلام محمد خان ڀرڳڙي هن ۾ شامل ٿي چڪو هو جنهن سان ڪانگريس کي ڪافي سگهه ملي وئي هئي پر پوءِ 1918ع ڌاري غلام محمد ڀرڳڙي ڪانگريس جا ارادا ڏسي سنڌ مسلم ليگ جو بنياد وڌو ۽ ڪانگريس کي ڇڏي ڏنو. مسلم ليگ جو پهريون ضلعي صدر خانبهادر چوڌري غلام حسين ۽ جنرل سيڪريٽري وڏيرو فقير محمد مڱريو هئا جن بهادري سان ڪانگريس

جو مقابلو ڪيو ۽ مسلم ليگ کي سنڌ اسيمبلي ۾ ڪامياب ڪرايو انهيءَ ڪان سواءِ اولڊ ٿرپارڪر جي مسلم ليگي رهنمائن ۾ خان بهادر غلام محمد وساڻ، ارباب توڳاچي، مير احمد خان ٽالپر، عبداللطيف گانڌي وڪيل، پير غلام رسول شاهه جيلاني، حاجي غلام محمد پلي، گل محمد شيخ، پير اسماعيل شاهه سرهندي ۽ علي مردان شاهه سان گڏ ڪيترائي ماڻهو مسلم ليگ ۾ متحرڪ رهيا انهي سبب ضلعي ۾ 160 ڪان وڌيڪ مسلم ليگ جون شاخون کُلي چُڪيون هيون وري آزادي ڪان پوءِ هندوستان مان لڏي آيل ايڊوڪيٽ محمد اشفاق صديقي، مير الله داد، مير امام بخش، مير محمد بخش، سيد غلام حيدر شاهه، ارباب امير حسن، ابوبڪر جوڻيجو، ارباب الله جڙيو، ارباب فيض محمد، ڊاڪٽر نذير صديقي، مير الله بچايو، شيخ حاجي محمد حيات مسلم ليگ جي آبياري ڪندا رهيا غلام محمد وساڻ آخري وقت تائين مسلم ليگ سان لاڳاپيل رهيو باقي ايوب خان جي حڪومت جي خاتمي ڪان پوءِ سانگهڙ جيڪو الڳ ضلعو هو تنهن کي ڇڏي سڄي اولڊ ٿرپارڪر ۾ پيپلز پارٽي ڇانئجي وئي هئي.

ضلعي ڪائونسل ٿرپارڪر

مقامي حڪومت جا ادارا اڻويهه صدي جي وچين ڏهاڪي ڪان پنهنجو ڪم ڪري رهيا هئا پر انهن جي تڪميل بمبئي لوڪل بورڊ تحت 1923ع ڌاري ٿي انهيءَ ڪان اڳ هر تعلقي جو الڳ لوڪل بورڊ هوندو هو جنهن جو چيئرمين لاڳاپيل مختيار ڪار هوندو هو چونڊيل ميمبر ڪونه هوندا هئا پر پوءِ 1923ع ڌاري لوڪل بورڊ ايڪٽ مطابق هن ۾ چونڊيل ميمبر ۽ صدر مقرر ٿيا ڪتاب "نقوش ٿرپارڪر" جي ليکڪ نياز احمد مطابق ضلعي ڪائونسل ئي اُهو واحد ادارو هو جنهن ۾ مختلف مسئلا ۽ ترقياتي پروگرام بحث هيٺ ايندا هئا ۽ پوءِ انهن جو جوڳو حل ڪڍيو ويندو هو.

پريزيڊنٽ: 1923ع جي ايڪٽ VI ڪان اڳ ضلعي جو ڪليڪٽر انهيءَ جو صدر هوندو هو ۽ پوءِ ايڪٽ 22 تحت چونڊيل صدر ٿيڻ لڳو 1923ع ڪان 1953 تائين چار چونڊيل صدر آيا. 1933ع ڌاري بورڊ جون ڪل 32 سيٽون هيون جن مان 24 چونڊيل ۽ 8 نامزد (ٽاقيل) هونديون هيون، انهن 8 مان چار

آفيسر ۽ چار غير آفيسر هئا بعد ۾ 3 آفيسر ۽ 3 غير آفيسر هوندا هئا. 1936ع کان 1945ع تائين 24 ميمبر سپ چونڊجي اچڻ لڳا هئا.

ٿرپارڪر جي ضلعي لوڪل بورڊ جي انتظام لاءِ هيٺ ڏنل پوسٽون هيون. (1) پريزيڊنٽ (2) بورڊ (3) چيف آفيسر (4) هيلٿ آفيسر (5) انجنيئر (6) تعلقي سپروائيزر (7) آفيس اڪائونٽنٽ (8) سپريڊنٽ جنرل برانچ پاڪستان دور ۾ (1) جنرل برانچ (2) انجنيئرنگ برانچ (3) اڪائونٽ برانچ (4) ريڪوري برانچ وغيره.

لوڪل بورڊ جو سيڪريٽري چيف آفيسر چورائيندو هو جيڪو اصل مرڪزي ڪردار هو جيڪو پريزيڊنٽ وٽ جوابده هوندو هو.

شروع ۾ لوڪل بورڊ جا صدر: لوڪل بورڊ ٿرپارڪر وٽ 24 سيٽون هيون تن مان 11 هندوئن لاءِ ۽ 13 مسلمانن لاءِ هيون لوڪل بورڊ جو صدر سدائين مسلمان ٿيندو رهيو ۽ وائس پريزيڊنٽ هندو رهندو آيو گهڻو عرصو سيد غلام نبي شاهه (موجوده قربان علي شاهه) جو والد چونڊجي آيو) تمام باتدبير ۽ فهم فراست رکندڙ انسان هو پاڻ سپ کان گهڻو عرصو لوڪل بورڊ جا صدر رهيو. پاڻ ڳوٺ غلام نبي شاهه ضلع ٿرپارڪر ۾ موج علي شاهه جي گهر ۾ پيدا ٿيا پاڻ مسلم ليگ ۾ شامل رهيا ۽ 1924ع ڌاري بمبئي ليجسليٽو ڪائونسل جا ميمبر رهيا ۽ 1936ع تائين ڪامياب رهيا پاڻ پهريون پيرو بيئنڪ لاءِ عمارت خريد ڪري انهي ۾ زميندار بيئنڪ قائم ڪيائون. ريلوي اسٽيشن ميرپورخاص جي سامهون واري جامع مسجد بہ شاهه صاحب پنهنجي نگراني ۾ نهرائي ميرپورخاص جو وڏو مسافر خانو جيڪو "ميونسپل مسافر خاني" جي نالي مشهور هو سو شاهه صاحب جو نهرايل آهي جنهن تي بعد ۾ ناجائز قبضو ٿي ويو 1923ع ڌاري زميندارن جي مدد سان مسلمان پرنٽنگ پريس قائم ڪيائون جنهن جو ايڊيٽر محمد هاشم مخلص هو.

لوڪل بورڊ جا نائب صدر گهڻو ڪري راڻا چندر سنگهه جو چاچو آسيتدان سنگهه نَڪُرُ ٿيندو هو. انهن نائب صدرن ۾ سيٺ راءِ صاحب جهامن داس بہ سرگرم رهيو.

علم کي جيئن تہ انسان جي ٽئين اک چيو وڃي ٿو انهيءَ لاءِ ڪنهن بہ علائقي جي تعليمي ترقي اُتان جي سڄي سماج جي ترقي چوارائيندي آهي.

اولهه ٿرپارڪر جيڪو هڪ وڏو ضلعو هو جنهن جو هيڊ ڪوارٽر ميرپورخاص هو پر هي به ميرن جي دؤر ۾ انگريزن جي شروعاتي دؤر ۾ تعليم ۾ گهٽو اڳ پرو نه رهيو اُهو شايد هتان جي ماڻهن جي انگريزي کان نفرت هئي جيڪا وچولي ۾ غريب طبقي ۾ گهٽي حد تائين ڦهلائي وئي هئي باقي هتان جا زميندار ۽ وڏا ماڻهون ته ٻاهرين ملڪن ۾ هندوستان جي مختلف يونيورسٽين تائين به پهچي ويندا هئا وچولي طبقي ۾ ديني تعليم جو گهڻو رجحان هو هتي ديني تعليم لاءِ ڪافي مدرسه هئا 1923ع تائين ٿرپارڪر ۾ فقط به مڊل اسڪول هئا انهن مدرسن جو ذڪر مان بعد ۾ ڪنديس پهريان ٿرپارڪر جي ڏيپلي تعلقي جو ذڪر ڪرڻ ضروري سمجهان ٿي جتي علم جي روشني سپ کان اڳ پهتي ۽ هتان جي وشال دل عوام انهيءَ روشني مان فائدو ورتو ۽ اڄ جي سائنس ۽ ٽيڪنالاجي واري دور ۾ اهي پڙهيل لکيل ماڻهون اوچا ڳاٽ ڪيو علم ادب، صحت انجنيئرنگ ۽ سول سروس ۾ پنهنجي ميجتا ماڃي چڪا آهن.

(1) شهر ڏيپلو ۾ چوڪرن جو پرائمري اسڪول 1886ع ۾ کليو سرڪاري اسڪول جي بلڊنگ موجوده هنڌ تي 1912ع ۾ ٺهي.

(2) زناني پرائمري تعليم

شهر ڏيپلي ۾ زنانو پرائمري اسڪول 1939ع ڌاري قائم ٿيو ۽ مختلف دورن ۾ اهو خانگي مسواڙي جڳهين ۾ هلي رهيو آهي پر پوءِ ميمڻ گهٽو ٽٽو هتان لڏي ويا آهن ۽ شهر ۾ ڪالونيون کلي ويون آهن انهيءَ ڪري اوڏانهن داخلائون وڌنديون رهن ٿيون.

(3) مرداني انگريزي تعليم

ڏيپلي شهر ۾ انگلش ڪلاس يعني ٽي درجا انگريزي ۽ سنڌي جي 7,6,5 ڪلاس سان گڏ سال 1930ع ۾ شروع ڪيا ويا جنهن لاءِ ڪوشش جناب سيٺ طاهراڻي ڪئي ساڻن گڏ سائين ابو طالب به هئا پوءِ جناب قاضي احمد جي مدد سان هتي اپريل 1944ع ڌاري هاءِ اسڪول منظور ٿيو اسڪول جي پهرين بينچ ميٽرڪ امتحانن لاءِ (بمبئي يونيورسٽي) 1946ع ڌاري وئي ۽ جنوري 1961 ڌاري ڊپٽي ڪمشنر صاحب ٿرپارڪر جن هن هاءِ اسڪول جو سنگ بنياد رکيو ۽ اسڪول کي جابر هاءِ اسڪول جو نالو ڏنائين جنهن

مان فارغ التحميل ٿيل ڪيترائي شاگرد وڏن عهدن تي پهتا.

(1) (ڏيپلي تعلقي جي تاريخ ليکڪ عثمان اديب ص۔ 62 کان 67)

(4) زناني انگريزي تعليم.

ڏيپلي شهر ۾ زنانو انگلش اسڪول جناب قاضي حاجي احمد صاحب جي ڪوشش سان سال 1957ع ڌاري منظور ٿيو ۽ پوءِ مڊل اسڪول سال 1969ع ڌاري شروع ٿيو سال 1915ع ۾ هاءِ اسڪول جو درجو ماڻيائين اهڙي طرح ٻيا زنانہ اسڪول تعلقي ڏيپلي ۾ آهن.

(5) مٺي ۾ مڊل اسڪول 1912ع ڌاري قائم ٿيو. (ڏيپلي تعلقي جي تاريخ عثمان اديب).

انهي دنياوي تعليم کان اڳ مون ذڪر ٿئي ڪيو ديني تعليم جو تہ انهيءَ وقت پراڻ درياهہ جي ٻنهي ڪنارن تي غوث بهاءَ الحق ملتاني جي خليفن هر هنڌ مدرسا کولي ۽ تعليمي مرڪز جاري ڪري تعليم کي عام ڪرڻ جي ڪوشش ورتي هئي اڪڙي، ڪيرل، چوٽاريون، ڪاروڙو، شيخ چِٽو، درس جمال ۽ ڪمال درس ڏاتو ڪاڇيلو، مخدوم عبدالرحيم گروهوڙي، درس احمد ڪاڇيلو مخدوم هالو وغيره هنن مدرسن ۾ درس ڏيندا هئا ٽالپرن جي دور ۾ قاضي عبدالله جو مدرسو ڪنبڙي، برهان فقير جو مدرسو، ڪاڪ ڊنڊي ڳوٺ ٻچل شاهہ جو مدرسو وليهٽ جو مدرسو، نبي سر جو مدرسو، ڏگري جي ٽالپرن جو مدرسو پڻ عروج تي هئا.

پٿورو جو مدرسو سائينداد شوري جي ڪوشش سان 1906ع ۾ قائم ٿيو جنهن جي عمارت تي انهيءَ وقت 31216 روپيا خرچ آيو هو جيڪو گورنمنٽ ۽ زميندارن برداشت ڪيو هو هي مدرسو فقط مسلمان زميندارن جي ٻارن لاءِ کوليو ويو هو جنهن تي سختي سان عمل ٿيندو هو هتي 4 درجا انگريزي ۽ 7 درجا سنڌي پڙهائي ويندي هئي. 1916 ڌاري 48 شاگرد انگريزي برانچ ۾ ۽ 35 شاگرد ورنيڪيولر برانچ ۾ هئا مدرسو بہ ماڙهو جنهن مان 81 ڇوڪرا بورڊنگ ۾ رهندا هئا اِهو خيال تہ پٿورو جو مدرسو شهري اثرن کان بچيل (آجو) رهندو غلط ثابت ٿيو هتي مدرسي تي ڪنٽرول ڪرڻ ڏکيو ٿي ويو ۽ پوءِ هن کي ضلعي هيڊ ڪوارٽر ميرپورخاص ڏانهن 1922ع ۾ منتقل ڪيو ويو جيڪو اڄ بہ "گورنمنٽ بوائز هاءِ اسڪول" جي نالي سان

شاهه لطيف ڪاليج سان گڏوگڏ قائم ۽ دائم آهي.
(تاريخ ٿر پارڪر اولڊ ليڪ مهر ڪاڇيلوي ص – 346)

انگريزن جي وڃڻ کان پوءِ پاڪستان جي شروعاتي دور ۾ هتي اعليٰ تعليم گهٽي اڳ پري نه رهي هئي ايتريقدر جو 1958ع کان اڳ سڄي ضلعي ۾ فقط هڪ "شاهه لطيف" ڪاليج هو پوءِ 1960ع ڌاري ابن رشد گرلز ڪاليج (پرائيويٽ) کليو انهيءَ بعد 1962ع ۾ ماڊل آرٽس ڪاليج. 1964ع ۾ ٽنڊو جان محمد ڪاليج (انٽرميڊيٽ) قائم ٿيو 1967ع ۾ ميرپورخاص شهر ۾ ڪمريهنسو هاءِ اسڪول قائم ٿيو پوءِ هنن ادارن جو انگ وڌندو ويو. 1984ع تائين هتي 6 ڪاليج هڪ ڪمرشل انسٽيٽيوٽ، هڪ پبلڪ اسڪول، سڄي ضلعي ۾ 350 هاءِ اسڪول 650 مڊل اسڪول 1494 پرائمري اسڪول 6 ووڪيشنل سينٽر قائم ٿي چڪا آهن هاڻي ته ميرپورخاص شهر ۾ ڪيترائي پرائيويٽ اسڪول ۽ ڪاليج قائم ٿي چڪا آهن تعليم ڏيڻ وارا گهڻا ادارا موجود آهن پر تعليمي معيار ڪرڻ سبب اڳ جيترا لاڀائتا نه رهيا آهن.

ڪنهن به شهر جي ترقي يافته هُئڻ جو اندازو اُتي جي ماڻهن جي ڪتاب پڙهڻ جي تعداد ۽ ڪتب خانن مان لڳائي سگهجي ٿو. 1951ع ڌاري هتي فقط هڊسن ڪليڪٽر جي نالي سان هڪ لائبريري قائم هئي جتي 700 ڪتاب انگريزي ۽ سنڌي جا هئا، ميونسپل لائبريري ڊسٽرڪٽ ڪلچرل لائبريري اڄ جون سٽيون لائبريريون آهن انهيءَ کان علاوه پراڻي وقت ۾ علمي ۽ ادبي ذوق رکڻ وارن ماڻهن کي ڪتاب گڏ ڪرڻ جو شوق هو انهن جا ذاتي ڪتب خانا موجود هئا.

(1) ميرپورخاص شهر ۾ محمد بخش ٽالپر جو ڪتب خانو جنهن ۾ 6 هزار مستند ڪتاب موجود هئا، هي هڪ فري ريڊنگ روم هو.

(2) ميرپورخاص ۾ مرحوم پروفيسر محمد يوسف ميمڻ جو ڪتب خانو جيڪو گهڻو قيمتي آهي هن ۾ اڻ لڀ ڪتاب موجود آهن مرحوم محمد يُوسف عربي جو عالم ۽ پي، ايڇ، ڊي هئا ۽ سال کن اڳ گذاري ويا آهن.

(3) شاهه لطيف ڪاليج جي لائبريري

(4)	ابن رشد گرلز ڪاليج جي لائبريري
(5)	شهيد بينظير هاءِ اسڪول لائبريري

ميونسپل لائبريري جو انچارج مجنون خاصخيلي رهيو جيڪو ڪجھ عرصو ابن رشد ۾ بہ لائبريريئرن رهيو ۽ ڏاڍي محنت سان ڪم ڪري لائبريري سنواري ڏنائين.

رب پاڪ ڪي هن ڌرتي جي ڪنهن بہ خطي کي مهذب بنائڻ ۽ سنوارڻ لاءِ ڪجھ نيڪ انسان ڪپندا آهن جيڪي پنهنجي مدبرانہ صلاحيتن سبب مڃتا ماڻيندا آهن. مان هتي انهن ماڻهن جو ذڪر ڪندس جن سياست فنون لطيفہ جي مختلف شاخن مثلا سنگيت موسيقي، مصوري، فوٽو گرافي ۾ پاڻ مڃايو يا وري ڪجھ اهڙا شخص ۽ انهن جون ذاتي وندرون ٻين کي خوشي پهچائڻ جو سبب بڻجنديون آهن اُهي شخصيتون هن دنيا ۾ موجود نہ آهن.

انهن مڃيادار ماڻهن ۾ ڪجھ ماڻهون پنهنجي سخاوت ۽ خوش طبعي ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئا اولڊ ٿرپارڪر ۾ اهڙين هستين جي ڪا ڪمي ڪا نہ هئي جن ماڻهن سياست ڪئي اُها صاف سٿري سياست هئي تن ۾ غلام محمد وساڻ، غلام نبي شاھ، پير غلا رسول شاھ جيلاني، ارباب نور محمد راهمون، سيد غلام حيدر شاھ، غلام محمد پرڳڙي، غلام مصطفيٰ پرڳڙي، مير آچن، ابوبڪر جوڻيجو، مرحوم غلام رسول جوڻيجو، حسين بخش مري، مير الله بچايو، فقير محمد مڱريو، مير الله داد، مير امام بخش مير علي بخش، راڻا چندر سنگھ، مير خدابخش، محمد خان جوڻيجو مرحوم ڄام ساقي فلاح ۽ بهبود جي ڪمن ۾ ڪوٽ غلام محمد جو حاجي عبدالله مومن، رئيس جان محمد پرڳڙي، جنهن پهريون پيرو ٿرپارڪر ۾ موٽر ڪار آڻي ماڻهن کي اچرج ۾ وجهي ڇڏيو هو غلام محمد لاٽ پنهنجي انسان دوستي ۽ اخلاقي خوبين سبب هميشہ مقبول رهيو ڏيپلي جو سيٺ طاهراڻي فلاحي ڪمن ۾ اڳ ڀريو رهيو مسڪين جهان خان کوسو محمد بخش مجنون پنهنجي قلم سان انسانيت جي خدمت ڪندا رهيا، ٿر جو ارباب توگاچي، ارباب اميرحسن ۽ ٻيا پنهنجي قبيلي جي سرواڻي ڪندي انهن جي ڏک سک ۾ شريڪ رهيا انهن سڀني ۾ ارباب الله جڙيو جو ديني لحاظ کان مٿانهون رتبو آهي. پاڻ مولوي احمد ملاح جي لکيل قرآن پاڪ جي منظوم سنڌي ترجمي کي ڇپرائي نہ صرف سنڌي

ادب ۽ ٻولي تي احسان ڪيائون پر پنهنجي دنيا ۽ آخرت بہ سنواريائون فلاحي ڪمن ۾ چوڌري غلام حسين مرحوم، چوڌري رفيق، محمد لطيف گانڌي، ڊاڪٽر ڊريگو ڊاڪٽر نذير صديقي، محمد اشفاق صديقي اهم رهيا.

محمد عثمان ڏيپلائي جنهن سنڌي ادب کي لازوال ڪتاب ڏنا مشهور تاريخي ناول سانگهڙ لکيائون سي پڻ هن خطي جا هئا انهيءَ کان علاوه ٻيا تاريخي ناول مصطفيٰ ڪمال اتا تُرڪ وغيره سندن لکيل آهن پاڻ مئڪسم گورڪي جي ناول جو "امڙ" نالي ترجمو ڪيائون ڏيپلائي صاحب قلم جو ڌڻي هو اسماعيل عرساڻي صاحب هن ضلعي جو نہ هو پر ايجوڪيشن آفيسر رهيو ۽ ٿر متعلق ڪتاب لکيائين "سيرِ ريگستان" انهيءَ کان علاوه ناٽڪ "بدنصيب ٿري" "ڪورٽ" "نجومي" "شاهدي" وغيره سندن قلم جو پورهيو آهن. انهيءَ کان علاوه راءِ چند هريجن "تاريخ ريگستان" ڪتاب لکيو عورتن ۾ ثريا سوز ڏيپلائي ادب ۾ گهڻو ڪم ڪيو.

عثمان اديب ڏيپلي تعلقي جي تاريخ لکي پاڻ ملهايو.

ڦوٽو گرافر مرحوم نذر محمد ايامن تائين مرپورخاص شهر ۾ اسٽيشن روڊ تي قائم ڪيل سندن اسٽوڊيو، نشاط اسٽوڊيو ۾ پنهنجي فن کي عروج تي پهچايو انهيءَ کان علاوه اسٽيشن روڊ تي قائم ننيڙي فوٽو اسٽوڊيو جو ڪم فوٽو گرافر شاهجهان پوري ڪندو هو روحاني اسڪالر بابو عبدالله اهم رهيا.

1970ع ڌاري اولڊ ٿرپارڪر جي عمرڪوٽ واري حصي مان سياسي طور ابري ايندڙ پَلي برادران ادبي طور پاڻ مڃايو هي 1960ع کان 1990 تائين ادب، شاعري، تحقيق ۽ موسيقي جي آسمان جا جرڪندڙ تارا رهيا، عبدالڪريم پلي جا شاعري جا ڪتاب.

"ڪيا سانگ ساوڻ" "چنڊ جهڙا پرين" وفا پلي جا بہ ڪتاب "لونءِ لونءِ منجهہ لغار" "درد هزار هڪڙي دل"

راج محمد پلي جو تحقيقي ڪتاب "صوفي فقير صديق "صادق" جي زندگي ۽ صوفيانہ شاعري "وڙهيا، واڳيا، وچڙيا" ڇپايا ويا. هنن منجهان ولي محمد وفا پلي جو مشهور غزل جيڪو مرحوم سينگار علي سليم ڳايو ۽ ريڊيو پاڪستان حيدآباد تان اڪثر ٻڌڻ ۾ ايندو هو.

ڪڏهن تنهنجي وارن سندي رات ٿيندي،
ڪڏهن محب ملندين ملاقات ٿيندي.

سندن هڪ مشهور شعر آهي:

وقت وارن جا وار سهبا،
دوستن جو سلوڪ ماري ٿو.

هڪ مصور جڏهن ڪا تصوير ٺاهيندو آهي ته جڻ هن جي برش ۾ ڪائنات جا رنگ ايري ويندا آهن ميرپورخاص شهر ۾ مرحوم استاد لعل محمد پناڻ ٿر جي گڏڙي علائقي جي مصورع. ق شيخ مرحوم ۽ مرحومہ عائشہ آغا اهم ڪردار ادا ڪيو ۽ فن مصوري کي نئين دڳ تي آڻي بيهاريو.

هندوستان جي مشهور ليکڪا پوپٽي هيرا ننداڻي هڪ هنڌ لکي ٿي "ڪاٺ جي تختي تي ڏڪ هڻبو ته ردعمل ڪجهہ به نہ ٿيندو پر جي 'ستار' جي تار کي ڇُهبو ته مڌرتا جا سُر ڇڙي پوندا بس اِهوئي فرق آهي عام ماڻهون ۽ هڪ تخليقار ۾" هتي جي مشهور ميوزڪ ماسٽر مرحوم "استاد آغا گل محمد" هو جيڪو ميرپورخاص جي سنگيت جي پروگرامن جي موسيقي ڏيندو هو مختلف پرائيويٽ اسڪولن ۾ ٻارڙن کي ميوزڪ سيکاريندو هو اسان جي ابن رشد ڪاليج ۾ پڻ اردو ۽ سنڌي پروگرامن جي موسيقي ڏيندو هو.

پاڪستان جو مشهور ڳائڻو (پلي بيڪ سنگر) مرحوم مسعود رانا (ٽانگي والا خير منگندا) پڻ هن ڪاڪ (ميرپورخاص) جو رهاڪو هو پراڻ جي ڪميٽي مير محمد جو 'نڙ ساز' وڄائيندڙ ۽ انهيءَ مان شهرت ماڻيندڙ مير محمد لنڊ پڻ مشهور هو جنهن لاءِ اسان جي منظر تراش شاعر حسن درس اِهو چيو:

"پراڻي عشق پوڙهي جي وڄت نڙ ڦوڪ مان نڪتي،
ملڻ هن مير محمد جو جوانن کي جڙي ٿو پيو".

هي عظيم فنڪار فقير، اٺ ساز نڙ، سُرندو، بانسري، مُرلي، پاول بوڙينڊو، ڇير ۽ چنگ وڄائي سگهندو هو.

مشهور ڳائڻي مرحومہ مائي ڀاڳي، غلام قادر بلوچ، اولڊ ٿرپارڪر جي

سانگهڙ ضلعي جو رهاڪو ڳاڻٽو استاد منظور علي خان پڻ ٽنڊي آدم جو رهاڪو هو مرحوم حسن درس پڻ مشاخ هوتي ۾ مدفن آهي هي اُهي آدرشي انسان هئا جيڪي پنهنجي آدرشن جا پڪا، ڪم جا سچا، زبان تي قائم رهندڙ هي انسان وقت جي طوفانن سان مقابلو ڪندي پنهنجي حق ۽ سچ جي ڏيئي کي روشن رکندا آيا هئا جن جي سرمستي حافظ جي هن شعر وانگر واضع نظر اچي ٿي.

اي صبح جي شمع!
پنهنجي ۽ منهنجي هن حال تي روء
ڇاڪاڻ ته جيڪا لڪل آڳ منهنجي اندر آهي
سا تو ۾ ڪانهي.

□

باب ٽيون

دُنيا ۾ اچڻ کان وٺي مئٽرڪ پاس ڪرڻ جو احوال ۽ ڪجهه متفرقات

جيڪي منجهه جهان، سو تاري تڳي تنهنجي؛
لطف جي لطيف چئي، تو وٽ ڪمي ڪانه؛
عدل ڇٽان آئون نه، ڪو ڦيرو ڪج فضل جو!
(سُريراڳ)

منهنجو جنم گبسن (Gibson) ميٽرنٽي هوم ميرپورخاص ۾ 29 جون 1954ع تي صبح صادق وقت ٿيو. هي ميٽرنٽي هوم ميرپورخاص جو پهريون ميٽرنٽي هوم هو جيڪو لوڪل بورڊ ۽ منسپالٽي جي گڏيل فنڊن سان هلندو هو هن جو نالو 1920ع کان 1921ع تائين ٿرپارڪر ضلعي جي ڊپٽي ڪليڪٽر رهندڙ آر. اي گبسن جي نالي پٺيان رکيو ويو هي علائقو سول اسپتال ميرپورخاص سان بلڪل لڳو لڳ هو ۽ پوءِ لوڪل بورڊ ختم ٿيڻ تي هن علائقي کي سول اسپتال حوالي ڪيو ويو جتي پڻ هي ورهين جا ورهه گائني وارڊ، ڊائي ليسز سينٽر ۽ ٻين ڪم ۾ لاياٿو ثابت ٿيو هن جي پوئين پاسي جتي سامهون اچ ڪلهه ڊاڪٽرس فليٽ آهن اُتي گبسن صاحب جو نالو ۽ 1921ع جي افتتاح جي تاريخ پڻ درج ٿيل هئي پر پوءِ گذريل 2011ع جي طوفاني برساتن هن جي ڇت ۽ عمارت کي نقصان پهچايو هاڻي هن عمارت کي ڊاهي پٽ ڪيو ويو آهي پوءِ ڪهڙي تعمير ٿي رهي آهي ۽ انهيءَ جو ڪارج ڇا آهي اهيا خبر رب پاڪ کي!

انهيءَ وقت هي گهاٽن وڻن سان جهنجهيل هو جنهن ۾ هڪ وڏو جنرل وارڊ جنهن جي پرسان ڪجهه ننڍڙا ڪمرا انهيءَ کان ٻاهر ميدان تي ٻن ننڍڙن آڱڻن وارا ڪواٽر هڪ ڊاڪٽرياڻي جي بنگلو تي مشتمل گبسن ميٽرنٽي

هوم چوارائيندو هو پر گهڻو ڪري عورتون هن کي “لطيف جي اسپتال” چونديون هيون. اهي تي ننڍڙا ٻن ڪمرن وارا ۽ ٻن اڱڻن وارا ڪواٽر پرائيوٽ روم جو ڪم ڏيندا هئا جتي پچندي وارن کان ڪرايو وصول ڪيو ويندو هو ۽ اُهي پنهنجي فيملي سميت عورت جي مڪمل صحت يابي تائين رهي سگهندا هئا نندي عملي کان علاوه هڪ ڊاڪٽرياڻي نرس ۽ مدوائف هتي 24 ڪلاڪ موجود هونديون هيون.

سو مون ذڪر تي ڪيو پنهنجي جنم ڏينهن 29 جون جو تہ منهنجو بابا سائين فجر جي نماز پڙهي ميٽرنٽي هوم جي سائي ڇپر تي دعا گهري ختم ڪئي تہ گبسن هوم جي مدوائف فاطمہ اچي بابا کي خوشخبري ڏني تہ:

“توهان کي نياڻي ڄائي آهي جيڪا تمام صحتمند ۽ پياري آهي”

اتان وري ڊاڪٽر مسز لطيف پنهنجي بنگلي ڏانهن ويندي بابا کي واڌايون ڏنيون ۽ چيو تہ ماءُ ۽ ٻارڙي کي ڪواٽر ڏانهن شفٽ ڪيون پيا هيءَ ڊاڪٽرياڻي مسز لطيف گانڌي ميرپورخاص جي مشهور وڪيل محمد لطيف گانڌي جي گهر واري هئي ۽ سنڌ جي مشهور گائنا ڪالاجسٽ پروفيسر ڊاڪٽر رضيہ علي محمد انصاري جي امڙ هئي.

بابا جيڪو اولاد لاءِ ورهين کان سڪايل هو سو اهيا خوشخبري ٻڌي اکين مان لڙڪ لاري وينو پوءِ وٽن تي وينل پکين جون لاتيون ٻڌي مٿي نهاريائين ۽ بابا جي اندر مان ڄڻ ڪي هي آواز آيو.

“هي هر ڪر رين بسيرن جي ٿي ويندي ساک سويرن جي!”

بابا جي زندگي ۾ اميد جي باکَ ڦُٽي نڪتي هئي هُو خوشي وچان ڪواٽر ۾ داخل ٿيو جتي بابا جي پيڻ منهنجي پڦي مونکي کنيو ويٺي هئي يڪدم مونکي بابا جي هٿن ۾ ڏنائين ۽ جذباتي ٿي آسمان ڏانهن اشارو ڪيائين. “هي ڇا!”

“بابا تہ سجده زمين تي ٿي ڪيا” ۽ “پُڦي آسمان ڏانهن اشارا ڪري رهي هئي تہ رب پاڪ مهرباني ڪئي آهي”

پڙهندڙ سوچيندا هوندا تہ ايتريون ننڍڙيون ڳالهيون جيڪي هڪ حقيقت هيون، سي مونکي انهيءَ وَهيءَ ۾ ڪيئن سمجهه ۾ آيون ۽ هاڻي ڪيئن ياد بيٺيون آهن. بابا ۽ امان اُهي سڀ ڳالهيون منهنجي شعور ۾ اچڻ

وقت ڪندا هئا، جڏهن ماضي جي دري کوليان ٿي تہ سڀ ڏيک منهنجي سامهون اچي بيهن ٿا باقي انهيءَ وقت مان پاڻ هڪ معصوم ٻارڙي هُيس.

يا

ہونا بھی بقدرِ یک نفس ہے،

ہماری ابتدا کیا!، انتہا کیا۔

يا وري ڀڳت ڪبير:

کہاں سے آیا ہوں، کہاں جاؤں گا!

مونکي نئيي هوندي جون 4 سالن کان وٺي ڪجهہ ڳالهيون پنيرڪي جي روشني وانگر ياد آهن باقي 5 سالن کان پوءِ جا واقعہ چڱي طرح ياد آهن پر هاڻي ڇا ٿيو آهي جو ماضي قريب وسرندو وڃي ۽ ماضي بعيد چٽو ٿيندو پيو وڃي اِهو بہ رب جو ڪرم آهي جو ماضي قريب جا ڪيترا ماڻهو اڄان حيات آهن باقي ماضي بعيد جا گهڻا ٽٽا.

"ويڙهيچن وري گر نہ لڌي ڪڏهن"

هاڻي مان اڄان ٿي پنهنجي پرائيوٽ روم ڏانهن يعني ڪواٽر ڏانهن جتي ڇهچٽو لڳو پيو هو. دادو مان آيل منهنجي پڦي ۽ انهيءَ جو فيملي خوشي ۾ نہ پئي ماپي بابا منهنجي منهن ڏانهن نهاريندي خوشي وچان چيو.

"هي تہ منهنجي امان مرحيات جهڙي آهي، هن جون اکيون تہ صفا امان جهڙيون آهن"

۽ پوءِ بابا پيار منجهان منهنجي پيشاني تي چمي ڏني هئي.

منهنجي ڏاڏي جيڪا اڌڙوٽ عمر ۾ پنهنجي اکين جي ديد وڃائي چُڪي هئي سان بابا کي انهيءَ وقت ڏاڍي ياد آئي تہ:

"منهنجي امان ڪيئن دنيا جي حسناڪين ڏسڻ کان محروم ٿي وئي هئي"

بابا سيني ڀائرن ۾ هڪ ڀيڻ کان ننڍو هو يعني گهر جو ننڍو فرد هو هتي وري گهر ۾ هڪڙو مونکي ڪٽي پيو ۽ ٻيو وري پنهنجي واري جو انتظار ڪري پيو امان ڪافي انتظار کان پوءِ پڦي کي چيو تہ "منهنجي ڌي تہ مونکي ڏيکاريو مون تہ ڏني بہ ڪانہ آهي!" ۽ پوءِ پڦي مونکي ڪٽي امان جي بيڊ وٽ آئي امان چيو: "هِيءَ چڱي ڀلي تہ آهي روئي تہ ڪانہ ٿي!

امان مونکان اڳ منهنجي هڪ ڀاءُ کي جنم ڏنو هو جيڪو مُرده پيدا ٿيو هو ۽ اهو بہ ورهين جي بي اولادي کانپوءِ!

امان جهڙوڪر صدمي ۾ ورتل هئي، پر بابا مايوس نہ هو پُرامید هو بقول ڀٽائي سائين جي.

جي ليلائي نہ لهين تہ پڻ ليلائج،
آسرو م لاهج سڄڻ، ٻاجهيندڙ گهڻو.

جيئن تہ هُو هڪ باشعور ۽ روشن خيال ماڻهو هو، رب پاڪ جو عبادت گذار توَڪلي ۽ کنهن بہ شڪ ۽ وسوسي ۾ نہ اچڻ وارو سو پُراُميد هو ۽ پوءِ امان کي وٺي ڪراچي ويو هو جتي ڊاڪٽر ساران صديقي جيڪا شڪارپور سان واسطو رکندڙ سنڌ جي پهرين مسلمان ڊاڪٽرياڻي هئي. تنهن وٽ امان جو باقاعده علاج ٿيو ۽ بابا امان کي دلاسو ڏنو تہ هاڻي جيڪو توهان جو اولاد پيدا ٿيندو، اُهو انشاءالله زندهہ سلامت پيدا ٿيندو. ٿيو بہ ايئن مان جيئري سلامت پيدا ٿيس ۽ الحمدالله زندگي جا سڀ اسٽيج گُهمي ڦِري پيرسني جي آخري اسٽيج تي پڻ رب پاڪ کنهن جو محتاج نہ ڪري، ڏاڍي چُستي سان هلان ڦِران پئي ۽ دنيا جا سڀ ڪم ڪار ڪيان پئي.

بابا منهنجي جنم ٿيڻ کان پوءِ زندگي جي نئي چائنٽ تي اچي بيٺو هو هاڻي سندس ذاتي دلچسپيون گهمڻ ڦرڻ رولاڪيون ختم ٿئي ويون هيون. ٻچڙيوال ٿيڻ کان پوءِ بابا جي سوچ جو مرڪز مان هُيس، انسان جي زندگي جا اُهي لمحا ڏاڍا ڀرپور هوندا آهن، جڏهن هن کي اولاد جي نعمت حاصل ٿيندي آهي، جڏهن پهريون ٻار ڄمي ٿو تہ انهيءَ خوشي جي ڪيفيت ڪجهہ عجيب هوندي آهي. بابا ٻڌائيندو هو تہ:

”مان تہ ڪپڙن ۾ نٽي ماپيس ۽ مون اهيا خوشي اولاد جي وڏندڙ انگ ۾ پڻ ساڳئي ريت محسوس ڪئي هئي، پر پهريون تجربو بهرحال پهرين حيثيت رکي ٿو“

مائٽ ٿيڻ بہ هڪ سچو ۽ زبردست احساس آهي. هُو پڻ حياتي جي نئين مرحلي ۾ داخل ٿيو هو. هاڻي هُن وٽ جيڪي اڳ هو سو پوئتي رهجي ويو هو.

“هر خاتمو هڪ نئين شروعات هوندي آهي!”

بابا نوجواني کان آزاد زندگي گذاري هئي، پر هاڻي هن جهان گرد انسان پنهنجي آزادي قربان ڪرڻ جو فيصلو ڪيو هو. بابا جي اِها وندر امان سان شادي بعد گهٽي حد تائين ختم ٿي وئي هئي. ڇاڪاڻ تہ عورت خاص طور زال کي عزت ڏيڻ هن جي منشور ۾ شامل هو. هُو زال کي عزت ڏيڻ، هن جي ضرورتن جو خيال رکڻ بيماريءَ جي حالت ۾ سُني پرگهور لهڻ جو قائل هو. هُو مختلف ماڻهن مڪانن کي گُهمي ڦِري ڏِسڻ جو شوقين هو، چوندو هو تہ سُهڻيون شيون ۽ جايون مونکي ڏاڍيون وڻنديون هيون.

سدا ڳوليو ساهہ کي، سچائي ۾ سونهن،
وندر ۾ ورونهن، مون لاءِ پيڇو پرين جو.

بابا سان بہ ڪا اهيائي ماجرا هئي بابا کي پلاري پار وڃڻ جي بہ ڏاڍي خواهش هئي هُوءَ سول انجنيئر هو ۽ نوڪري حاصل ڪرڻ کان پوءِ 28 سالن جي عمر ۾ سڄي سال جون پگهارون گڏ ڪري پاڻي واري جهاز ۾ حج ڪري آيو هو ڇو جو ٻڌائيندو هو تہ ننڍي هوندي کان نوشهري مدرسي ۾ شاگردي دوران اهيا لُنوءَ ڪيس لڳي چڪي هئي ۽ پاڻ پرو ٿيڻ بعد سندن اهيا خواهش رب پاڪ اگهائي بقول شاهہ سائين:

اندر جنين اُڄ پاڻي اُڃيو اُن کي!

اڳي اوڙي پاڙي ۾ بہ افراتفري وارو عالم نہ هو محبتون، دوستيون، انسانيت، همدردي، خبرگيري ۽ پائپيون، اهي جذبا قائم هئا.

”سڳا سيئي سيڻ، جنين اوڏا پڪڙا“

انهيءَ پاڙي ٽئورا آباد مان امان جون ساٿياڻيون، امان کي ڏِسڻ لاءِ ايند يون رهنديون هيون. بابا امان جي مدد لاءِ گلاب نالي ڇوڪرو جيڪو مهاجر هو اڳ ئي گهر ۾ رکيو هو. اها فيملي کوکروپار بارڊر کان ميرپورخاص پهتي هئي ۽ هن جي پيءَ کي ڪجهہ سال اڳ بابا جانورن جي اسپتال ۾ نوڪري وٺرائي ڏني هئي. اها ضلعي ٿرپارڪر جي پهرين وٽنري ڊسپينسري هئي، جيڪا 1915ع ڌاري قائم ٿي هئي، جنهن کي لوڪل بورڊ پنهنجي خرچن سان هلائيندو هو. هن جي عمارت موجوده ڊسٽرڪٽ ڪائونسل جي پرسان نور شاهہ ڪالوني جي سامهون ويندڙ روڊ تي جوهر ڪالوني جي پر ۾ آهي. سو

ذڪر ٿي ڪيم ڇوڪري "گلاب" جو جيڪو انهيءَ وقت يارنهن ٻارنهن سالن جو هو. غريب هُئڻ باوجود انتهائي ايماندار ۽ وفادار هو. انهيءَ وقت سندس پگهار 10 روپيا ماهانہ هئي. هُو منهنجي ڄمڻ تي ڏاڍو خوش ٿيو هو پر وهمي بہ تمام گهڻو هو. جيڪي عورتون اسان جي گهر ايندڙيون هيون انهن کي ڏسي چوندو هو.

"یہ ہماری مُنی کو نظر لگادیں گی"

جڏهن مايون هليون ويندڙيون هيون تہ ٻوڙ پائي رڌل ڊي مان ڇمڻي ۾ تانڊو کڻي اچي انهن جي پيرن جي نشانن تي رکندو هو. بابا ڪاوڙ ڪندو هُيس تہ اهيا ڪهڙي توهم پرستي آهي. پر انهيءَ جي باوجود مُڙندو ڪونہ هو. ايندڙ ويندڙ کي چوندو هوا!

"دیکھو تو صحیح ہمارے مُنی کتنی کمزور ہے۔۔!!"

آخرڪار پرواري گهر جي رُوپ چَند جي ماءُ چئي ڏنس تہ "مُئا چئين ٿا ٿوا؟ هي هيڏي ٿلهي متاري ڇوڪري آهي. تون وري ڪمزور ڪمزرو جي رَٽَ لڳايو وينو آهين. ڇهين ڏينهن گبسن هوم مان موڪل ٿي امان ۽ بابا مونکي کڻي ٽنڊورا آباد چاچا عبدالرسول جي گهر پهتا شام جو ڏام ڏوم سان منهنجي ڇٽي ڪئي وئي پڪي ريشمي ڪپڙا سبي مونکي پارايا بابا هڪڙو ننڍڙو پتين جو سونو هار بہ عدد ڪنگڙيون ۽ هڪ منڊي اڳي ئي سوناري کي ناهڻ لاءِ چيو هو سو کڻي آيو هو مونکيِ اهي سڀ زيور پارايا ويا هئا مِني ۽ نمڪين پت جون ديڳيون چاڙهيون ويون هيون پڪي وري منهنجي وڏي ٿيڻ تي ٻڌائيندي هئي "تون انهيءَ ڏينهن ڏاڍي سُهڻي ٿي لڳيئن" هوڏانهن گلاب جو چوڻ سچ ثابت ٿيو ٻئي ڏينهن مونکي بخار ۽ الٽيون شروع ٿي ويون مون کير پيئڻ بند ڪري ڇڏيو هو امان ۽ بابا ڏاڍا پريشان ٿيا ڊاڪٽر مسز لطيف سان رابطو ڪيو ويو جنهن پيئڻ جون دوائون لکي ڏنيون انهيءَ وقت ٻارن جي "پيڊياٽرسٽ" جو ڪم پڻ اهيا ڊاڪٽر ڏيندي هئي هن بابا کي دلجاءِ ڏني واقعي مان ٽن چئن ڏينهن ۾ ڏاڍي ڪمزور ٿي وئي هُيس گلاب چيو:

"میں نے کہا تھا نہ نظر لگ جائیگی سو لگ گئی"

بابا جڏهن اهي لفظ ٻڌا تہ ڪجهہ سوچ ۾ پئجي ويو ۽ مونکي هٿن ۾ کڻي

ڪجھ قراني آيتون شوڪاريائين مان تہ ڪجھ ڏينھن بعد چڱي ڀلي ٿي ويس پر وري ڪڏھن زندگيءَ ۾ ٿلهي متاري ڪانہ ٿيس. اِهو هو ڪاري نظر جو ڪمال..!

منهنجي پڦي صاحب خاتون مون لاءِ اڳ ئي بيوٽيفڪيشن پروگرام ٺاهي آئي هئي تنهن تي هاڻي عمل درآمد پڪي طريقي سان شروع ٿي ويو هو. ٿلهي سرمي سرائي سان اکين ۾ سرمو وجهڻ، پيشاني کي هٿن جي ترين سان زور ڏيڻ، جسم تي مالش ڪرڻ ۽ مان انهن ڪمن تي زور زور سان روئڻ شروع ڪندي هُيس خاص طور تي سرمو پارائڻ وقت، بابا چوندو هُيس تہ ڇو ٿي پارائينس ڇوڪري روئي ٿي، تہ جواب ڏيندي هئي ”اکيون وڏيون ٿيندس“ بابا چوندو هو: ”اکيون اڳئي وڏيون آهن اجان ڪيتريون وڏيون ڪنديسِ“

پوءِ بابا جي گهر کان ٻاهر وڃڻ جو انتظار ڪندي هئي ۽ امان کان پڇندي هئي تہ ”ادو ڪڏهن نوڪري تي ويندو ۽ اجان ڇو ڪونہ ٿو نوڪري تي وڃي؟“ بابا جي پوسٽنگ انهن ڏينهن ۾ سانگهڙ ۾ هئي جيڪو 1947ع کان پوءِ چار پيرا ضلعو ٺهيو ۽ ڊهيو هو اتي بابا پي ڊبليو ڊي کاتي ۾ اورسيئر هو.

بابا جي ابتدائي تعليم ڳوٺ خانواهڻ ضلعو نوشهروفيروز (تڏهوڪو ضلعو نواب شاهہ ساهتي) جي هڪ ملان اسڪول جي هئي پوءِ وري اڳتي تعليم لاءِ الله آندي شاهہ جي ٺاهرايل نوشهرو جي مدرسہ اسڪول آيو هو جتي ميٽرڪ پاس ڪئي هئائين پوءِ ڪراچي جي ڏيارام ڄيٺمل ڪاليج جنهن ۾ انجنئيرنگ شاخ قائم ٿيل هئي جتي اور سيئر ڪورس ڪيل شاگردن کي پبلڪ ورڪس کاتي ۾ ملازمتون ڏنيون وينديون هيون بابا پڻ انهيءَ ڪاليج مان پڙهي ملازمت حاصل ڪئي هئي جيڪا گهڻي ٽي اڳوٽي ضلع ٿرپارڪر جي مختلف شهرن ڪوٽ غلام محمد (جيمس آباد) سانگهڙ ڊورو نارو وغيره ۾ هئي امان سان بابا جي شادي ڳوٺ خانواهڻ ۾ ٿي هئي منهنجي ناني ميان علي نواز قريشي جو تعلق زميندراي ڪرت سان هو خانواهڻ جي ويجهو سيالن جي ڳوٺ مان نانا جي شادي ٿيل اُتي ئي سيالن جي ڳوٺ (راون) جي ڳوٺ ويجهو نانا جي چڱي زرخيز ٻني هئي نانا جي والد عبدالقادر قريشي جي دور ۾ اهي زمينون کوهن جي پاڻي تي آباد ٿينديون هيون پر پوءِ اسانجي امان، نانا جي ساروڻين مان ٻڌائيندي هئي تہ

“اُن دور ۾ سکر بئراج نئون جڙي راس ٿيو هو اڳوڻو هڪ فصلي دور پڄاڻي تي پهتو هو. چيٽ ۽ گَتيءَ جا سال ۾ ٻہ فصل پوکجڻ جي شروعات ٿي هئي سنڌ جي زراعت جي تاريخ ۾ اِهو وڏي ۾ وڏو انقلاب هو جيڪو 1930ع ڌاري آيو هو منهنجي نانا جي ٻنين پڻ گهڻو اناج ڏيڻ شروع ڪيو هو نانا مرحوم خانواهڻ جو چڱو خاصو زميندار ۽ معتبر ماڻهون هو جنهن وٽ ننڍن وڏن فيصلن لاءِ ملاح، ڪونڌر وغيره ايندا هئا امان وارن وٽ گهر ۾ مال، جانور ۽ ڪاڏي جون جنسون موجود هونديون هيون ڪير مکڻ جام هو وزن جا پيمانا ٽويو ماسو ڪاسو وغيره هوندا هئا ۽ شين جي بدلي ٻئي شي خريد ڪئي ويندي هئي نانا غريب پرور هو خدا جي ڏني مان غريبن جي مدد ڪندو هو ماڻهن جا هشام هن جون عقل ۽ علم جون ڳالهيون ٻڌڻ لاءِ گڏ ٿي ويندا هئا پوءِ ٻہ خانواهڻ جا پراڻا ماڻهون جن ۾ خاص طور ميربحر عورتون ايامن تائين سندس ڪچهري جا حوالا ڏينديون هيون

صحبت سپرين جي جڏهن پوي ٿي ياد،
فريادون فرياد، ناگهہ وڃن نڪريو.

هو سچ ڳالهائيندڙ ۽ ڪوڙ ڪپٽ کان پري رهندڙ هڪ سچ ڳالهائيندڙ انسان هو انهيءَ سچ ڳالهائڻ سبب انهيءَ وقت جا قريشي خاندان جا ماڻهون اڪثر ڪائنس ناراض رهندا هئا نانا سائين جي شادي بہ ڏارين راون (سيالن) مان ٿيل هئي جيڪي سرائڪي ٻولي ڳالهائيندا هئا منهنجي امان جي مادري زبان سرائڪي هئي پر امان کي ڳالهائڻ ڪانہ ايندي هئي الائي ڇو....!؟

يا وري اِهو سبب ٿي سگهي ٿو تہ امان جي ماءُ جيڪا امان جي ننڍپڻ ۾ 7 سالن جي عمر ۾ گذاري وئي هئي تنهن کان نہ سکي سگهي هجي يا وري گهر ۽ ماڻهن جي ۽ ماحول ۾ مروج زبان سنڌي هئي تنهنجي ڪري نہ سِکي سگهي امان کي هڪ سڳو ڀاء امان الله قريشي هو جيڪو منهنجو سڳو مامو هو ۽ هڪ ننڍڙي ڀيڻ عنايت خاتون هئي جيڪا ماء جي وفات وقت ڪجهہ مهينن جي هئي امان وارن جي پرورش سيالن جي ڳوٺ مان آيل سندن نانيءَ ڪئي نانا ٻئي شادي ڪونہ ڪئي منهنجو مامو امان الله پڻ نوشهري مدرسي ۾ پڙهيو پوءِ انجنيئرنگ جي تعليم حاصل ڪري اريگيشن کاتي ۾ نوڪري جي شروعات

ڪيائين جيڪا پڻ ڊورو نارو فرش سَب ڊويزن هئي ماما جي خانواهڻ ڪي ڇڏي ٿرپارڪر اچڻ ڪان پوءِ نانا بہ گهڻو عرصو خانواهڻ ۾ نہ رهيو ۽ ٿرپارڪر هليو آيو پاڻ سان گڏ نندي ڏي کي بہ وٺي آيو ٿرپارڪر جا وڻ وسائڻ ڪان پوءِ هُو تاحيات هتي منهنجي مامي ۽ انهيءَ جي اولاد سان گڏ رهيو ۽ ميرپورخاص ۾ 1960ع ڏاري گذاري ويو سندس مدفن تقي شاهہ قبرستان ميرپور خاص ۾ آهي.

بابا جي نوڪري تي وڃڻ ڪانپوءِ پُڦيءَ جا وارا نيارا ٿي ويندا هئا ۽ هُوءَ پنهنجي بيوٽيفڪيشن پروگرام تي سختي سان ڪار بند ٿي ويندي هئي ۽ امان کي پڌائيندي هئي تہ مون هن اولاد لاءِ هيتريون سُکائون باسيون آهن انهن ۾ سڀ ڪان اهم سُکا "ڪُهاڙي پير" جي آهي

بابا پڇيس تہ

"ادي اُهو ڪهاڙو پير ڪٿي آهي؟"

جواب ڏنائين...

"دادو مان ريل رستي توهان ڏانهن پئي آيس جتي جبلن ۾ سرنگهہ منجهان ريل لنگهندي آهي ۽ اُتي اوندهہ ڇانئجي ويندي آهي اُن گسَ جي ٿورو اوريان يا پوريان ڪهاڙو پير آهي مونکي مسافر عورتون ٻڌايو سو مون بہ تنهنجي اولاد ٿيڻ لاءِ سُکا باسي ڇڏي تہ جڏهن اولاد ٿيندو تہ پنج عدد ڪهاڙيون نهرائي هتي سُکا طور ڏئي ويندا سين"

بابا چيو!

"ادي واه جو ڪم ڪيو ائي! مان تہ سُکائن باسڻ ۽ پيرن جي درگاهن تي وڃي ڪجهہ گهرڻ جو قائل ئي نہ آهيان منهنجو رب پاڪ تي ڪامل ڀروسو آهي جيڪو گهرڻو آهي انهيءَ کان گهرو اُنهيءَ کي ڀاڏايو اگر مقدر ۾ آهي تہ ضرور ملندو"

"روئيندي ڏنيون مون ان در متي دادليون"

بابا سائين جيتوڻيڪ انهيءَ وقت شاهہ عنايت شهيد جا معتقد هئا پر فنا في لمرشد نہ هئا سندن سوچ سدائين منصفانہ رهي پاڻ روشن خيال آزاد منش ۽ صوفياڻو خيال رکندڙ هئا اسلامي ارڪانن جي پوري طرح بجا آوري ڪندا هئا سندن مزاج ۾ ڪٿي بہ ڪٽرپڻو نہ هو نہ وري پنهنجي سوچ کي ٻين تي

مڙهڻ جي ڪوشش ڪندا هئا هن جا هندو پارسي عيسائي مذهب وارن سان سنا لاڳاپا رهيا پاڻ روشن خيال ۽ ترقي پسند هُئڻ باوجود مذهبي ذهنيت رکندا هئا سندن چوڻ هو حياتي ۾ ٽن ڳالهين جو خاص خيال رکجي.

“اعتبار، واعدو ۽ تعلق اِهي ٽئي مهل ڪو آواز پيدا نہ ڪندا آهن پر زندگي کي ماٺ ڪرائي ڇڏيندا آهن”

بهرحال بابا پڦي کي چيو تہ آئون توکي دادو واپسي مهل ڪهاڙين جا پئسا ڏيندس اُهي ٺهرائي ڪنهن ماڻهون هٿان ڪهاڙي پير تي موڪلي ڏجانءِ چو تہ تو هڪ انسان جيڪو زندهہ بہ نہ آهي ان سان وعدو ڪيو آهي وعدي جي پاسداري ضروري آهي

بهرحال بابا انهيءَ وقت پڦي کي سو روپيا ڪڍي ڏنا ۽ چيائين تہ:

“هي اج ئي ننڍڙي جي نالي خيرات ڪري ڇڏ!”

پڦي انهيءَ وقت در تي آئي انهيءَ در جي سامهون هاٽي جتي اَٽي پيهڻ جي مشين آهي اتي هڪ پپر جو وڏو گهاٽو وڻ هوندو هو اُتي هڪ مسڪين عورت اڪثر ويٺي هوندي هئي پڦي اُهي پئسا عورت جي حوالي ڪيا انهيءَ دعائون ڏنس ۽ چيائين تہ

“مونکي ننڍڙي ڏيکار تہ سهي”

پر پڦي کي وري اهوئي عورتن وارو “وهم ۽ توهم پرستي” نظر هٽي ويندي.

هن کي جواب ڏنائين تہ :

“اسان جي ننڍڙي سُتي پئي آهي آواز تي جاڳي پوندي!”

اِهو چئي پنهنجي عقل موجب انهيءَ عورت مان جان ڇڏيائين ڪوڙ نہ ڳالهائيندي هئي پر هتي ياءُ جي اولاد لاءِ پيار ۽ حُب هن کي نظريہ ضرورت تحت ڪوڙ ڳالهائڻ تي مجبور ڪيو هو چوندا آهن تہ:

“محبت قدر تي ٽيندي آهي، جڏهن تہ نفرت سڪٽي پوندي آهي”

هوڏانهن بابا روزانہ منهنجا فوٽو ڪڍندو هو فوٽو گرافي ۽ فوٽو ڪڍرائڻ جو شروع کان شوقين هو. جواني ۾ جيڪي ماڳ مقام گهميا هئائين انهن جا فوٽو پنهنجي ڪيمره ۾ محفوظ ڪيا هئائين پر وري نوڪري سانگي مختلف هنڌن تي رهڻ دوران انهن مان ڪجهہ وڃائجي ويا هئا پر امان جي اچڻ کان پوءِ جا سڀ فوٽو صحيح سلامت مون وٽ موجود آهن.

تڏهن تہ چوندا آهن.

وجود زن سي هي تصوير ڪائنات ۾ رنگ!
اسي ڪي ساز سي هي زندگي جا سوز درُن.

امان جيتوڻيڪ بابا جي استعمال جون سڀ شيون سنڀالي رکندي هئي پر پنهنجو فوٽو ڪيرائڻ جي خلاف هوندي هئي. چوندي هئي
"اهي ڦوٽو گناهہ آهن, بُت آهن..!"

بهرحال پوءِ آهستي آهستي وقت ۽ حالتن کي ڏسندي هُوءَ فوٽو ڪيرائڻ تي راضي ٿي. بابا روزانہ منهنجو هڪ فوٽو ڪڍي پوءِ ڊيوٽي تي ويندو هو جيڪو فوٽو سج جي روشني ۾ نڪرندو هو ڇو تہ فليش انهيءَ ۾ ڪونہ هوندو هُو امان کي چوندو هو

"ڇوڪري کي فقط جهلي ويهہ تي فوٽو ڪيان پر هو ٺُپ جواب ڏيندي هئي تہ مونکي گناهہ ٿيندو. منهنجا بابا سان گڏ ٻاروتڻ ۾ اوائلي پاروتڻ جا تمام گهڻا فوٽو آهن پر امان سان گڏ فقط هڪ فوٽو آهي جنهن ۾ هُوءِ مونکي ڪِرڻ کان بچائڻ لاءِ پلنگ جي ڪنڊ کان جهليو ويٺي آهي هُن جي فقط ٻانهن نظر اچي پئي باقي منهنجو سڄو فوٽُ آيو آهي. بابا جو فوٽو ڪڍڻ ڪيرائڻ جو شوق مونکي اٺن مهينن جي عمر ٿيڻ تائين ميرپورخاص جي مختلف فوٽو اسٽوڊيوز تي آڻي پهچايو هاڻي جڏهن مان ڪنڌ جهلي سهاري سان پنهنجن پيرن تي ويهڻ جهڙي ٿي وئي هُيس تہ بہ اُهي فوٽو ڪڏهن هِڪڙي اسٽوڊيو ڪڏهن ٻئي اسٽوڊيو تان نڪرندا رهندا هئا پوءِ جڏهن منهنجا ڀيا ڀائر ۽ ڀيڻ ڄائي تہ انهن جا فوٽو بہ ڏاڍي شوق سان وٺي وڃي اسٽوڊيو مان ڪيرائي ايندو هو.

منهنجي عمر جڏهن پوڻا بہ سال هئي تڏهن مونکي ٽائيفائيڊ ٿي پيو هو بابا جو ڇڻ تہ سُک ڦتي ويو هو وقت تي دوا پيارڻ پرهيزي کاڌو (پيڪ فرينس) وارن جي رَبَ ڪارائڻ ۾ هڪ ڪلاڪ اندر بہ تي پيرا بخار چيڪ ڪرڻ جهڙوڪر بابا جي ڊيوٽي هئي ميرپورخاص جو پراڻو ۽ مشهور ڊاڪٽر 'ڊريگو' روزانہ وزٽ تي اسان جي گهر ايندو هو ۽ بابا کي دلجاءِ ڪرائيندو هو هيءُ ڊاڪٽر ڊريگو "گوا" هندوستان کان آيل ماهر فزيشن هو انهيءَ وقت

ميرپورخاص ۾ آڳرين تي ڳڻڻ جيترا ڊاڪٽر هئا پر هن ڊاڪٽر ڊريگو سڄي حياتي ميرپورخاص جي عوام جي خدمت لاءِ وقف ڪئي "گوا" هندوستان سان تعلق رکندڙ هي ماڻهو رومن ڪيٿولڪ عيسائي هئا انگريزن جڏهن سنڌ تي قبضو ڪيو تہ گهڻا ماڻهو گوا جي فوج سان گڏ سنڌ ۾ آيا جڏهن ڪراچي بندرگاھ ڪي ريل رستي پوري هندوستان سان ڳنڍيو ويو تہ هندوستان مان ٻين برادرين سان "گوئن" پڻ روزگار سانگي ڪراچي آيا اتان وري اندروني سنڌ جي ٻين شهرن ۾ اچڻ شروع ٿيا هي "گوئن" انتهائي محنتي ۽ ايماندار هوندا هئا ڊاڪٽر ڊريگو پڻ اهڙي طريقي سان ميرپور خاص پهتو هو سندس ڪلينڪ ڪري ڪواٽر ميرپور خاص ۾ هئي هن شهر ۾ پهريون ڀيرو پرچي سسٽم رائج ڪيو جنهن مطابق هر مريض سندس نمبر اچڻ تي ڊاڪٽر کان چڪاس ڪرائي سگهندو هو سندس اسپتال مان هڪ سائي رنگ جو مڪسچر ملندو هو جنهن جو ڪارو ذائقو اڄ بہ مونکي ياد آهي انهيءَ کان علاوه ڪجھ گوريون ملنديون هيون انجيڪشن تمام گهٽ هڻندو هو اڄ ڪلھ جا ڊاڪٽر ۽ مريض ٻئي سئي هڻڻ ۽ هڻائڻ ۾ ڏاڍا خوش ٿين ٿا. ڊاڪٽر ڊريگو جهڙا پنهنجي پيشي سان سچار ۽ ساونت ڊاڪٽر هن چرخ گردون ۾ گهٽ ملندا.

سو مون ذڪر پئي ڪيو پنهنجي بيماريءَ جو امان ٻڌائيندي هئي ڏينهن جي وقت تون گهڻو ڪري خاموش رهندي هئين ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪنجهندي هُئين پر جڏهن رات ٿيندي هئي تہ روئڻ شروع ڪندي هئين.

"امان، بابا نات (رات) ٿئي وئي آهي هاڻي نات ٿئي وئي آهي"

پوءِ اِهو الائي ڪهڙو خوف هو جيڪو منهنجي لاشعور ۾ ويٺل هو حالانڪ اتي ٽنڊوآدم ۾ لائٽ هئي بلب سڄي رات روشن رهندا هئا انهيءَ وقت واپڊا جي بجلي نہ هئي بلڪ هڪ ننڍي اليڪٽرڪ ڪمپني ميرپورخاص ڪي لائٽ فراهم ڪندي هئي جلدي اولڊ پاور هائوس ٺهيو اهيا ننڍڙي اليڪٽرڪ ڪمپني ڪجھ خاص پاڙن ۽ آفيسن کي بجلي فراهم ڪندي هئي اُنهن پاڙن ۾ ٽنڊوآباد جو پاڙو بہ شامل هو جيڪو انگريزن جي آخري ڏهاڪي دوران گهڻو ٺٺو آباد ٿيو هو هن جو انفرااسٽرڪچر (تعميراتي ڍانچو) بهترين هو گهٽيون ڪشاديون ۽ گهرن اڳيان فٽ پاٿ گهرن جون ڇتيون يورپ جي ملڪ بيلجيئم مان گهرايل ٽيئر گارڊر سان ٺهيل

هيون پاڪستان ٺهڻ کان اڳ هتي هندو آبادي اڪثريت ۾ هئي منهنجي چاچي عبدالرسول هتي ٻه پلاٽ خريد ڪري پاڪستان ٺهڻ کان اڳ گهر ٺهرايو هو جيڪو چئن حصن تي مشتمل هو اسان هيٺ واري اڌ حصي ۾ رهندا هئاسين.

بابا ويچارو سڄي رات پنهنجي ڪنڌ تي منهنجو مٿو رکي گهر ۾ پيو گهمائيندو هو آخر خدا خدا ڪري منهنجي مُدي (ٽائيفائيڊ) جي انهي تپ مان جان آجي ٿي ۽ مان صحت ياب ٿيس امان بابا کي چيو.

“هن جا وار هاڻي بخار ۾ ڪري ڪمزور ٿي ويا آهن هن جو مٿو ڪوڙائي اچو ته سٺا وار نڪرن”

امان جا پنهنجا گهاٽا وڏا وار هئا ۽ چاهيندي هئي ته منهنجا به وڏا وار ٿين. بابا مونکي ڪٽي حجام وٽ آيو ۽ مونکي ٽوڙهي ڪرائي آيو بابا انهيءَ وقت به منهنجو (مون ٽوڙهي) جو هڪ فوٽو ڪڍيو جيڪو اڄ سوڌو مون وٽ موجود آهي بابا مون سان ڪيڏو نه پيار ڪندو هو انهيءَ جو اندازو مونکي هن ڪٿا لکندي محسوس ٿي رهيو آهي ته: “حياتي جي هن اسٽيج تائين بابا جيترو پيار مون سان ڪيو ڪنهن نه ڪيو آهي ۽ دل منجهان شاهه سائين جو هي بيت نڪري قلم جي زينت بڻيو آهي.

حبيبن هيڪار، منجهان مهر سڏ ڪيو،
سو مون سڀ ڄمار، اورڻ اُهو ئي ٿيو.

منهنجي ٻاروتڻ جو ڪجهه حصو سانگهڙ شهر ۾ به گذريو. ڇاڪاڻ ته بابا جي نوڪري اُتي هئي منهنجي امان ۽ بابا مونکي وٺي سانگهڙ آيا مون سان وابسته ڪجهه يادگيريون ۽ ڳالهيون منهنجي وڏي ڀيڻ ٿي ڏاڍي شد ۽ مد سان ڪندا هئا هڪڙو قصو اِهو ته هڪڙو ڀيرو ميرپور خاص کان سانگهڙ ويندي گاڏي (جيپ) خراب ٿئي پئي هلڻ کان صفا جواب ڏيئي ڇڏيائين بابا پريشان ٿي ويو پر ڊرائيور آسرو ڏنو ته:

“ڪوشش ڪيون ٿا اميد ته نهي ويندي”

بابا کي صرف اِهو فڪر هو ته منهنجي ڪير پيئڻ جو ٽائيم ٿي ويندو جيڪو اُنهيءَ وقت به مان فيڊر سان پيئندي هُيس ۽ اُهو ڏِڳيءَ جو کير هوندو هو سو هتي ڪٿان ايندو؟

بهرحال بک لڳڻ تي مون گهٽيون رڙيون ڪونہ ڪيون پر ننڊ اچڻ واري وقت مون پينگهي جي اشد ضرورت محسوس ڪئي هئي ڇاڪاڻ تہ مان انهيءَ جي عادي هُيس پر هتي پينگهو ڪٿان اچي بابا.

“ڪپڙي جي لوڏ ناهي وڻ ۾ ٻڌي انهيءَ ۾ مونکي سمهاريائين پر مون ڏپ وچان رڙيون ڪرڻ شروع ڪيون اهڙا رانياٽ ڪيا جو آس پاس جو جهر جهنگ اچي گڏ ٿيو تہ ڇوڪري ايترو ڇو پئي روئي”

امان چيس تہ: مونکي ڏيو تہ مان پنهنجي هنج ۾ ٿي سمهاريانس متان ننڊ اچي وڃيس..!

پوءِ جيئن امان پٽ تي ويهي پنهنجي گوڏن تي سمهاري پنهنجي مَٿي جي رَئي جو اڌ ڍڪي مونکي لوڏڻ شروع ڪيو تہ ڪَن پَل ۾ مونکي ننڊ اچي وئي. اردو ٻولي جي هڪ شاعر چيو آهي:

ماں کی آنچل کی ٹھنڈک، کب ہے پیڑوں کی چھاؤں میں،

اِک یہ ہی تو فرق ہے، یاروں، پیڑوں اور ماؤں میں۔

ٻيو قصو جيڪو امان ڏاڍي دلچسپ انداز ۾ ٻڌائيندي هئي تہ بابا آفيس مان اچڻ کان پوءِ مونکي ڪٽي بَس جي اڏي تي ايندو هو ۽ مان آڱرين سان بسن ڏانهن اشارا ڪندي ڏاڍي خوش ٿيندي هُئيس انهيءَ زماني ۾ گهٽو ڪري بَسِ ڪي لاري چوندا هئا بابا گهر ۾ نہ بہ هوندو هو تہ ڪونہ ڪو ملازم يا بيلدار گهر تي ايندو هو تہ مونکي ڏسي چوندو هو.

“امان لاري ڏسڻ هلندينءَ”

“مان ڪنڌ ڌوڻي هائوڪار ڪندي هُئس”

پوءِ هُو مونکي ٻانهن تي کڻي لاري ڏيکاريندو هو انهيءَ وقت جي لاريءَ ۾ هارُن اندر ڪونہ هوندو هو بلڪ ڊرائيور واري سائيڊ کان دَريءَ جي ٻاهران ‘توتاري’ نموني جو ٻئي پاسي ربڙ جي بال وانگر ٽنگيل هوندو هو جنهن کي هٿ سان دٻائڻ سان آواز نڪرندو هو جيڪو پون پون ڪندي پنهنجي موجودگي جو احساس ڏياريندو هو.

لاريءَ جي انهيءَ هارُن پرسان منهنجو هڪ فوٽو آهي جيڪو بابا ڪڍيو آهي مونکي هڪ ماڻهون ٻانهن ۾ کنيو بيٺو آهي ۽ مان ڏاڍي خوش نظر اچان

پئي.

اهيا هڪ سياري جي سخت ٿڌي رات هئي جڏهن مون روئڻ شروع ڪيو:

“بابا لاري هلو!” “مان لاري وجان!”

هاڻي لاري وجان! لاري لاري!!!

امان منهنجو اهو بي وقتو انگل ڏسي ڪاوڙجي پئي ۽ چيائين ته چوري آهي! جڙا آهي! هر وقت لاري لاري لڳي پئي آهي، اڌ رات جو ڪِٿان آئي لاري؟ ماٺ ڪري سُمهي رهه صبح جو وڃجانءِ!

پر مون ماٺ نه ڪئي بابا جيڪو اِهو سڄو لقاءِ خاموشي سان ڏسي رهيو هو سو اٿيو پنهنجي جسم تي گرم اورڪوٽ پاتائين مونکي ڪمبل ۾ ويڙهي لاري جي اڏي تي ڪٽي آيو پر اُتي ڪابه لاري ڪونه هئي شايد رات جي پهر ۾ ڪجهه لاريون ڪنهن ڏيپوءَ تي بيهاريندا هئا بابا مونکي چيو

“امان ڏس هتي لاري آهي ئي ڪانه”

مون چيو

“بابا هاڻي امان هلو” بابا مونکي ڪٽي گهر پهتو

امان اسان کي ڏسي چيو

“ڏسي آئي منهنجي سڪيلڌي لاري!؟”

بابا چيو

“هاڻي ته ڪابه لاري ڪونه هئي صبح جو هن کي ڏيکاري ايندس لاري”

امان چيو “چو ٿو ڪارينس! هاڻي ڪونه ايندي لاري مون پنهنجي ٻاراڻي سمجهه مطابق جواب ڏنو.

“لاري اچي!”

پوءِ سانگهڙ ۾ بابا جي رهائش دوران منهنجي اِها معصومانه وندر جاري رهي. ڪجهه وقت کان پوءِ وري ميرپورخاص آياسين ۽ قدرت الله جي! اسانجي فيملي جنهن ۾ ٽي ڀاتي هياسين جيڪا پوءِ وڌي ڇهه ڀاتي ٿي وئي. وري سانگهڙ ڪونه وياسين پر اِهو عجب اتفاق هو منهنجي ڪاليج جي نوڪري جي شروعات سانگهڙ گرلز ڊگري ڪاليج کان ٿي اُتي اهيا پوسٽنگ ٻه مهينا ڪجهه ڏينهن رهي ۽ مان واپس ميرپورخاص آيس وقت جا ننڍا وڏا واقعه ۽

حادثا پڻ انسان جي شخصيت تي پنهنجا سُروپا ڇڏيندا آهن ۽ اُهي تاحيات انسان جي جسم تي موجد رهندا آهن مون ساڻ پڻ سوا ٻن سالن جي عمر ۾ چانهن جي گرم پاڻي سان سڙڻ جو واقعو پيش آيو.

“ٿيو ايئن جو امان مونکي وٺي پنهنجي پاءُ امان الله وٽ ڊورو نارو آئي جتي تمام گهڻي ٿڌ هئي انهيءَ زماني ۾ اتي بجلي وغيره ڪونہ هئي اريگيشن وارن جون اهي رهائش گاهون شهر ڪان ٻاهر ڪليل ميدانن تي ٿهيل هيون وراندبن ۾ ٻاهہ ٻاري پهريان گرمائش حاصل ڪئي ويندي هئي پوءِ انهيءَ تي چانهن وغيره تيار ڪندا هئا جيئن ئي چانهہ چلهہ تي رکي وئي مون امان سان ضد ڪيو تہ

“مونکي اتي ويهار! جتي ماسي عنايت خاتون ويٺل آهي. هُوءَ ٻاهہ جي بلڪل ويجهو ويٺل هئي ماسي اُٿي ٻئي پاسي ويٺي مون سندس جاءِ والاري ۽ اتي جو اُتي ويهندي شرط پنهنجو پير چلهہ کي هنيم اُهو سِڙن سان ٺهيل هڪ عارضي چُلهُو هو جنهن تي چانهہ جو ديڳڙو چڙهيل هو سو سجو جو سجو اچي منهنجي پير جنگهہ مٿان ڪريو. پوءِ منهنجي حالت تمام خراب ٿي وئي مون اُپ ڏاريندڙ رڙيون شروع ڪيون مونکي پيرن ۾ جوراب ۽ بوٽ پاتل هئا انهيءَ جي باوجود ڪل تمام گهڻي سڙي وئي هئي مهنجي نانا (وڏي بابا) مونکي پيار ڪندي ڏوتاري جوراب لاٿا تہ ڪل پڻ انهيءَ سان گڏ لهڻ شروع ٿي وئي انهن ڏينهن ۾ ڊورو نارو ۾ ڪوبہ سنو ڊاڪٽر موجود ڪونہ هو منهنجي ماما “فرش سب ڊويزن” جي آفيس مان فون ڪري بابا کي اطلاع ڏني جيڪو ميرپورخاص ۾ هو بابا اهيا خبر ٻڌي ڏاڍو پريشان ٿيو تمام جلد ڊورو نارو پهتو مونکي ۽ امان کي وٺي ميرپورخاص پهتو جتي منهنجي سڙيل جنگهہ جو علاج ڊاڪٽر ڊريگو جي زيرنگراني شروع ٿيو پهريون پيرو مونکي اينٽي بايوٽڪ دوائون ۽ سيون لڳيون ۽ روزانہ پير جي ڊريسنگ ڊاڪٽر جا ڪمپائونڊر مسٽر جارج. ڪلوپائي ۽ رحمت ڪندا هئا اُهي شخصيتون ايامن تائين ڊاڪٽر سان گڏ رهيون ۽ ميرپورخاص جي پراڻن ماڻهن “جيڪي منجهہ جهان” آهن تن کي ياد هونديون پوءِ آهستي آهستي منهنجي پير ۽ جَنگهہ جا ڦٽ ڇُٽي ويا باقي وقت سان گڏ نشان بہ ڍهندا رهيا پر اجان تائين ڪجهہ هلڪا نشان سڄي پير جي مُري جي هَڏِيءَ تي باقي آهن.

امان وٽ جڏهن مان اڪيلي اولاد هُيس تہ هُن جي شايد انهيءَ وقت

سندس ياد داشت سٺي هئي جو وڏي ٿيڻ تي مونکي ننڍپڻ جون سڀ ڳالهيون ٻڌائيندي هئي چوندي هئي تہ

“تو تمام اوائلي پاروتڻ کان پنهنجي آس پاس جي ماڻهن ۽ رشتن کي سڃاڻڻ شروع ڪيو هو امان جڏهن ننڊ ڪرائڻ لاءِ لولي ڏيندي هئي تہ

“منهنجي منڙي جو الله! منهنجي پياري جو الله! الله هُو الله هُو”

تہ مان چوندي هئي مانس تہ امان چئو تہ

بابا جو الله، پڦيءَ جو الله، ماما جو الله امان ويچاري چوندي ويندي هئي پوءِ اڳتي وري اوڙي پاڙي جا نالا شروع ٿيندا هئا رُوبي ماءُ جو الله چندرا جو الله پنگياڻي جو الله گلاب جو الله امان لالہ ڀاءُ (منهنجي مامي جو پٽ جيڪو مون کان ٽي مهينہ وڏو هو) تنهنجو الله

اهڙي طرح جيڪي رشتا ناتا ايندا هئيم سي امان کي انهيءَ لولي ۾ وٺڻا پوندا هئا.

مونکي ننڍي هوندي پنهنجن پراونن لاءِ پيار هوندو هو تڪليف ۾ ڏسي روئي پوندي هُئيس اهيا عادت مون ۾ هاڻي بہ آهي پر انهيءَ مان اڄ جا ماڻهون غلط فائدو وٺندا آهن پر مونکي ڪنهن جي اخلاقي ۽ مالي مدد ڪندي بي انتها خوشي ٿيندي آهي هن وقت شاعره سيما عباسي جو هڪ شعر پيو ياد اچي.

ڪنهن جي پيرن مان جڏهن پيڙيون ٽُٽندي ڏسان،
مُرڪ مون ۾، درد جي انجام وانگر ٿِئي لهي.

منهنجو بابا روشن خيال هُئڻ سان گڏوگڏ اصول پرست ماڻهون بہ هو هن جيڪا سرڪاري نوڪري ڪئي سا خودداري ۽ محنت سان ڪئي ۽ اِهو دور گهڻو ڪري پاڪستان ٺهڻ کان اڳ جو هو. ايتريقدر جو جڏهن انگريزن حُر تحريڪ کي ختم ڪرڻ لاءِ مارشل لا لڳائي هئي تہ سانگهڙ ضلعي ۾ سائٽ جو وزٽ ڪرڻ وڏو جان کي جوکي ۾ وجهڻ وارو ڪم هو حُر مجاهد سرڪاري آفيسرن کي حڪومت جو تابعدار سمجهي ڳوليندا رهندا هئا هڪڙي پوائنٽ سان اُهي آزادي جا پروانا پنهنجي جاءِ تي درست هُئا پر سرڪاري ڪامورن کي انهيءَ دور ۾ ڏاڍي هوشياري ۽ دانشمندي سان وک کڻڻي پوندي هئي پر اڄ

تائين دنيا جي تاريخ ۾ اهيا گوريلہ جنگ پنهنجو وارو وڄائي وئي پر چوٽي آهي تہ.

ظلم تہ قائم رهندو آهي، پر ظالم هليو ويندو آهي..!

پوءِ انگريز هليا ويا 1947ع کان پوءِ آهستي آهستي 1950ع کان پوءِ واري ڏهاڪي ۾ هتان جي نوڪر شاهي جي نظام ۾ بہ تبديليون اچڻ شروع ٿي ويون وقت جي حاڪمن جي مداخلت، سرڪاري وابستگين ۽ ذاتي پُهچ توڙي ڏي وٺ واري هَٿ کَس شروع ٿي وئي هئي هتي هاڻي ميرٽ جي لتاڙ سينارٽي باءِ پاس جو ٻج پوکجي چُڪو هو تنهن جا سِلا مضبوط وڻ وانگر 1955ع تائين نڪري آيا هئا بابا جيڪو خارجي ضابطن کان آزاد ايماندار آفيسر هو تنهن کي اِهو وايو منڊل بلڪل پسند نہ ايندو هو ۽ هُو انهيءَ ماحول ۾ ذهني طور سيٽ ٿي نہ سگهيو هو انهن ڏينهن ۾ سندس ٿيل پروموشن کي روڪي ڪُئِنُ جونيئر کي آندو ويو اِهو سڀ ڏي وٺ جي بنياد تي ٿيو هو. بابا جيڪو برٽش دور کان وٺي ايماندار، محنتي ۽ پنهنجي ڪم سان ڪمنٽيڊ هو تنهن کي انهيءَ ڳالهہ سخت صدمو رسايو ۽ پاڻ نوڪري تان استعيفيٰ ڏئي ڇڏيائون جيتوڻيڪ بابا جو اِهو فيصلو انتهائي جذباتي هو فيملي وارن يارن دوستن کيس سمجهايو پر هو پنهنجي فيصلي تي اٽل رهيو ۽ چوڻ لڳو تہ هاڻي محنتي ۽ ايماندار ماڻهن جو جيئڻ جنجال ٿي ويو آهي. بقول شاعر تہ:

قلان دا مُلُ گجهہ ڪي جاڻي مردي ڪاوڻ والي،
قلان دا مُلُ بُلبلُ جاڻي صاف دماغ والي.

بابا جو نوڪري ڇڏڻ جو اِهو جذباتي فيصلو دانشمندانہ هو يا نہ اُها ٻي ڳالهہ آهي پر:

“مان ساک سان چئي سگهان ٿي تہ منهنجي امڙ ۽ اسان چئني ڀائرن ۽ ڀيڻن جي رت ۾ حرام ۽ رشوت جي ڪمائي جو هڪ قطرو بہ شامل نہ آهي. انهيءَ جو الله پاڪ گواهہ آهي..!”

مونکي هن وقت موجوده دور جي اهم شاعر ابراهيم منشي جو هڪ شعر لکڻو ٿو پوي:

جهڙو ماڻهون تهڙو ناڻو، هرڪو پنهنجي اَڳَهہ اگهاڻو.

جيڪو ماڻهو ڪونہ وڪاڻو سوئي ماڻهون موتي داڻو.

هتي بابا پنهنجي اندر جي آواز تي لبيڪ چئي هڪ وڏو اڻ منداڻتو فيصلو ڪري ڇڏيو هو پر هِتي تہ بابا جي خاندان جو فقط هڪڙو پٽر رکيو ويو هو باقي اولاد تہ اجان اچڻو هو تنهن جي پالنا، تربيت ۽ تعليم جو بندوبست بہ تہ ڪرڻو هو

روزگار جو نہ هُئڻ مان سمجهان ٿي انسان لاءِ دنيا جو وڏي ۾ وڏو مسئلو آهي! پريشاني آهي..! ۽ هڪ وڏي ڳڻتي آهي..! هڪ پڙهيل ڳڙهيل ۽ باشعور انسان لاءِ تہ اِهو هڪ وڏي حادثي مثل آهي..!

پر چوندا آهن "تِر جي گُتي سو چوٿون ڪائي" يا وري هڪ ٻئي چوڻي آهي:

پنهنجي وڍي جو نہ ڪو ويج نہ طبيب

اِهي سڀ ڳالهيون پنهنجي جاءِ تي بابا هڪ توڪلي انسان هو هن جو اِهو پختو ايمان هو تہ الله سائين ڪونہ ڪو وسيلو پيدا ڪندو ڇو تہ رب پاڪ مسب اسباب آهي "هڪ سج بہ پاڇا" ڏکن ڪان پوءِ سک بہ اچڻا آهن انهن ئي ڏينهن رب پاڪ طرفان بابا کي هڪ نعمت پڻ عطا ٿي وئي جيڪا منهنجي ياءُ انور جي شڪل ۾ هئي.

"ڏکن کي شاباش سو سو ڀيرا سُکن ڪان"

اِهوئي ساڳيو گبسن مئٽرنٽي هوم هو جتي 26 نومبر 1956ع جي سخت سياري ۾ پرڀات وقت منهنجي هن ياءُ جو جنم ٿيو هو انهيءَ وقت منهنجي عمر اڍائي سال هئي تمام گهڻو سيءُ هو.

سِيءُ چوي اج نہ پوان تہ ڪڏهن پوان

بابا هن ٻئي اولاد جي دنيا ۾ اچڻ وقت بہ ڏاڍو خوش ٿيو هو مونکي ٻاروتڻ ۾ بلڪل ننڍڙي عمر ڪان ننڍڙا ٻار ڏاڍا وڻندا هئا جتي بہ ويندي هُيس ۽ ننڍڙا ٻار ڏسندي هُيس تہ چوندي هُيس

"بابا هن کي ڪٽي هلو! هي ادا آهي (پوءِ اُهو ڇوڪرو هجي يا ڇوڪري) بابا چوندو هو توکي ٻيو آڻي ڏيندس ڪيترا ڀيرا اِهو ضد مون امان ۽ بابا سان ڪيو هو هڪ ڀيري گهر ۾ ڀنگياڻي صفائي لاءِ آئي انهيءَ جي هَنجَ ۾ هُن جي

ڏي هئي مون چيو بابا "هي ادا مونکي کپي!"
پڦي جيڪا ناشتو ڪري رهي هئي تنهن رڙ ڪئي
"اهڙي ڪاري ڇوري توکي وڻي ٿي اسان کي ڪانہ ٿي وڻي توکي ادا سٺو آڻي ڏينداسين"

پر مون روئڻ شروع ڪيو امان چيو: "تہ ڪهڙي بہ ڪوجهي آهي پر هن جي ماءُ ڪان تہ پڇيو تہ هُوءَ ڏيندي!!!"

پنگياڻي جيڪا اردو ڳالهائيندڙ هندو هئي تنهن جواب ڏنو
''میری بچی تو سہونی ہی، مجھے پیاری ہے میں کیوں دوں آپ کو اپنی بچی''

تڏهن امان پڦيءَ کي چيو ٻُڌوءُ! هوءَ تہ اهيا ڪوجهي ڇوڪري ڏيڻ لاءِ تيار نہ آهي ٻچو تہ انسان تہ ڇا؟ جانور کي بہ مِٺو هوندو آهي"

پوءِ پنهنجي ڳوٺ خانواهڻ جو گذريل وقت هو هڪ واقعو جيڪو امان وڏن کان ٻڌو هو سو پڦيءَ کي ٻڌايائين.

اُتي ڪي مٽهيار جيڪي موتين جي پوج جو ڪم بہ سٺو ڪندا هئا اُهي ڏاڍا سُٺا هار ناهيندا هئا هڪ پيرو پولڙيءَ جو تماشو ڏيکاريندڙ اُتان لانگهائو ٿيا انهيءَ پولڙِي کي هڪ ننڍو ٻچو بہ هو هڪ عورت مذاق ڪندي پولڙي کي اشارن ئي اشارن ۾ هڪ هار هٿ ۾ ڏئي چيو ۽ ننڍڙي ٻچڙي ڏانهن اشارو ڪندي چيائين هار تون رک! ۽ ٻچو مونکي ڏي! پولڙيءَ هار ڪڍي پنهنجي ٻچڙي مٿان گهوريو ۽ اُڇلائي مائي کي ڏنائين"

سو اِهو حال ۽ ثبوت هو ماءُ جو ٻچڙي سان محبت جو

بهرحال مان ياءُ ڊاڪٽر انور جي دنيا ۾ اچڻ تي ڏاڍي خوش هُيس بابا مونکي ٻڌايو تہ "هيءُ ادا تنهنجي لاءِ الله سائين موڪليو آهي.

مون هُن کي چميون ڏيندي چيو تہ بابا
"هي ادا منهنجو آهي ۽ ڏاڍو سُٺو آهي"

اسان جي ٽنڈورا آباد جون سڀ پاڙيسرياڻيون آيون هيون روپ چند جي ماءُ (روپي ماءُ) جي پوٽي 'چندرا' جيڪا منهنجي هم عمر هئي تنهن کي ٻانهن کان جهلي اچي ياءُ وٽ بيهاريم ۽ چيومانس
"چندرا الله سائين منهنجي لاءِ ادا موڪليو آهي"
'چندرا' بہ هُن کي هٿ لائڻ لڳي هُوءَ ننڍ مان جاڳي پيو هو ۽ وڏيون وڏيون

اڪيون ڏاڍيون پرڪشش هُيس هن وقت ڪٿا لکندي ان وقت کي تصور ۾ آڻيان ٿي جيڪا منهنجي تخيل جي پرواز آهي ۽ ٻڏل ڳالهه آهي سو منهنجي قلم تي بردو سنڌيءَ جو هڪ شعر اچي بيٺو آهي جيڪو ڪٿي پڙهيو هُئيوم!

ٻلا ٻلا نيڻ تنهنجا مٺي مٺي ديد وار!
هُجي هُجي نيٺ پهتا، اِچي تنهنجي در اجارا!

اسان جي انهيءَ پاڙي مان سپ پاڙي واريون ايندڀون رهنديون هيون ۽ امان کي مبارڪ باد ڏيڻ لاءِ ملڻ لاءِ ايندڀون هُيون اڳ اوڙي پاڙي ۾ افراتفري وارو حال نہ هو محبتون، همدرديون، خبر گيري ۽ پاڻپي جهڙا پوتر جذبا قائم هُئا بقول شاهه سائين.

”سَڀَا سِيئي سِيڻ، جنين اوڏا پکڙا!“

گبسن مئٽرنٽي هوم جيئن تہ انهيءَ زمان ۾ شهر کان ڪي قدم پري هو تہ اُتي پرائيويٽ ڪوارٽرن جي اڳيان گهاٽا وڻ هئا اُتي نوريئڙا بہ جام ڦرندا هئا مون انهيءَ کان اڳ نوريئڙا ڪڏهن ڪونہ ڏٺا هئا مان اُهي ڏسي گهر جي در تان ڊوڙي اچي بابا کي ٻڌائيندي هُئيس تہ

”ٻلو آيو آهي!!“

امان جڏهن هر هر اهيا ڳالهه ٻڌي تہ هُن کي ڪجهہ وهم وسوسو پيدا ٿيو عورتون هوئنن بہ ڪجهہ توهم پرست هونديون آهن

بابا کي چيائين تہ:

”وڃي ڏسو تہ سهي! ڇوڪري الائي ڪهڙي غيبات تي ڏسي جيڪا توهان کي ڏسڻ ۾ ڪانہ ٿي اچي!!! پر قدرت الله جي انهيءَ وقت هڪ نوريئڙو دروازي منجهان اندر لنگهي آيو مون رڙيون ڪيو

”ٻلو آيو ٻلو آيو“

تڏهن بابا مونکي ٻڌايو تہ ”امان اِهو ٻلو ڪونهي نوريئڙو آهي ڇڪ ڪونہ پائيندو“

اِهو گبسن هوم شهر کان ٻاهر هو اُتي سِيءُ بہ گهڻو هو مونکي سوئيٽر تہ پاتل هو پر وڌيڪ سِيءَ کان بچڻ لاءِ بابا شهر جي مارڪيٽ شاهي بازار مان هڪ ڳاڙهي رنگ جو ڪوٽ مون لاءِ وٺي آيو ۽ ننڍڙي ڀاءُ لاءِ پڻ ڪجهہ وڌيڪ

گرم ڪپڙا آندا هئائين مون کي جيئن ئي ڪوٽ پارايائين تہ يڪدم مون انهيءَ جي کيسي ۾ هٿ وجهي ڇيو.

“بابا پئسا ڏي!”

مون ڦهريون ڦيرو بابا کان پئسا گهريا هئا بابا ڏاڍو خوش ٿيو پوءِ جيڪي پئسا کيسي بہ هُيس سي ڪڍي ڪٽي منهنجي ڪوٽ جي کيسي وڌائين ۽ پوءِ سوال ڪيائين

“ڇا ڪندينءَ انهن پئسن کي!؟”

مونکي پئسن جي قدر قيمت جي ڪابہ خبر انهيءَ وقت تائين ڪانہ هئي مون جواب ڏنو

“هتي کيسي ۾ رکان!”

يعني بابا کي کيسي ۾ پئسا رکندي مون ڏٺو هو سو مان بہ رکنديس باقي انهيءَ مان شي وٺڻ جي مونکي ڪا خبر نہ هئي گهر ۾ هر شي بابا مون لاءِ پاڻ وٺي ايندو هو

امان کي هاسپيٽل مان موڪل ملي ۽ اسان ادا کي کڻي گهر پهتاسين اهي سڀ ڳالهيون امان بابا منهنجي شعور ۾ اچڻ وقت ڪندا هئا منهنجي تہ ادا جي دنيا ۾ اچڻ کان پوءِ دنيا ئي اور ٿي وئي هئي رڳو انهيءَ کي ڏسي پئي خوش ٿيندي هُيس گهر ۾ ڊوڙندي هُيس ڇاڪاڻ جو ننڍپڻ جهڙي تہ ڪا حسين عمر ئي نٿي ٿي سگهي.

”بي فڪري جڏهن انسان جي وجود مان ليئا پائيندي آهي تہ ٻاروتڻ رقص ڪندو آهي.“

بابا جي تہ فيملي هاڻي ڪنهن حد تائين مڪمل ٿي هئي پر کيس هاڻي انهن جي پالنا ۽ پرورش لاءِ پنهنجو ڪو موزون روزگار ڳولڻو هو هُو شروع کان وٺي ميانہ روي اختيار ڪندڙ هو نہ گهڻو خرچائو نہ وري ڪنجوس هن وٽ دور انديشي بہ هئي ۽ نوڪري دوران بہ هو پنهنجي بچت ڪرڻ جي اصول تي قائم هو ڪنهن ماڻهون کيس مشورو ڏنو تہ هاڻي پنهنجو ڪو ڪاروبار شروع ڪيو جو.

“اُتم کيتي، نيچ نوڪري ۽ وڌندڙ واپار آهي”

بابا وٽ ڪجهہ بچت جي رقم هئي هن ميرپورخاص ريلوي اسٽيشن

ويجهو جامع مسجد سرڪل ۾ اوقاف کاتي وارن کان مسواڙ تي هڪ دُڪان ورتي ان ۾ جنرل اسٽور دُڪان شروع ڪيائين جنهن ۾ ريڊي ميڊ ڪپڙا پرس ميڪ اپ کان سواءِ انواءِ قسم جون شيون ڪراچي مان گهرائي رکيائين اِهو مشورو ڪنهن ٻئي جو هو بابا واپار جي الف ب کان به واقف نه هو ۽ وري دُڪان کي سينگارڻ ۽ سامان رکڻ لاءِ شيشي جا خوبصورت ڪٻٽ واڍي کان ٺهرايائين هن دُڪان کي کولڻ لاءِ ڪيس مشورو اِهو ڏنو ويو هو ته اِهو دُڪان گهڻو هلندو ڇو جو ريلوي اسٽيشن هن جي بلڪل ويجهو آهي هن سرڪل ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ٽي رستا هئا پر هن سرڪل اندر جامع مسجد جو فقط در هڪ کلندو هو ڪجهه ڪتابن جا دُڪان ۽ وڪيلن جون آفيسون هيون اُهي وڪيل يوسف علي خواجه ۽ انهيءَ کان اڳ سندس پيءُ غلام علي خواجه جي هئي ٻئي آفيس جيڪا بابا جي دُڪان سان لڳولڳ هئي سا ڪامريڊ روچي رام جي هئي جنهن تازو هڪ ڪتاب لکيو آهي، ”ڏاهو نه هُئيس ڏيهه ۾“

قصو ڪوتاهه اتي جنرل اسٽور هلڻ جي ڪابه گنجائش ڪانه هئي اهي سڀ شيون شاهي بازار ۽ ميرواهه روڊ جي دُڪانن تي ملنديون هيون هتي صرف ڪتاب خريد ڪرڻ وارا خاص طور تي درسي ڪتاب وٺڻ وارا ۽ وڪيلن جا اصيل شام جي وقت نظر ايندا هئا هي علائقو ڪري ڪواٽرز چوارائيندو هو جتي ڊاڪٽر ڊريگو جي اسپتال هوندي هئي هاڻي ته اِهو پاڙو ميڊيڪل سينٽرز سان ڀرجي ويو آهي اُتي دارالقاسميه هاءِ اسڪول ۽ برانچ پرائمري اسڪول به هو بابا جي دنيا انهيءَ سرڪل اندر هئي جيڪو گول دائري اندر دُڪانن تي مشتمل هو جو بابا کي واپار جو ڪوبه تجربو نه هو نه ڪو وري ڪيس گراهڪن سان بارگيننگ ڪرڻ ايندي هئي ڪجهه عرصو اِهو دُڪان هلايائين ماڻهون ڪجهه شيون اوڌر تي ڪٽي ويا وري بابا سڄي ڄمار انهن جي شڪل به ڪانه ڏٺي.

”پوءِ هڪ ڏينهن بابا جو پراڻو دوست ديوان ڏنومل بابا وٽ آيو ديوان صاحب انهيءَ وقت ريونيو کاتي ۾ سب رجسٽرار هو انهيءَ بابا کي مشورو ڏنو ته:

”اِهو دڪان داري وارو ڪم توکان ڪونه ٿيندو نه وري انهيءَ ۾ ڪامياب ٿيندين تنهن جي ته ابن ڏاڏن ۾ به ڪنهن اِهو ڪم ڪونه ڪيو آهي تون لکڻ ۽ پڙهڻ خاص طور انگريزي ۾ ماهر آهين تون اسٽاپ وينڊري ڪم شروع ڪر

الله ڪندو تہ ڪامياب ويندين“
”عطر پنهنجي قدر پاڻ ڪرائيندو آهي“

ٿيو بہ ايئن ڪجهہ ڏينهن ۾ بابا ڪيٽن ۾ هٽن سان سينگاري رکيل سامان ڪيڏي دڪان جي پٺين اسٽور ۾ اچلايو ۽ ڪجهہ وري گهر موڪليائين جيڪو پڻ گهر جي هڪ ڪمري جي هڪ ڪنڊ ۾ امان رکي ڇڏيو هو.

جنهن سامان ۾ بخمل جا پرس ۽ ڪريمون (پونڊز جون ننڍڙيون بوتلون) لپ اسٽڪ ڪٽي اسين پيٽون ننڍي هوندي گلڪاري ڪنديون هيوسين امان سادي هوندي هئي هن کي ميڪ اپ يا گهڻو تهڻ جڙڻ جو ڪو شوق نہ هو هن جي ٻانهن ۾ بہ عدد سونن چوڙين کان علاوه نٿ ٽڪا ۽ ڍُهرين پائڻ جو ڪو بہ شوق نہ هو مون کيس ڪڏهن اهي شيون پاتل ڪونہ ڏٺيون بابا کي زنانہ ڪڙيل (هِيلَ) وارا سينڊل وڻندا هئا امان لاءِ وٺي بہ آيو هو پر امان جواب ڏنو تہ: ”ڪري پونديس جنگهہ ڀڃي پئي تہ ٻارن جو ڪير ڪم ڪار ڪندو!؟“

منهنجو بابا سٺي لباس فل سوٽ ڪوٽ شيروانين جرسين جو نوجواني کان شوقين هو وري الله پاڪ شخصيت بہ اهڙي ناهي هُيس جو هر لباس هن تي ٺهندو هو شلوار قميص سدائين سفيد رنگ جي پائيندو هو پر ڏاڍو ٺهندو هو باقي امان کي هڪڙو پيرو جڏهن اسين وڏا هئاسين تہ منهنجي مامي جي ڏيئرن نسيم ۽ شميم زوريءَ ميڪ اپ ڪرائي اسان ڇئني ڀائرن ڀيڻن جو هڪ گروپ فوٽو ملڪ انجم پرويز کان ڪيرايو هو هيءُ ملڪ انجم پرويز سيالڪوٽ واري پاسي جو هو ۽ ننڍي هوندي کان فوٽو گراف ڪندو هو هاڻي تہ ڇڻ اسان جو خانداني فوٽو گرافر ٿي ويو هو.

هاڻي وري اچان ٿي بابا جي روزگار واري ٽاپڪ تي سو بابا سائين جنهن کي الله پاڪ جي ذات تي ڪامل ڀروسو هو سو شروع ۾ ئي اسٽامپ وينڊري جو ڪم بہ ڪامياب ٿي ويو.

ڏئي توڪل تڪيو، آر لنگهيا آسان. (شاهہ)

ڪم جي وڌڻ سبب پاڻ وٽ سيتل نالي هڪ ڇوڪرو هيلپر رکيائين جيڪو انهيءَ وقت ميٽرڪ جو امتحان ڏئي رزلٽ جي انتظار ۾ هو پر پوءِ بہ امتحان پاس ڪرڻ کان پوءِ بابا وٽ هيلپر طور رهيو بعد ۾ پوءِ اهيا فيملي جوڌپور هندوستان شفٽ ٿي وئي اُتان بہ ايامن تائين خط ڪتابت جو سلسلو

جاري رکيائين سيتل جڏهن بابا وٽ آيو ته هن کي ٽائپ رائيٽر هلائڻ ايندي هئي بلڪ پوءِ بابا کي به سيڪاري ڇڏيائين بابا جو روزگار ڏيهون ڏينهن وڌڻ لڳو هو بقول شاعر:

جو نصیب میں ہے وہ چل کر آئے گا،

جو نہیں ہے وہ آکر بھی چلا جائے گا۔

(انهيءَ شي جو ڪڏهن به انتظار قطعي نه ڪجي ته حالتون ڪڏهن ٿيون بهتر ٿين شروع ڪندئو ته حالتون بهتر ٿي وينديون)

چوندا آهن ته انسان ڪڏهن پري ۾ ته ڪڏهن ڀاڪر ۾!

هاڻي چاچا عبدالرسول وارن بابا کي گهر ڇڏڻ لاءِ چئي ڇڏيو هو هاڻي وري اسان جي فيملي لاءِ رهائش جو مسئلو پيدا ٿي ويو هو اسين چار ڀاتي هياسين چاچا وارن جو بظاهر عذر اِهو هو ته اسان پنهنجي وڏي پٽ قاضي عبدالشڪور جي شادي ڪرائڻ وارا آهيون انهيءَ ڀئي پورشن ۾ سندس ڪنوار رهندي حالانڪ اهيا اڇڻ واري ڪنوار اهڙي سُٺي هلت چلت ۽ سٺي سياءُ واري هئي جو سدائين ساهرُن سان گڏ واري حصي ۾ رهي ڪڏهن به عليحدگيءَ جو سوچيان ئي به ڪونه پر چوندا آهن.

"جڏهن پيتين ۾ ڏار پوندا آهن ته اُهي ڪري پونديون آهن ۽ جڏهن دِلين ۾ ڏار پوندا آهن ته پيتيون ڪجي وينديون آهن!"

بهرحال اِهو گهر چاچا جو هو ۽ سندس ذاتي ملڪيت هو انهيءَ ۾ بابا جو ڪو حصو پتي نه هئي سو بابا کي اِهو گهر ڇڏڻو هو بابا نئين گهر جي ڳولا ۾ لڳي ويو ۽ جلداز جلد غريب آباد ميرپورخاص ۾ هڪ گهر خريد ڪيائين هڪ شام جو بلڪ سج لٿي جو وقت گذري وڃڻ کان پوءِ گڏهه گاڏين تي اسان جي گهر جو سامان سڙو رکرائي امان, مونکي ۽ انور کي وٺي هن گهر ۾ اچي پهتو منهنجي اُهو ننڍ جو ٽائيم هو.

"ننڍاڪڙين اکين سان مون انهيءَ گهر ۾ قدم رکيو هو ننڍاڪڙو نظر ايندڙ اِهو گهر مونکي اڄ به چٽيءَ طرح ياد آهي"

هيءَ گهر سورنهن سو فُٽن تي نهيل هو بابا ٻڌائيندو هو ته اِهي به گهر هئا وچ ۾ ڇت تي وڃڻ لاءِ هڪڙي ڏاڪڻ هئي جيڪا بابا ٽوڙائي هڪ گهر ڪيو

هو جيڪو چئن ڪمرن، هڪ ورانڊي، وڏي اڱڻ بورچيخاني، غسل خاني ۽ ليٽرين تي مشتمل هو هن جون پٽيون چوڙيون هيون بابا ٻڌائيندو هو تہ اِهو گهر اوائل ۾ هڪ سِک (سردار جي) جو هو هُن جو سِرُن پچائڻ جو ڀَٺو هو تنهن ڪري اهي ٿلهيون ۽ وڏيون سِرُون استعمال ٿيل هُيس تمام مضبوط بنيادون هُيس مونکي تہ هن وقت هي بيت ٿو ياد اچي

"اڏيو جو اوڏن، سو ليپو لائو نہ ٿئي"

منهنجو ياءُ انور انهن ڏينهن ننڍو هو پيرن ۾ هلي ڪونہ سگهندو هو انهيءَ ڪري امان هلائڻ سيکاريندي هئي انهيءَ وقت ڪاٺ جا واڪر هئا جنهن ڪي جهلائي بابا هن ڪي هلڻ سيکاريندو هو. هُو ڪجهہ دير سان هلڻ سکيو هو هن پاڙي ۾ انهيءَ وقت سيالڪوٽ پنجاب جا گهڻا ماڻهون آباد هئا انهن منجهان چاچي سلطان وارن جي هڪ سانديل (ايڊاپٽيڊ) ڇوڪري سعيده اسان جي گهر گهڻو ايندي هئي انور کي جهلي هلڻ سيکاريندي هئي پر انور هن کي گهر ۾ داخل ٿيندو ڏسي روئڻ شروع ڪندو هو

پاڙيواريون عورتون امان کي دلاسو ڏينديون هيون تہ هن جو مٿو وڏو آهي تنهن ڪري دير سان پنڌ ڪندو سعيده بہ اِهي ڳالهيون ٻڌيون هيون سو چوندي هئي.

"سر بڑا سردار کا، پیر بڑا گنوار کا"

پوءِ هن منهنجي ياءُ هلڻ شروع ڪيو ۽ ماشاءالله ڏاڍو ذهين ۽ فهميندو نڪتو ننڍي هوندي بہ اجايون شرارتون ڪونہ ڪندو هو ننڍي هوندي بہ گهر ۾ ڪنهن ياءُ پيڻ سان وڙهندو ڪونہ هو باقي ٻاروتڻ تہ ٻاروتڻ آهي انهيءَ ۾ هر ٻار جي فطرت پنهنجي هوندي آهي

انگريز شاعر ملٽن لکي ٿو:

"هَرِ ماڻهون جي ٻاروتڻ مان سياءُ ايئن ڏيک ڏيندو آهي، جيئن صبح مان ڏينهن جو تاءُ!"

ٻار تي ماحول جو وڏو اثر ٿئي ٿو انهيءَ مان ئي سندس اصل شخصيت جڙي ٿي انهيءَ جي تعمير ۾ گهرو صورتحال ۽ پرائمري تعليم گهڻو اثر ڇڏين ٿا.

اسان جي گهر جي اوپر واري گهر ۾ خوشي محمد رهندو هو جيڪو ايس،

ايل. ڊي فيڪٽري ۾ اسٽنٽ مينيجر هو هن کي اِهو گهر بہ فيڪٽري جي انتظاميہ چوڌري غلام حسين وارن رهڻ لاءِ ڏنو هو انهيءَ وقت اهيا فيڪٽري هڪ انگريز عورت جي ملڪيت هئي خوشي محمد کي ٻن پٽن ۽ ٻن ڌيئرن جو اولاد هو جيڪو اسان کان عمر ۾ وڏو هو اسان جي گهر جي بلڪل سامهون ماسي پاري رهندي هئي جيڪا هڪ ڏند ڪٿائي ڪردار وانگر هئي گهر جو هيٺيون حصو گودام هئا مٿي حصي ۾ پاڻ رهندي هئي انهيءَ جي اڳڻ واري حصي ۾ هڪ دروازو هو جيڪو هِن ٻاهر هيٺ ڏسڻ لاءِ لڳرايو هو اُتان مٿان ٻاجي واري ٽوڪريءَ ۾ رسي ٻڌي هيٺ اڇلائيندي هئي انهيءَ ۾ ٻاجي وڪڻڻ وارو ٻاجي وجهندو هو اُها مٿي ڇڪي ٻاجي گهر ۾ رکي وري ساڳئي ٽوڪري ۾ پئسا وجهي هيٺ ٻاجي واري کي موڪليندي هئي ڪاوڙ جي ڏاڍي تکي هئي پر دل جي صاف هوندي هئي اصل ۾ هُوءَ هندو مان مسلمان ٿيل هئي سندس مُڙس بقول سندس تہ ڊاڪٽر هو جيڪو جلد گذاري ويو هو ڪيس پنهنجو ڪو اولاد نہ هو پاڻ مسلمان ٿي ٻئي شادي شفيع محمد شاهہ نالي مسلمان سان ڪئي هئائين جڏهن اسان هِن گهر ۾ آياسين تہ ماسي پاري ۽ سندس گهر وارو انهيءَ بنگلي نما گهر ۾ رهندا هئا جنهن ۾ بهترين ٽائيل لڳل هئا وراندي ۽ ڪمرن ۾ ساڳوان جي ڪاٺ جو بهترين ڪم ٿيل هو ڪاٺ جي ڪٻٽن جو تہ ڪو انت ئي ڪونہ هو ويهڻ لاءِ سنگ مرمر جا صندل ٺهرايا هئائين پاڙي ۾ سندس ڀاءُ چاچو پرتاب پڻ پنهنجي ٻن زالن ۽ چار ڌيئرن سان رهندو هو سندس ڀاڃايون ۽ ڀائيٽيون هن وٽ اينديون ويندڀون هيون پاڻ انهيءَ وقت ميرپورخاص ۾ هڪ سينيما "پاشا پڪچر هائوس" ۽ ٽنڊي جان محمد ۾ ٻن سيئنيمائن جي مالڪ هئي تڏهن ڪڏهن ٽنڊو جان محمد ۾ وڃي رهندي هئي انهيءَ وقت گهٽين ۾ 'پيجارا' 'ٽاناٽا' قلعي ڪرڻ وارا گهمندا ۽ هُوڪا ڏيندا وتندا هئا انهن سان هميشہ لهہ وچڙ ۾ هوندي هئي گهر ۾ سدائين هڪ نوجوان ڇوڪرو ملازم هوندو هُيس جڏهن ٽامي جا ٿانو قلعي ڪرائيندي هئي اصل قلعي گهر مان ڪٽي انهن کي ڏيندي هئي پاڻ مٿان در تي ويهي هدايتون ڏيندي هئي پوءِ سڄي پاڙي جا ٻار اسان سميت اچي گڏ ٿيندا هئا ۽ پوءِ زمين ۾ کڏ کوٽي پکال نموني شيءِ سان هوا ڀري ٻاهہ ٻاري ويندي ۽ پوءِ ڪجهہ دير کان پوءِ وڏا وڏا ديڳڙا تيار ٿي ويندا هئا ۽ چاندي

وانگر چمڪندا هئا گهر ۾ ايڏا پاتي ڪونہ هُيس پر الائي ڇو سامان گهڻو گڏ ڪيو هئائين ۽ هميشہ ڪنهن نہ ڪنهن مسئلي ۾ رُڌل هوندي هئي پاڻ وٽ پهرين جنگ عظيم ۽ ٻي جنگ عظيم جا ماچس گڏ ڪري رکيا هئائين ٻيا ريشمي ولائتي ڪپڙا هن وٽ تمام گهڻا هئا جيڪي الائي ڇو گڏ ڪيا هُئائين هن جو مڙس شاهہ صاحب جيڪو اڳ ئي شادي شدهہ هو ۽ ملڪيت جي لالچ ۾ هن سان شادي ڪئي هئائين تنهن جا نوجوان پٽ بہ نيو ٽائون مان هن سان ملڻ ايندا هئا تہ ڏاڍي خوش ٿيندي هئي ۽ کاڌا تيار ڪري انهن کي کارائيندي هئي پر پوءِ هن جي مڙس جو اچڻ وڃڻ گهٽ ٿي ويو هو خبر پئي هن جي مڙس سينيمائون وغيرہ ۽ هن جا بينڪن مان پئسا ڪيرائي کائي ڪپائي ڇڏيا هئا باقي رهائشي گهر بچيو هو جڏهن بہ نئين فلم لڳندي هئي تہ انهيءَ جا پوسٽر اٺ گاڏين تي رکي لائوڊ اسپيڪر جي آوازن ۾ گانن سان جلوس جي شڪل ۾ گهٽي مان لنگهندا هئا تہ واهہ جو تماشو ٿيندي هو اُٺ گاڏين تي وينل ڪدڙا فقير تاڙيون وڄائيندا ويندا هئا ڏاڍو شور غُل ٿيندو هو پاڻ انهيءَ وقت در تي ڪونہ ايندي هئي سندس ڀائٽيون مختلف اسڪولن ۾ پڙهنديون هيون گهر ۾ مارواڙي ٻولي ڳالهائينديون هيون انهن مان تارا پرتاب (ٽيو نمبر) هاءِ اسڪول ۾ منهنجي ڪلاس فيلو هئي سڀ ڀينرون سنو سياء رکندڙ شڪل صورت جون موچاريون ۽ سگهڙ هيون پوءِ آهستي آهستي اُهي پڻ مسلمان ٿي ويون ماسي پاري جنهن جو اسلامي نالو رشيده هو تنهن گهر ۾ وندر رکڻ لاءِ ڪتا پالڻ شروع ڪيا اُهي هن سان گڏ دروازي تي ويٺا هوندا هئا ايندڙ ويندڙ تي ڀوڪندا هئا ٻار وري مختلف آواز ڪڍي هنن کي ڇيڙيندا هئا تہ پوءِ ماسي پاري چڙي پوندي هئي انهن کي گهٽ وڌ ڳالهائيندي هئي ۽ هن جا واسطہ انهيءَ سبب پاڙي وارن سان متنازعہ رهيا پر دل جي وري بہ صاف هئي 1970 جي جنگ دوران اعلان ڪيائين تہ پاڙي ۾ ڪنهن کي بہ ڪنهن شيءِ جي ضرورت هجي ۽ بازار ۾ بہ نہ ملي تہ مون وٽان ڪٽي وڃجو هن انهيءَ کي بہ مهاڀاري جنگ جو دور سمجهيو هو پر هتي ميرپورخاص ۾ صرف بنگال مان پان اچڻ بند ٿيا هئا باقي روز مره استعمال جون سڀ شيون دستياب هيون باقي مونکي جيترو ياد پوي ٿو تہ:

"صدر ايوب جي دؤر ۾ هڪ ڀيرو کنڊ ملڻ بند ٿئي وئي هئي، بابا بازار مان

مِصري ۽ نِباتون آٽي گهر ۾ رکيون هيون، تہ ٻار چانھن ۾ کير ۾ وجهي پيئندا.”

اسان بہ مِصري پتاشا ۽ نباتون کير ۽ چانھہ ۾ کو هڪ اڌ ڏينهن وجهي پيتا پوءِ کنڊ راشن ڪارڊ تي وري مِلڻ شروع ٿي، جيڪا حيات شيخ جي کنڊ جي ڊپو تان ملندي هئي، جيڪو لاڙڪاڻي جو شيخ هو. پنهنجي فيملي سميت غريب آباد جي آخري روڊ تي قائداعظم واري گهر جي سامهون واري پاسي رهندو هو. انهي قِلت وارن ڏينهن ۾ بہ ماسي پاري آفر ڪندي هئي، کنڊ مون وٽ پئي آهي، هِٽلر واري دؤر جي پوءِ انهيءَ ڳالهہ ۾ ڪيتري صداقت هئي، اُها خبر الله کي. ماسي پوءِ پنهنجي وندر جو دائرو اجان وسيع ڪيو ۽ ڊڳيون، مينهون، گابا ۽ پاڏا سپ اسانجن گهرن جي سامهون پنهنجي گودامن پرسان ٻڌي ڇڏيا هئا ۽ پوءِ انهن کي رات جو اندر گودام ۾ ٻيهاريندي هئي، جيڪي ايامن کان خالي هئا، سندس گهر جي اوپرندي پاسي وري پٽائي ميڊيڪل سينٽر نهيو، انهيءَ ڪري سندس گهر جي اُتر پاسي جيڪو روڊ هو انهيءَ جو نالو ’عمرڪوٽ‘ روڊ هو اڪثر وڏيون سياسي شخصيتون ذوالفقار علي ڀٽو، مير علي احمد، مير رسول بخش، اسان ماسي پاريءَ جي خوبصورت بالڪونيءَ ۾ ويهي اُتان ڏِٺا انهيءَ جي اطلاع اسانکي پاڻ ڏيندي هئي تہ هاڻ لنگهڻ وارا آهن توهان سپ ٻار اچي ڏسو پاڻ بہ هٿ لوڏي انهن کي ڀليڪار چوندي هئي هر ڪمال کي زوال آهي پوءِ عمر وڌڻ ڪري پاڻ ۾ اُها طاقت ۽ توانائي نہ رهيس ۽ پوءِ هڪ ڏينهن سندس مال (جانور) رات جي وقت ڪي چور ڪاهي ويا ڪتن جي ٽيم بہ ڪاڏو خوراڪ ٽائيم تي نہ ملڻ ڪري بيمار رهڻ لڳي هئي ڪجهہ ڪتا ماڻهن کي ڏنائين صرف بہ ڪتا گهر ۾ موجود هُيس پاڻ 1988ع ڌاري وفات ڪري وئي سندس ڀاڄائين ۽ ڀائٽين آخري وقت ۾ ساٿ ڏنس ڇو جو اعتبار ۽ اعتماد انهن تي هو منهنجي ڀاءُ مشتاق انهيءَ ڪفن دفن واري آخري رسمن ۾ حصو ورتو ۽ ڪانڌي پڻ ٿيس.

مان وري اچان ٿي پنهنجي گهر جي جاگرافيائي حدن ڏانهن اوپر پاسي واري خوشي محمد وارا ڪافي سال اتي رهيا پوءِ ايس. ايل. ڊي مان نوڪري ختم ٿيڻ بعد پنجاب لڏي ويا انهيءَ گهر ۾ جنگ اخبار جو ميرپورخاص جو نمائيندو غلام رسول ارشد جالنڌري رهندو هو.

هي ماڻهون جماعتي اسلامي جا پرخلوص ڪارڪن هئا ۽ سچي حياتي

انهيءَ هڪ پارٽي ۾ رهيا هنن ۾ پاڙي اوڙي جي ڏک سُک ۾ شريڪ ٿيڻ ۽ رواداري واري سوچ موجود هئي چاڪاڻ تہ هي ماڻهون ارشد جالنڌري جنگ اخبار جو ضلعي نمائندو هو تنهن سبب اسان جي سڄي گهٽي ۾ پهرين ٽيلي فون هنن وٽ هوندو هو ڪنهن اوڙي پاڙيواري کي ڪنهن سخت ضرورت تحت فون استعمال ڪرڻ جي بہ اجازت هئي انهيءَ کان پوءِ بہ خالي گودام هئا انهيءَ بعد چوڌري اسماعيل گهمڻ جو بنگلو هو جيڪو انهيءَ وقت خوبصورت گهر سمجهيو ويندو هو طبيعت جو سادو سودو هو شام جو ٻاهر آرام ڪرسي رکي ويهندو هو هر ايندڙ ويندڙ کان حال احوال وٺندو هو اسان ٻارن کان بہ پڙهائي بابت پڇا ڪندو هو ڏاڍي پيار ڪندڙ شخصيت هو پوءِ اِهو گهر سندس ڌي کي مليو جو جو ڪيس ڪو اولاد نرينہ نہ هو سندس ڌيءَ ۽ انهيءَ جو گهر وارو چوڌري اسلم گهمڻ جيڪو چوڌري اسماعيل جو ڀائيٽو هو ورهين جا ورهہ رهيا هاڻي بہ سندس ڀاءُ چوڌري اڪبر جا پٽ رهن ٿا.

اسان جي گهٽيءَ جي سامهون واري گهٽي وٽان نواب شاهہ ريلوي لائن لنگهندي هئي انگريز جي دور ۾ 1918ع ڌاري جوڌپور جي راجا اميد سنگهہ جوڌپور کان ميرپورخاص ۽ حيدرآباد ريلوي لائن وڇارائي بعد ۾ اهيا ريلوي لائن ميرپورخاص کان کڏڙو ۽ پوءِ نواب شاهہ تائين ريلوي کي وڌايو ويو جنهن کي "ميٽر گيج" لائن جي نالي سان سڏجي ٿو انهيءَ وقت راجا واري ريل جي نالي سان سڃاپجندڙ انهيءَ ريلوي لائن ذريعي سنڌ جو وڃ واپار هندوستان سان ٿيندو هو هن تي 13 ريلوي اسٽيشنون هونديون هيون پريتم آباد، ڇام صاحب ۽ نواب شاهہ اسٽيشنون هن ريلوي لائن جو حصو هيون هاڻي اِهو سڄو نظام ننڍڙو ڪو ٿي ويو آهي.

سامهون واري گهٽي ۾ روڊ واري پاسي يعني عمرڪوٽ روڊ تي ڊاڪٽر ڪوئٽہ واري جِي اسپتال هئي هيٺ ڪوئٽہ ڪلينڪ ۽ مٿي رهائش هُيس انهي جي پرسان يوسف علي خواجہ جا 2 عدد وڏا گودام هئا جنهن کي خريد ڪري پوءِ پٽائي ميڊيڪل سينٽر ٺ اِهو ويو هو ۽ اڄ سوڌو قائم آهي اِهو سينٽر ماسي پاري جي گهر جي بلڪل لڳو لڳ آهي انهيءَ جي پرسان سيالڪوٽ جا پنجابي رهندا هئا جيڪي اسان جي پاروتڻ ۾ ئي گهر جو

سامان سڙو وڪڻي ڪوئيت ملڪ ڏانهن هليا ويا پوءِ اُنهن گهرن ۾ مختلف ماڻهون مسواڙ تي رهيا جن ۾ ميمڻ، لاڙڪاڻي جو روشن شيخ جي فيملي، قمبر جا لاڪا وغيره جن مان غلام سرور لاکو جي فيملي جو گهڻو اچڻ وڃڻ اسان سان رهيو تمام گهڻو تعاون ڪندڙ ماڻهون هئا انهيءَ جي هڪ بيوه ڀيڻ بہ ساڻن گڏ رهندي هئي انتهائي سادي طبيعت جي هر وقت سيني کي دعائون ڏيندڙ عورت هئي ڪنن کان ڪجهہ قدر ٻوڙي بہ هئي هن سان رڙيون ڪري ڳالهائڻو پوندو هو منهنجو پاءُ مشتاق چوندو هو تہ:

“ويچاري درويش آهي جيڪو پُڇي ٿي وڏي واڪي جواب ڏيندا ڪيوسُ”

سندس باري ۾ هڪ واقعو لکندي ڪِل بہ اچي پئي ۽ سندس سادگيءَ تي پُڻ حيران آهيان تہ جڏهن 1988ع ۾ بينظير ڀٽو پهريون ڀيرو وزيراعظم ٿي هئي، هِن انهيءَ جي حلف کڻڻ جو داستان گهر ۾ ٻڌو هو ۽ شڪل مان بہ سچائي هوئيس سو اسان جي گهر اچي چيائين تہ:

“اڄ بينظير راڻي ٿهندي فلم تي، وي ۾ ڏيکاريندا مان توهان جي گهر رنگن واري ٽي وي ۾ اِهو کيل ڏسنديس! مونکي سڏ ڪجو...!”

جڏهن حلف برداري جو ٽائيم ٿيو تہ مون سندس ڀائٽي پَپِيءَ جي هٿان کيس سڏ ڪرايو اهيا ڀائٽي سڄو ڏينهن اسان جي گهر ايندي ويندي هئي ۽ پوءِ جيجي (هن کي اوڙي پاڙي وارا جيجي سڏيندا هئا) سا آئي ۽ اچي بينظير ڀٽو جي حلف کڻڻ جو سڄو ماجرا ڏسڻ لڳي ٻڌڻ ۾ تہ ڪونہ ٿي آيس پر خاموشي سان ڏسندي رهي آخر ۾ گانو وڳو.

هم مائیں، ہم بھینیں، ہم بیٹیاں
قوموں کی عزت ہم سے ہے

اسان سپ اٿي ڪم ڪار سان لڳي وياسين جيجي ڏانهن ڏِٺوسين تہ ايئن لڳو جڻ ڪا ڳالهہ پڇڻ ٿي چاهي ۽ پوءِ پاڻ ئي ڳالهايائين تہ: “بينظير تخت تي ويني ڪانہ وري تاج پاتائين؟”

هن جي ذهن ۾ ڏند ڪٿائي، آکاڻين جو ڪو تصور ويٺل هو جيڪو

ڪيس حلف برداري ۾ نظر ڪونہ آيو. سو ويچاري مُنجِهي پئي هئي مشتاق چيس تہ: ”نہ جيجي بس ڪم ٿي ويو هُوءَ وزيراعظم نهي وئي“

چيائين: اهو وري ڪيئن؟

هِن کان ڪِتاب ڇا جو ٿي پڙهايائون

هُوءَ تہ اڳ ئي پڙهيل ڳڙهيل آهي

مشتاق چيس!

قسم ٿي کڻايائونس

چيائين تہ:

قسم وري ڇاجو؟ پيءُ بہ بينظير جو ماريائون، وري قسم بہ ٿا کڻائينس! ڏاڍي زوري آهي هن ملڪ ۾. پوءِ منهن ۾ ڪجھ ڳالهائيندي ناراضگي جو تاثر ڏيندي گھر ڏانهن رواني ٿي!

سو مان سوچيندي آهيان تہ اهڙا ابوجھ ڪِردار بہ دُنيا ۾ موجود آهن. لاڪن جي انهيءَ گھر مان لڏي وڃڻ کان پوءِ انهيءَ گھر ۾ قاسم ناريجو جي فيملي اچي رهي، هي ماڻهون ڏاڍا روشن خيال، ترقي پسند هئا. قاسم صاحب انهيءَ وقت نيشنل بينڪ ۾ ملازم هو ۽ هاڻي بينڪ مينيجر آهي. سندس ڏيئرون ڏاڍيون فضيلت واريون ۽ سوشل هيون، مون سان گھڻي ذهني هم آهنگي هوندي هُين. سندس گھر واري سمجھدار ۽ رواداري واري عورت آهي، انهيءَ گھر سان اسان جا واسطہ اڄ سوڌو قائم آهن.

پرسان قاضي هوتلن واري مامي ماستر مرحوم جي پيڻ جو گھر هو. خوشي غمي ۾ شريڪ ٿيڻ وارا ماڻهون هئا. انهيءَ جي پرسان شوڪت ڪائونسلر جو گھر هو. هي بلوچ (مڪراني) هئا. زالين مڙس ماڻهون هئا، عورتون بہ تمام گھڻيون سوشل هيون، بازار جو ڪم پاڻ ڪري ايندڀون هيون، بلڪِ اوڙي پاڙي مان بہ پُڇي ويندڀون هُيون، تہ ڪنهن شيءَ جي ضرورت تہ ڪانہ اٿو. انهيءَ گھر کان اڳتي مير ڊگُو واري جو بنگلو هو جنهن جو وڏو گيٽ عمرڪوٽ روڊ تي کُلندو هو هي فيملي سان گڏ ڪڏهن ڪڏهن ايندا هئا، پوءِ اِهو بنگلو وِڪڻي بنگلاڻي زميندار کي ڏئي ويا هليا.

هاڻي مان اچان ٿي پنهنجي گھر واري لائين ۾ جِتي اولھ پاسي چاچا موسيٰ خان اُنڙ جو گھر هو. جيڪو انهيءَ وقت ڊپٽي انسپيڪٽر آف گرلز

اسڪول ٿرپارڪر هو. انهيءَ جي فيملي بہ ڳوٺ ۾ رهندي هئي، ۽ ڪڏهن ڪڏهن دوا دارون لاءِ شهر ۾ ايندڀون هيون. پاڙي جي گهرن ۾ ايندڀون هيون، ڏاڍيون ساديون ۽ سباجهڙيون عورتون هيون. هر ڪو سندن عزت ڪندو هو.

انهيءَ ڪان اڳتي دِلبر خان جو گهر هو، جنهن جي زال منٽگمري (ساهيوال) جي هئي. پاڻ ڏهرڪي جو هو. سندس زال ڏاڍي سُگهڙ هئي، هٿ جو هر ڪو هُنر هِن کي ايندو هو ۽ ڪجهہ ٻارن کي قرآن شريف بہ پڙهائيندي هئي. سندس ٻيو نمبر ڌيءَ جو نالو زاهده هو. اسان کين زاهده جو گهر چوندا هئاسين. سندس مڙس فيڪٽري ۾ سيزنل نوڪري ڪندو هو. جيڪي سياري جا ٽي چار مهينا هوندي هئي، نہ تہ گهڻو ڪري گهر ۾ سُتو پيو هوندو هو. زال ويچاري صابرين هوندي هُيس ڏُکيو سُکيو وقت پئي ڪاٽيندي هئي. مون زندگي ۾ پهريون پنجابي ڏٺو جيڪو ايترو سُست ۽ شعور کان وانجهيل هو نہ تہ: "پنجابي ماڻهن جو شعور سنڌين کان وڌيڪ هوندو آهي." مان چاچي سُلطان جو ذڪر تہ ڪرڻ وِسري ويس جيڪو گاڏين جو مِستري هو ۽ سندس زال چاچي عقل جي اڪابر عورت هئي، ۽ هر ڪنهن کي چوندي هئي:

"توا نوں کی پتہ، اے میں نوں پتے ہے۔۔۔!"

چاچي سلطان جي وفات ڪرڻ کان پوءِ پاڻ بہ هتان لڏي وئي هي بہ اصل سيالڪوٽ پنجاب جا هُئا.

سو مون ذڪر ٿئي ڪيو دلبر خان وارن جو سي پڻ معاشي بدحالي سبب پنهنجي گهر کي وڪڻي ڪافي عرصو اڳي ڏهرڪي هليا ويا منهنجي پيڻ ممتاز هنن جي گهر گهڻو ايندي ويندي هئي انهيءَ وقت عمر ۾ بہ ننڍڙي هئي جڏهن هنن جي وڃڻ جو ٽائيم آيو ۽ سامان ٽرڪ ۾ رکجڻ لڳو تہ هُو اِهو ڏسي ڏاڍو رُني بابا هن کي ڪڇ ۾ ڪڻي ماٺ ڪرائيندو رهيو دلبر خان سندس زال ٻار کيس پيار ڪندا رهيا تہ اسين هاڻي وڃون ٿا پر پوءِ وري ايندڀاسين پر ايتري چري يا بيوقوف بہ ڪانہ هئي جو هيءَ سڄو ماجرا ڏسي دلاسن ۾ اچي وڃي بهرحال:

جي وڃان وڃان ڳِنِ سي رهي رهندا ڪيترا!؟

پوءِ اِهو گهر ياسين ڪوڪر صاحب خريد ڪيو ۽ انهيءَ کي نئين سِئين سان ڪجهہ حصو ٺهرايائين هاڻي تہ پاڻ گذاري ويو آهي سندس پٽ پڙهي

لکي سُٺين نوڪرين ۾ آهن هتان لڏي ويا آهن باقي سندس هڪ پٽ انهيءَ گهر ۾ رهي ٿو پرسان گُلو وارن جو گهر هو هنن جو واسطو ٿر جي علائقي سان هو ڪنهن سان هرو پرو ڏيگهه نه ڪندا هئا.

“ڪنهن کي ڏيندا نه هئا ته ڏڪوئيندڙ به ڪونه هئا” پرسان عبدالغفار هاليپوٽي جي اوطاق هئي انهيءَ کان پوءِ عبدالمجيد ڪاسائي (محاجر) رهندا هئا جيڪي ڪجهه عرصي بعد پئسي وارا ٿي ويا ۽ غريب آباد روڊ تي هيٺ وڏا دُڪان ۽ مٿي رهائشي جاءِ ٺهرايائون پرسان رخسانه قاضي وارن جو گهر هو جيڪي 1965ع ڌاري هن گهر ۾ اچي رهيون هيون هي پوءِ سڄي پاڙي ۾ اسانکي گهٽيون ويجهو رهيون انهن جو تفصيلي ذڪر مان هن ڪتا ۾ پنهنجي سيڪنڊري تعليم دوران ڪنديس سندس گهر جي پرسان عباس ميمڻ وارن جو گهر هو جيڪي مانجهند ضلعي دادو جا هئا انهن جي پر ۾ ٽَٽُو ٽانگي واري جو گهر هو جنهن جي ٽانگي ۾ چڙهي مان سيڪنڊري تعليم دوران هاءِ اسڪول ويندي هُيس.

هن پاڙي ۾ پوءِ پنجابي گهٽ گهر رهجي ويا پوءِ شڪارپور مان لڏي آيل اُجڻ ذات جا ماڻهون پوئين گهٽين ۾ اچي آباد ٿيا انهن مان گهڻو ڪري رازن جو ڪم ڪندا هئا ڪجهه ته ابتدا کان هتي آيل هئا ۽ ڪي وري بعد ۾ آيا غلام نبي اجڻ جي خاندان ايامن کان هتي آباد هو سندس وڏو پٽ غلام مرتضيٰ منهنجي ننڍي ڀاءُ مشتاق جو سنگتي هو ۽ ننڍپڻ جي سرگرمين ۾ (گلن جهڙا ٻارڙا) تنظيمون وغيره شامل هيون ٻانهن ٻيلي ۾ ڏاڍو ذهين ۽ “اِڪٽيو” هو مون پنهنجي ننڍپڻ ۽ جواني جو گهڻو عرصو هن پاڙي ۾ گذاريو هن پاڙي ۾ ايندڙ ويندڙ پاڙيسرن جا سپ واسطه سروپا. روبه ياد آهن پوءِ گهٽان ٽڻان ڏهن پندرهن سال رهي هتان هليا ويا وري نوان ماڻهون آيا سپ ڪنهن جو پنهنجو مزاج ۽ طبيعت هئي هر ڪنهن جي سوچ ڌار هئي پر انهيءَ پاڙي ۾ ماڻهن جي مزاج ۾ رواداري، لحاظ، خوشي غمي ۾ شريڪ ٿيڻ جو انداز پنهنجي مثال پاڻ هو ٻين پاڙن وارا اجان تائين مثال ڏيندا آهن ته “غريب آباد” نالو ته غريب آهي پر هُو وشال دل وارا پيار ڪندڙ امير ماڻهون هئا.

آويزاں نہ کر سونہری تختی کو گھر پہ اپنے،

یہ تو در ہی بتلائے گا، کہ گھر کیسا تھا۔

اُهي ماڻهون انگن اکرن کان وڌيڪ احساس ۽ محبت ۽ رواداري تي يقين رکندا هُئا. اسٽينڊرڊ قائم ڪرڻ اپر ڪلاس مڊل ڪلاس ۽ لوئر ڪلاس جو تصور ڪو نه هو هاڻي ته شهر ۾ مختلف طبقن جا مختلف پاڙا ٺهي ويا آهن شهر کي گندو بڻائي پئسي وارا ماڻهون شهر کان ٻاهر ننڍا ننڍا ٽائون ٺاهي اتي بنگلا جوڙائي پوش علائقي جو نالو ڏئي اتي رهڻ پيا.

بابا جي فيملي ۾ ٽئين ٻار جو اضافو منهنجي ڀيڻ ممتاز جي شڪل ۾ ٿيو جيڪا 4 آگسٽ 1959ع ڏاري صبح مردان سان "گبسن مئٽرنٽي" هوم ۾ پيدا ٿي بابا ٻڌائيندو هو "ته گبسن هوم ۾ اسانکي ساڳيو ڪواٽر (پرائيوٽ روم) الاٽ ٿيو هو جيڪو منهنجي ڄمڻ وقت ٿيو هو مونکي انهي صبح جون ڪي يادون چٽيءَ طرح ياد آهن.

"ته سيتل (بابا جو آفيس وارو هيلپر گبسن هوم جي ٻاهرين باغ ۾ لڳل هئينڊ پمپ تان پاڻي جا مٽڪا (مَٽَ) ڀري گهر جي اندر ٿي آيو ٻاهر جا ڪجهه ڪم ڪار ڪري ٿي آيو ڀڻي دادو مان پنهنجي بيوٽيفڪيشن پلان سميت پهچي چڪي هئي ڏاڍي خوش هئي بابا کي چيائين ته "دادو ٽيلي گرام (تار) ڪري ڇڏ..! ته هتي ننڍڙي ڄائي آهي، اُتي پنهنجي ڏيءَ حيات خاتون کي خبر چار ٿي موڪليائين. هِتي مونکي پُڻ خوشي هئي ته مون کي ڀيڻ ڄائي آهي پر منهنجو ڀاءُ انور اِهو ڏسي وائڙو ٿي ويو هو ته: "اها ڪِٿان آئي آهي؟ ڇو آئي آهي!! ڪِني آهي، امان جي پرسان ڇو سُتي آهي!!!؟ هن کي ڪٽي ٻاهر ڦِٽو ڪيو..!

اِهو هڪ ٻاراڻو حسد هو. جيڪو هُو شدت سان محسوس ڪري رهيو هو ۽ انهيءَ جو اظهار به ڪري رهيو هو. مونکي اِهو لِکندي پروين شاڪر جو هڪ شعر ياد پيو اچي ته:

جو میرا ہے میں کسی اور کو کیوں دوں،
ضدی ہوں میں اپنے پیار میں بچوں کی طرح۔

هتي به ڪجهه اهڙو معاملو هو انور سمجهو پئي ته منهنجي پيار ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿيڻ واري اچي وئي آهي هُو ته خود ٻار هو! امان هن کي پنهنجي ويجهو سڏيو ٿي ته هُو پري ٿيندو ٿي ويو چيائين ٿي ته هن کي ڪٽي اڇلايو ته مان امان

جي پرسان سمهان ٻئي ڏينهن گبسن هوم جي ڪواٽر ٻاهران چوڪيدار جو رکيل ننڍي لٺ ڪٽي آيو تہ هن کي مار ڏيندس بابا ڪڏهن بہ سندس اڍائي سال زندگي ۾ اهڙي ناراضگي ڪانہ ڏني هئي بابا پوءِ امان ۽ پڦي کي تاڪيد ڪئي تہ هن جو خاص خيال رکجو ڪٽي ننڍڙي جو ڏنڊي سان ڪم نہ لاهي ڇڏي پوءِ اهڙي طرح "گبسن" هوم جا ڏينهن پورا ٿيا ۽ اسين ممتاز کي ڪٽي پنهنجي ذاتي گهر غريب آباد آياسين.

منهنجي خاندان ۾ اڃان ڇوڪرين کي پڙهائڻ جو رواج نہ پيو هو.اِهي قريشي (قاضي) ڇوڪرين کي پڙهائڻ جي خلاف هئا جيتوڻيڪ منهنجي امان، ماسي ۽ ڪجهہ ٻيون وڏڙيون خانواهڻ جي ملان اسڪول مان چار درجا سنڌي ۽ ڪلام پاڪ پڙهيون هيون پوءِ ڳوٺ ڇڏڻ کان پوءِ مختلف شهرن ۾ رهائش اختيار ڪرڻ بعد ۽ ڳوٺ جا ملان اسڪول بند ٿيڻ سبب ۽ وري علم جو شوق نہ هُئڻ سبب منهنجي هم عمر يا انهيءَ کان ڪجهہ وڏيون علم حاصل ڪري نہ سگهيون هيون منهنجو بابا روشن خيال هو تنهنجو خيال هو تہ:

تقدير بدلجڻ جو نالو آهي تعليم،
مقدر سنورجڻ جو نالو آهي تعليم.

هُوءَ عورتاڻي تعليم جو پرزور حامي هو ٻين قريشين ۾ اِهو شعور گهڻو پوءِ بيدار ٿيو هاڻي منهنجي زندگي جو بہ هڪ نئون باب شروع ٿي رهيو هو يعني انسان جي زندگي جو اهم باب-

"علم حاصل ڪيو پينگهي کان قبر تائين"

يعني پڙهڻ ۽ پوءِ پڙهائڻ وارو وقت هي اسڪول جو دور بہ هڪ عجيب دور هوندو آهي گهر جي ماحول مان نڪري ٻار اڻ واقف ماڻهن (استادن) ۽ ٻين ننڍڙن ٻارن (هم ڪلاسين) سان منسلڪ ٿي ويندو آهي ڪي ٻار تہ انهيءَ نئين ماحول کان ايترو ڊڄندا آهن جو اسڪول وڃڻ کان بلڪل نابري واري ڏيندا آهن يا وري اسڪول وڃڻ مهل روئڻ شروع ڪندا آهن ۽ ڪي اسڪول ۾ اندر داخل ٿي سڄو ڏينهن پيا روئيندا آهن اسان جي ميرپورخاص شهر جي سينٽ مائيڪل ڪانوينٽ اسڪول جي هيڊ مسٽريس سسٽر فرانسز انهيءَ داخلا واري

سيزن کي، ”سيزن آف ڪرائينگ ۽ ويپنگ چوندي هئي“

هتي اسان جي گهر ۾ ڪا اهڙي ڳالهه نه هئي منهنجي امان به سال اڳ کان مونکي ذهني طور اسڪول وڃڻ لاءِ تيار ڪري رهي هئي مان اسڪول وڃڻ مهل ڪونه رُني هيس وري قدرت الله جي منهنجا ٻيا ٻه ڀائر ۽ هڪ ڀيڻ ممتاز به اسڪول وڃڻ مهل ڪونه رُني هئي

”انسان جڏهن پنهنجن خوشبختن جو وِڇور ٿاهيندو آهي ته ماءُ کي انهيءَ جي پهرين نمبر تي رکندو آهي ماءُ انسان لاءِ دنيا ۾ اچڻ جو ڪارڻ ۽ وري هن جي ماڻهوءَ ۾ ماڻهپي واري حيثيت وٺڻ جو ڪارڻ بنجي ٿي“

بابا مونکي پهريان مشن اسڪول موڪلڻ جو ارادو ڪيو هو ڇو جو ڪيس پنهنجي مادري ٻولي کان پوءِ انگريزي زبان وڻندي هئي ۽ ڳالهائي به رواني سان سگهندو هو. ”انهيءَ ٻولي ۾ اجائي ڏيکه ڪانه آهي“

پر پاڙي واري چاچا صاحب جيڪو هڪ تعليمي ماهر پڻ هو تنهن انگريزي ٻولي جي سخت مخالفت ڪئي ۽ بابا کي مشورو ڏنائين ته:

’ٻار جي بُنيادي ۽ پرائمري تعليم مادري ٻوليءَ ۾ ٿيڻ گهرجي‘

هاڻي جڏهن هي ڳنڍا لکان پئي ته چاچا صاحب جو اِهو مشورو دل وٽان پيو لڳي نه صرف هن ملڪ ۾ بلڪ سڄي دنيا ۾ 21 فيبروري تي مادري ٻولين جو ڏينهن ملهايو وڃي ٿو هاڻي جڏهن سنڌ ۾ پرائيويٽ اسڪولن ۾ سنڌيءَ جو سبجيڪٽ پڙهائڻ تي زور ڏنو پيو وڃي انهيءَ وقت چاچا صاحب جو اِهو مشورو مون لاءِ ڪيترو لاڀائتو فيصلو هو.

منهنجي امان جيڪا صرف چار درجا سنڌي ۽ ڪلام پاڪ خانواهڻ جي ملان اسڪول مان پڙهيل هئي تنهن به چاچا جي فيصلي جي تائيد ڪئي هئي هاڻي به ووٽ جيڪي ويٽو پاور هئا سنڌي جي حق ۾ اچي چڪا هُئا پوءِ بابا به راضي ٿي ويو هو پوءِ مونکي پرائمري اسڪول فار گرلز غريب آباد موڪلڻ جون تياريون شروع ٿي ويون هيءُ اسڪول اسان جي گهر کان پوءِ سامهان تي ڪراسنگ روڊ لتاڙي آخري روڊ تي هڪ گهٽيءَ جي مُهڙ تي هو جنهن جي سامهون پراڻي نمائش (لنبري) وارو علائقو هو جتي اقليتي برادري اجان سوڏو آباد آهي جنهن جي پرسان واري گهٽيءَ جي شروع ۾ دل واري ڊاڪٽر اڪرم سلطان ۽ سندس ريٽائرڊ والد سلطان محمود جي ڪلينڪ آهي اولهه طرف برف جو ننڍڙو

ڪارخانو اٿس چاچا صاحب مونکي اسڪول وٺي هلي اُتان فارم وٺي اچڻ جي ذميواري پنهنجي سِر ڪنئي هئي.

هي چاچا صاحب هڪ آدرشي انسان ۽ پنهنجي ڪم سان عشق جي حد تائين چاهه رکندڙ هو مون اهڙا ايماندار ۽ ڪم سان سچا انسان ۽ ايماندار انسان تمام گهٽ ڏٺا آهن سندس گهر اسانجي گهر سان گڏوگڏ هو اسين سڀ ٻائٽ ٻيئرون هن وٽ ويندا هُياسين تہ سڀ ڪاغذ، رجسٽر سرڪاري فائلون وغيره تي هٿ رکي چوندو هو.

"هُش بابا پَري پَري هي سرڪاري آهن هٿ متان لڳايو"

خراب ٿي ويندا پري ٿي ويهو"

مان هاڻي سوچيان ٿي تہ اڄ جي ڪاموري ۽ اڳ واري ڪاموري ۾ ڪيڏو نہ زمين آسمان جو فرق آهي هُوءَ ڪيڏا نہ اورچ ۽ اعليٰ صفتن جا مالڪ هئا جتان روزي اُها بہ حلال روزي ملندي هُيئَن ان مال جي ڪيڏي حفاظت ڪندا هئا اڄ جا ڪامورا تہ پاڻ کي بچائڻ لاءِ ريڪارڊ ساڙي رک ڪري ڇڏين تہ بہ ذري برابر پرواهه نہ ڪندا آهن. اهي آهن ماضي ۽ حال جا ڪامورا چاچا صاحب پنهنجي ڪم سان عشق جي حد تائين سچو ۽ کرو هو ڪيس پنهنجي سادي سودي زندگي تي فخر هو مونکي هن چاچا صاحب لاءِ پرنم الهه آبادي جو هي شعر قلم تي اچي بيٺو آهي.

دونوں عالم سے وہ بیگانہ نظر آتا ہے،
جو تیری عشق میں دیوانا نظر آتا ہے۔

هي خود دار انسان اڪيلو رهندو هو ۽ پنهنجي ماني بہ هٿن سان پچائيندو هو ڪنهن اوڙي پاڙي ڪان وٺڻ کي نامناسب سمجهندو هو ڪڏهن ڪڏهن اسحاق نالي هڪ سرڪاري پٽيوالو نظر ايندو هو پر هي ماني پاڻ ٺاهيندو هو.

چاچا صاحب بنيادي طور زميندار گهراڻي سان واسطو رکندو هو هِتي ٽرپارڪر شگر مل نهڻ وقت جمڙائو پرسان سندس ٻنيءَ جو ڪجهہ حصو شگر مل ۾ هليو ويو هو جنهن جي ادائگي هن کي سرڪار طرفان ٿي هئي چاچا صاحب جو هڪ وڏو ڪارنامو اِهو هو جو پاڻ ڪنهن زماني ۾ اولڊ

ٿرپارڪر (ميرپورخاص سميت) جي جاگرافي لکي هئائين جيڪا اسان پرائمري ۾ پڙهي هئي جنهن ۾ ٿرپارڪر جا تعلقہ تپہ ڍنڍون ڍورا سڀ لکيل هئا جبل ڇاڪي ڇئجي ٿو؟ ٽڪري ڇاڪي ڇئجي؟ واهہ ڇاڪي ڇئجي؟ اهي سڀ سوال جواب انهيءَ جاگرافي ۾ داخل هئا ڪچي جلد ۾ ڇپيل انهي ننڍڙي ڪتاب تي سندس نالو وغيره هن طرح لکيل هئا: “موسيٰ خان انڙ ڳوٺ ڪمال خان انڙ”

هاڻي مون ڪِتي پڙهيو تہ محمد اسماعيل عرساڻي صاحب بہ ٿر جي پهرين جاگرافي لکي هئي، پر پوءِ مون جڏهن انهيءَ مضمون کي پڙهيو تہ اُها خبر پئي تہ عرساڻي صاحب اِها جاگرافي سن 76_77 دوران لِکي جڏهن تہ موسيٰ خان اُنڙ جي جاگرافي اسان اوائلي ننڍپڻ يعني ٻئي يا ٽئين ڪلاس ۾ پڙهي هئي معنيٰ تہ چاچا صاحب پهريون جاگرافي دان هو ٿرپارڪر ضلعي جو هتي مونکي ايمرسن جي هڪ چوٽي پئي ياد اچي: ”اوڏانهن نہ وڃو جيڏانهن رستو ٿو وڃي اوڏانهن وڃون، جيڏانهن ڪو رستو نہ هجي، جيئن اوهان ڪو پيچرو ڇڏي وڃو!“ (رلف والڊو ايمرسن)

جڏهن مان هي يادگيريون سهيڙيان پئي تہ الائجي ڇو مونکي اسڪول وڃڻ وارو اُهو پهريون ڏينهن حياتي جو پيارو ڏينهن محسوس ٿئي پيو. صبح ساڻ امان مونکي گذريل عيد تي پهريل گلابي رنگ جو جوڙو جيڪو هُن هڪ ڏينهن اڳ استري ڪري رکيو هو سو پارايو. اُهو گلابي جوڙو بابا مونکي نظر محمد ڪِلاٿ هائوس ميرواهہ روڊ تان خريد ڪري ڏنو هو. اُهو ڪپڙي جو دُڪان اڄ بہ پنهنجي فڪسڊ قيمت جي ڪري مشهور آهي، باقي شهر ۾ شاهي بازار کان سواءِ هاڻي ڪيترائي شاپنگ مالز کُلي ويا آهن. امان منهنجي وارن کي ڦٽي ڏئي ڇِڪي بہ چوٽيون ٺاهي اُنهن ۾ گلابي رَبين وڌا ۽ مون وري عيد جي ڏينهن وارو ننڍڙو ٻٽون (پرس) هٿ ۾ لٽڪايو ۽ بابا جو وٺي ڏِنل پلاسٽڪ جو ڪارو چشمو پاتو نئين جُتي پاتي بِلڪل تيار ٿي کٽ تي پير لڙڪائي ويهي رهيس، تہ متان ڪپڙن جي استري خراب نہ ٿي وڃي. ٿوري دير ۾ چاچا صاحب در کڙڪايو ۽ امان مونکي ٻاهر وڃڻ جو اشارو ڪيو.

“چاچا صاحب سُفيد هرڪ جا ڪپڙا پهري مٿان ڪارو ڪوٽ پايو بيٺو هو چاچا جڏهن اسڪول جي وِزٽ تي ويندو هو تہ ڪوٽ ۽ جناح ڪيپ

ضرور پائيندو هو"

مون هُن جو هٿ پڪڙيو اِهو منهنجي چاچا لاءِ پنهنجائپ جو احساس هو اسان اسڪول ڏانهن روانا ٿياسين اهي ٽئي روڊ ۽ گهٽيون ڪراس ڪندي چاچا صاحب سان گڏ مان بہ تڪيون تڪيون وڪون ڪٽندي هلي رهي هُيس پر ويجهو ايندي منهنجا احساس ڪجهہ تجسس ۽ ڊپ گاڏر ٿي رهيا هئا در ڪڙڪائڻ تي اڌروٽ عمر جي هڪ عورت پٽيواليءَ اچي دَرَ کوليو سندس مٿي جا وار مينديءَ سان ڳاڙها ٿيل هئا، سنهڙي سيپڪڙي رنگ جي اَڇي هئي چاچا صاحب کي اوچتو سامهون ڏسي حيرت ۾ پئجي وئي پوءِ جلدي جلدي سلام ڪيائين ۽ مون ڏانهن ڏسي چاچا کان سوال ڪيائين جيڪو پنجابي ٻولي ۾ هو. "اي تواڊي ڪُڙي هَي گِي؟"

چاچا اردو ۾ وراڻي ڏنس! "نہیں میری بھتیجی ہے!!!"

پوءِ اندر ڊوڙ ڪري اطلاع ڏنائين تہ موسيٰ خان صاحب اچي ويو آهي. ڪلاس رومن ۾ ماسترياڻيون ٽورن ٽورن شاگردياڻين سميت موجود هيون. اسان کي هڪ وراندي نِماء ڪمري ڏانهن اشارو ڪيائين جتي هيڊ مسٽريس جي ڪلاس هئي ۽ اُتي ڪابہ شاگردياڻي موجود نہ هئي اسڪول جي هيڊ مسٽريس دادي ارباب زادي شيخ ڪجهہ لکڻ جو ڪم ٿي ڪيائين چاچا کي اُتي بيهي ڪيڪاريائين ۽ اسان ٻنهي کي ويهڻ جو اشارو ڪيائين مان چاچا جي پرسان واري ڪرسي تي ويهي رهيس.

چاچا صاحب دادي ارباب زادي کان پهرين ڪلاس جي داخلا بابت تفصيل پُڇيو هن ٻڌايو تہ: "اجان تائين سنڌي ميڊيم جي پهرين درجي ۾ ڪابہ داخلا ڪانہ ٿي آهي"

هي اسڪول سنڌي اردو گڏيل پرائمري اسڪول هو جتي پنج درجا سنڌي ۽ پنج درجا اردو ميڊيم وارن جا هئا دادي ارباب زادي شيخ جنهن جو نالو وري ڦِري مَٽجي "اربو دادي" ٿي ويو تنهن انهيءَ وقت بہ چاچا کي سنڌي ڇوڪرين ۽ انهيءَ جي مائٽڻ جي علم کان عدم دلچسپي ۽ غير سنجيدگي بابت ٻڌائيندي ڳڻتي جو اظهار ڪيو ۽ ٻڌايو تہ اڌ کان وڌيڪ غريب آباد، ڊولڻ آباد ۽ ٽنئورا آباد ۾ سنڌين جا گهراڻا آباد آهن پر ڇوڪرين کي اسڪول نٿا موڪلين! هاڻي داخلائون ٿيون بہ تہ ويهن کان وڌيڪ عدد ڪونہ

جڙندو چاچا صاحب ڪيس دلاسو ڏنو.

“دادي اربو منهنجي حياتي ۾ ايندڙ اسڪولي استادن منجهان پهرين استاد هئي پاڻ سنڌي ادب جي مشهور ليکڪ ۽ مصور (ع - ق) شيخ جي ياڻئي هئي سندس والد صاحب محمد عثمان شيخ هو جنهن جو بابا جي آفيس ويجهو ڪتابن جو دُڪان هو گهڻو ڪري درسي ڪتاب مختلف ضلعن جا نقشا وغيره به هتي موجود هوندا هئا”

علم ادب جي سُرهاڻ سان واسيل هيءُ گهراڻو ٿرپارڪر جي ڇاڇري تعلقي جي ڳوٺ ‘گڊڙي’ (گڊڙو) مان اچي ميرپورخاص ۾ آباد ٿيو هو ع ق شيخ اوائلي تعليم ٽنڊو سومرو ۽ ٽنڊو الهيار مان حاصل ڪئي ميٽرڪ، بي اي ايم اي، ايل. ايل. بي حيدرآباد ۾ رهڻ دوران ڪيائين هن جي عملي زندگي بابت نصير مرزا جو سهڙيل ڪتاب “ع ق شيخ ڪوهه ڪاف شيخ” سنڌي ادبي بورڊ طرفان شايع ٿيل آهي هن جي اولاد مان نجمه شيخ ۽ نسيم شيخ ليکڪائون آهن سو مون ذڪر ٿي ڪيو دادي اربُو جو جيڪا اسڪولي زندگي ۾ منهنجي پهرين استاد هئي سا انتهائي درجي جي ذهين، قابل، شفيق ۽ پيار ڪندڙ عورت هئي ٺيٺ سنڌي نيڻ نقش رکندڙ دادي اَربُو جو آواز تمام مِٺڙُو ۽ پيارو هو ۽ انهيءَ وقت تمام گهڻي خوش لباس پڻ هئي ڪائنس ننڍي ڀيڻ دادي رضيه پڻ هن غريب آباد پرائمري اسڪول ۾ استاد هئي ٿرپارڪر جي ڳوٺ گڊڙو مان لڏي آيل هن خاندان جي عورتن ميرپورخاص شهر ۾ عورتن جي تعليم جي واڌاري لاءِ شاناڻتو ڪردار ادا ڪيو پاڪستان ٺهڻ کان اڳ ڪي هندو استاد موجود هيون جيڪي ورهاڱي کان پوءِ هندوستان لڏِي ويون انهن جي وڃڻ کان پوءِ سنڌي ڇوڪرين کي تعليم ڏيڻ ۾ هي گهراڻو اڳ ڀرو رهيو جنهن ۾ دادي ڊيلان (ڊِيلَ) شيخ سيني کان اڳ ڀري هئي پاڻ عثمان شيخ ۽ ع ق شيخ جي ڀيڻ هئي هيءَ دادي ڊيلان شيخ ايڊشنل ايڊوڪيٽ جنرل سنڌ عبدالستار شيخ جي گهر اوري هئي سندس ٻن ڌيئرن منجهان هڪ ڊاڪٽر ملڪ ڊاڪٽريءَ جا فرائض ميرپورخاص ۾ ادا ڪري رهي آهي انهيءَ کان علاوه هن گهراڻي مان ڊاڪٽر مهرالنساء شيخ سعودي عرب ۾ ڊاڪٽري پيشي سان وابسته آهي سندس ڀيڻ گل پڻ استاد رهي آهي. انهيءَ ڪانسواءِ ادي عزيز شيخ به اُستاد رهي آهي.

منهنجي داخلا واري ڏينهن دادي اربو هڪ فارم ڪڍي چاچا صاحب جي هٿ ۾ ڏنو جيڪو هن منهنجي حوالي ڪيو دادي اربو مونکي چيو تہ: ”هاڻي اسڪول جي ڊريس (يونيفارم) ٺهرائي پائي اچجانءِ!“

جنهن ۾ ڊارڪ بلوُ (نيرو) ڪلر جو ڦراڪ جنهن جا ڪالر ۽ ٻانهن تي سفيد پٽي لڳل هئي انهي سان سفيد شلوار ۽ دوپٽو (رَئو) پاتٽو هو ڦراڪ جي سڄي شڪل داديءَ مونکي پني تي لکي ناهي ڏني هئي ۽ چيائين تہ تنهنجي امان کي، ڏجانءِ!

اُتي چاچا هُن کان موڪلايو مونکي ساڻ ڪري دروازي جو رُخ ڪيائين تہ در وٽان بہ ڇوڪريون اندر داخل ٿيون جن جا والد صاحب پڻ گڏ هئا تن مان هڪ رشيده ڪوسو بلوچ ٻئي نسيم جان محمد سُرهيو هئي هنن ٻنهي جا گهر غريب آباد ۽ ٽنڊورا آباد ۾ هُئا نسيم تہ انهن شيخن جي قادري گهٽيءَ ۾ پڇاڙي واري گهر ۾ سوڙهي گهٽي شروع ٿيڻ کان اڳ هڪ گهر جي مٿين ماڙ تي رهندي هئي جتي رياض شاهہ نيشنل بينڪ جو آفيسر ورهين جا ورهيہ رهيو پوءِ گلشن ملڪ جو خاندان رهيو رشيده بلوچ مرحوم نياز (تاجو) ٽريزري واري جي ڌيئڻ هئي مشهور رائيٽر، مختيارڪار محمد بخش مجنون جي ڀائٽي هئي ٽر جو گانڌي مسڪين جهان ڪوسو پڻ سندن عزيز هو مسڪين جهان خان ڪوسو هڪ ڏند ڪٿائي ڪردار وانگر هو جيڪو مَس ۽ ڪُپڙي هَٿَ ۾ روڊن تي هلندي ماڻهن جا مسئلا لکي اڳيان سرڪار کي پهچائندو هو هي ڪردار مون پنهنجي اکين سان اسٽيشن روڊ تي ڏٺو سواِهي ٻئي ڇوڪريون نسيم سُرهيو ۽ مرحوم رشيده ڪوسو مون واري ساڳئي ڏينهن اسڪول مان فارم وٺي نڪتيون ۽ وري ڪجهہ ڏينهن بعد اسڪول آيون ۽ مون سان گڏ اسڪول ۾ داخل ٿيون.

انهن مان نسيم جان محمد ميٽرڪ تائين پڙهي سگهي اُهو بہ بار بار تعليم اڌوري ڇڏڻ کان پوءِ رشيده ننڍي هوندي تہ چست چالاڪ هئي پر پوءِ دل جي بيماري ۾ ونجي وئي گهٽو اڳتي ڪونہ پڙهي سندس شادي پاٽويون جي مري خاندان ۾ ٿي اولاد بہ ٿيس پر جواني ۾ گذاري وئي نسيم جان محمد جو هڪ پاءُ ۽ ڀيڻ گونگا هئا جيڪي پڻ ننڍي هوندي گذاري ويا تنهن کان پوءِ ٻڏو هئم تہ گهر ۾ اڪيلي حياتي گذاري رهي هئي باقي هاڻي مونکي انهيءَ

جي باري ۾ ڪابہ معلومات نہ آهي تہ ڪٿي آهي هرڪو ٻار دنيا ۾ پنهنجو ڀاڳ کڻي اچي ٿو مان اردو جي هن بيت سان بلڪل متفق نہ آهيان.

"وہ میرے نصیب کی بارش تھی، کسی اور چھت پر برس کر چلی گئی"

جيڪو نصيب ۾ آهي اُهو انسان کي اَوس تہ ملڻو آهي ۽ ضرور ملندو هاڻي بہ جڏهن غريب آباد ۾ رهائش دوران بازار وڃڻ لاءِ انهيءَ سوڙهي گهٽي مان لڳهندا هئاسين تہ مون کي نسيم سُرهيو ۽ شاهہ سائين جو هي بيت ضرور ياد ايندو هو.

سُوڙهي گهٽيءَ سپرين گونگا ٿي گڏيام،
ملاحظي ماڻهن جي ڪُڇي ڪين سگهيام،
نهاريندا ويا نماڻين اکين سان.

اهيا گهٽي ايتري سوڙهي هئي جو بہ ماڻهون گڏجي هلي ڪونہ سگهندا هئا هرڪو ٻئي جي نڪرڻ جو انتظار ڪندو هو هن گهٽيءَ جي خاتمي تي هڪ وڏو ڪاٺ جو در لڳل هو جنهن ۾ اندر ٻيا بہ گهر هئا جن مان هڪ ۾ حاجي فيروز شيخ رهندو هو جيڪو پيشي جي حساب سان استامپ وينڊر هو ۽ بابا کان سينئر هو سندس واسطو پڻ لاڙڪاڻي سان هو هن ۾ هڪ حصي ۾ استاد اشرفي صاحب جي پهرين گهر واري ڏي شهابہ ۽ سندس پٽ رهندا هئا ۽ باقي اڌ گهر ۾ ڪانوينٽ اسڪول ۾ پڙهائيندڙ مسز فرنينڊس وارا رهندا هئا هي عيسائي فيملي هئي جنهن ۾ ماءُ سان گڏوگڏ ٽي ڌيئرون پڻ پرائيويٽ ڪانوينٽ ۾ استاد هيون ڊاڊيون فيشن ايبل مايون هيون اڳ سندس گهر واري کي ايس. ايل. ڊي فيڪٽري ۾ ملازم هُئڻ ڪري فيڪٽري سان گڏوگڏ گهر مليل هو جنهن ۾ انگريز اسٽائيل جي رهائش هين در تي هڪ خوبصورت ڪتو ويٺو هوندو هو اسين رات جو ڪڏهن ڪڏهن گهمڻ ڦرڻ نڪرندا هئاسين تہ اڪثر در ڪليل هوندو هو ماءُ گهر جي ڪم ڪار ۾ مصروف هوندي هُين ٻار ورانڊي ۾ ڪيرم بورڊ جي ڪنارن تي ويٺل نظر ايندا هئا اِهو ڏسي پوءِ اسان بہ بابا کي فرمائش ڪئي تہ اهڙو ڪيرم بورڊ اسانکي وٺي ڏي جيڪو بابا جلد آڻي گهر ۾ رکيو.

سو مون ذڪر تي ڪيو منهنجي اسڪول جي داخلا کان پوءِ جي صورت حال جو رشيده ۽ نسيم سرهيو کان پوءِ ڪجهہ ڏينهن بعد پاڙي واري سيٺ

سليمان ميمڻ جون ٽي ڇوڪريون رضيہ بيگم ميمڻ، نسيم پروين (پَري) ۽ ممتاز بہ اسڪول اچڻ لڳيون ممتاز ننڍي هئي انهيءَ سال وڏين ڀينرن سان گڏ ايندي هئي داخلا ڪانہ ٿيل هئس انهيءَ وقت جي رضيہ بيگم ميمڻ هاڻي اڪيڊمي ادبيات اسلام آباد جي چيئرمين ڊاڪٽر قاسم ٻگهيو جي گهر واري آهي هنن جو گهر اسان جي ڀنيان واري گهٽيءَ ۾ هو جيڪا پڻ سنڌالاجي ۾ آفيسر رهي چڪي آهي انهيءَ وقت سندن گهر جي هيٺ واري حصي ۾ چاچا سليمان جو سوٽي ڪپڙي ٺاهڻ جو ڪارخانو هو جڏهن بہ سندن گهر ويجهو هو تہ انهيءَ ڪارخاني جو زور شور جاري رهندو هو پوءِ هن ڪجهہ عرصي بعد اِهو ڪارخانو بند ڪري ڇڏيو اڄ ڪلهہ ايامن ڪان رضيہ پَريءَ جي وڏي ڀاءُ ڊاڪٽر عزيز ڊينٽل سرجن جي خانگي اسپتال آهي مون ڪلاس جي شاگردياڻين ۽ ساٿياڻين جو ذڪر ٿي ڪيو تہ اسڪول جي سامهون پراڻي نمائش (لنبري) جي احاطي ۾ غير مسلم (شيڊول ڪاسٽ) رهندا هئا بلڪ اڃان بہ رهن پيا انهن منجهان ڪجهہ ڇوڪريون اسان جي سنڌي پهرين درجي ۾ داخل ٿيون هيون انهن مان گهڻن جا سَرُوپا مون ڪان وسري ويا آهن پر هڪ "ميران" نالي ڇوڪري چڱيءَ طرح ياد اٿم ڇو جو اُها سليٽ تي ڊرائينگ ڏاڍي سٺي ناهي ڏيکاريندي هئي جن ۾ خوبصورت منظر ڪشيون وغيره هونديون هيون هيءَ ميران عمر ۾ وڏي تيرنهن چوڏهن سالن جي لڳ شادي شده هئي چوندي هئي تہ دادي اَربُو جي ترغيب ڏيڻ تي مونکي علم پرائڻ جو شوق ٿيو آهي ڏاڍي فضيلت واري ۽ سمجهدار ڇوڪري هئي دادي اربو جي موڪل تي وڃڻ واري ڏينهن ڪلاس سنڀاليندي هئي صورتخطي لکرائي چُڪُون وغيره ڪيندي هُئي وري انهن جي تصيح وغيره ڪندي هئي بهرحال بہ سال اهيا ڇوڪري اسان سان گڏ رهي پوءِ نظر ڪانہ آئي ڇاڪاڻ جو اسان سنڌي ميڊيم وارن کي هڊسن پرائمري اسڪول منتقل ڪيو ويو هو.

انهيءَ عرصي دوران اسان جي فيملي ۾ منهنجي ننڍي ڀاءُ مشتاق جو جَنم ٿيو انهيءَ وقت مان ٻُڌل ۽ ڀڏايل ڳالهين ڪان پري تي "جيڪي ڏٺو سو مون" جي بنياد تي لکنديس ڇاڪاڻ تہ انهيءَ وقت منهنجي ذهني اوسر ٿي رهي هئي ۽ سڀ ڳالهيون چڱيءَ طرح ياد آهن.

"اڇي ڪير جهڙي رنگ، ڪارن وارن ۽ خوبصورت اکين وارو منهنجو هيءُ

ياءُ اسان سيني پينرن ۾ ياءُ کان سهڻو هو”هن جي پيدائش وقت پڦي ڪجھ مجبورن سبب پهچي ڪانہ سگهي هئي تہ بابا پنهنجي پاڇائي جيڪا سندس وڏي ياءُ اسان جي چاچي حاجي عبدالسميع جي گهر واري هئي ۾ سندس سڳي سئوٽ هئي تنهن کي ڳوٺ خانواهڻ مان گهرايو هو سندس نالو جمال خاتون هو. هوءَ اسان جي چاچي هئي پر بابا جي سئوٽ هُئڻ سبب ڪيس پڦي چوندا هُئاسين ڪيس نوجواني ۾ هڪ پٽ جو اولاد ٿيو هو جيڪو ٻاروتڻ ۾ گذاري ويو پوءِ هن کي ڪوبہ اولاد نہ ٿيو امان ۽ بابا جي شادي بہ انهيءَ بابا جي سئوٽ پڦيءَ ڪرائي هئي بابا هن جي گهڻي عزت ڪندو هو ۽ هُوءَ پاڻ نندي ڏير هُئڻ جي حيثيت سان ڪيس ۽ سندس اولاد کي گهڻو پائيندي هئي باقي وڏي چاچي عبدالسميع دادو جي صديقي قاضين مان ٻئي شادي ڪئي هئي ۽ ڪيس ٻن پٽن ۽ هڪ ڌيءُ جو اولاد ٿيو هو اِهو گهراڻو اڄ بہ دادو شهر ۾ ”تاج هوٽل وارا قاضي“ جي نالي سان مشهور آهن سو مون ذڪر ٿي ڪيو مشتاق جي جنم جو انهن ڏينهن اسان (مان ۽ انور) مُدي جي بخار ۾ ورتل هئاسين اسان جو ڪاڏو پيتو پرهيزي هو مزاج ۾ هڪ قسم جي چِڙَ ۽ ڪاوڙ سمايل هئي پر هيءُ ياءَ پڦيءَ جي هنج ۾ ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا هُئاسين مالش ڪرڻ تنجڻ ۾ ٻڌڻ جنهن تي هُو ڏاڍو روئيندو هو ۽ سندس سفيد رنگ گلابي ٿي ويندو هو اسان سندس اِهيا خدمت چاڪري پيا حيرت مان ڏسندا هُئاسين هيءُ ياءَ پاروتڻ کان چست ۽ شرارتي هو يعني ”چمندي ئي ڄام“ هو مان هن جي ڪوئنري جسم کي آڱرين سان هٿ هٽي پئي ڏسندي هُئس پڦي ڪاوڙ ڪندي هئي.

”مَنَ پري ٿيو ڇوڪرَ سان ڪيئنسَ نہ ڪيو..!“

هُوءَ ڇوڪريَ ۾ ڇوڪرِيءَ جي وضاحت لاءِ زير ۽ زبر جو استعمال ڪندي هئي. مٽي کي سڏو ويهارڻ لاءِ مَٽيءَ کان وٺي ڪڙين جو زور لڳائيندي هئي. ”مَٽو سنو نہ وينس تہ ٽوپي ڪيئن پائيندو پڳ ڪيئن ٻڌندو..!؟ وغيره مون گذريل ڏينهن T.V تي پروگرام ”ڪلاس روم“ ڏٺو جنهن ۾ مها ليڪڪ امر جليل سنڌين کي اپيل ڪئي تہ: ”خدارا ٻارن جي مٽي کي ويهارڻ جي ڪوشش نہ ڪيو انهيءَ سان انهن جي ذهانت تي اثر پوي ٿو.“

امر جليل صاحب تہ اهيا سائنسي ٿيوري ٻڌائي هُئي پر مٽي وينل هي منهنجو ياءُ تہ سيني کان ذهين، هوشيار ۽ هر فن مولا نڪتو هو جنهن جو

احوال اڳتي ڏيندس پر هن جي طبيعت جسماني حرڪتون ابتدائي ٻاروتڻ کان ئي ٻين ٻارن کان ڪجهه اڳ ڀريون هيون ننڊ مان جاڳڻ کان پوءِ زور سان هٿ پير هڻڻ مَٿي کي حرڪت ڏيڻ اکيون کولڻ ۽ بند ڪرڻ، هر ڪنهن ڏانهن ڳالهائيندڙ اکين سان نهارڻ مونکي هاڻي سچل سائين جو هڪ شعر پيو ياد اچي:

"آهي انهن اکين کي خاصو خمار تنهنجو!"

شام جو سج لٿي مهل گهڻو روئيندو هو پڦي وري انهيءَ جو الزام پيڻ ممتاز تي هڻندي هئي تہ اُها "چوندڙيون پائي رُئاڙيس ٿي" ۽ هن کي "نظر بہ هڻي ٿي..!"

ممتاز وري پُڦيءَ جي ڊپ کان امان جو پاسو اچي جهليندي هئي انور جيڪو انهيءَ عمر ۾ خاموشي سان شرارتون ڪندو هو پيو ڪو اعتبار بہ نہ ڪندو هو تہ هن سوچي سمجهي اهيا شرارت ڪئي آهي مثلاً هڪ ڏينهن هن مشتاق جي استعمال ۾ ايندڙ "منهن رکڻي" پيچي چڏي جيڪا ڪاٺ جي ٺهيل هئي پڦي ويچاري جنهن کي اسان پڦي محمد ماءُ چوندا هئاسين ۽ مرحومہ هاڻي بہ انهيءَ نالي سان سڏجي ڇاڪاڻ تہ سندس اڪيلي مرهيات پٽ جو نالو محمد هو تنهن انهي 'منهن رکڻي' کي ننڍڙي ٻار جي لازمي گهرج سمجهي.

"مٿي ڳوهي انهيءَ ۾ ڏندو اٽڪائي ڇت تي سُڪڻ لاءِ وجهي آئي"

انور خاموشي سان مٿي چڙهي ويو ۽ اهيا پيچي هيٺ لهي آيو شام جو پُڦي 'منهن رکڻي' ڪڻڻ وئي تہ اُها پڃل هئي لڳاتار ٽي ڏينهن اِهو سلسلو هليو چوٿين ڏينهن هوءَ ساندهہ پيڇڻ واري جي تاڙ ۾ رهي ۽ انهيءَ ڏينهن انور کي جهلي ورتائين پر هو ڏاڪڻين وٽان ٻاهر نڪري ويو شام جو اِهو ڪيسُ بابا جي عدالت ۾ پيش ٿيو بابا تہ انهيءَ ڳالهہ جو خاص نوٽيس نہ ورتو چيائين تہ (ڇتي ڇاري واري) ڪٽي مٿان رکينس! پاڇائي!

پر هن جواب ڏنو تہ ڪڏهن بہ نہ اُها سِٽي جي آهي گناهہ ٿيندو پيو تہ چوڪَر کي گرمي ٿيندي. اهڙا ننڍا وڏا واقعہ زندگي جو حصو ٿيندا آهن جڏهن يادگيريون سهيڙيان ٿي تہ واري واري سان اچي سامهون بيٺا آهن مون ذڪر تي ڪيو پنهنجي اسڪول جو جنهن مان اسان سنڌي ميڊيم وارن کي

هڊسن اسڪول منتقل ڪيو ويو هو انهيءَ جو جواز اِهو ٻڌايو ويو هو تہ سنڌي چوڪرين جي انرولمينٽ گهٽ آهي ٻيو تہ بلڊنگ ننڍي آهي هڊسن اسڪول بلڊنگ جي حساب سان وڏو آهي اوڏانهن موڪليو وڃي تہ هنن جي تعليم جو جوڳو بندوبست ٿي سگهي شاگرديائڻين سان گڏ سي استاد بہ بدلي ڪري هڊسن اسڪول ميرواهہ روڊ ميرپورخاص موڪليائون.

هي هڊسن اسڪول ٿرپارڪر جو 1911ع کان 1913 تائين ڪمشنر رهندڙ ڊبليو ايف هڊسن جي نالي پٺيان ٺهيل هو سندس دور ۾ ڊپٽي ڪمشنر جي عهدي جو نالو بدلائي ڪليڪٽر رکيو ويو سندس دور ۾ "ڪڏڙو ريلوي" لائن تيار ٿي ۽ تعلقي ڊگڙي کي حيدرآباد کان ڇني ٿرپارڪر سان ملايو ويو پاڻ هي هڊسن اسڪول قائم ڪيائين جيڪو اڄ سوڌو گورنمينٽ گرلس هڊسن هاءِ اسڪول جي نالي سان قائم ۽ دائم آهي انهيءَ کان علاوه سندس قائم ڪيل هڊسن لائبريري پڻ اسان جي ننڍپڻ ۾ ميرواهہ روڊ تي موجود هئي هاڻي خبر نہ آهي تہ اُهي ڪتاب ڪنهن ٻئي لائبريري ۾ ضم ڪيا ويا آهن يا نہ! مونکي وڌيڪ معلومات نہ آهي.

مان ڪڏهن ڪڏهن سوچيندي آهيان تہ موجوده دور ۾ ذاتي ڪمائي لاءِ پرائيويٽ اسڪول تہ گهڻا ٺهيا آهن پر "هڊسن صاحب" جهڙا اورچ ماڻهون تمام گهٽ ملندا جن هن شهر کي سرڪاري اسڪول ڏنا هُجن اهڙن ماڻهن لاءِ لطيف سرڪار چيو آهي.

سڏڙو ٿيو سرڪار جو ماڙيون محل ڇڏي ويا،
هيءَ نہ ويل وڃڻ جي جادو لائي ويا جيءَ ۾.

غريب آباد پرائمري اسڪول گهَرَ جي ويجهو هُئڻ باوجود بابا مونکي اڪيلو اسڪول اچڻ وڃڻ پسند نہ ڪندو هو مونکي اسڪول جي پٽيوالي جنهن کي سڀ 'ٻُوا' چوندا هئا سا 10 روپيا ماهوار تي اسڪول وٺي اچڻ ۽ ڇڏڻ لاءِ رکي ڏني هئي جيڪا گهر اچي امان سان پنجابي ۾ ڳالهائيندي هئي ۽ امان اردو ۾ جواب ڏيندي هُئس آخري ڏينهن مونکي امان جي حوالي ڪري ڇيائين.

“تُسي هُڻ ڪُڙي دا ڪوئي هور بندوبست ڪرو هُڻ آي سنڌي ڪُڙيان هڊِسن اسڪول جاوَڻ گِيان”

هڊِسن اسڪول اسان جي گهر کان پري هو انهيءَ وقت ۾ ٽانگن کان سواءِ ٻي ڪابہ پبلڪ ٽرانسپورٽ نہ هئي. اُهي بہ اڪيلي هڪ شاگردياڻي کي کڻڻ لاءِ تيار نہ هئا. مون سان گڏ پڙهندڙ گهٽيون ٽڻيون ڇوڪريون ‘هڊِسن’ اسڪول جو ٻُڌي گهر ويهي رهيون. انهن جا نالا ۾ داخلا رجسٽر هڊِسن اسڪول موڪليا ويا هئا. پر پوءِ منهنجي ڊوميسائل ٺهرائڻ وقت اسڪول ليونگ جو پهريون سرٽيفڪيٽ هتان مليو هو. هتان جي استادن دادي اَربُو ۽ رضيہ جي والد عثمان شيخ بابا کي مشورو ڏنو تہ آءٌ پنهنجي پيڻ دادي ڊيلان کي چوان ٿو جيڪا ‘هڊِسن’ جي هيڊِ مسٽريس آهي اُها ڪونہ ڪو بندوبست ڪندي دادي ڊيلان مونکي اسڪول جو پٽيوالو عارب خاصخيلي “گهران وٺي اچڻ ۽ وري اسڪول مان موڪل وقت گهر پهچائي وڃڻ” لاءِ مقرر ڪري ڏنو جنهن جي پگهار 30 روپيا ماهوار مقرر ٿي هئي. هي پٽيوالو عارب فيملي سميت اُتي اسڪول ۾ ٻاهرين بائونڊري وال جي اندرين پاسي رهندو هو. هن جي ڪمري جي ٻاهران ننڍڙو اڱڻ هو جنهن ۾ پپر جو گهاٽو وڻ پوکيل هو جنهن جي هيٺان واڻ سان واڻيل کاٽ جون کٽون هُيون. جتي مان موڪل ٿيڻ شرط اچي ويهي رهندي هُيس ۽ جتي پٽيوالي جون ڏيئرون مُني ۽ زليخا ويهي مون کان اسڪول جا ۽ گهر جا احوال پڇنديون هيون مان جيڪا ننڍي هوندي کان سچ ڳالهائڻ جي عادي هُئس ۽ سادي هيس، سڀ ڳالهيون کليون کلايون ٻڌائي ڇڏيندي هُيسِ”

عارب پٽيوالو ڪلاس رومن جا تالا بند ڪري منهنجو ٿيلهو کڻي پنهنجي ڪنڌ ۾ لٽڪائي اسان جي گهر ڏانهن راهي ٿيندو هو.

“اسڪول وڃڻ ۽ اتان واپس موٽڻ حياتي جي يادگار لمحن ۾ شمار ٿئي ٿو پوءِ پيلي پنڌ وڃجي يا سواري تي، ڪو ڇڏڻ وڃي يا اڪيلو وڃجي وڏي ٿيڻ کان پوءِ اِهي يادون ضرور گڏ هلن ٿيون وڃڻ ۽ اچڻ وارا گس ضرور اکين اڳيان ڦرندي نظر اچن ٿا”

اڄ بہ پٽيوالي عارب سان اسڪول ويندي ۽ ايندي نيوٽائون جون صاف سٿريون ويڪريون گهٽيون ياد اٿم هي علائقو انگريزن جي پڇاڙڪن ڏينهن ۾ آباد ڪيو ويو جيڪو باقاعده منصوبہ بندي سان ٺ اِهو ويو هو جتي پڙهيل ڳڙهيل ماڻهون رهندا هئا جيڪي ڪافي مهذب هئا انهيءَ وقت هتي گر ڏنومل جي پرنٽنگ پرس ۽ فقط هڪڙي ڊاڪٽر خان جي اسپتال هئي باقي ڊاڪٽر احمداڻي جي اسپتال وڏي (مِئِن) روڊ تي هئي هڪ پيرو بابا مونکي ننڍي هوندي بيمار ٿيڻ تي هن وٽ وٺي ويو هو هتي ٻليون جيڪي سندس پاليل هيون جام هيون هڪ پراسرار ماحول هو پوءِ هي هتان لڏي ويا سندس پٽ ڊاڪٽر عبدالرب ڪينسر جو مشهور ڊاڪٽر نهيو هتان هاڻي گهڻا ٽڻا ماڻهون لڏي ويا آهن جن مان امان الله سومري وارن جي فيملي، مرزا ممتاز ايس. ڊي. او ٽيليفون جي فيملي سندس گهر واري لاڙڪاڻي جي آهي هاڻي ڪاليجي استاد رهي نوڪري تان ريٽائرڊ ٿي آهي ڊاڪٽر احمداڻي وارن منجهان ڪي اُتي رهن ٿا زينت ۽ جنت اميد علي راڄڙ جا گهر موجود آهن ماڻهون بہ موجود آهن باقي گهڻو ڪري اسپتالون آهن جن ۾ الشفاءَ، ماريا وغيره مشهور آهن اسان جي هڏسن جي استاد داديءَ مهرو وارن جو گهر بہ اُتي هو جنهن مان سندن پاڻيجي ڊاڪٽر فرزانہ شاهہ ڪلينڪ هلائي رهي آهي هتي ليباٽريون وڏي تعداد ۾ آهن ۽ امين الثراء سائونڊ سينٽر گهڻي مشهوري ماڻي آهي ڊاڪٽر منٺار ۽ سندس گهر واري رفعيہ منٺار جا الثراء سائونڊ سينٽر بہ هتي آهن ڊاڪٽر اشفاق ميمڻ گلي، نڪ ۽ ڪن جو ماهر ڊاڪٽر بہ هتي هو پر هاڻي ڪينيڊا لڏي ويا آهن ڊاڪٽر انور اسماعيل جي اسپتال هتي آهي انهيءَ کان علاوه اکين جا ماهر ڊاڪٽر ڊاڪٽر فاروق ڊاڪٽر عبدالحميد سومرو جون اسپتالون پڻ هتي آهن الشفاء اسپتال ۾ ٻاهران بہ روزانہ ڪيترا ڊاڪٽر اچن ٿا منهنجي هڏسن جي استاد دادي مهرو پنهنجن ٻن ڀينرن دادي اقبال ۽ دادي افضل باجي (دارالنساءَ اسڪول) واريون پڻ هن علائقي ۾ رهنديون هيون منائي واري "اشرفي سوئيٽ" جو دُڪان انهيءَ وقت ڪونہ هو هاڻي سڄو ڏينهن اتي مريضن جي رَش لڳي پئي هوندي آهي منهنجي ننڍپڻ ۾ اُتي انهن

گهٽين ۾ حبيب بينڪ جي برانچ هوندي هئي جتي منهنجي بابا جو پڻ اڪائونٽ هوندو هو هي بينڪ هڪ گهر اندر ٺهيل هئي جنهن کي ڪاٺ جو ننڍو در هو جنهن جي ٻنهي پاسن کان مور ٺهيل هُئا جيڪي اُڪَرَ جي ڪم سان ٺهيل هئا ۽ سڄا رنگين هئا مونکي محسوس ٿئي ٿو اَلشفاءَ اسپتال پڻ انهيءَ هنڌ ٺهيل آهي واپسي مهل اسان هڊسن اسڪول مان نڪري جتي پيگڙن ٺاهڻ جو پنو هو جيڪو اسڪول سان گڏوگڏ هو اتان نڪري نيو ٽائون جي گهٽين کي ڪراس ڪندا اسان پوسٽ آفيس چوڪ کي ڪراس ڪندا غريب آباد ڏانهن ويندڙ وڏي ويڪري روڊ تي چڙهندا هئاسين جيڪو اسان جي گهرن کان اڳ اچي عمرڪوٽ روڊ سان ملندو هو. هي روڊ ڪافي ڊگهو هو ۽ پنڌ تمام گهڻو هو. پر هاڻي سوچيان ٿي ته مان ڪيئن روزانه ايترو پنڌ ڪري اسڪول ويندي هُيس پر اِهو شايد

"روشني جو پنڌ هُيو..!"

ساڄي پاسي کان هلندي دُڪانن کان علاوه فردوس سينيما تي وڏا وڏا قد آدم پوسٽر لڳل هوندا هئا سينيما مٿي منزل تي هئي هيٺ ڪجهه پناٽن جا دڪان هئا ۽ انهيءَ کان علاوه مريد خان سومرو جو بندوقن جو دُڪان هو جتي بندوقن ۽ ريوالورن جي خريد فروخت ۽ مرمت جو ڪم ٿيندو هو کاٻي پاسي ٽانگا اسٽينڊ ۽ ٽيڪسي اسٽينڊ هئا جتي اڪثر جيپون بيٺل نظر اينديون هيون روڊ تي ٿورو اڳتي ويندا سين ته کاٻي پاسي ڪري ڪواٽر جو علائقو هو ۽ ساڄي پاسي ڪالي خان پيٽرول پمپ سان گڏ اندر گهڙندي ٿنئورا آباد جو علائقو شروع ٿيندو هو جتي اڳي ته صرف رهائشي جايون هيون بلڪ منهنجي چاچي عبدالرسول جي گهٽي کان اڳ روڊ تي هڪ سينيما هئي جيڪا پاڪستان ٺهڻ کان اڳ پريات چورائيندي هئي ۽ پوءِ هندوستان کان آيل هڪ محاجر جيڪو دهلوي هو تنهن کي ڪليم ۾ ملي هئي پر مون ڪڏهن هتي ڪا فلم هلندي يا گوڙ شور نه ٻڌو ۽ نه ڏٺو پاڪستان دور ۾ انهيءَ جو نالو ڪيپيٽل سينيما رکيو ويو امان ٻڌائيندي هئي ته انهيءَ دور ۾ ڪجهه فلمون هلنديون بعد ۾ ڪنهن ڪيس ٿيڻ سبب بند ٿي وئي هاڻي اُتي ڪوڪا ڪولا ۽ مشروب جي ايجنسي آهي وري پوءِ گاڏين جي صفائي لاءِ

اُتي لفٽون وغيره نظر آيون سينيما جي اهيا ڇت جنهن کي گهرو نيرو رنگ ٿيل هو ۽ ٽڪندڙ لهر واري ٺهيل هئي سا پنهنجي پڪچر هائوس هُئڻ جي شاهدي ڏيندي هئي انهيءَ جي سامهون طفيل بيڪري هئي پنيان لوڏين جا گهر هئا ميرپورخاص جي مشهور ڊاڪٽر نسرين اشفاق جيڪا سيڪنڊري ۾ منهنجي ڪلاس فيلو بہ رهي سا پنهنجي گهر واري ڊاڪٽر اشفاق لوڏي سان گڏ رهندي هئي انهن گهرن وٽان گهٽ چوڙي رستي تان لنگهندي ماڻهون وچ بازار کسڪ پوره پهچي ويندو هو انهيءَ ڪالي خان پيٽرول پمپ پٺيان رضيہ آرائين شاهجهان سمون فارما سسٽ جو گهر هو هيٺ مارئي هوميو پيٿڪ جو دُڪان هو وڏي روڊ جي ساڄي پاسي واري ڪري ڪواٽر جو علائقو گهٽين جي صورت ۾ نظر ايندو هو هڪ گهٽي جامع مسجد سرڪل ڏانهن ويندي هئي جتي بابا جي آفيس هئي وڏي روڊ جي بلڪل سامهون پهرين گهٽي جي مُهڙ تي ڊسٽرڪٽ خطيب حڪيم مولوي محمد صالح سمون جي رهائش گاهہ هئي انهيءَ جي سامهون هڪ پرڳڙي هائوس شارمين پرڳڙي وارن جو گهر هو پيٽرول پمپ کان اڳ شاهہ ولي الله پبلڪ اسڪول هو جنهن جي سامهون حڪيم فضل محمد عباسي جو مطب هو جيڪو دادو سان تعلق رکندڙ ديندار گهراڻي مان هو انهيءَ پاڙي ۾ جنهن کي ڪري ڪواٽرز چيو ويندو هو تنهن ۾ آغا خير محمد وڪيل، پرڳڙي هائوس (پيو) جيڪو ڊاڪٽر ڊريگو جي ميرپورخاص ڇڏي وڃڻ کان پرڳڙين خريد ڪيو هو سو ليڪڪ فاطمہ پرڳڙي جو گهر هو مولوي محمد صالح ميرپورخاص ۾ ورهين جا ورهيہ خطيب رهيو جامع مسجد جي اسٽيشن روڊ واري پاسي سندس مطب هو جتي ماڻهن جي اچ وڃ لڳي پئي هوندي هئي هن علائقي ۾ ذوالفقار علي ڀٽو جي معالج نصير شيخ وارن جو گهر هو هن علائقي ۾ نصرپور جي قاضين نورمحمد قاضي، حسين بخش قاضي ۽ عباسي قاضي وارن جا گهر هُئا هاڻي هتي بہ جهڙوڪ ڊاڪٽرن جا ميڊيڪل سينٽر نور سينٽر، عزيز هڏين جي اسپتال وغيره آهن هتي برانچ اسڪول، مدرسہ قاسميہ وغيره ٺهيل هُئا جن مان برانچ اسڪول تہ آهي يا نہ باقي مدرسہ اسڪول قاسميہ کي هڪ پرائيوٽ اسڪول ٺاهي سندس اولاد هلائي پيو. منور قاضي جيڪا باقر قاضي جي ڌي هئي تنهن جو گهر بہ اِتي هو سندس هڪ پاءُ قربان ڊاڪٽر ٿيو هي نصرپور وارن قاضين مان هئا.

سو مون ذڪر ٿي ڪيو وڏي ڊگهي روڊ جو جيڪو غريب آباد تائين ڪيترائي اندروني پاڙڻ جا اُهڃاڻ لتاڙيندو هو ٽنئور آباد ۾ غريب آباد جي وچ واري روڊ تي قائداعظم وارو گهر هو جنهن جي سامهون حڪيم فضل محمد وارن جو گهر هو سامهون وارين گهٽين ۾ شيخ رهندا هئا جيڪي لاڙڪاڻي ۾ گدڙي جا هُئا قائداعظم واري گهر جي باري ۾ لکندي هلان ته هي اصل ۾ رئيس غلام محمد وساڻ جو نهرايل هو جتي پاڪستان تحريڪ دوران قائداعظم اچي رهيو هو تڏهن کان اِهو گهر قائداعظم جي گهر جي نالي سان مشهور ٿيو ڪري ڪواٽرز علائقي ۾ همدرد پرنٽنگ پريس روڊ تي هڪڙي ڪمري وارو فوٽو اسٽوڊيو هو جنهن جو ڊارڪ روم جتي فوٽن جي ڊولپمينٽ ٿيندي هئي سو ننڍي هوندي بابا مونکي ڏيکاريو هو اسان چئني ڀاءُ ڀينرن جو هڪ فوٽو اُتي نڪتل آهي بعد ۾ اهو اسٽوڊيو بند ٿي ويو ۾ اتي ڪجهه وڪيلن جون آفيسون نظر اينديون هيون پر پوءِ انهيءَ اسٽوڊيو جي جاءِ تي مشهور سرجن عبدالستار لغاري جي پرائيويٽ ڪلينڪ هئي هاڻي اُتي پُراڻا سَروپا ڊهندا ويا آهن ۽ نيون عمارتون نهنديون پيون وڃن.

هاڻي عمرڪوٽ روڊ تي اڳتي وڌنداسين ته ساڄي هٿ تي پيرومل فيڪٽري ۾ آدم فيڪٽري هئي جيڪي ڪاٽن جيننگ (تاڙڻ) فيڪٽريون هيون جن جي اڳيان تمام چوڙا فٽ پاٿ هئا انهن تي هندوستان کان لڏي آيل محاجر جيڪي ڪوڪرو پار باردر کان هتي پهتا هئا تن جا ڪچا گهر هُئا اُهي صرف ڇت وٽ ڍڪيل هئا باقي سپ کليل هئا هنن وٽ ننڍا ننڍا تيل پيهڻ جا گهاڻا هُئا جن ۾ اڪين تي ڪوپا ٻڌل ڏاند پيا پيڙهجندا هئا مان اتان لنگهندي وات ڦاڙي انهن کي ڏسندي ويندي هُيس تڏهن عارب پٽيوالو چوندو هو ته هتي پهچي تون سِلي ڇو ٿي ويندي آهين مان چوندي هُيس ته: ”چاچا مان هي ماڻهون ۽ انهن جا گهر ڏسان ٿي.“

اِهو منهنجي ننڍپڻ جو مشاهدو هو ته هڪ ننڍڙي ٽڪري تي ڍڳا به هلن پيا. ٻار به کيڏن پيا وڏن ڊگهن فراڪن واريون عورتون ڪاڏو به پچائين پيون پوڙها ڪاٺ جي ننڍڙين کٽن تي سُتا پيا آهن.

”انسان جي زندگي ۾ ايندڙ واقعه ۾ ڀيون شيون تجربو ڪونه هونديون آهن پر ڪجهه پهلو مشاهداتي به هوندا آهن.“

ايامن تائين اهي فيڪٽرين جي آس پاس ٻاهر ويٺل هوندا هُئا پوءِ ٻڌڻ ۾ آيو تہ ڪي ڪراچي لڏي ويا ڪي نٽ ڀاڙي آدم فيڪٽري پنهنجي نواب شاهہ ريلوي لائن واري علائقي ڏانهن شفٽ ٿي ويا پوءِ ڪجهہ سالن تائين اُهي فٽ پاٿ خالي رهيا پوءِ ڀريان آدم فيڪٽري ڊاهي پلاٽنگ ڪئي وئي ۽ اِهو ڀاڙو آدم تائون سڏرائڻ لڳو بعد ۾ پوءِ تہ پيرومل فيڪٽري بہ ڊاهي پٽ ڪئي وئي هاڻي اُهو علائقو پي، ايم ڪالوني چواريائي ٿو جتي منهنجي ڪاليج جي ساٿياڻي رضيہ آرائين جو گهر آهي آدم تائون ۾ پڻ منهنجي ڪاليجي ساٿياڻي ارجمند ضياء ۽ افسري بانو جا گهر آهن هاڻي بہ جڏهن مان هنن جي گهر ويندي آهيان تہ مونکي ننڍپڻ ۾ عارب پٽيوالي سان هي روڊ ڪراس ڪرڻ جو سجو منظر سامهون اچي ويندو آهي انهيءَ جي رستي تي اسلامي بينڪ، علي ميڊيڪل بہ اوچو ڳاٽ ڪري ماضي جي بي ثباتي ۽ فنائيت جو ڪليل اعلان ڪندا نظر اچن ٿا.

عمرڪوٽ روڊ جي ڀرين گهٽيءَ ۾ اسان جو گهر هو جيڪو هاڻوڪي پٿائي ميڊيڪل سينٽر جي پنيان هو گهٽي جي شروع ۾ نٿو ٽانگي واري جو گهر هو جيڪو ڊاهي حبيب چانهيو ۽ اسماعيل چانيهو جا دُڪان ٺهي ويا پرسان چاچا پرتاب جو ڪوئلن جو دُڪان هو جيڪو پيرسني ۾ هن بند ڪري ڇڏيو جتي پوءِ گاڏين جا اسپيئر پارٽس رکيا هوندا هُئا هي غريب آباد ٽن روڊن جي گهٽين تي مشتمل هو جنهن ۾ وچ واري حصي ۾ جتي ليبر آفيس (مير امام بخش وارو بنگلو) هو جيڪو پوءِ وڪڻي ڇڏيو ويو ۽ مختلف ماڻهن مخلتف حصا خريد ڪري گهر ٺهرايا ڪنهن زماني ۾ هڪ شاندار بنگلو هو مون سان گڏ سيڪنڊري ۾ هڪ قائم خاني ڇوڪري شائستہ پڙهندي هئي انهيءَ جو پيءُ هتي ليبر آفيسر ٿي آيو هو ڪجهہ حصو آفيس جي استعمال ۾ رکيو هئائين باقي وڏي حصي ۾ جنهن ۾ مرڪزي ڪاٺ جو دروازو هو جنهن جي ٻنهي پاسن ڪان چوڪيدارن جي ويهڻ لاءِ خاص جاءِ ٺهيل هئي اُهو حصو پنهنجي فيملي جي استعمال لاءِ يعني (گهر) لاءِ رکيو هئائين تڏهن انهيءَ ڪاموري جي پيڻ اسان اسڪول جي ساٿياڻين کي پنهنجي ڀڦيءَ جي شادي ۽ مهندي جي دعوت ڏني هئي هن بنگلي تي جڏهن رات جو لائٽنگ ڪئي وئي تہ سنگ مرمر جو ٺهيل هي بنگلو تمام گهڻو خوبصورت نظر ٿي آيو هن جي هر

ڪمري ۾ انهيءَ جي ڀتين تي خوبصورت چترڪاري ٿيل هئي هر خيال هر شڪل پنهنجي جاءِ تي لاجواب هُئي مان سوچيندي آهيان جڏهن انهيءَ خوبصورت ننڍڙي محل کي ڍانو ٿي ويو تہ انهن ڀتين جنهن تي فن مصوري جا شاهڪار ٺهيل هئا تن تي هٿوڙن جا وار ڪهڙن سخت دل انسانن ڪيا هوندا بهر حال وقت چوي آئون بادشاهہ سو وقت جي بادشاهي ازل کان آهي ۽ ابد تائين هلندي هن تقريب ۾ مهنديءَ واري رات تمام سهڻي نموني سان خوبصورت ننڍڙين رڪابين ۾ مهمان عورتن کي پان بہ کائڻ لاءِ پيش ڪيو ويو هو جيڪو ذائقي ۽ خوشبو ۾ لاجواب هو باقي جيڪڏهن مووي ڪيمره هجي ها تہ انهن شاندار منظر کي هميشہ لاءِ امر ڪري ڇڏي ها پر انهيءَ تقريب ۾ مون کي مووي تہ ڇا پر ڪو فوٽو گرافر بہ نظر ڪونہ آيو هو مون کي انهيءَ تصور کي ڏسندي شاهہ سائين جو پانَ متعلق مشهور شعر لکٽو ٿو پوي.

هلو هلو ڪاڪ تڙين، ڇَرون جِتِ ڇِڙَهِنِ،
ڪوڙين رنگ رَچَنِ، پانوڙي پِڪَ سِين.

انهيءَ عمارت جي ڊهڻ کان پوءِ اتي ناريجن، شهناز جيڪا منهنجي سيڪنڊري کان ڪاليج تائين ساٿياڻي رهي تن جا گهر ٺهي ويا ۽ ڪجهہ ٻيا بہ جن کي مان نٿي سُڃاڻان انهيءَ عمارت کي ڊاهڻ بجاءِ ڪنهن ادبي ڪم يعني وڏي لائبريري طور استعمال ڪيو وڃي ها ۽ ماڻهون پڻ انهيءَ خوبصورت فن مصوري کي ڏسي ذهني سُڪون حاصل ڪن ها بهرحال جيڪا ڌڻين جي مرضي ۽ رب جي رضا.

سنڌي ادب جو مهان ليکڪ جمال ابڙو صاحب بہ ڪنهن زماني ۾ (جواني ۾) هن پاڙي خاص طور انهيءَ گهٽي جي ڪنهن گهر ۾ پنهنجي والد ماستر علي خان ابڙي سان گڏ رهي ويو هو انهن گهٽين ۽ شهر جو ذڪر پنهنجي ڪتاب. ڪتا: ڏسي ڏوهہ اکين سين (جلد I) (صفحا 102 کان 103) ۾ ڪيو آهي نہ سندن غريب آباد ۾ رهڻ دوران پوئتي واري گهٽيءَ ۾ مسجد هئي جنهن ۾ پاڻ پنهنجي والد صاحب سان گڏ نماز پڙهڻ ويندو هو ۽ انهيءَ مير امام بخش واري بنگلي جو ذڪر پڻ ڪيو اٿس. سو انهيءَ مسجد کي عرف عام ۾ (مڪراني) مسجد چوندا هئا زمين کان مٿيرو ٺهيل هئي سدائين صاف

سٽري نظر ايندي هئي منهنجا پائر انور ۽ مشتاق ٻه گهٽو ڪري اتي نماز پڙهڻ ويندا هئا اُتي قاري ڪلام پاڪ جو درس ٻه ڏيندو اسان جي گهر جي پٺين گهٽين ۾ غلام نبي اڄڻ ٺيڪيدار جي گهر جي سامهون هڪ ننڍڙي مسجد پڻ هئي جيڪا بعد ۾ وسيع ڪرائي وئي منهنجو بابا پيرسني جي آخري ڏينهن ۾ اُتي ئي نماز ادا ڪندو هو مڪراني مسجد جي قاري بابت هڪ واقعو ياد ٿو اچي ته هن تي اِهو الزام لڳو هو ته هُو گهر ۾ جيڪو مسجد جي پر ۾ هو تنهن ۾ ٽرانسسٽر ريڊيو ٻڌي ٿو جيڪو سخت گناهه آهي آخر ٻه چار ڏينهن پاڙي جي اڪابرن ۾ لڳاتار ڳالهيون هليون ۽ هن کي قاري جي پوسٽ تان هٽايو ويو منهنجو پاءُ مشتاق ٻه انهيءَ جو شاگرد هو سو روئٺهارڪو گهر پهتو ۽ چيائين

"امان اُهو ملان ڏاڍو سُنو هو اسانکي ڪڏهن ٻه دڙڪا ڪونه ڏيندو ڪپڙا ٻه صاف پائيندو هو مان ٻئي ملان وٽ ڪونه ويندس!!!" ٿيو ٻه ايئن پوءِ هن گهر ۾ باقي رهيل ڪلام پاڪ پورو ڪيو.

هاڻي مان وري پنهنجي نئين اسڪول 'هڊسن' جو ذڪر ڪنديس جنهن جون پٽيون ڳاڙهيون هيون سو ميرپورخاص شهر ۾ 'لال اسڪول' جي نالي سان مشهور هو هن عمارت کي انگريزن باقاعده منصوبه بندي تحت جوڙايو هو جيڪو منهنجي داخلا وقت فقط اردو سنڌي پرائمري اسڪول هو جيڪو پرائمري مان ترقي ڪندي هاءِ اسڪول جو ڪم ڏئي رهيو آهي هتي ڊي او گرلز ۽ تعليم کاتي جون آفيسون پڻ آهن هن کي وڏي پڪيڙ ڏنل آهي وڏي داخلا واري گيٽ کان پوءِ ڪافي زمين (انهيءَ وقت) ڳچي چڏيل هئي پوءِ سِرُن جو فرش ڏنل هو انهيءَ بعد ڪلاس رومن جو حصو هو جيڪو زمين کان 4 فوٽ مٿي هو جيڪو هر طرف کان سيڙهين جي ذريعي مٿي ڪلاس رومن رُومن تائين وٺي ويندو هو ڪلاس رومن جون ڇتيون ڪافي اُوچُون هيون جن کي روشن دان لڳل هئا وچ واري ڪمري کي پويان دروازو هو جيڪا دادي ڊيلان جي آفيس هئي انگريزي اکر 'ڊبليو' جي شڪل تي ٺهيل اهيا پرائمري هڊسن جي عمارت تمام هوادار ۽ شاندار هئي جنهن ۾ اردو ۽ سنڌي جا ڪلاس هلندا هُئا سنڌي اردو اسڪول جي هيڊ مسٽريس دادي "ڊيلان" هئي

دادي اربو شيخ، دادي رضيہ دادي مهرو دادي اقبال سنڌي ڪلاسن جون استاد هيون اردو ڪلاسن ۾ مونکي دولت باجي جي شڪل صورت چٽيءَ طرح سان ياد آهي رب پاڪ جي مهرباني سان مان جتي بہ پڙهڻ ويس اُتي جيڪي استاد مليون سي استاد محترم ئي هُيون جن پنهنجي مسيحائي پيشي ۽ پيغبري پيشي سان وفا ڪندي اسان کي علم جي لاٽ سان منور ڪري ڇڏيو. هن اسڪول ۾ صفائي سترائي سان گڏ غير نصابي سرگرمين تي پڻ ڪافي زور هوندو هو ننڍا فنگشن اڪثر ٿيندا رهندا هُئا پيو تہ هِتي هر روز پائوڊر وارو امريڪي کير پيياريو ويندو هو جيڪو چون ٿا تہ آمريڪا مان ايندو هو ۽ گتي جي ڪارٽونن ۾ بند هوندو هو پٽيوالي “چُني بائي” انهن کي وڏن ڊرمن ۾ گهوٽي ململ جي ڪپڙي ۾ ڇاڻي جڳن ۾ ڪلاس رومن ۾ کڻي ايندي هئي ۽ گلاسن ۾ وجهي پيياريندي هئي رضيہ دادي شيخ انهيءَ ڪم جي نگران هئي سا پڻ سامهون بينل نظر ايندي هئي اسين نہ چاهيندي بہ اِهو کير ڊپ وچان ڳڙڪائي ويندا هُئاسين. کهڙي نہ ايمانداري هئي شاگرديائڻين لاءِ آيل کير انهن تي ئي استعمال ٿيندو هو هيڏانهن هوڏانهن ڪٿي بہ نہ موڪليو ويندو هو استادن کي ڪا اهڙي بدعنواني ڪرڻ جي همٿ ئي ڪانہ ٿيندي هئي سالانہ امتحان وٺڻ لاءِ ساڳيو چاچا موسيٰ خان انڙ ايندو هو جيڪو ڪائڻ پيئڻ تہ ڇا هڪ گلاس پاڻي بہ ڪونہ پيئندو هو دادي رضيہ شيخ هڪ بہ پيرو اسان کي پائوڊر واري آمريڪي کير مان مائو ناهي بہ ڪارايو هو چوندي هئي تہ کير نٿو وٽيوَ تہ هي ڪائو تمام مزيدار هوندو آهي دادي رضيہ ڪلاس رومن جي پنيان هڪ ننڍڙي ڪليل بورچيخاني نموني جاءِ تي ويهندي هئي پوءِ اسان کي ننڍڙين پيالين ۾ ڏوئي وجهي مائو ڪيڏي ڏيندي هئي اهي ڪاڏي پاتي وارا ڪم امتحانن گذرڻ بعد بہ تي پيرا ٿيا هُئا.

جڏهن مان ٽئي درجي ۾ آيس تہ منهنجي پنڌ اسڪول اچڻ وڃڻ کان جان آجي ٿي. ٽِيو ائين جو پاڙي واري چاچي سليمان جي ڇوڪرين هڪ ٽانگو هٿ ڪري ورتو هو جنهن ۾ رضيہ پري ۽ سندن کان ننڍي ڀيڻ ڊاڪٽر ممتاز اينديون هيون هنن کي اِهو ٽانگو سيف الرحمان سروري وڪيل هٿ

ڪري ڏنو هو جنهن ۾ سندس ڏيءُ ناهيد بہ ايندي هئي انهيءَ ٽانگي واري جو نالو "سيٺيو" هو جيڪو ذات جو سيٺيو هو پوءِ مان بہ هنن سان گڏ ٽانگي ۾ اچڻ وڃڻ شروع ڪيو جنهن ۾ رضيہ پٿري ۽ ناهيد پٺيان ويهنديون هيون ۽ باقي ڊاڪٽر ممتاز ۽ مان اڳيان ويهنديون هيون سين گهوڙو ڊوڙندو وڏو روڊ ڪراس ڪري نيو ٽائون جي گهٽين مان لنگهندي هڊسن اسڪول جي در تي آڻي ٽانگي کي بيهاريندو هو ٽانگي وارو سيٺيو خود هڪ ذميدار قسم جو ماڻهون هو موسم چاهي ڪهڙي بہ هُجي هُو ايندو ضرور هو پوءِ پڌم تہ منهنجي ٽانگي فيلو ناهيد جي امڙ اوچتو هارٽ اٽيڪ ۾ گذاري وئي آهي، ڪجهہ ڏينهن بعد پڌم تہ ناهيد ميرپورخاص ڇڏي ناناڻن ڏانهن ڪراچي وڃي رهي آهي پوءِ هڪ ڏينهن ڊاڪٽر ممتاز مونکي چيو تہ هاڻي تون منهنجن پيٽرن رضيہ ۽ پري سان گڏ پٺيان ويهجانءُ آئون اڪيلي اڳيان ويهندس چو تہ مان توکان ننڍي آهيان اِهو ٻڌائيندي هلان تہ انهيءَ وقت ٽانگي ۾ پٺيان ويهڻ معتبر سمجهيو ويندو هو الائي ڇو ٽانگو تہ ساڳيو هو وچ ۾ فقط هڪ سنهي ڪاٺ جي پٽي لڳل هوندي هئي.

هن هڊسن اسڪول ۾ پڙهائي ۾ سختي ڪِي قدر دادي مهرو ڪندي هئي جيڪا چوٿين درجي ۾ منهنجي استاد هئي ۽ هر وقت اڪر سُنا ڪرڻ تي زور ڏيندي هئي ۽ اسان کان 'مشق' ڪاپيون گهرائي انهن تي مشق ڪرائيندي هئي صورتخطي تي زور ڏيندي هئي چوندي هئي "پنهنجي ٻولي تہ صحيح لکو!!! اڳتي ڪم ايندوءَ!!!"

هاڻي هن عمر ۾ مان سوچيندي آهيان تہ دادي مهرو اسان تي صحيح سنڌي لکڻ تي ڪيترو زور پريو جو اسان پنهنجي منڙي مادري ٻولي لکي سگهون ٿيون هاڻي تہ سنڌي چئنلن تي ٽي وي ۾ خاص طور تي سلائڊ تي غلط سنڌي ڏيکاري پئي وڃي.

هن هڊسن اسڪول جون استاد غير نصابي سرگرمين ۾ پڻ حصو وٺنديون هيون ڇوڪرين کي ننڍين ننڍين پروگرامن ۾ حصو وٺڻ جي ترغيب ڏينديون هيون تمام زندهہ دل عورتون هيون هڪ ڀيرو هن هڊسن اسڪول جي استادِن هڪ وڏي ڊرامي کي اسٽيج تي پرفارم ڪرڻ جو ارادو ڪيو ۽ ڪري ڏيکاريو هي ڊرامو مرزا قليچ بيگ جو لکيل هو جنهن ۾ دادو اربو ۽ دادي رضيہ

شيخ ڏاڍي سٺي ڪارڪردگي ڏيکاري هي فنگشن شام جي وقت ڪيو ويو هو ڊرامي جا سين بدلائڻ ۾ وقت وٺڻ لاءِ ننڍڙو اردو خاڪو غزل ۽ ڊانس به رکيا ويا هُئا تن مان دولت باجي جو ادا ڪيل ننڍڙو اردو ٽيبلو مونکي ڇِتيءَ طرح ياد آهي جنهن ۾ هوءَ ڪجهه ڳائيندي ڏک وچان گلدستي کي ڪٽي زمين تي اڇلائي ٿي جيڪو ذريون ذريون ٿي وکري وڃي ٿو اِهو سِينُ (لقاءُ) ياد ڪندي هاڻي مونکي "آئن اسٽائين" جو هي قول ياد پيو اچي ته:

"جيڪي پيار ۾ ڪرندا آهن انهن لاءِ ڪشش ثقل ذميدار نه هوندي آهي..!"

اهڙا دلچسپ فنگشن هتي ٿيندا رهندا هئا هڪ ڀيرو هتي شاندار مينا بازار لڳائي وئي هئي جنهن جو هڪ ڊراما پورشن به هو جنهن ۾ ننڍا ننڍا ٽيبلو خوبصورت انداز ۾ پيش ڪيا ويندا هئا هتي مينا بازار شروع ٿيڻ کان اڳ ئي انهيءَ وقت شام واري پرائيويٽ ڪاليج جون به شاگردياڻيون (هڪ ڇوڪري بيو ڇوڪرو) هَٿُ هَٿَ ۾ ڏئي سڄي هڊسن اسڪول ۾ گهمنديون وتنديون هيون تنهن مان ڇوڪري خوبصورت قدر آور ۽ سُهڻن نيڻن نقشن واري هئي ۽ لباس به تمام سُهڻو پائيندي هئي هن سان گڏ هڪ هينڊسم ڇوڪرو 'فل سوٽ' ۾ ملبوس ۽ وارن کي لِڪائڻ لاءِ هئٽ لڳائي ۽ ڳچي ۾ شوخ ڪلر جي ٽاءِ لٽڪائي هڪ هنڌان ٻئي هنڌ هلندا رهندا هُئا هن خوبصورت جوڙيءَ مان عورت آپاز بيدهه ريشمان هئي جيڪا بعد ۾ ايس، ڊي، او فيمل اسڪول نهي باقي ڇوڪري (مرد) جو ڪردار ادا ڪندڙ شميم اعواڻ هئي جيڪا ابن رشد جي پراڻين شاگرديانڻين منجهان ذهين ۽ ايڪ ٽِو شاگرديانڻي هئي هاڻي ته خبر نه آهي ته ڪٿي آهي پر آپاز بيدهه ريشمان هن وقت ماشاالله سدا بهار آهي ۽ سيٽلائيٽ ٽائون ميرپورخاص ۾ رهي ٿي آپاز بيدهه جو آواز هن وقت به پيارو ۽ مٺرو آهي سندس خوبصورت سراپا ڏسي دل مان نڪري ٿو:

آواز رنگ لاتو! ورتي خيال صورت..!

هن اسڪول ۾ رانديين جا مقابلا بر روز شور سان ٿيندا هئا جن جي انچارج هڪ اردو ڳالهائيندڙ ٽيچر شميم خان هوندي هئي جيڪا دادي رضيه شيخ جي گهاٽي سهيلي هئي هن رانديين ۾ ڪيترين ئي راند جون شوقين ۽

هوشيار شاگرديائٽيون حصو وٺنديون هيون اسان جي ڪلاس مان ثريا نالي ڇوڪري جيڪي اصل ۾ دادو جا هُئا مونکي ذات ياد نہ آهي سا ڀرپور حصو وٺندي هئي سنهڙي سيپڪڙي ثريا سدائين “ڇاتي ريس” ۽ “اسپون ريس” ۾ پهريون نمبر ايندي هئي هي رانديون پڻ جسماني صحت لاءِ ضروري هيون جنهن ۾ سهيلا بخاري جيڪا مون کان هڪ سال سينئر هئي ۽ بعد ۾ ابن رشد جي پرنسپل بڻي سا پڻ حصو وٺندي هئي ۽ ڪاميابيون ماڻيائين اسان جي پاڙي واري سعيده بخاري پڻ رانديون ۽ ٻين غير نصابي سرگرمين ۾ ڀرپور حصو وٺندي هئي.

مان جڏهن چوٿين ڪلاس ۾ هُيس تہ هتي اسڪول اندر هڊسن مڊل جي عمارت ٺهڻ شروع ٿي وئي هئي جيڪو ڪم تيزي سان جاري هو ۽ جلدي اهيا بلڊنگ بہ مڪمل ٿي وئي هاڻي پنجون درجو پاس ڪندڙن کي ٻاهر ڪنهن ٻئي اسڪول ۾ سيڪنڊري تعليم حاصل ڪرڻ بجاءِ هِتي ئي مڊل اسڪول ۾ تعليم وٺڻي پوندي هئي جنهن جي هيڊ مسٽريس آپا خورشيد خان هئي انهيءَ وقت بلڪل جوان هئي هلڻ ۾ تِکي ۽ مٿي تي وارن جي جوڙي ٺاهيندي هئي آواز ۾ دٻدٻو اردو تمام فصيح ۽ بليغ ڳالهائيندي هئي هڊسن مڊل جي عمارت پاڪستاني اڏاوت جو هڪ نمونو هئي گذاري لائق هئي هڊسن پرائمري جهڙو تعمراتي ڍانچو نہ هُيس اِهو مڊل اسڪول پوءِ ترقي ڪندي هاءِ اسڪول ٿيو ۽ اڄ سوڏو قائم آهي.

مان پنج درجا پاس ڪري هڊسن اسڪول جي مڊل اسڪول پورشن ۾ نہ پڙهيس بلڪ سيڪنڊري تعليم لاءِ گورنمينٽ گرلس هاءِ اسڪول (پرتاب پُونِ) آيس بابا سائين جو ڇوڙ هو تہ مڊل (اٺ درجا) پاس ڪري مونکي وري بہ هتي اچڻو آهي سو چاچا صاحب (محمد موسيٰ انڙ) جي مهرباني سان مونکي پرائمري تعليم جو اسڪول لِيونگ سرٽيفڪيٽ مليو ويو منهنجون ڪجهہ ساٿيائٽيون هڊسن مڊل ۾ رهجي ويون جيڪي وري بعد ۾ مڊل پاس ڪري هن هاءِ اسڪول ۾ پهتيون ۽ منهنجون ڪلاس فيلو ٿيون هاڻي بہ جڏهن مان ماضي ۾ لِيئو پائيندي آهيان تہ مونکي هڊسن اسڪول جون ساروڻيون ڏاڍيون وڻنديون آهن هڪ ڇوڪري ڪلان ٻائي جيڪا ڇوڪرين ۾ هڪ ڏند ڪٿائي ڪردار لڳندي هئي ۽ سنڌي هندو هئي سا پيرومل فيڪٽري مان وڏي

بگي ۾ چڙهي ايندي هئي ۽ جڏهن هڏسن جي گيٽ وٽ پهچندي هئي ته سندس بگيءَ جي ڇت ڪلاس رومن مان به نظر ايندي هئي وڏيون وڏيون ٻرانگهون ڪڍندي ايندي شرط چوندي هئي! ”اي پڳوان اڄ وري گهوڙي دير ڪرائي ڇڏي..!“

تهمينه مفتي جيڪا ننڍپڻ کان مذاق ڪندي هئي ڪيس چيڙائيندي هئي. ”ڪلان ٻائي! ڳن ڪپائي! دير سان آئي! اِڄها دادي مهرو ڄاڻ لِٺِ ڪٽي آئي“

اُتي ڪلان ڪاوڙ ۾ چوندي هُئس! تون ته چپ ڪر گُندڙي وارن واري ڇوڪري!

اسين سڀ ڪِلَ ۾ ڪِلي ڪِلي ڪَيريون ٿي ويندي هيون سين اسان جو پنجين درجي جو امتحان (ساليانو) زباني ڪونه ٿيو هو چاچا صاحب امتحان وٺڻ ڪونه آيو هو بلڪ زندگي ۾ پهريون ڀيرو پيپر ڏنا هُئاسين جيڪي سائيڪلو اسٽائيل ٿيل پيپر هئا انهن سان گڏ جوابي ڪاپي به ڏني وئي هئي هيءُ پنجين درجي وارو اسڪالرشپ جو امتحان ڪونه هو بلڪ درجو پاس ڪرڻ جو ساليانو امتحان هو اسڪالرشپ جي امتحان لاءِ وري ڪجهه پڙهائي ۾ ڪمزرو شاگردياڻين ڊپ وڌو هو ته: ”انهي امتحان ۾ فيل (ناپاس) ٿيون ته وري پنجون ڪلاس ٻيهر پڙهڻو پوندِوءَ“

سو سيني ساليانو امتحان ڏئي پرائمري مان جان آجي ڪئي هاڻي سوچيان پئي ته اُن وقت مان اِهو امتحان ڏئي وٺان هان ته ضرور ڪامياب ٿيان ها ڇو جو مون اڳتي هلي زندگي جي سيني تعليمي امتحانن ۾ سُٺي ڪاميابي ماڻي هُئي بهرحال مونکي انهيءَ ابتدائي ڇنا ڇيٽي جي مقابلي ۾ ويهڻ جو موقعو نه ملي سگهيو.

هن ساليانی امتحان ۾ روايتي طريقي سان ڪلاس رجسٽر مطابق رول نمبر لڳايا ويا هئا ۽ امتحان جي سڄي سينٽر جي انچارج نگران (انٽرل) دادي رضيه شيخ هئي جيڪا محنتي هُئڻ سان گڏوگڏ سختي ڪرڻ واري اصولي عورت هُئي انهيءَ امتحان ڪي ياد ڪندي منهنجي اکين اڳيان سڄو نظارو ڦري ٿو اچي بلڪ پوءِ مونکي هتي گلزار جو هي شعر ياد پيو اچي.

آنکھوں کو ویزا نہیں لگتا، سپنوں کی سرحد نہیں ہوتی۔

هاڻي مان گرلس هاءِ اسڪول موجوده (ش. ب. هاءِ اسڪول) وچڻ جا خواب ڏسڻ لڳيس ٻن اسڪولن ۾ پڙهڻ جو تجربو ۽ مشاهدو هاڻي مون وٽ هو ۽ مان ڏاڍي چاهه ۽ امنگ سان سيڪنڊري تعليم حاصل ڪرڻ جا خواب ڏسي رهي هُيس ۽ مان اِهو پڻ محسوس ڪيو هو ته

“هاڻي مون ۾ گهڻي حد تائين خود اعتمادي وڌي رهي هئي استاد ۽ ساٿياڻيون ڪلاس ۾ سٺا نمبر کڻڻ ۽ ٻيون ۽ ٽيون نمبر اچڻ سبب مونکي اهميت ڏئي رهيون هيون”

سو ٿيو ائين جو انهن ڏينهن جڏهن بهار جي مند هئي بابا چاڪي پاڙي ۾ هڪ گهر خريد ڪيو ۽ اُتي هلي رهڻ جو ارادو ڏيکاريائين بابا جو چوڻ هو ته اِهو علائقو اسڪولن ۽ ڪاليج کي ويجهو آهي انهيءَ سبب اسان کي اچڻ وڃڻ ۾ سهولت ٿيندي اسان چئني ڀائر ۽ ڀينر مان تي ڄڻا تعليم پرائي رهيا هُئاسين مشتاق اڃان ننڍو هو هُو اڃان اسڪول ۾ داخل نه ٿيو هو گهر ۾ وينو نيون نيون شرارتون ڪندو هو بابا ويجهڙائپ جو خيال ڪندي اسان کي هتي شفٽ ڪيو هو پر هتي هن پاڙي جو ته وايو منڊل ئي ڦريل هو.

“ماڻهون ڏاڍا ويڙهاڪ ۽ جهيڙا ڪار هُئا سڄو ڏينهن پاڻ ۾ پيا وڙهندا هئا خير اسان جو ته انهن جهيڙن سان ڪو واسطو ئي نه هو پر انهن جا ٻار سڄو ڏينهن در جون ڪال بيل وڄائڻ، پٿر اڇلائڻ، اسان جي ٻاهر نڪرڻ تي موچڙا ڏيڻ انهن جي ڄڻ منشور ۾ داخل هو انهيءَ هڪ گهٽيءَ ۾ الائي ڪيترا ننڍا وڏا ڇوڪرا “يا جوج، ماجوج” وانگر ڏينهن رات پيا ڦرندا هئا ۽ شرارتون ڪندا هئا”

هي علائقو پر اسرار لڳندو هو اسان واري گهٽي چوڙي هئي پر اندر داخل ٿيندڙ روڊ کان ايندڙ گهٽيون سوڙهيون هيون انهيءَ روڊ تي علي اڪبر ميمڻ جيڪو ميرپورخاص جي سنڌي گهراڻن ۾ مشهور ماڻهون هو تنهن جو گهر هو هندوستان جي ورهاڱي کان اڳ جو هو تمام شاندار نهيل هو پوءِ اُهي ٻه اِهو گهر ڇڏي اچي سيٽلائيٽ ٽائون ۾ بنگلي ۾ رهيا.

سو مون ذڪر ٿئي ڪيو انهن بدمزاج ۽ جهيڙاڪ پاڙيسرن جو ته ٿيو ائين هڪ شام جي وقت اسان بابا سان گڏ شهر گهمڻ لاءِ وياسين پيا در جي

ٻاهران انهن ياجوج ماجوج ڇوڪرن جو ٽولو بيٺو هو انهن ڇوڪرن منجهان هڪ ڇوڪرو جنهن جو نالو ‘عطا’ هو تنهن منهنجي ڀاءُ انور کي ڏِڪو ڏئي پٽ تي ڪيرائي وڌو بابا جنهن جي هٿ ۾ ٻاجي واري ڇَٻي (ٽوڪري) هئي سا عطا کي وهائي ڪڍيائين ۽ پوءِ انور ۽ مشتاق کي وٺي شهر ڏانهن روانو ٿيو ٿوري دير ۾ انهيءَ پاڙي جون گهٽيون عورتون گڏ ٿي ويون ۽ اسان جي گهر ۾ داخل ٿيون هڪ وڏو هشام عورتن جو هو جن کي ڏسي امان حيران ٿي وئي ۽ هنن پنهنجي ٻولي ۾ ڳالهائڻ شروع ڪيو.

تمهاري شوهر ني هماري لڑکي کو مارا هي ديکو کتنا زخمي هو گيا هي (ڇورو عطا بلڪل ٺيڪ ٺاڪ هو ڪٿان بہ زخمي نہ هو روئڻ جو آواز ڪڍي رينگٽ شروع ڪيائين وري ڪلڻ شروع ڪيائين) امان بہ هنن سان جوش ۾ اچي ڳالهائڻ شروع ڪيو.

“تواهان جا ٻار روزانہ اسانجي ٻارنَ کي در تي اچي موچڙا ڏيو وڃن تڏهن تواهان کي ڪاوڙ ۽ جوش نٿو اچي هاڻي سڀ گڏجي آيون آهيو وڙهڻ لاءِ!”

منهنجو مامو امان الله انهن ڏينهن فضل پنيري مان ڪنهن آفيس جي ڪم سان اريگشن آفيس ميرپورخاص آيل هو ۽ اسان جي گهر ترسيل هو تنهن ڪمري مان اِهو سڄو لقاءُ ڏٺو ويٺي، ٻڌو ويٺي سو ٻاهر اڱڻ ۾ نڪري آيو عورتن کي سمجهايو ۽ واپس روانو ڪيو.

انهن شيطان ڇوڪرن مان ڪجهہ جا نالا مونکي اڄ بہ ياد آهن جيڪي عطا، لطا (لطيف) فدا، ٻيري ۽ تاج هئا انهن کان علاوه سامهون وارو گهر عابد، عابده ۽ راني وارن جو هو جيڪي پنجابي هُئا پر ويڙهاڪ نہ هئا پنهنجي ڪم سان ڪم رکندا هئا مون انهن ٻن ڀينرن راني ۽ عابده سان گڏ اسڪول وڃڻ شروع ڪيو جيڪو ٿوري مفاصلي تي هو اسان ڪاهو بازار مان لنگهي بدر باجي جي گهر وٽان گذرندي حيدرآباد روڊ چڙهندي هاءِ اسڪول پهچي ويندا هُئاسين راني تہ ٻڌو هُئم تہ پڙهڻ ڇڏي ڏنو هو باقي عابده پڙهندي رهي انهيءَ وقت انين ڪلاس ۾ هئي آخر مختلف اسڪولن ۾ راند جي استاد ڊِي. پِي. اِي (ڊائريڪٽر فزيڪل ايجوڪيشن مقرر ٿي) سندس نالو پوءِ عابده رمضان سندس والد جي نالي سان سڏجڻ لڳو ٻڌو اٿم تہ 2010ع ڌاري نوڪري تان ريٽائرڊ ٿي آهي منهنجي سيڪنڊري اسڪول جي هيءَ عمارت پرتاب “پون”

هئي جيڪا منهنجي خوابن کان وڌيڪ حسين هئي هن جو ٻاهريون ڏيک، هڪ وڏي پڪي چوديواري ڏنل هو هيءَ عمارت موجوده پوليس شاپنگ سينٽر ۽ سيشن ڪورٽ جي سامهون اڄ بہ اوچا ڳاٽ ڪٽي پنهنجي عظمت جا ڏيک ڏيئي رهي آهي انهيءَ پٽ جي ڪُنڊن تي محافظن جي ويهڻ لاءِ مورچا ٺهيل هئا جن مان بندوق جي نالي ڪڍڻ لاءِ سوراخ بہ هُئا اندر داخل ٿيڻ شرط سنگ مرمر سان تراشيل هن عمارت کي ڏسي انسان اچرج ۾ پئجي ويندو هو هاڻي جڏهن مون سنڌي ادب پڙهيو آهي ۽ شاهہ جي شاعري منجهان مومل جي لاجواب ڪاڪ محل بابت تصوراتي سگهہ رکان ٿي تہ مونکي اُها عمارت پرتاب پون تہ ڪاڪ کان بہ خوبصورت نظر اچي ٿي.

بيڪاريءَ کي بر ۾، ويو ڪيف چڙهي،
ڳالهيون ڪندي ڪاڪ، جون ڳوڙها پيس ڳڙي،
ڪا جا انگ اَڙي، جيئن چُتا ڦَٽَ چَڙي پيا.

ٻاهران انهيءَ وقت بہ وڏا گيٽ لڳل هُئا هڪ ساڄي ڪنڊ تي ٻيو کاٻي ڪنڊ تي اندر داخل ٿيڻ مهل رهائشي عمارت کان اڳ سنگ مرمر جو ڦوارو وهندو هو جنهن جو پاڻي هيٺ تلاءَ ۾ ڪرندو هو جيڪو حوض نموني تي تمام خوبصورت ٺهيل هو آسپاس خوبصورت چَبرَ هئي جنهن تي سيٺ پرتاب راءِ هن عمارت جي ٺهڻ کان پوءِ شهر ميرپورخاص جي ڪامورن جي دعوت ڪئي هئي منهنجو بابا انهيءَ وقت لوڪل بورڊ ۾ اور سيئر هو ڪيس بہ هن دعوت ۾ وڃڻ جو موقعو مليو هو ٻڌائيندو هو تہ اِهيا سائي چبر جيڪا اسپين ملڪ مان گهرائي وئي هئي ۽ اُتي پوکي وئي هئي ڏاڍي خوبصورت نظر آئي ٿي رنگ برنگي بتين ماڻهن کي حيران ڪري وڌو هو هن پرتاب پون ۾ بجلي جو پنهنجو عليحده انتظام ڪيل هو.

انهيءَ رهائشي عمارت جنهن ۾ پوءِ ڪلاس روم هلندا هُئا تنهن ۾ انگريزن جي دور جي بهترين ڦٽنگ اسان ڏٺي هي عمارت پاڪستان ٺهڻ کان ڪجهہ سال اڳ سيٺ پرتاب راءِ ڏاڍي چاهہ سان هڪ انگريز آرڪيٽڪ جي نگراني ۾ ٺاهرائي هئي رهائشي عمارت ۾ داخل ٿيڻ لاءِ سامهون ۽ سائڊ وارن پاسن کان ٿي رستا هئا ٺهي رستن جي چوڙين ڏاڪڻين تي سنگ مرمر جا

شينهن بيٺل هئا هن جون پٺيون ۾ ٺاٺيل انهيءَ وقت جرڪندا نظر ايندا هُئا هڪ وڏو هال جيڪو ڪلاس رومن جي سامهون هو تنهن ۾ خوبصورت فانوس لٽڪيل هُئا پر اسان ڪڏهن پرندي ڪونہ ڏٺا در دريون ساڳوان جي ڪاٺ جا ٺهيل هُئا هر هنڌ ڪمرن وراندڻ ۾ هال ۾ خوبصورت ڪاٺ جا ڪبٽ لڳل هئا جن جو ڪو انت ئي ڪونہ هو هر ڪمري کي هوادار رکڻ لاءِ هنڌ هنڌ رنگين شيشن جون دريون لڳل هيون جيڪي مختلف رنگين شيشن سان جڙيل هيون.

عمارت جي مٿئين حصي ۾ وڃڻ لاءِ ڪاٺ جون چوڙيون ڏاڪڻيون هيون جيڪي مٿي وڃي ٻن حصن ۾ ورهائجي وينديون هيون هڪ حصو ساڄي پاسي جي ڪمرن لاءِ ۽ ٻيو حصو کابي پاسي جي ڪمرن لاءِ مٿي حصي ۾ بہ اسان جي شاگردي واري دور ۾ ڪلاس روم لڳندا هئا مٿي وارو حصو مختلف فيملي ميمبرن جي پرائيويٽ رهائش طور استعمال ٿيندو هو بورچيخانو نہ هو بلڪ غسل خانا وغيره ۾ ننيا وراندا هر ڪمري کي ڏنل هئا ۽ هڪ وڏو اڱڻ بہ هر حصي لاءِ ڌار هو اهي باٿ روم وغيره اڄ جي دور جي ڀات رومن کان بہ سهڻا هُئا ۽ سڄا سنگ مرمر جا ٺهيل هُئا هيٺ واري حصي ۾ ڪمرن جي ٻئي پاسي ڊگهي وراندي جي سامهون بورچيخانہ ٺهيل هُئا جيڪي پڻ ڪشادا هئا جن ۾ ٿانون رکڻ لاءِ راشن رکڻ لاءِ ڪاٺ جا ڪبٽ ۽ لوهہ جا جارا ٺهيل هُئا اهي ڪشادا بورچي خانہ اسان جي دور ۾ ڪلاس رومن جو ڪم ڏيندا هئا اسان جي ستين ڪلاس جو اَي سيڪشن پڻ هتي هو سلائي روم جتي اڃي هٿ جو ڪم سکندا هياسين سو پڻ انهن ڪمرن ۾ هو هيءَ عمارت جيڪڏهن مغربي ملڪ ۾ هجي ها تہ يقيني طور انهيءَ کي تاريخي ورثي طور محفوظ ڪيو وڃي ها هر سال ڪيترائي سياح هن کي ڏسڻ اچن ها پر پوءِ بہ هن خوبصورت عمارت کي پهريان شاهہ لطيف ڪاليج لاءِ چونڊيو ويو ۽ بعد ۾ جڏهن 1960ع ڌاري شاهہ لطيف بوائز ڪاليج نئي بلڊنگ ۾ منتقل ٿيو تہ هي گرلس هاءِ اسڪول ۾ شام جو ڇوڪرين لاءِ پرائيويٽ ابن رشد گرلز ڪاليج کوليو ويو پر شام واري پرائيويٽ ڪاليج کي هن بلڊنگ جو ڪجهہ حصو ڏنو ويو هي ڪاليج ٿرپارڪر جو پهريون گرلس ڪاليج هو هزارن جي تعداد ۾ ڇوڪريون هن سُهڻي عمارت جي هاءِ اسڪول ۾ گرلس ڪاليج مان

پڙهي نڪتيون گرلز هاءِ اسڪول اڳ دارلنسوان پرائمري اسڪول واري عمايت ۾ لڳندو هو مطلب ته هن خوبصورت عمارت کي علم جي لاٽ ٻارڻ لاءِ استعمال ڪيو ويو اِهو به گورنمينٽ جو سٺو قدم ۽ لاپائتو مقصد هو.

ڪيڏانهن ڪاهيان ڪرهو، چوڏس چٽاڻون،
راڻو ئي راڻو، راڻي بنا ناهي ڪو ٻيو.

مان پنهنجي چاڪي پاڙيواري گهر جو ذڪر ڪيو هو ته بابا سائين ويجهڙائپ جي خيال کان ته منهنجا ٻار سولائي سان تعليمي ادارن ۾ پهچي سگهندا هي گهر خريد ڪيو هو پر انسان جو لاڳاپو رڳو پنهنجي گهر سان ۽ گهر وارن سان نه هوندو آهي بلڪ انهيءَ ۾ آس پاس جو ماحول ۽ اوڙو پاڙو به شامل هوندو آهي ته اسان جو هيءَ پاڙو ڪنهن شيطاني مخلوق جو هيڊ ڪواٽر لڳندو بابا اسان کي گهر کان ٻاهر نڪرڻ بند ڪري ڇڏيو هو ۽ گهر ۾ مختلف رانديون ڪيرم بورڊ، ليوڊو وغيره وٺي ڏنائين ته جيئن منهنجو ننڍڙو ڀاءُ مشتاق ۽ ممتاز انهي ۾ وندريا پيا رهن ۽ هروڀرو ٻاهر نڪري ڪنهن جهيڙي ۾ جهٽي ۾ نه اچي وڃڻ هڪ ڀيري منهنجي ماساتِ شهلا جيڪا اسان وٽ جيمس آباد مان رهڻ لاءِ آئي هئي تنهن کي اهڙي ته مار ڪيائين ته جو ويچاري سڄي هلڪي ڦلڪي زخمي ٿئي پئي جڏهن گهر ۾ آئي ته امان چُيس ڇا ٿيو اٿئي؟

جواب ڏنائين: "ماسي قائم خاني ڇوڪرا مار ڏئي ويا اٿم"

اهي قائم خاني ته نه هئا پر الائي ڪهڙي علائقي جا ۽ ذات جا هُئا پر هِن شهلا پنهنجي شهر جيمس آباد ۾ قائم خاني گهڻا ڏٺا هئا، ته سمجهائين ته اِهي به قائم خاني آهن. بهرحال رات جو جڏهن بابا گهر آيو ته اِهو قصو ٻڌائيندي امان ڏاڍي جذباتي ٿي وئي ۽ بابا کي ايلٽيميٽم ڏنائين.

"ته اَنوءَ جا پيءَ هنن پاڙي وارن اسان جو جيئڻ حرام ڪري ڇڏيو آهي، مان هاڻِي هن گهر ۾ ڪانه رهنديس."

بابا کيس چيو: "هاڻي ٿڌي ٿي ٻاراڻي ڳالهين تي گهر ڪونه ڇڏبا آهن."

امان ويچاري چپ ٿي وئي انهن ڏينهن ۾ منهنجو چاچو عبدالرسول شديد بيمار هو بابا آفيس کان اچي ماني کائي سندس گهر ٽنڊورا آباد هليو ويو ويندو

هو گهر وچي سندس دوا دارون جي پچا ڳڇا ڪندو هو ۽ گهڻو وقت ساڻس گڏ گذاريندو منهنجا اُهي رت جا رشتا جيڪي نئين، جواني ۽ پوڙ پيرسني تائين موجود هُئا انهن جي باري ۾ ٿورو گهڻو احوال سندن زندگي جي آخري ڏينهن بعد يعني دنيا مان پردو ڪٽي وڃڻ کان پوءِ

"هن جيڪي منجهه جهان جي ذيلي عنوان تحت ڏيندس!"

"اڄ نہ پسان سي، هيم هينئڙي ٽوٽيون،
هاڻي تني ڪي ڪنڌيءَ ڪاڪ نهاريان.

وقت انسان جي حياتي ۾ جاين جڳهن ۽ رشتن جي وسري ويل سروپن جو اثر ڇڏي ٿو چاچا عبدالرسول منهنجي ويجهن رشتن ۾ بابا جي ڇهن ڀائرن مان زنده بچيل هڪ ڀاءُ هو سڀ ڀاءُ منهنجي جنم کان اڳ جواني ۾ ئي گذاري ويا هُئا هي چاچا عبدالرسول منهنجي نظر ۾ هڪ خاموش طبع صوم صلات جو پابند ۽ ذهني طور تي ڪٽر ۽ ڪنهن حد تائين مذهب ۾ شدت پسند هو سندس پهرين گهر واري گذاري وئي هئي هُوءُ جواني کان وٺي اڪثر تبليغي جماعت وارن سان گڏ شهر کان ٻاهر ويندو رهندو انهيءَ وقت گڏيل هندوستان هو هڪ ڀيرو جماعتي ساٿين سان گڏ بمبئي ويجهو ملبار واري علائقي ۾ ويو هو اُتي ملبار جي هڪ مذهبي گهراڻي مان شادي ڪئي هُئائين اُها شادي سندس دوستن ڪرائي هئي چاچي جو نالو رابعہ بي بي هو هُن کي وٺي ساموندي جهاز ذريعي ڪراچي آيو پوءِ ميرپورخاص پهتو پاڻ لوڪل بورڊ ۾ ملازم هو چاچا عبدالرسول کي رابعہ چاچي مان ٻن ڌيئرن ۽ چار پٽن جو اولاد ٿيو هو هيءَ چاچي ڏاڍي محنتي سگهڙ" رڌپچاءَ جي ماهر هئي چاچا ٻارن سان سندن ماءُ سان سنڌي ٻولي ڳالهائيندو هو چاچي پنهنجي مادري زبان اردو گاڏڙ ملباري ٻولي هئي جيڪا پوءِ سنڌي سان ملي هڪ ٽئين زبان ٺهي وئي هئي امان چوندي هُئي.

"ڪاٿي جي جهارِ ڪاٿي جي جهرڪي"

سندس ٻولي جا ڪي لفظ سمجهه ۾ گهٽ ايندا هُئا پر گهڻو ڪٿو اسان سمجهي ويندا هُئاسين پنهنجي اباڻي علائقي ملبار جون اڪثر ساروڻيون وندبيندي هئي اُتي ڪي ياد بہ ڪندي هئي ۽ واڪاڻ بہ ڪندي هئي تہ اُهو هڪ

ساموندڊي علائقو هو جتي ناريل جا وڻ ۽ سوپاريون جام هونديون هيون پنهنجي مِٽن مائٽن جا فوٽو بہ ڏکاريندي هئي منهنجي وڏي سئوٽ ادا عبدالشڪور جي ڄم کان پوءِ انهيءَ کي ڪٽي مائٽن ملبار وٺي هئي اُتان اڪثر خط پَٽَ بہ ايندا هُئس پوءِ مائٽن (ماءُ پيءُ) جي گذاري وڃڻ کان پوءِ اهو اچ وڃ ۽ خط ڪتاب جو سلسلو بند ٿي ويس.

نَڪو اير نہ ڪو پير، نڪي اوٺي آيو،
مون وٽ آيو ڪونہ ڪو، پائران پَري پيرُ،
ڪتابتون ڪير، آڻي ڏيندم اُن جون.

سندس وڏي ڌيءُ زيب النساءَ جيڪا سونهن ۽ عقل ۾ سيني کان سرسُ هئي سا منهنجي مامي امان الله جي گھر واري ۽ منهنجي سڀني سئوٽ ۽ مامي هئي جيڪا وڏي اهل عيال واري سمجهدار عورت هئي 2017ع جي گرمين جي موسم ۾ قاسم آباد حيدرآباد ۾ پنهنجي گھر ۾ گذاري وئي رب پاڪ کيس جنت ۾ جايون ڏيئي اسان کي مونکي ۽ ممتاز کي نندڙن ڀينرن جيان پيار ڪندي هئي.

سو مون ذڪر پئي ڪيو چاچا عبدالرسول جي باري ۾ تہ هُو ريڊيو ٻڌڻ گرام فون ٻڌڻ جي سخت خلاف هو پر آخري ڏينهن ۾ بابا کي چيائين تہ تو وٽ جيڪو ياسين سورت سڳوري جو ريڪارڊ آهي اُهو فونو ڪٽي اچ مان ٻڌندس بابا هڪدم پاڻ جي حُڪم جي پوئيواري ڪئي کيس گراهم فون گھران ڪٽي پهچائي آيو چاچا جيڪو ٻين ڪلامن جو شروع کان مخالف هو سو انهيءَ گراما فون تي فقط ياسين سورت سڳوري ٻڌندو رهندو هو ۽ پوءِ جلدي گذاري ويو مون بابا کي زندگيءَ پهريون ڀيرو اکين مان ڳوڙها لاريندي ڏٺو اسان ٽي ڏينهن سندن گھر ۾ رهياسين ۽ پوءِ گھر موٽي آياسين چاچا ريٽائرڊ ٿيڻ کان پوءِ بہ پاڙي واري مڪراني مسجد ۾ ٻارن کي قراني تعليم ڏيندو هو دنيا جي ٻين مصروفيتن سان ڪو واسطو نہ هُيس ماني کائڻ گھر ايندو هو ۽ هن جي ڪل ڪائنات مسجد هُئي ۽ رب سان لَنوءَ لڳائي چُڪو هو مونکي هي بيت ٿو ياد اچي جيڪو پرنم الهہ آبادي جو آهي.

دونوں عالم سے وہ بیگانہ نظر آتا ہے

جو تیرے عشق میں دیوانہ نظر آتا ہے

متي مون پنهنجي چاڪي پاڙي واري گهر جو ذڪر ڪيو هو انهي علائقي کي انگريزن جي دور کان چاڪي پاڙو سڏبو ويندو هو بلڪ پوءِ جڏهن 1977ع ڌاري ملڪ ۾ اسلام جو دور آيو تہ انهيءَ جو نالو ڪجهہ بيو رکيو ويو هوندو جيئن ٽونڊرا باد جو اقبال نگر ۽ جهمنا داس جو شهباز ٽائون پر خلق خدا جي زبان تي اجان اُهوئي پراڻا نالا آهن هتي چاڪي پاڙي ۾ اسان جهڙن سادن سودن ماڻهن جي رهڻ جي ڪا گنجائش نہ هُئي اُهي ماڻهون حد درجي حاسد ۽ تعصب رکڻ وارا هئا.

عادتیں نسلوں کا پتہ دیتی ہیں اظہر
ماتھے پر کسی کی کچھ لکھا نہیں ہوتا

سو انهي جاهل ماڻهن کان جان ڇڏائڻ لاءِ بابا واپس غريب آباد اچڻ جو فيصلو ڪيو ۽ اسان سَرءُ جي منڊ ۾ ورَي پراڻي پاڙي ۾ ساڳئي گهر ۾ موٽي آيا هُئاسين مان سيڪنڊري اسڪول ۾ داخل ٿيل هُيَس جيڪو منهنجي لاءِ نئون تجربو ۽ موڙ هو گهڻي پنڌ کان بچڻ لاءِ بابا پاڙي مان نٿو ٽانگي واري کي هاءِ اسڪول وٺي اچڻ ۽ ڇڏي اچڻ لاءِ چونديو هن جو گهر گهٽي جي مُهڙ تي هو هن پرتاب پون هاءِ اسڪول ۾ سنڌي ميڊم جو ڪو تصور نہ هو اسان کي پڙهائيندڙ لائق استاد اردو ڳالهائيندڙ هيون جيڪي اردو ۾ پڙهائينديون ۽ اسان سنڌي ۾ لکندا هُئاسين فقط سنڌي جو سبجيڪٽ پڙهائڻ لاءِ بدر باجي (بدر قاضي) موجود هئي جيڪا يونيورسٽي جي استاد قمر واحد جي سڳي ڀيڻ هئي انهيءَ کان پوءِ آهستي آهستي ڪجهہ ٻيون استاد زيب قريشي ۽ زيب قاضي بہ آيون منهنجي ڇهين درجي جي استاد زبيدهہ چاند هئي ڏاڍي محنتي ۽ هوشيار هئي پاڻ پنجابي ڳالهائيندڙ هئي ۽ سندس خاندان ورهين کان سنڌ ۾ آباد هو سندس هڪ ڀاءُ پوءِ واپڊا جو وڏو آفيسر رهيو آپا زبيدهہ چاند ڏاڍي ذهين، اورچ ۽ شريف النفس عورت هئي جڏهن ڪلاس روم ۾ داخل ٿيندي هئي تہ اسان سڀني شاگردياڻين جي چهري تي مرڪ اچي ويندي هئي انگريزي جي اي، بي، سي آپا زبيدهہ چاند سيکاري ۽ گهر ۾ وري شام جو بابا انگريزي پڙهائيندو هو ۽ اکرن (هينڊ رائٽنگ کي) سهڻو بنائڻ

لاءِ ’او‘ ۽ ’جي‘ نِبَ آڻي ڏيندو هو ته هن سان لکو بابا جي انهيءَ محنت جو نتيجو اِهو نڪتو ته منهنجي انگريزي جي هيئنڊ رائٽنگ تمام سٺي آهي انهيءَ وقت گرلس هاءِ اسڪول جي هيڊ مسٽريس مس صوفي نالي هڪ عورت هئي اهيا مس صوفي بلڊنگ جي مٿي واري حصي ۾ رهائش پذير هئي عمر جي ڪافي وڏي لڳندي هئي پريل جسم چانديءَ جهڙن اڇن وارن واري اهيا مس صوفي پنجابي گاڏڙ اردو ڳالائيندي هئي مٿان ڏاڪڻين تان ڏم ڏم جا آواز ڪيندي هيٺ پهچندي هئي هلندڙ گهمندڙ ڇوڪرين کي ڦاسائي باغ ڏانهن وٺي ويندي هُئي ۽ انهن کان اوتي پيل پٽر ۽ ڪاغذ چونڊرائيندي هئي چوندي هئي.

”روڙَي چُڪو روڙَي چُڪو“

”پٽر ڪٺو پٽر، پٽر چونڊيون“

ڪلاس رومن ۾ اچي چوندي هئي.

”ديوارون دَي اُتي چاتِ چُوت لگائو!؟“

”پتين تي چارٽ وغيره هٽو!“

هڪ ڀيرو بدر باجي جيڪا اسان کي وراندي ۾ سنڌي جو سبجيڪٽ پڙهائي رهي هئي تنهن سان اٽڪي پئي چئي: ”اَي ڪوئي پڙهڻ دي جگهه هَي گي؟“

اتي بدر باجي جيڪا طبيعت جي تيز ۽ ڪجهه قدر قوم پرست هئي انهيءَ ٺهه پهه جواب ڏنس: ”اسان جي سنڌي ميڊيم وارن ڇوڪرين لاءِ ڪو ڪلاس روم ئي نٿي ڏين ته پوءِ ائين ئي ٿيندو!“

اِهو ٻڌي زمين تي پير هڻندي اِهو چوندي وئي ته: ”ڪِي مخول هي، اِتي تو هر بنده اپني سٽادا هِي!!!؟“

”ڇا مسخري آهي هتي ته هر ماڻهون پنهنجي ٻڌائي ٿو.“

ڪجهه ٻه هجي پر دل جي ڏاڍي نرم دل ۽ محبت ڪندڙ هئي هڪ ڏينهن راند ڪندي اسان جي ڪلاس جي هڪ ڇوڪري فرزانه بيهوش ٿي پٽ تي ڪري پئي هن پريان کان ڏٺو ٿي تڪڙيون وکون کڻندي آئي.

”ڪي هُيا؟“

”ڪُڙي نو ڇُڪو..!“

”ڇا ٿيو آهي! ڇوڪريءَ کي ڪٺو..!“

پوءِ انهيءَ ڇوڪري فرزانہ کي ڪٺائي آفيس ۾ پيل صوفي تي سمهاريائين ۽ ڊاڪٽر گهرائي هُن جو چيڪ اپ ڪرائي، جڏهن هُوءَ هوش ۾ آئي تہ سندس پيءُ جا هن ڪان عمر ۾ وڏي هئي جنهن جو نالو فوزيہ هو تنهن سان گڏ پٽيوالي جي حوالي ڪيائين تہ هنن کي سندن گهر پهچائي اچي. هي ڇوڪري جڏهن نائين ڪلاس ۾ آئي تڏهن گهڻي بيمار ٿي پئي ۽ ٽائيفائيڊ (مدي جو تپ) ۾ گذاري وئي سندس پيڻ فوزيہ جيڪا ڪائنس عمر وڏي ۽ تعليم ۾ هڪ سال سينئر هئي سا اڳتي پڙهندي رهي منهنجي تعليمي زندگي ۾ فرزانہ پهرين ڇوڪري هئي جنهن جو ڦوهہ جواني ۾ موت ٿيو هو هن جو گهر ميرپورخاص اسلام آباد واري علائقي ۾ سر سيد روڊ تي جتي هاڻي مسلم ڪمرشل بينڪ آهي انهيءَ جي پٺيان واري گهٽي ۾ هو اِهو علائقو هاڻي اسلام آباد چوارائي ٿو.

”موڪل ڪئي وئي هئي سڄو گرلس هاءِ اسڪول اُتي گڏ ٿي ويو هو گهر ۾ ڪهرام مَچي ويو هو.“

هاڻي بہ مان پنهنجن ساروڻين ۾ وڃان ٿي تہ انهيءَ جو چهرو ۽ اُهو ڏکائيندڙ منظر منهنجي سامهون اچي ٿو تہ شِو ڪمار بٽالوي جو شعر ياد اچيو وڃيم.

“اسان تي جوبن رُتِ مرڻا”

بهرحال فرزانہ جي حياتي اهيائي هُئي جيڪا هن پوري ڪئي اسان جڏهن انين ڪلاس ۾ پهتاسين تہ اُن کان اڳ ئي مس صوفي جيڪا هتان جي هيڊ مسٽريس هُئي سا هتان هلي وئي مونکي خبر ناهي تہ ريٽائرڊ ٿي هئي يا ٽرانسفر ٿئي هئي.

هاڻي اسان کي هڪ نئين هيڊ مسٽريس دادي ليلان هر چنداڻي ملي وئي هئي، جڻ تہ پرتاب پون جي هن خوبصورت ڪاڪ محل کي مومل ملي وئي هئي. ڏاڍي دلڪش شخصيت، ذهين، چُست، خوش لباس دادي ليلان کي ڏسي: ”واقعي زندگي خوبصورت آهي جو احساس ٿيندو هو..!“

دادي انهيءَ کان اڳ ڊپٽي ڊائريڪٽر آف اسڪول حيدرآباد رهي چڪي هئي ڏاڍي قابل عورت هئي صبح جو روزانہ اسيمبلي ۾ تلاوت ڪلام پاڪ

کان پوءِ اخلاقي قدرن تي ليڪچر ڏيندي هئي ڊسپلين تي سختي سان ڪاربند هئي اسمبلي مان جڏهن ڇوڪريون ڪلاس رومن ڏانهن وينديون هيون تڏهن اُتي بيهي انهن جي يونيفارم چيڪ ڪندي هئي ڪا خامي هوندي هُئي تہ انهن کي سمجهائيندي هئي داديءَ جي شخصيت ئي اهڙي سحر انگيز هئي جو هرڪو هن جي راءِ جو احترام ڪندو هو دادي ليلا راڳ بہ ڄاڻندي هئي ۽ صبح جو سوير اسمبلي ۾ هارمونيم پٽيوالو کڻي اچي رکندو هو دادي انهيءَ کي هٿن سان حرڪت ڏيندي پاڻ ڳائيندي قومي ترانو سيکاريندي هئي اهيا ريهرسل بہ ٽي دفعہ ٿيندي هئي اِهو وقت اسان شاگردياڻين لاءِ دلچسپي کان خالي ڪونہ هوندو هو دادي جو هارمونيم تي قومي ترانو سيکارڻ سبب دير سان ايندڙ شاگردياڻيون بہ اٽين بجي صبح کان اڳ اچڻ شروع ڪيو هو شاگردياڻين کي پاڻ چوندي هُئي.

”صبح ساڻ هي هشاش بشاش چهرا ڏسي مونکي دلي سڪون ملي ٿو ۽ آئون ڏاڍي خوش ٿيان پئي.“

دادي گهڻو ڪري سفيد شيفون جي ساڙهي ۾ ملبوس هوندي هئي تمام تيزي سان هلندي هُئي ۽ هر ڪلاس کي چيڪ ڪندي هئي وارن ۾ پاسيري سينڌ ۽ هڪ چوٽي واري هيءَ دادي ليلا واقعي سرسوتي ديوي جو روپ لڳندي هئي سندس دور ۾ گرلس هاءِ اسڪول هڪ مثالي اسڪول بڻجي ويو هو.

منهنجي هن ڪتا لکڻ دوران هير آباد حيدرآباد ۾ 13 سيپٽمبر، 2017ع ڏاري گذاري وئي هُوءَ سنڌ جي پهرين هندو عورت پارليمينٽرين هئي آواز ۾ ڏاڍو سوز هُئيس حيدرآباد ريڊيو اسٽيشن تان سندس ڳايل لوڪ گيت، سَهرا ۽ پُڇَنَ نشر ٿيندا هئا سندس ڳايل هڪ لوڪ گيت جيڪو اسان اڪثر ريڊيو تان ٻڌندا هئاسين.

”مکڻ کائي وڃ ماني سان، ڇوري ڇو ٿي رُسين پنهنجي نانيءَ سان“

اسان سڀني پائرن پينرن کي ڏاڍو وڻندو هو جنهن ۾ مختلف شهرن کان گهرايل شيون ۽ انهن جي قيمت ڏاڍي دلچسپ هوندي هئي.

اِهو تہ ذڪر هو منهنجي سيڪنڊري اسڪول جي اوائلي هيڊ مسٽريس

جو هاٽي مان پنهنجي محترم ڪلاس ٽيچرز ڏانهن اچان ٿي ستين درجي ۾ منهنجي ڪلاس ٽيچر نسرين باجي هُئي جيڪا پڻ قدآور ۽ پرڪشش شخصيت واري عورت هئي انگريزي ٻولي تي مهارت حاصل هُيس ڏاڍي پياري ۽ مهربان استاد هُئي ‘نِيو ٽائون’ (ڊاڪٽرس لائين) واري علائقي ۾ رهندي هئي جلدي سندس شادي ٿئي وئي ۽ ڪيئنڊا ملڪ ڏانهن وئي هلي هاڻي ٻه جڏهن مان ڪيئنڊا ملڪ جو نالو ٻڌندي آهيان ته نسرين باجي جا سروپا منهنجي ذهن ۾ اڀري ويندا آهن.

رب پاڪ جي مون تي خاص مهرباني هئي ته مونکي سيڪنڊري تعليم دوران جيڪي استاد مليون سي سڀ استاد محترم هيون ۽ بهترين استاد هيون انئين ڪلاس ۾ منهنجون ڪلاس ٽيچرز باجي عظيم النساء هئي جيڪا منهنجي چاچي عبدالرسول جي نُنهن ۽ وڏي سئوٽ قاضي عبدالشڪور جي گهر واري هئي هوئن ته گهر ۾ اسان کيس “پاپي” چوندا هُئاسين پر مان اسڪول ۾ کيس عظيم باجي چوندي هُئسِ سندس والد پناڻ هو ۽ امڙ حيدرآباد دکن جي هُئي سَندن هڪ دين دار گهراڻو هو پاڻ انهيءَ وقت ايم. اي. بي ٽي هُئي آفيس ورڪ ۾ ڏاڍي هوشيار هوندي هُئي ڪلاس ٻه باقاعدگي سان وٺندي هئي سُنو پڑهائيندي هُئي ۽ وچ ۾ سوال ٻه ڪندي هئي چهري تي هميشه سُڪون ۽ سانت واري ڪيفيت هوندي هُيس طبيعت جي سادي ڪپڙي لٽي ۾ سادي هوندي هُئي پنهنجي ڊيوٽي ۽ ڪم سان حد کان وڌيڪ عشق هوندو هُيس انهيءَ وقت ٻه پرنسپال جي ٻانهن ٻيلي هُئي آفيس ورڪ ۾ جُڻ ماهر هُئي سرڪاري نوڪري کي پنهنجي ذاتي زندگي تي ترجيح ڏيندي هئي چوندي هئي ته: ”پگهار اسان کي چاجي لاءِ ٿي ملي!؟“

خانداني معاملن ۾ ڪو برداشت ته هن کان سِکي ڪڏهن ڪنهن سان جهيڙو جهٽو هن ڪونه ڪيو سيني کي گڏ ڪٽي هلڻ واري هئي پاپي هر ڪنهن جو ڀلو چاهيندي هئي اهڙا ساونت ۽ سُلڇڻا ڪردار مونکي سنسار ۾ گهٽ نظر آيا عمرڪوٽ جي گرلس هاءِ اسڪول مان ريٽائرمينٽ تي پهتي ڏاڍي متحرڪ حياتي گذاريائين پر پوءِ گوڏن ۽ چنگهن جي تڪليف سبب

گهر تائين محدود ٿي وئي پر پوءِ بہ صوم صلات جي پابند رهي ۽ روزانہ اخبارون پڙهڻ سندس مشغلو هو ڪيس ٽن پٽن ۽ چار نياڻين جو اولاد آهي سي سڀ پرڙٽيل ۽ پنهنجي جهان ۾ خوش آهن پاڻ 2016 جي اوائل ۾ هن فاني دنيا مان موڪلائي وئي اهڙن ماڻهن لاءِ ئي شاهہ صاحب فرمايو آهي.

جن جي آتڻ منجهہ عنبير،
آئون ڪيئن جيئندي اُن رِيءَ

هر ڪهن انسان جي پنهنجي ذاتي راءِ هوندي آهي منهنجي ذاتي راءِ اهيا آهي تہ خوش نصيب هوندا آهن اُهي ماڻهون جيڪي پڙهڻ پڙهائڻ لکڻ ۽ لکرائڻ جي شعبي سان وابستہ هوندا آهن گورنمينٽ هاءِ اسڪول ۾ منهنجي نائين ڪلاس جي ڪلاس ٽيچر خالده خانم باجي هُئي جيڪا هڪ مثالي استاد هُئي انگريزي سان گڏ اردو جو سبجيڪٽ ڏاڍي سُٺي طريقي سان پڙهائيندي هئي اردو املا (صورتخطي) جون چڪون ڪڍي اسان کي اردو لکڻ پڙهڻ ۾ ماهر ڪري ڇڏيو هُئائين پاڻ اسان جي غريب آباد واري علائقي ۾ مندر واري گهٽيءَ ۾ رهندي هئي سندس نندي ڀيڻ صالحہ ناهيد پڻ هتي سائنس جي قابل استاد هئي هنن جو گهراڻو خاڪسار تحريڪ سان سلهاڙيل هو ۽ علامہ مشرقي جا پوئلڳ هئا هنن جو رويو سيني ماڻهن سان سُٺو هو هڪ دين دار گهراڻي ۾ اک کولڻ سبب صوم صلات ۽ پردي جون پابند هيون انهيءَ دوران دادي ليلا کي ريجنل ڊائريڪٽر اسڪول طور ترقي ملي ۽ هُوءَ حيدرآباد هلي وئي اٿين ڪلاس جي پڇاڙڪن ڏينهن ۾ اسان کي هڪ نئين هيڊ مسٽريس زبيده قادري ملي جيڪا مذهب سان رغبت رکندڙ ناهوڪي شخصيت واري زندهہ دل عورت هئي ڀٽ شاهہ جو لطيف سرڪار جو روضو اسانکي زبيدهہ قادري نائين ڪلاس ۾ پڪنڪ دوران گهمايو اهيا پڪنڪ اسان جي زندگي جي هڪ نہ وسرندڙ پڪنڪ هئي انهيءَ کان پوءِ هالا، حيدرآباد، المنظر ۽ راڻي باغ گهمائڻ وٺي وئي هئي تنهن ۾ سڀ استاد ۽ نائين ڪلاس جا ٽئي سيڪشن شامل هئا آپا زبيده قادري جو گهر وارو بہ اسان سان گڏ هو جنهن ڀٽ شاهہ ريسٽ هائوس حاصل ڪري ڏنو هو ۽ هُن هڪ فيملي

ميمبر جيان هن پڪنڪ ۾ حصو ورتو هو ۽ بيحد شريف النفس ۽ پيارو انسان هو مونکي هن وقت بہ اِهي ٻئي شخصيتون پنهنجي تصور ۾ زندھ جاويد آهن باقي انهن جي باري ۾ ڪاٻہ خبر نہ آهي تہ ڪٿي آهن رب پاڪ کين صحت مند رکي ۽ وڏي حياتي ڏئي انهن ڏينهن ميرپورخاص جي مشهور عالم دين ۽ خطيب جامع مسجد مولوي محمد صالح سمون جي وفات ٿي آپا زبيدھ قادري کي جيئن اطلاع مليو اسڪول جي موڪل ڪرائي قران خواني جو اهتمام ڪيائين ۽ انهيءَ ڊسٽرڪٽ خطيب لاءِ ڏاڍي عاجزي ۽ انڪساري سان دُعا بہ گهريائين.

ميٽرڪ جي ڪلاس ۾ ڪلاس ٽيچر وري خالده خانم باجي هئي اسين ڄڻ هن سان هِري مِري ويا هئاسين پنهنجي هر تڪليف مشڪل هن کي ٻڌائيندا هُئاسين پاڻ وَس آهر انهيءَ جو تدارڪ ڪندي هئي.

جَي هُجي استاد نہ ها دنيا جي ميدان ۾،
ڇا رهي امتياز ها، انسان ۽ حيوان ۾.

خالده خانم باجي انگريزي ٻولي تي زور ڀريندي هئي چوندي هئي. انگريزي جو گرامر سٺي نموني سکي وٺو "ٽينس" (زمانہ) انهن جو هڪ چارٽ ٺاهي ڏنو هئائين انهيءَ وقت تہ مان انهيءَ ٽينسز جي اهميت ڪانہ سمجهي سکي هُئس پر جڏهن گهر اچي بابا کي ڏيکاريم تہ بابا اُهو ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ مونکي وري گهر ۾ بہ اُهي سٺي نموني سمجهائيائين مونکي انگريزي ٽينس جي اها گردان اڄ سوڌي ياد آهي پاڻ جيڪي انگريزي ٻولي جي اهميت ۽ افاديت جي باري ٻڌايائين سي اڄ سڀ سچ ثابت ٿيو آهي اسان جي نئين ۽ ذهين ڪلاس جا امتحاني فارم خالده خانم باجي ڏاڍي توجہ ۽ محنت سان سلائي روم ۾ رکيل هڪ صندل تي ويهي ڀريا هُئائين ۽ هر هڪ ڇوڪري کان سوال جواب ڪري مطمئن ٿي بورڊ آفيس حيدرآباد موڪليا هُئائين.

مون زندگيءَ ۾ اجان تائين ڪا باقاعده ٽيوشن ڪانہ ورتي هئي ڇو تہ منهنجو بابا سائين اجان تائين باقاعدگي سان شام جو واندڪائي جي وقت ۾ مونکي پڙهائيندو هو پر جڏهن شام جي وقت ٽائم نہ هوندو هُئس تہ صبح ساڻ

ٿورو گهڻو سمجهائي پوءِ ڪم تي ويندو هو نائين ڪلاس ۾ اچڻ کان پوءِ حسابَ، الجبرا ۽ جاميٽري مونکي ڏکيا محسوس ٿيا ڇو تہ مان اڳي رياضي ۾ ڪي قدر ڪمزور هُيس ۽ انهيءَ وقت خاص طور حسابن جو سبجيڪٽ ڏکيو هوندو هو جنهن ۾ تي رقمي، وياج ۽ نِرو وياج مونکي ڏاڍا پوائتا لڳندا هُئا هاڻي بہ حساب ڪتاب ۾ ڪمزور آهيان سو انهيءَ نائين ڪلاس ۾ مونکي مئٿ جي سبجيڪٽ ۾ فيل ٿيڻ جو ڊپ ورائي ويو ۽ پيو تہ بورڊ جو پهريون امتحان هو مون اِهو خدشو بابا سان ظاهر ڪيو تنهن انهيءَ ڏينهن کان ٽيوشن جو انتظام ڪرڻ لاءِ مونکي دلاسو ڏنو انهن ڏينهن ۾ هڪ ڪوچنگ سينٽر ميرپورخاص ۾ هلندڙ هو جنهن جو نالو ”اڪبر ڪوچنگ سينٽر“ هو پر بابا اُتي مونکي موڪلڻ بجاءِ گهر ۾ شام جو عثمان بيگ نالي استاد مقرر ڪري ڏنو جنهن ٽن مهينن اندر مونکي حسابن ۾ اڪابر بنائڻ جو وعدو ڪيو ۽ ماهانہ ٽيوشن في 50 روپيا تي ورتائين اهيا انهيءَ زماني ۾ هڪ وڏي رقم هئي. هُو تمام محنتي وقت جو پابند استاد هو صرف هڪ ڪلاڪ لاءِ مونکي پڙهائڻ ايندو هو پر ايڏو هوشيار هو جنهن منهنجي دماغ مان اِهو خوف بلڪل ڪڍي ڇڏيو تہ رياضي ڪو ڏکيو سبجيڪٽ آهي هڪ مهيني اندر هن منهنجي لاءِ ان سبجيڪٽ کي آسان بنائي ڇڏيو. ۽ هڪ ڏينهن چيائين تہ: *”اب یہ تمہارے لیئے حلوہ ہے اسے کھاتی جاؤ“*

هاڻي مونکي هي سبجيڪٽ آسان دلچسپ لڳو ٽي هن پنهنجو ٽن مهينن وارو وعدو پورو ڪيو امتحان ۾ ڪاميابي جي خوشخبري ڏئي اسان وٽان موڪلائي ويو. اِهي هُئا انهيءَ وقت جا آدرشي استاد جيڪڏهن ڪنهن مالي ضرورت تحت ٽيوشن پڙهائيندا بہ هُئا تہ شاگرد کي علم جي جوت سان منور ڪري ڇڏيندا هُئا اسان جي ڪلاس جا امتحان پڄاڻي تي پهتا. منهنجي اسڪول ليونگ جي سرٽيفڪيٽ تي آپا زبيدھ قادري جي سهي (سگنيچر) ٿيل آهي منهنجي زندگي جو پهريون گروپ فوٽو پڻ ميٽرڪ جي الوداعي پارٽي جو آهي جيڪو نشاط اسٽوڊيو جي مالڪ مرحوم نذر پائي جو نڪتل آهي ۽ هر سيڪشن جا ڌار ڌار پنهنجي ڪلاس ٽيچر، سبجيڪٽ ٽيچرز ۽

آپا زبيده بيدهہ قادري سان گڏ فوٽو ڪڍيا ويا هُئا.

منهنجي نائين ڪلاس ۾ سيڪنڊ ڪلاس جون مارڪون هيون پر مون دل ۾ اِهو عهد ڪيو هو تہ مونکي ڏهين ڪلاس ۾ لازمي طور فرسٽ ڪلاس ڪڍڻي آهي مون رات ڏينهن محنت ڪئي ۽ فرسٽ ڪلاس حاصل ڪئي وري قدر الله جي انهيءَ محنت مون ۾ اتساهہ پيدا ڪيو تہ هاڻي اڳتي اينڊڙ هر درجي ۾ فرسٽ ڪلاس ڪڍڻي آهي انهيءَ وقت ڪاپي ڪلچر جو ڪوبہ رواج نہ هو نہ وري شاگرد بہ 98 سيڪڙو مارڪون ڪڍندا هُئا سٺ سيڪڙو کان فرسٽ ڪلاس شروع ٿيندي هئي وڏ ۾ وڏ پوزيشن هولڊر بہ 77 سيڪڙو يا 78 سيڪڙو تي مشڪل سان پهچندا هُئا سو منهنجو عهد ۽ محنت ٻئي ساپ پيون مون الله پاڪ جي مهرباني ۽ منهنجي ذاتي محنت سان ميٽرڪ کان وٺي ايم. اي تائين فرسٽ ڪلاس ماڻي بلڪ انٽر ۾ منهنجي ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين ۾ ٿرپارڪر ضلعي ۾ فرسٽ پوزيشن هئي جنهن تي مون کي اڄ بہ فخر آهي تہ مون پنهنجي ذاتي محنت سان اِهو سڀ ڪجهہ حاصل ڪيو پر پوءِ اڳتي هلي سرڪاري نوڪرين ۾ جيڪا ميرٽ جي لتاڙ ۾ مونکي ڇيهو رسايو ويو سو وري هڪ الڳ داستان آهي.

هاڻي مان اڄان تي تعليم کان پَري تي باقي زندگي، اوڙي پاڙي زندگي ۾ اينڊڙ ٻين انسانن انهن جي جُڙيل تصوير منهنجي ذهن ۾ اڄ بہ محفوظ آهي. وقت هميشہ ساڳيو نہ ٿو رهي.

”تبديلي هڪ قدرتي عمل آهي“ زمانو هميشہ ساڳيو نٿو رهي معاشرتي طور طريقا، اخلاقي قدرون ۽ زندگي گذارڻ جا طريقا ماڻهن جي اٿڻ ويهڻ جو انداز، کائڻ پيئڻ ۽ ايتريقدر لباس ۽ فيشن ۾ تبديلي بہ زندگي متحرڪ هوئڻ جو ثبوت آهن.

ڊاڪٽر پروين موسيٰ

مونکي هي ڪتاب لکڻ جو خيال پنهنجن فيس بڪ سائين ۽ ڊاڪٽر

پروين موسيٰ جي گهڻي حوصلا افزائي ڪرڻ تي آيو ڇاڪاڻ ته علم ادب سان سلهاڙيل شخصيتون به انسان جي ذهن تي اثرانداز ٿينديون آهن ثريا سوز ڏيپلائي کان پوءِ ڏيپلي جي وارياسي علائقي ۾ پيدا ٿيندڙ ڊاڪٽر پروين موسيٰ ادب ۾ اهم مقام رکي ٿي انگريزي ادب ۽ پوءِ سنڌي ادب ۾ ماسٽرس ڪيل هن ليکڪا پوءِ ڊاڪٽريٽ پڻ عورتن جي تعليم يافته هجڻ واري نقطي کي سامهون رکندي.

”سنڌي نثر ۾ عورت ليکڪائن جو حصو“ لکي ڪئي جنهن ۾ هن هند ۽ سنڌ جي ليکڪائن جي نثري ڪم کي فوڪس ڪيو آهي هن جو لاڙو پوءِ تحقيق ڏانهن ٿي ويو جنهن ۾ پاڻ ڪيترائي ڪتاب لکيائين جن مان ”سون ورنيون سوڍيون“ ”اُتي رائو ريل“، ”آديسين ادب آهي اکڙين“ ۾ ۽ سنڌي ادب جو ادبي جائزو ۽ لطيفيات مونکي موڪليا هُئائين جيڪي مون وٽ محفوظ آهن سندس ڇپيل ڪِتابن جو موجوده انگ 14 تائين ٿي ويو آهي، خاص طور سي ايس ايس ۽ پي سي ايس لاءِ چار ڪِتاب ”سنڌي جي سبجيڪٽ ۾ لِکيا اٿس جي سڄي سنڌ ۾ مڃتا ماڻي چُڪا آهن، 5 ڪِتاب اڻڇپيل به اٿس اُن کانسواءِ هن جا سوين مضمون ۽ مقالا اخبارن ۾ شائع ٿيندا رهيا آهن ڪيس ڪيترائي تعريفي سرٽيفڪيٽ مليا آهن سندس گهراڻو هڪ ادبي ۽ علمي گهراڻو آهي سندن گهراڻي ۾ پهريون ڊي، ايم. جي آفيسر سندس وڏو ڀاءُ آفتاب ميمڻ رهيو سندس گهر جا ٻه فرد ڪموڊر اقبال (مرحوم) ۽ ڀاڻيجو ذوالفقار نظير تمغه امتياز مليٽري جا حامل آهن سندس فرزند ياسر رضا F.C PS ڏندن جو ماهر ڊاڪٽر آهي سندس نياڻي ڊاڪٽر ثمر انور، ابن رشد ۾ منهنجي هڪ ريگولر، ذهين ۽ محنتي شاگردياڻي رهي مونکي هاڻي ڊاڪٽر پروين موسيٰ جي آتم ڪٿا ”مفتي منجهه ويهار“ جو شدت سان انتظار آهي.

مان ته اِهو لکنديس ته ادب سان چاهه رکندڙ ۽ ليکڪ جي حيثيت سان ڪم ڪندڙ عورتون گهٽ آهن جن مصروف گهريلو زندگي ۽ ذميوارين کي نڀائيندي ادب کي ايترو مالا مال ڪيو آهي.

گرهوڙ شريف جا سومرا

غريب آباد واري سنڌي پرائمري بوائز اسڪول جي گهٽي ۾ رهندا هُئا انهن منجهان دين محمد سومري جي بابا سان دوستي هوندي هُئي هي تمام روشن خيال ۽ سٺي طبيعت جو مالڪ هو پنهنجي اولاد کي سٺي تعليم ڏياريائين انهن منجهان سندس هڪ ڌيءُ انهيءَ وقت به ميٽرڪ پاس هئي سندس پٽ ڪرنل بچل جڏهن انگلينڊ مان هڪ جرمن عورت جنهن کي اِنگي چوندا هُئا شادي ڪري آيو تڏهن مان به بابا سان گڏ انهيءَ کي ملڻ وئي هُيس قدآور، سفيد رنگ جي خوبصورت عورت هُئي اسلامي نالو ته ڪو ٻيو هُيس مونکي معلوم نه آهي پر هن کي جڏهن گهر مان نڪرندي پاڙي جا ٻار ڏسندا هُئا ته پاڙي جا ٻار ٻين ٻارن کي سڏي ڏيکاريندا هُئا هي عورت سومرو خاندان سان تمام وفادار رهي ڪرنل بچل گذاري ويو آهي پاڻ حال حيات آهي پنهنجي ساهُرن ۾ شهر ميرپورخاص ۾ ڳوٺ گرهوڙي شريف کي پسند ڪندي هئي ۽ اڪثر بيشتر هتي ايندي رهندي آهي سندس اولاد منجهان هڪ ڌيءَ شيرين سومرو ڊاڪٽر آهي جيڪا اڄ ڪلهه دُبئي ۾ رهي ٿي دين محمد سومرو صاحب جي هڪ ڌيءَ جيڪا پڙهيل ڳڙهيل هئي سا پنهنجي عيال سان ميرپورخاص ۾ رهي ٿي سندس وڏو پٽ ڊاڪٽر حميد سومرو اکين جو ماهر سرجن آهي.

بندوق ساز سومرا

هي گهراڻو جيڪو ميرپورخاص جي چاڪي پاڙي جي ٻئي حصي ۾ ورهين کان آباد هو تن جو وڏڙو مريد خان سومرو فردوس سينيما جي هيٺان بندوقن جو دُڪان هلائيندو هو جتي انهن جي مرمت ۽ وڪرو پڻ ٿيندو هو جيڪو قانوني طور تي ٿيندو هو سندس هڪ پيڻ سا جيمس آباد ۾ بابا جي نوڪري دوران امان جي خاص سهيلي (دوست) هُئي وري ميرپورخاص لڏي آئي پهريان ڀاءُ مريد خان جي گهر ۾ رهي پوءِ جڏهن پٽ سڪندر کي نوڪري مليس ته ڪاهو بازار ۾ هڪ مسواڙي جاءِ ۾ رهڻ لڳي اسانکي ڏاڍو پيار

ڪندي هُئي اسان کي سندس گهر وڃڻ ۽ اُتي ڪجهه وقت گذارڻ ۾ ڏاڍو مزو ايندو هو هُو ڏاڍيون عقل واريون ڳالهيون ڪندي هُئي سندس نندي ڌيءَ جو نالو سُهڻي هو سهڻي جي شادي ۾ امان ڏيرن، پائيتن ۽ ڀاڻيجن سميت شرڪت ڪئي هُئي اُتي علي اڪبر ميمڻ (آمنہ مريم) وارو گهراڻو پڻ سڄو جو سَڄو موجود هيو چاڪاڻ تہ اُهي سندن پاڙيسري هُئا پر سهڻي جي شادي کان پوءِ جلدي ڪجهه عرصي اندر زيب ماءُ گذاري وئي ۽ هن گهراڻي جا تعلقات اسان سان ڇڊا ٿي ويا شايد وڏن وارو وڙ ۽ رشتا نيائڻ جو گڻ وٽن نہ هُيو ۽ وري نئين نسل پنهنجي سوچ ۽ دماغ واري هوندي آهي ۽ پوءِ سهڻي پڻ شوگر جي مرض ۾ مبتلا ٿي گذاري وئي سندس مڙس جيڪو انهيءَ زماني ۾ مختيار ڪار هو تنهن ٻئي شادي ڪئي، T.V وسيلي خبر پئي تہ سڄو خاندان هڪ رات نند ۾ سمهڻ کان پوءِ صبح جو مُئل لڌو ويو پر سهڻي جي هڪ پيٽ ڄائي ڌي نَيرا نور هن وقت ميرپورخاص ۾ وڪيل آهي. وڌيڪ معلومات مونکي ناهي تہ هاڻي ڪير ڪير "جيڪي منجهہ جهان آهن".

□

باب چوٿون

زندگيءَ جي ڪارونهوار ۾ ساٿ ڏيندڙ انسان

اڄ نہ پسان سي هيئيم هينئڙي ٽوٽيون،
هاٺي تنين ڪي ڪن ڏيءَ ڪاڪ نهاريان.

هر انسان پنهنجي انفراديت سبب ٻين کان الڳ حيثيت رکي ٿو انهيءَ جي شخصيت جا ڪي مثبت پهلو ڪي منفي پهلو ٻين اڳيان اچي هڪ معيار قائم ڪن ٿا تہ انهن منجهان ڪهڙا پهلو عمل ڪرڻ جهڙا آهن ۽ مثالي آهن اسان جي گهر ۾ امان جي مدد لاءِ مختلف عورتون اينديون رهيون انهن جي پيٽ اڄ جي نوڪرياڻين سان ڪيان ٿي تہ مونکي اُهي سڀ اورچ نظر اچن ٿيون ۽ پنهنجي ڪمن ڪارين سان ڪميٽيڊ ٻيئل آهن يا وري اِهو بہ ٿي سگهي ٿو تہ، ”ماضي سدائين پيارو لڳندو آهي.“

مائي ڏاٽو نظاماڻي

انهن عورتن ۾ مونکي مائي ڏاٽو نظاماڻي جو ڪردار وڌيڪ ارڏو ۽ شاناٺتو لڳي ٿو هيءَ عورت منهنجي پيدائش کان گهڻو وقت اڳ حُرُ تحريڪ دوران سانگهڙ ۾ بابا سان واقف ٿئي هئي سنڌ ۾ تاريخ جي سڀ کان وڏي گوريلا جنگ سورهيہ بادشاهہ جي متوالن وڙهي هُئي مردن سان گڏ حُرُ عورتن بہ آزادي جي هن جنگ ۾ ڀرپور حصو ورتو هو انهيءَ زماني ۾ جنگ عظيم ٻئي عروج تي هئي هٽلر انگريزن کي شڪست ڏيندو مصر ۽ ايران تائين اچي پهتو هو ٻئي طرف اتحادي جاپان ۽ برما جي محاذ تي جنگ ڪري رهيا هئا. اهڙين حالتن انگريزن کي گهڻي غصي ۾ آڻي ڇڏيو هو سنڌ جا ڳوٺن جا ڳوٺ باهہ لڳائي ساڙيا ويا هُئا عورتن، مردن ۽ ٻارن کي مختلف ڪيمپن (لوڙهن) ۾ بند ڪيو ويو هو جتي هي آزاد قوم جا متوالا غلام ٺاهيا ويا هُئا پير صاحب سورهيہ بادشاهہ جي شهادت کان پوءِ اهيا جنگ جاي رهي اهيا آخري جنگ هئي جيڪا انگريزن خلاف هندوستان ۾ لڙي وئي هُئي پيٽ گذر لاءِ روزگار ڪرڻ جي اجازت هئي شام جو جلد واپس پهچي حاضري لڳرائي وري قيد

ڪيا ويندا هُئا مائي ڏاڏو هڪڙي لوڙهي ۾ سندس مڙس ڏاڙهون ٻئي لوڙهي ۾ پٽ ڦاروو وري ٽئين لوڙهي ۾ قيد ٿيل هُئا بابا هن کي صبح ۾ ڏينهن جي وقت امان سان گڏ رهڻ ۾ ڪم ڪار ۾ مدد لاءِ ڇيو هو سو سڄو ڏينهن امان سان گڏ رهي شام جو جلدي ڪيمپ پهچڻ جي ڪوشش ڪندي هئي. امان کي ياجائي چوندي هئي دل جي صاف ۽ بهادر عورت هئي مون جڏهن امان کان سندن نالا ٻڌا تہ مونکي سنڌي نماڻن جي نالن تي حيرت ٿئي ٿي تہ اُهي "فروٽن جا نالا بہ ڪين ايترو پسند هئا يا رب پاڪ جا شڪر گذار هئا"

"توهان پنهنجي رب جي ڪهڙين نعمتن کان انڪار ڪندئو..!؟"

هنن اُهي نالا ڪٽي انسانن تي رکيا هُئا پوءِ اهيا ڪاري رات هنن مٿان ختم ٿي هنن آزادي ماڻي لوڙها ختم ٿيا بابا بہ پوءِ ميرپورخاص اچي ويو پر هتي بہ اسانجي گهر سال ۾ هڪ دفعو يا بہ پيرا ضرور ايندي هئي هڪ بہ ڏينهن ٽِڪي رهي هلي ويندي هئي ۽ چوندي هئي تہ: "ادا هي اولاد اُتي هجي ها تہ مان هنن کي راند ڪرايان هان--!"

رات جو جلد ماني کائي ذڪر ڪرڻ ويهندي هئي بلڪل خاموش ٿي ويندي هئي ۽ پوري عاجزي انڪساري سان ذڪر ڪندي هئي.

اسان پنهنجي ننڍپڻ ۾ هن کي پنهنجي گهر ۾ ايندي گهٽو ڏٺو. آخري ڀيرو صدر ايوب جي خلاف هلندڙ تحريڪ دوران آئي هئي، شهر ۾ هڙتال هئي ۽ ڪافي رُڪاوٽن بعد پهتي هئي. انهيءَ کان پوءِ اسان ٻوا ڏاڏو ڪونہ ڏٺي، بابا جڏهن هِن جي خبرگيري ڪئي تہ پتو پيو تہ گذاري وئي آهي. امان ٻڌائيندي هئي تہ 1955ع دوران جڏهن پير صاحب جي گادي بحال ٿي ۽ سندس تاج پوشي جي ڊاڪومينٽري ٺاهي وئي، اِها فلم سينيما گهر ۾ ٻين فلمن کان اڳ ڏيکاري ويندي هئي، سو ٻوا ڏاڏو بہ اِها خبر ٻُڌي ميرپورخاص پهتي هئي ۽ هُن ۽ اَمان فردوس سينيما ۾ اِها ڊاڪو مينٽري ڏٺي هئي، ۽ ٻوا ڏاڏو اِهو منظر ڏِسي ڏاڍي جذباتي ٿي وئي هئي، گڏ آندل سِڪا اُڇلائڻ شروع ڪيا هُئائين. امان هِن کي خاموش ٿي ويهڻ جو چيو ۽ چيائينس تہ خاموش ٿي ڏِسُ پر پوءِ سمورا سِڪا اُڇلائي خاموش ٿي ويهي رهي، گهر اچي بابا کي ٻڌايائين تہ: ادا "ياجائي مونکي سِڪن اُڇلائڻ کان منع ڪيو پر مان بہ سڀ اُڇلائي پوءِ ماٺ ڪري ويهي رهيس. ماڻهون مونکي ڇا ڪندا. اسين کي ڊڄڻ وارا ٿورئي

آهيون، اسان انگريزن کي رُڪَ جا چٽا چبارائي ڇڏيا. هي ميرپورخاص جا ماڻهون وري ڪهڙي باغ جي موري آهن!!!؟"

بابا کيس چيو: "شاباش ادي تون وڏي مجاهد عورت آهين"

پوءِ بوا ڏاڏو ڏاڍي خوش ٿي هئي. گهر ۾ منهنجي پيدائش وقت گلاب نالي ڇوڪرو هيو جنهن جو ذڪر مان پنهنجي جنم ڏينهن واري احوال ۾ ڪري آئي آهيان.

مائي بادلي

ٽيون ڪِردار جيڪو منهنجي ننڍپڻ ۾ ٿورو ياد اٿم سان مائي بادلي آهي جنهن جا ڪجهه سروپا مونکي ياد آهن. قدآور رنگ سانورو ۽ وچولي عمر جي هِيءَ عورت جيڪا مونکي ۽ بابا کي مامون جي هوٽل وٽ ملي هئي جيڪا پائي فرقي وارن جي هوٽل هُئي ۽ اسٽيشن روڊ تي هئي هيءَ پنهنجي وڃايل مڙس بادل جي ڳولا ۾ هئي جيڪو ورهاڱي وقت مارجي ويو هو يا ڪٿي گم ٿي ويو پر مائي بادلي کي اِهو آسرو هو تہ بادل جيئرو آهي ۽ هڪ ڏينهن اچي کيس ملندو انهيءَ وڇوڙي جي صدمي ۾ ورتل هئي پوءِ بابا وٽ آفيس ۾ بہ ايندي هئي بابا هن جي ڪنهن نہ ڪنهن طريقي سان مدد ڪندو هو بابا وري هن کي هڪ ڏينهن گهر موڪلي ڏنو تہ اسان جي گهر ويهي رهہ توکي ڪاڏو ڪپڙو ملندو رهندو پر هن مفت ۾ ويهي کائڻ کان گهر ۾ ڪجهہ ڪم ڪري ڏيڻ کي ترجيح ڏني ۽ پوءِ ڪجهہ ڪلاڪ ڪم ڪار ڪري هلي ويندي هئي پر پوءِ اسان جي سڄي خاندان ۾ اچڻ وڃڻ لڳي هئي هرڪو هن کي سڃاڻندو هو.

"هُوءَ اڪثر سياري جي مند ۾ بادل کي گهڻو ياد ڪندي هئي ۽ چوندي هئي تہ اهي سياري جون پاڇيون بادل دل سان کائيندو هو."

منهنجو نانو علي نواز کيس دلاسا ڏيندو هو تہ بادل توکي ضرور ملندو هن جي دل مان وري ڪجهہ پيون دعائون نڪرنديون هونديون اِهو منهنجي ذاتي خيال آهي.

سر نِسريا پانڌ، اُتر لڳا آءُ پرين!
مون تہ ڪارڻ ڪانڌ، سئو سئو سُڪائون ڪيون.

شاهه جو اِهو بيت مونکي ايئن محسوس ٿئي ٿو ته ڄڻ سياري جي اِها مُند وڇڙي ويلن جي ميلاپ جي مند آهي ۽ بادلي به انهيءَ ورتا ۾ ورتل هئي. هن جي دل جيون ساٿي جي وڇوڙي ۾ چُور چُور هئي، امر جليل ڪٿي لکيو آهي ته:

“دل پٿر جو تاج محل ته نه آهي جو جتاءُ ڪري، دل ديوانن جي وستي آهي، بيگانن جي بستي آهي، آباد آهي ته سرءُ جي سانت ۾ به بهار پائنجي، پر جي هڪ وار اُجڙي ته تصور جا شهر ويران ڪريو ڇڏي”

بادلي لاءِ مان اِهو چونديس ته اِهو هڪ مُتلاشي ڪِردار آهي جنهن جي تلاش جو ڪو انت ڪونهي، پوءِ خبر نه آهي ته ڪيس بادل مِليو يا نه مِليو الائي پاڻ به گُذاري وئي يا ڪيڏانهن هلي وئي، مون پنهنجي وڏپڻ ۾ هُن کي ڪونه ڏٺو.

امان جي

منهنجي پيڻ ممتاز جي نندپڻ ۾ انهيءَ کي ڪيڏائڻ ۽ گهر جي ٿانوَن وغيره ڌوئڻ لاءِ ‘امان جي’ عورت رکيل هئي جيڪا هن کي ڪٽي ٻاهران گُهمائي ڦرائي ايندي هئي. ممتاز به هن جي اچڻ شرط روئڻ شروع ڪندي هئي ته: “مونکي ڪڻ ۽ ٻاهران گُهمائي اچ!”

ورهاڱي کان پوءِ ڏهن پندرهن سالن تائين کوکرو پار جي سرحد کان ميرپورخاص لڏي ايندڙ اهڙا ڪِردار گهڻا نظر ايندا هُئا، جن کي هن ورهاڱي ڏک ڏنا هُئا ۽ ڏتڙجي مسڪين ٿي محنت مزدوري ڪرڻ لڳا هُئا، پوءِ آهستي آهستي محنت ڪندي معاشي طور مضبوط ٿي ويا. هاڻي ته هنن منجهان ڪو آسرو ڪونهي هن عورت “امان جي“ جو موت حيدرآباد ريلوي اسٽيشن تي ريلوي ڪراسنگ دوران ٿيو هو. سندس نونهن ڪافي عرصي کان پوءِ اچي ٻڌايو هُوءَ انڊيا جو پاسپورٽ ٺهرائڻ لاءِ وئي هئي ۽ حادثي جو شڪار ٿي وئي.

اڄڪلهه ته اهڙن ماڻهن کي گهر ۾ رکڻ وڏو ڏچو آهي، پر انهيءَ وقت اُنهن مان ڪو خطرو نه هو. اسان هنن کي ڇانوَرو ڏنو ته هنن به اسان جو مانَ رکيو ڇو جو اڄ ڪلهه وارو نفسا نفسي جو دؤر نه هو.

ڪستوري

هي عورت به اسان وٽ گهڻو عرصو رَهي ورهاڱي وقت سرحدي ضلعي ٿرپارڪر پهتي هئي ۽ اسان جي گهر سيالڪوٽ جي پنجابين معرفت پهتي

هئي، هُوءَ موڙي قسم جي عورت هئي ڪڏهن ڪڏهن تہ حد درجي چريائپ واريون حرڪتون ڪندي هئي بابا ڪيس خستوري چوندو هو هُن جو چوڻ هو تہ: ”خستوري خوشبو جو نالو آهي.“

پر جڏهن ڪجھ عرصو اڳ مون هندوستان جي مهان ليبڊر موهن داس گانڌي جي آتم ڪٿا گانڌي مالها پڙهي تہ هن جڳ مشهور ليبڊر جي زال جو نالو ’ڪستور بائي‘ هو.

پوءِ الائجي هن جو اصل نالو ڪستوري هو يا خستوري اُها خبر الله پاڪ کي هئي ڪستوري اسان جي گهر کان علاوه گهٽيءَ جي گهرن ۾ گهمندي وتندي هئي هر ڪنهن جي گهر وڃي پنهنجون هٿ ٺوڪيون بيماريون ٻڌائيندي هئي ۽ ذهن ۾ جيڪي خيال ۽ وسوسا پيدا ٿيندا هُئس تن کي حقيقت جو روپ ڏيندي ڳالهيون ڪندي هئي.

”ڪو چوندو هو تہ چري آهي ڪو وري چوندو هو تہ نشو ٿي ڪري چري تہ ٿي سگهي ٿي باقي نشو واپرائيندي اسان هن کي ڪونہ ڏٺو خيالي محل ناهڻ ۽ پهہ پڄائڻ واري کي چريو سمجهيو ويندو آهي پر منهنجي خيال ۾ خيالي محل اڏڻ وارا سپ ماڻهون چريا ڪونہ هوندا آهن پر انهن مان پڙهيل ڳڙهيل تخليق ڪار بہ ٿي ويندا آهن انگريز شاعر ڪالرج پنهنجي تصوراتي سگھہ وسيلي ’زناڊو‘ جو خيالي شهر ٺاهيو ۽ اهو نظم ”قبلائي خان“ دنيا جي ادب ۾ شاهڪار سمجهيو وڃي ٿو.“

هي ڪستوري ويچاري تہ اڻ پڙهيل هئي اهڙا اوچا خيال تہ نہ ٺاهي سگهي ها باقي منهنجي پيڻ ممتاز کي ڏاڍو پيار ڪندي هئي ۽ ڪيس ممتاز راڻي! ممتاز راڻي!

چئي سڏ ڪندي هئي معنيٰ تہ ممتاز نالي واري راڻي جنهن جي مٿان ’تاج محل‘ نهيو سا هن کي چاڻ هئي ميرپورخاص ۾ گرمين جي مند ۾ مٿي گهٽي اڏامندي تہ چوندي هئي مٿي ڪڍي ڪڍي.

”میرے پگ میں درد ہوا ہے“

پنهنجي ذاتي زندگي بابت ٻڌائيندي هئي تہ منهنجي مڙس مونکي گهران ڪڍي ڇڏيو آهي ٻئي زال ڪئي اٿس مون کي ٻن ڌيرن جو اولاد آهي جيڪي شادي شدھ آهن ۽ ملتان جي پرسان شُجاع آباد ۾ رهن ٿيون ڇھ ڇھ

مهينا ڪم ڇڏي هلي ويندي هئي وري اچي منٿون ڪري گهرن ۾ ڪم ڪار ونندي هئي بابا جي حاجي سڳوري هُوئڻ جو فائدو اسان جي گهر کي اِهو پهتو تہ امان کي "حاجڻ مائي" انور کي "بڙا حاجي صاحب" ۽ مشتاق کي "ڇوٽا حاجي صاحب" چوندي هئي باقي اسان ٻنهي ڀينرن کي بابا جي انهيءَ حج مان ڪوبہ ڪريڊٽ نہ ڏنائين.

اهڙا سادا ڪردار خاص طور تي ڪستوري جو نالو ٻڌندي يا ياد ڪندي سندس ڪيل حرڪتون ياد ڪندي کل نڪرندي ويندي آهي.

حليمہ جي ماءُ

حليمہ جي ماءُ بہ اسان وٽ 1960 کان وٺي 1980 تائين پورهيت رهي ڪڏهن ڪم ڪندي هئي، ڪڏهن ڪم ڇڏي ويندي هئي. پوءِ وري ميرپورخاص جي سنڌي گهراڻن مثلاً يعقوب عاربي وارا، دادو جا ميمڻ جيڪي گهڻو ڪري موجوده نور شاهہ ڪالوني ۽ ڪار پاڙو، ڊسٽرڪٽ ڪائونسل بلڊنگ وارو علائقو اُتي آباد هُئا، تن جي گهرن ۾ ڪم ڪار ڪندي هئي. ڪو ٻَلي ذات جو زميندار هو جنهن جو نالو ذهن تان ميسارجي ويو آهي، جنهن جي زال کي پليانٽي چوندي هئي. هڪ پروفيسر هاليپوٽو جنهن جي زال کي هالي پوٽياڻي چوندي هئي جنهن جو پٽ اڪين جو ماهر ڊاڪٽر هو تن جي گهرن ۾ ويندي هئي غلام محمد ميمڻ دادو وارو قدسيہ ميمڻ جو والد تن وٽ ڪم ڪندي هئي اردو گهراڻن مان اسماء باطن وارن وٽ ڪم ڪندي هئي باطن صاحب انهيءَ وقت شاهہ لطيف ڪاليج ۾ پروفيسر هو هيءَ اصل راجستان هندوستان جي هئي ۽ ٻڌائيندي هئي تہ ذات جي هندو اوڏ هُيس ۽ پوءِ مسلمان ٿي ويس هن جو اوڏ ذات سان واسطو لکندي مونکي شاهہ لطيف جو هي بيت ياد پيو اچي.

اوڏڻ اوري آءُ، توکي لاکي ڪونيو.
تہ لهي تو مٿان مٿيءَ سندو مامرو.

شروع ۾ تہ سندس ڌيءَ حليمہ ساڻس گڏ هوندي هُئي، پوءِ انهي جي شادي ٿيڻ بعد ڏوهٽي 'منوڙي' پاڻ سان گڏ وٺي ايندي هئي. ايئن ويچاري پئي "جيئڻ

ڪارڻ جيڏيون مون وڏا وس ڪيا“ جي مصداق حياتي گذاريندي هئي.

الائي ڇو اسان کيس حليمہ جي ماءُ چوندا هُئاسين، شايد انهيءَ ڪري تہ هن پنهنجو اصل نالو ڪڏهن ڪونہ ٻڌايو هو. هڪ عدد ڪتو پاليل هُئس جيڪو سندس پويان پويان گڏ هلندو ايندو هُئس ۽ اچي در جي ٻاهران ويهي رهندو هو.

مرحوم ذوالفقار علي ڀٽو شهيد جي ديواني هئي، اسان جي گهر پهچي سڀ کان پهرين ڏوهٽي منوڙي کي چوندي هئي تہ ڇوڪري اخبار کڻ ۽ مونکي پڙهي ٻڌاءِ! انهيءَ زماني ۾ اسان جي گهر ۾ ’روزنامہ هلال پاڪستان‘ ۽ اردو اخبار ’مساوات‘ ايندي هيون ڇوڪري مَنوڙي منٽن ۾ اخبار پڙهي چَٽِ ڪري ويندي هئي، پاڻ وري هر خبر تي چوندي هئي: ”ها بَرو بَر اينج (ايئن) تہ ٿيندو.“

پوءِ سستايون ٿينديون، انب، ڀَلا چانور وٺنداسين ۽ کائينداسين پر افسوس هن پوڙهي ويچاري جو اِهو خواب ڪڏهن ساڀيان نہ ٿي سگهيو ۽ اهڙيون ڪيئين خواهشون رکندي هُوءَ قبر ڀيڙي ٿي وئي.

پياري چوهاڻ

هن عورت جو تصور ڪندي هڪ مسڪرائيندڙ چهرو هشاش بشاش شخصيت سامهون اچي ٿي مٿو ڳاڙهو مينديءَ سان رڱيل هي عورت گربي جي سُٿڻ ۽ ڀرت واري گَجَ جو چولو پائيندي هئي سندس مادري ٻولي سرائڪي هُئي هتي پنهنجي مائٽن وٽ اچي ٽڪندي هئي ۽ ٻہ ٽي مهينا گهرن ۾ ڪم ڪري پوءِ ڳوٺ وڃڻ لاءِ موڪل وٺڻ جو انداز هي هُيس: ”سيائي جوڳي مِٺَ نہ ڪنهن جا!“

وري جڏهن ڳوٺان اچي حاصر ٿيندي هئي ۽ پيشاني تي سلوٽ وارو نمونو ناهي چوندي هئي. ”حاضر جناب“

ڪم ڪار ڏاڍو سُٺو ڪندي هئي، ايماندار ۽ محنتي هئي ۽ ڪٽرتي بدن هجڻ سبب توانائي رکندي هئي ۽ گهر جا سمورا ڪم ڪار ۽ ڪپڙا وغيره ڌوئي ڏئي ويندي هئي.

پوڙهي شڪوري

هي غريب آباد جي علائقي ۾ رهندڙ هڪ وڏي عمر جي عورت هئي. انديا مان لڏي آيل مهاجر هئي هيءَ. اڳ منهنجي مامي جي گهر ڪم ڪندي هئي، اُنهن جي معرفت پهتي هئي، ڏاڍي ايماندار ۽ احساس رکندڙ عورت هئي. ممتاز جي شادي دوران گهر مان هڪ عدد ديڳڙي گم ٿي وئي هئي ورهين جا ورهہ پئي انهيءَ ديڳڙي جو ذڪر ڪندي هئي.

"وہ بھگونا کیوں گم ہو گیا"

وري چوندي هئي تہ: "*بھگونا کالی عورتیں* (شيديا ٽيون) *چوری کر کے گئی ہیں*" امان چوندي هئي..! "چڏ ڪٽي ديڳڙيون ٻيون گهٽيون پيون آهن."

مون کي تہ هن کي انهيءَ ايڏي عمر ۾ ڪم ڪندي قياس ايندو هو پر چوندي هئي تہ: "*چارپائی پر بیٹھنا مجھے نہیں آتا، میں نہیں بیٹھوں کام ضرور کروں*"

مطلب تہ شاهہ جي هن بيت تي پوري لهندي هئي.

ڏکي تو ڏکار، توڙي وسَن مينهڙا،
صاحب هٿ سُڪار، تو وٽ آهن هٽڙا.

ڪنڌٻائي

هي ڪردار هنن نوڪرياڻين واري فلم جو منفي ڪردار هئي پهرين نمبر جي ڪوڙي، ڪم چور ۽ گلاخور عورت هئي انهيءَ کان علاوه بليڪ ميلر پڻ هئي پر اهيا گهڻو وقت پوءِ جي سرونٽ هئي جڏهن اهي رجحان معاشري ۾ رائج ٿي ويا هُئا ۽ هن بہ انهن عادتن تي سختي سان عمل ڪيو.

نیچاں دی آشنائی کولوں فیض کِسی نہ پایا،
کیکر تے انگور چڑھایا ہر گچھا زخمایا.

مون انهن عورتن جو ذڪر انهي سبب ڪيو آهي تہ انهن سيني جي فطرت پنهنجي هئي ڪنهن ۾ ڪا ڪوتاهي هئي تہ انهيءَ ڪمي کي وري سندس ڪا ٻئي خوبي پوري ڪندي هئي اهيائي فطرت اسان سيني جي آهي انهن کان بہ اسان گهڻو ڪجهہ سکيو.

يار محمد عرف يارو خان

يارو خان اصل ۾ ٻروچ هو ۽ بابا کيس بيلداري ۾ ڪنهن شخص جي موڪل تي وجھڻ ڪان پوءِ ڪچي نوڪري ۾ رکايو هو. ٻنهه سادو سودو ۽ اٻوجهه انسان هو شادي ڪرڻ جو ڏاڍو شوق هُيس ۽ هن جي ڳوٺ وارا هن جي سادگي مان فائدو وٺي کيس ڦُريندا رهندا هُئا، ڳوٺ ۾ جيڪا ڇوڪري گذاري ويندي هئي کيس چوندا هُئا تہ: "اهيا تنهنجي مَڱِ هُئي هاڻي هن لاءِ خيرات جي ماني ڪرِ!!!"

ويچارو هِتان هُتان ڪري جان ڇڏائيندو هو ۽ اهڙيون ڳالهيون اچي بابا سان ڪندو هو. بابا کيس چوندو هو تہ: "اڙي! چريا اِهي تنهنجا عزيز ۽ ڳوٺ وارا توکي ڦُرين کائين پيا ۽ ڇوڪري جيڪا گذاري وئي سان تنهنجي مَڱ ڪانہ هئي."

پر سادو انسان يارو اِها ڳالهہ نہ سمجھندو هو. ٻڌل فراقي قافين جون سِٽون پيو ورجائيندو هو ۽ جھونگاريندو هو.

"عشق سارا اتفاقي هوندا ڪم نهين اختياري دا!"

آخرڪار هن مسڪين کي ڦُري کائي پيرسني ۾ زال ڏنائونس جنهن منجھان هن کي اولاد بہ ٿيو پوءِ بہ بابا وٽ بابا جي حياتي ۾ ايندو رهندو هو. هن کي بابا جي وفات جي خبر مهيني کن کان پوءِ پئي، هن کي ڏاڍو ڪو ڏک رسيو هو سو بس جي اڏي کان وٺي اسان جي گھر جي پوئين در تائين روئيندو ۽ پار ڪندو پهتو. پاڙي وارن ڏٺو تہ گھٽيءَ جي مُهڙ تي پهچي هن جتي بہ پيرن مان لاهي هٿن ۾ جھلي اچي دڙ ڪڙڪايائين اندر ويهي زور زور سان پارَ ڪڍي روئڻ شروع ڪيائين.

امان چيو!

هن کي روڪيو اهڙا پار ڪڍي نہ روئي گناهہ آهي، پوءِ پاڻي وغيره پياري هن کي ماٺ ڪرايوسين. چيائين پارَ ڪڍي روئڻ تہ اسان جي رِيت آهي، مونکي قاضي صاحب جي وفات جو ٻُڌي ڏاڍو ڏک ٿيو آهي، مونکي ڏاڍو پيائيندو هو الله کيس جنت ۾ جايون ڏئي.

مونکي تہ اهڙن سادن ۽ اٻوجھہ ماڻهن جو سوچي انهن لاءِ قدر قيمت وڌيو وڃي، جيڪي ورهين اڳ جي ڏِنل عزت ۽ پيار ڪڏهن وِساري نہ سگهيا ۽

اُنهن عزت ڏيندڙن لاءِ پيار ۽ عقيدت جو جذبو رکندا هئا، جيڪو اڄ جي ماڻهن ۾ اڻ لڀ آهي.

اسان درويش ديوانه، اسان وٽ مڌ مئخانه،
اسان جو عشق صوفي آ، اسان وٽ نياز نوڙت آ.

خدام الدين رسالي وارو

منهنجي ننڍپڻ ۾ مونکي عربي چوغو پاتل، پير ۾ چَپَلَ، سائيڪل تي ويٺل، سانوري رنگ جو هلڪو ڦُلڪو مرد نظر ٿو اچي، جيڪو اڪثر جمع جي ڏينهن شام جو چار پنج وڳي دروازي تي اچي ڪال بيل وڄائيندو هو ۽ هڪ عدد رسالو جيڪو سنهو ۽ ڊگهائي ۾ هوندو هو سو گهران در تي آيل فرد جي حوالي ڪري هليو ويندو هو. ڪنهن سان اکر به نه ڳالهائيندو هو. هيءَ هڪ ديني رسالو هو. تن ڏينهن ۾ لاهور مان نِڪرندو هو. چاڪاڻ ته ون يونٽ هُئڻ سبب لاهور اولهه پاڪستان جي گادي جو هنڌ هو. مونکي ياد نٿو پوي ته هي رسالو هفتيوار هو يا ماهوار. هن رسالي ۾ ديني مسئلن جي ڇنڊ ڇاڻ انهن جي حل بابت معلومات سان گڏو گڏ انهيءَ جو فرسٽ پيج ايڊيٽوريل ڏاڍو دلچسپ هوندو هو. جيڪو سياست ۽ خاص طور پنجاب جي سماجي ماحول تي هڪ ڀرپور تنقيد هوندي هئي. رسالي آڻيندڙ شخص جو نالو ته الائجي ڇا هو؟ پر اسين کيس ڊگهي چوغي وارو چوندا هُئاسين. منهنجو بابا جيڪو اڪثر هن ماڻهون لاءِ اِهي لفظ ٻڌندو هو تنهن هڪ ڏينهن چيو ته: ”هاڻي مان به ڊگهو چوغو ٺهريان ٿو ۽ جمعي نماز تي پائي ويندس.“

شوق جو ڪو مُلهه ناهي اِهو عربي لباس بابا ٺهرايو ۽ اڪثر جمع نماز تي پائي ويندو هو. منهنجو بابا جيڪو اڳ ئي خوش لباس هو. تنهن کي هي ڏاڍو ٺهندو هو پر منهنجي ڀاءُ مشتاق کي اِها ڳالهه نه وڻندي هئي، ۽ بابا کي چوندو هو ته: ”ڇوڪرا! چون ٿا!“ *تمہارا ابا لمبی قمیص کیوں پہنتا ہے۔۔؟*

شايد ڪي ٻار انهيءَ تي کِلندا به هُجن. بابا ڪافي عرصي تائين جمعي نماز تي اِهو چوغو پائيندو رهيو پر پوءِ اِهو شوق ڇڏائي ويس. هِن کي انگريزي لباس به ڏاڍو ٺهندو هو ۽ خاص طور 'نِيڪ ٽاءِ' گڏ ڪرڻ جو گهڻو شوق هُيس انهن مان ڪجهه اڄ به مون وٽ محفوظ آهن.

هِري رام واري

هي ڪِردار منهنجي اوائلي ٻاروتڻ کان وٺي ميرپورخاص جي گهٽين ۾ گُهمندو ڦِرندو نظر آيو. ڪڏهن ڪنهن کي پنهنجي اصليت ۽ ٻُڌ ٻڌياد ڪونہ ٻُڌايائين. هي هڪ عجيب حُليو رکندڙ عورت هئي، هٿ ۾ چوئنري نما هڪ وڏي لوٽي هوندي هُئس، جنهن ۾ پاڻي پيل هوندو هو اُها چوئنري سندس چيلهہ تي رکيل هوندي هُئي، ڪنهن جي ذاتي نوڪرياڻي ڪانہ هئي، گهٽين ۾ رُلندي ڦِرندي نظر ايندي هئي، هڪ عادت جيڪا هن ۾ تمام خراب هئي سا تہ: "جيڪو بہ ڏاڳو يا ڪپڙو نظر ايندو هُئس، سو جسم جي ڪنهن نہ ڪنهن حصي تي ٻڌي ڇڏيندي هئي، سندس پير، هٿ ڄنگهون سڀ ڏاڳن ۽ ڪپڙن جي ليڙن سان سَٽيل هوندا هئا."

مُنهن مان هر وقت هِري رام چوندي هئي، نالو تہ الائجي ڇا هُئس سڀ ماڻهون کيس "هِري رام واري" چوندا هُئا. گهڻو ڪري ريلوي اسٽيشن تي ريل جي دٻن ۽ انجڻ کي پاڻي جا ڇنڊا هڻندي هئي، جيتري قدر منهنجي ذاتي راءِ ۽ سوچ آهي تہ:

هي ڪِردار بہ ورهاڱي جو ستايل ڪردار هو جيڪو ايئن بتال ٿي هٿن ۽ پيرن تي مَڻ ڪپڙن ۽ ڏاڳن جا ٻڌي پٽي ٿاٻا ڪائيندي هئي. "حويلي" جيڪا لال پاڙي ۾ هئي تنهن جي ڪنهن ڪنڊ ۾ پئي هوندي هئي انهن ڏاڳن ٻڌڻ ۽ جسم تي هوا نہ لڳڻ سبب جسم تي زخم ٿي پوندا هُئس. ڪيئن پيرا سيٺ موهن داس وارن کيس اسپتال پيڙو کيو علاج ڪرايو چڱي ڀلي ٿي وري ساڳي ڪار شروع ڪندي هئي پوءِ الائي انهيءَ ۾ کهڙي منطق هُئس 1965ع جي جنگ دوران ۽ خاتمي کان پوءِ مشڪوڪ ماڻهن خلاف وٺ پَڪڙ شروع ٿي هن کي بہ جاسوس سمجهي جيل پيڙو کيو ويو پر هن جي جاسوس هجڻ جو ڪو ثبوت نہ مليو آزاد ماڻي وري "ساڳيا ڏينهن ساڳيون راتيون!!!"

پوءِ بہ ڪافي عرصو گهٽين ۾ رُلندي رهندي هئي. هن کي ماضي جي ڪنهن ڏکائيندڙ واقعي يا حادثي جنهن مان بچي نڪتي هئي، تنهن بتال ڪيو هو يا وري اجان ڪا ٻي ماجرا هئا.

هندوستان جي مشهور ليکڪا "ساز اگر وال" پنهنجي ماءُ سنڌجائي تي

جيڪو ڪتاب لکيو هو. ”سنڌ: گُم ٿي ويل ڌرتي جون ڪهاڻيون“

تنهن ۾ ’ساز اگر وال‘ پنهنجي ماءُ واتان بيان ڪيل هجرت جي دربدري ۽ درد ڀري لڏپلاڻ ۽ هن ورهاڱي جي اثرات کي انساني نفسيات تي لازمي رد عمل ٻڌايو آهي.

تڏهن تہ ڪنهن ڏاهي چيو آهي:

انسان کے کسی روپ کے تحقیر نہ کرنا،

پھرتا ہے زمانے میں خدا کئی روپ بدل کے۔

ننڍپڻ جون ساروڻيون ۽ زندگي جي هن آخري اسٽيج تي ماضي بعيد جون ڳالهيون، وري وري سڏ ڪري مونکي هِن ڪٿا ۾ شامل ڪرڻ لاءِ ريجهائي رهيون آهن. ننڍي هوندي سياري جي مهينن ۾ ايس. ايل. ڊي S L D فيڪٽري ڏانهن ڪيھ تاڻڻ لاءِ ويندڙ اُنن تي پيل ڦُٽين جا ٻوڙا ۽ اُنن جي ڳچين ۾ پيل ڇَڙن جا آواز، سياري جي چانڊوڪين راتين ۾ ماناز ۾ هڪ عجيب قسم جي جلترنگ پيدا ڪندا هُئا. انهيءَ ماحول ۾ مان پنهنجي امان ۽ بابا ۽ ننڍن ڀائرن، ڀيڻ جي پرسان سُتل هوندي هُيس، اُها سِڪَ ۽ سنيارون ياد ڪندي نيڻ آلا ٿي وڃن ٿا. سوچيندي آهيان تہ ڀاروتڻ ۾ شايد مونکي ايترو گهڻو پيار مِليو هو ۽ منهنجي مائٽن وٽ منهنجي هر فرمائش کي، هر خواهش کي پورو ڪرڻ لاءِ هاڪار ئي هاڪار هئي، انڪار نہ هو پيار هو يا ڀاڀوهَہ هئي. منهنجي ابتدائي رشتن ۾ پُڦي صاحب خاتون جو رشتو بہ اهم رهيو. جيڪا اسان سڀني ڀائرن ۽ ڀيڻ سان بي انتها پيار ڪندي هئي، هن جي شادي دادو جي صديقي قاضين ۾ ٿيل هئي، ڪيس هڪ ڌيءَ ۽ پُٽ جو اولاد هو جيڪو بابا جي صاحب اولاد ٿيڻ وقت صاحب اولاد هو. هر سال هِتي جڏهن گرمين جون موڪلون ٿينديون تہ گهمڻ ايندي هئي، هُوءَ اِها موسم پاڻ پسند ڪندي هئي دادو جي لڳ ساڙيندڙ گرمين کان بچڻ لاءِ هتي ايندي هئي.

”پينر هن پنيور ۾ دوزخ جو دونهون“

تمام گهڻي سُگهڙ ۽ ملوڪ مهانڊي واري هئي، هيءَ پُڦي هر وقت مُسڪرائيندي رهندي هئي. جڏهن بہ ميرپورخاص ايندي هئي تہ اسين ڏاڍا خوش ٿيندا هئاسون، هُوءَ ڪپڙي جون گُڏيون ڏاڍيون خوبصورت ٺاهيندي

هئي، ۽ اسانکي ڏيندي هُئي، انهن گُڏين جا هٿ ۽ پير ڳاڙهي ڪپڙي سان جوڙيندي هئي. مان چوندي هئي مانس تہ: ”مونکي زيورن واري گُڏي ناهي ڏي“ هُو ويچاري موتي ۽ سونهري ستارا هٿ ڪري انهيءَ مان نٿ، ٽڪا، هار ناهي گُڏي کي پارائي ڏيندي هئي. پاڻ گهٽو ڪونہ ڳالهائيندي هئي، ڇاڪاڻ تہ منهنجي ٻاروتڻ واري دور کان هن جا ڪن ٻوڙا ٿيڻ شروع ٿيا هُئا، انهيءَ سبب اسان ٻارن جي گوڙ ۾ گفتگو کي ڪونہ ٻڌي سگهندي هئي، پاڻ کي هر وقت صاف سٿرو رکندي هئي، صوم صلات جي پابند هئي، ڏندن کي صاف سٿرو رکڻ لاءِ انهن تي مساڳ لڳائيندي هئي، اُهو بہ هن تي ڏاڍو ٺهندو هو، مُساڳ ياد آيو اٿم تہ محسن ڪڪڙائي جو هي شعر بہ لکنديس.

جيڪو اڄ هن هنيو مُساڳ هُيو،
منهنجي غزل جو جڻ مُهاڳ هُيو.

پُڦيءَ سان گڏ سندس ڏيءُ ادي حيات خاتون بہ ايندي هئي، سُهڻي نڪ نقشي واري هيءَ ادي حيات خاتون اسان کي ڏاڍي وڻندي هئي، هِڪ تہ پيار ڪرڻ ۽ سُٺي سڀاءُ واري هئي، هُر وقت منهن تي مُرڪ هوندي هُئسِ ۽ وري ٻارن سان گڏ ٻار ٿي ويندي هئي، جيتوڻيڪ پاڻ هڪ پُٽ عبدالجبار (خليل) جي ماءُ هئي، ڪيس ٻاراٽيون آکاڻيون وڏي تعداد ۾ ياد هيون، جن ۾ بادشاهن شهزادن، جنن، پرين ۽ ديوَن جون ڪهاڻيون ڏاڍي سُٺي انداز ۾ ٻُڌائيندي هئي. اسان کي رات ٿيڻ جو ڏاڍو اوسيئڙو هوندو هو هن جي آکاڻين جنهن کي اسين غيرادبي ٻولي ۾ ’ڳالهہ‘ چوندا هئاسين، تن ۾ منظرنگاري هوندي هئي، سسپينس ۽ ڊائلاگ بہ هوندا هئا، تہ وري صوتي اثرات بہ ڏيندي هئي. اسان کي اُهي ڪهاڻيون ڏاڍيون وڻنديون هيون، پوءِ تہ اهڙا انهن آکاڻين ٻُڌڻ جا عادي ٿي وياسين جو ڏينهن ڏِني بہ هن کان آکاڻي ٻُڌڻ جي فرمائش ڪرڻ لڳاسين پاڻ چوندي هئي تہ:

”پٽ ڏينهن جي وقت آکاڻي ڪٽنديس تہ توهانجو مامون واٽ ڀلجي پوندو“

اهيا ڳالهہ شايد ماٺتن يا وڏڙن کان ٻڌي هُئائين پر پوءِ امان جي چوڻ تي ڏينهن جي وقت بہ ڪهاڻيون ٻُڌائيندي هئي. پوءِ پاڙي جا ٻار بہ اچي ڪنا ٿيندا هُئا، جن ۾ ريحانہ قاضي ۽ فرزانہ کيس چونديون ئي ”آکاڻي واري ادي!“ هيون.

هن سڀاجهڙي عورت کي اڌڙوٽ عمر ۾ پنهنجي اڪيلي پُٽ خليل جي

موت جو صدمو برداشت ڪرڻو پيو. جيڪو انڊس هاءِ وي تي سندس موٽر سائيڪل جو ٽرالر سان ٽڪر جي نتيجي ۾ ٿيو هو. جنهن حادثي ۾ خليل گذاري ويو هو. انهيءَ دائمي صدمي اديءَ کي بلڪل جهوري وڌو. پر پوءِ گهڻو عرصو جيءَ نہ سگهي.

”متي ان خمير، اصل هئي ايتري“!

ننڍپڻ ۾ مون ۾ تجسس ۽ هر ڳالهہ جي باري ۾ ڪوٺ ڪوتان گهڻي هوندي هئي، ڪا بہ نئين شيءِ ڏِسي امان کان انهيءَ بابت سوالن مٿان سوال ڪندي هُيس. جڏهن مشتاق ننڍڙو هو ۽ هن لاءِ گرائيپ واٽر جيڪو وڊورس ڪمپني جو هوندو هو. سو هر وقت گهر ۾ موجود هوندو هو. انهيءَ جي بوتل مٿان هڪ صحت مند ٻار ٻنهي هٿن سان بہ نانگ جهليو ويٺو هوندو هو. شايد اڄ ڪلهہ بہ انهي شڪلين وارو گِرائيپ واٽر آهي. منهنجي نظر انهيءَ وقت بہ باريڪ بين هئي ۽ مان امان کان پُڇيو تہ امان هي ٻار نانگ کي ڇو جهلي ويٺو آهي؟

امان جواب ڏنو تہ: ”انهيءَ دوا پيئڻ سان ٻار ايترو طاقتور ٿيندو جو هڪ ئي وقت بہ بہ نانگ جهلي ويندو“

امان مونکي اِهو جواب پنهنجي سمجهہ مطابق ڏنو هو پر مان تہ انهيءَ تي عمل درآمد ڪرائڻ لاءِ سوچي رهي هُئس. سو قدرت الله جي. هفتي کن کان پوءِ هڪ نانگ ڏيکارڻ وارو جوڳي فقير مُرلي وڄائي سين هٽي رهيو هو. ڪجهہ پاڙي جا ٻار بہ نانگ ڏيکارڻ جي فرمائش ڪري رهيا هُئا. سو جڏهن جوڳي فقير پنڊاري مان نانگ ڪڍيو تہ مان ڊوڙ پائي گهر ۾ اچي مشتاق کي ڪڇ ۾ کنيو تہ هن جي هٿ سان نانگ تي پڪڙ ڪرايان. اتفاق سان امان مونکي چولَي جي پويان ڇڪي اندر ڪيو ۽ چيو تہ ڇوڪري ڇو ڪنيو اٿئي ٻاڙُ کي؟ مون ڪيس سڄي ماجرا ٻُڌائي ۽ چيو تہ امان هاڻي مشتاق گرائيپ واٽر پئي طاقت وارو ٿي ويو آهي، نانگ کي سسي وٽان جهلي وٺندو.

امان اِهو ٻُڌي ڪاوڙ ۾ ٻاڙهي ٿئي وئي، بہ زوردار چماٽون وهائي ڪڍيائين ۽ چيائين تہ:

”صفا ڪا چري آهين ڇوڪري! ٻاڙُ کي نانگ ڏنگي وجهي ها تہ پوءِ ڪٿان آڻي ڏيون ها توکي اهڙو ٻاڙُ جنهن کي سڄو ڏينهن منهنجو منڙو، منهنجو پورل منهنجو شهزادو چوندي وتين“

امان جا اهي لفظ ٻُڌي مون جنهن ڪجهه وقت اڳ موچڙا کاڌا هئا، سا پڻ موچڙن جي ڏک ۾ سڏڪي روئي پيئي هُيس، اُن کان پوءِ بہ جڏهن اهو تصور ڪندي آهيان تہ لڳ ڪاندارجي ويندا اٿم تہ شال رب پاڪ منهنجي پورل کي سدائين حفظ و امان ۾ رکي.

بابا پوءِ مشتاق جي ٿوري وڏي ٿيڻ تي آمريڪا مان پاڪستان ايندڙ ريسلر زيبسڪو جنهن جو مقابلو لوڪل پهلوانن جيڪي ريسلنگ کان بلڪل ناواقف هئا ڪرايو هو ۽ هن کي هارايو ويو پر هي ريسلر پنهنجي ملڪ ۾ نالي سبب هتي ڏاڍو مشهور ٿيو. تنهن کان متاثر ٿي اِهو نالو ڪٽي مشتاق مٿان رکيائين انهيءَ جا اخبارن ۾ آيل فوٽو ڏيکاريائينس سو منهنجو سنهڙو سيپڪڙو پر چُست چالاڪ هي ڀاءُ، سچو ڏينهن پيو مُڪا ۽ ٺونشا ڏيکاريندو هو. اسين کيس اهي حرڪتون ڪندي ڏاڍا خوش ٿيندا هُئاسين تہ ڏسو ڏسو زيبسڪو ڇا ٿيو پيو ڪري...!؟

اسان جي ننڍپڻ ۾ موڪلن ۾ مٿن مائٽڻ وٽ اچڻ وڃڻ رهندو هو منهنجي مامي مرحوم امان الله قريشي جي نوڪري جڏهن جهڏي ۾ هئي تہ اُتي بہ اسين گهڻا ويندا هُئاسين. ريل جڏهن شهر ۾ داخل ٿيندي هئي تہ کابي هٿ وارو پاسو جهڏو گودام چوارائيندو هو جتي ڪٽڪ جا گودام، ايريگيشن ڪالوني ۽ انهيءَ ۾ ايريگيشن ملازمن جا بنگلا ۽ گهر هئا. منهنجي مامي جو گهر بہ انگريزن جي دؤر جو ٺهرايل هڪ، سنو بنگلو هو جيڪو چئني پاسي گهاٽن وڻن سان گهيريل هو. ورانڊو وڏو ۽ جافري نما هو چئني پاسي ساوَڪ هئي ريلوي لائين جو پريون پاسو جهڏو شهر چوارائيندو هو. هن ايريگيشن بنگلن جي پرسان گدامڙي جا وڻ ڏاڍا سُنا تراش خراش وارا هئا. هڪ انسپيڪشن بنگلو پڻ هتي هو جِتي هڪ ملازم جنهن کي ٿلهو شيخ چوندا هئا، سو هر وقت چند فوڪ ۽ صفائي ڪندو نظر ايندو هو. اسين وري جيڪي اُتي ورانڊي ۾ رکيل هڪ عدد ڪاري رنگ جي ٽيليفون استعمال ڪرڻ مطلب ڪنهن نہ ڪنهن ماڻهون سان ’هيلو‘ ڪري ڳالهائڻ تي ڏاڍي خوشي محسوس ڪندا هُئاسين. انهيءَ وقت ٽيلي فون ايترو عام جام نہ هو اها بہ اسان جهڙن لاءِ تفريح جو سامان لڳندو هو ۽ اِهو ”هيلو هيلو“ چوَڻ ڏاڍو سنو لڳندو هو ۽ سمجهندا هُئاسين تہ هيلو هيلو ڪو ماڻهون اندر موجود آهي ۽ هاڻي

جڏهن وڏا ٿياسين تہ خبر پئي تہ ٽيلي فون جي ايجاد ڪندڙ گراهم بيل پهريون اکر ’هيلو‘ چيو هو سو سندس محبوبہ مارگريٽ هيلو جو نالو هو تڏهن تہ اڄ ڪلهہ جا نيڪ ۽ سدورا مسلمان فون کڻڻ تي هيلو بجاءِ “اسلام عليڪم” چوندا آهن. ها بلڪل سُٺي سوچ آهي سلامتي موڪلڻ سُٺي ڳالهہ آهي، هروڀرو پرائي مائي جو نالو يا ذات جو کهڙو ڪم!

جهڏي ۾ تن ڏينهن بجلي ڪانہ هئي گهرن ۾ لالٽين ٻاري ويندي هئي ۽ وري سرڪاري گهرن ۾ گئس جا گولا (پيٽرو ميڪس) ٻاريا ويندا هئا انهن جي روشني گهرن کي روشن ڪري ڇڏيندي هُئي ماما جو پٽ عبدالغني انهن ڏينهن ننڍو هو سو ڇا ڪندو هو جو گهر جي استعمال جون ننڍيون شيون وارن جي ڦٽي، ڪريم ۽ پائوڊر جون دٻيون، هوا ڪرڻ جون وڃڻيون وغيره کڻي وڃي ٻاهر وهندڙ واٽر ڪورس ۾ اڇلائي ايندو هو ڪائنس ڪان ننڍو ڀاءُ نعيم الله (پپو) وري سند باد سيلاني جي ڪردار “شيخ البصر” وانگر جنهن جي ڪڇ ۾ چڙهندو هو وري لهڻ جو نالو نہ وٺندو هو جهڏي ڪان علاوه مامي جي نوڪرين وارن شهر ۾ ’فضل ڀنڀرو‘، کپرو، ڪڏڙو اسان گهمڻ ويندا هُئاسين ۽ اتي وڏن ڪشادن اڱڻن ۾ سمهڻ جو تہ مزو ئي الڳ هو هي اڄ ڪلهہ وانگر دروازا دريون گرلون وغيره بند ڪري سُمهڻ وارو گُهٽ ٻوسٽ“ وارو ماحول نہ هو هاڻي تہ عدم تحفظ جي احساس ماڻهن جون ننڊون حرام ڪري ڇڏيون آهن اسين پنهنجي ماسيءَ جي گهر جيمس آباد پڻ گهمڻ ويندا هئاسين هتي بہ ميرپورخاص مان ٽرين وسيلي ويندا هُئاسين انهيءَ وقت ميرپورخاص کان جيمس آباد ويندي فقط بہ اسٽيشنون جمڙائو ۽ جهلوري (چوراسي) ايندي هئي هن روٽ تي انهيءَ وقت تي اَپ ۽ تي ڊائون ريل گاڏيون هلنديون هيون جيڪي پسينجر ٽرينون هونديون هيون هي هڪ وڏي آمدني واري اسٽيشن هوندي هئي هن علائقي ۾ واحد ڦٽي جو ڪارخانو هو تنهن ڪري ڪپهہ ۽ ٻيون جنسون مال گاڏين ذريعي موڪليون وينديون هيون هڪ ريلوي لائين حُڪم الدين ڪاٽن فيڪٽري اندر بہ ويندي هئي ماسيءَ جو گهر ريلوي اسٽيشن جي سامهون واري روڊ تي هو هتي جي ٽائون ڪميٽي ڏاڍي سرگرم هوندي هُئي

شهر صفائي ستڙائي، پاڻي جي فراهمي ۾ خود ڪفيل هو ۽ ماڻهون بہ پاڻ ۾ ميٺ محبت وارا هئا هن شهر کي 1981ع ۾ ڪوٽ غلام محمد نالو ڏنو ويو. انهيءَ کان علاوه ننڍي هوندي بابا جي سئوٽ قاضي نظر محمد وٽ ڪوڪروپار ويندا هُئاسين جيڪو سفر پڻ ريل رستي ٿيندو هو ريل صبح جو سوير ميرپورخاص مان روانہ ٿيندي هئي ڪيترن جاين تي اسٽاپ ڪندي هڪ ڏيڍ بجي ڪوڪرو پار پهچندي هئي لهڻ شرط اسان لاءِ هلڻ ڏکيو ٿيندو هو انهيءَ ڪري تہ اسان کي وارِيءَ تي هلڻ مشڪل لڳندو هو ۽ بوٽ هيٺ زمين ۾ هلي ويندا هُئا مائٽ ريڙهي ريڙهي گهر تائين پهچائيندا هُئا يا وري چاچا نظر محمد جنهن جو اُتي ڪاروبار هو (دڪان هُئا) سي نوڪر جهلي اچي گهر تائين پهچائيندا هُئا چاچا جي ننڍي ڌي جي شادي ۾ بہ هڪ ڀيرو ويا هئاسين پر انهيءَ ڀيري ڪستوري جيڪا گهرو ملازم هئي ۽ ماما جي فيملي ۾ سجاول نالي نوڪر گڏ هو تڏهن مان ڪجهہ سمجهہ ڀري هُيس ۽ چاچا جي ننڍي پٽ اختر مونکي پاڪستان ۽ هندوستان جو بارڊر بہ ڀري کان ڏيکاريو هو جتي بنهي پاسي فوجي بيٺل هئا ۽ خاردار تارون لڳل هيون جيڪو منهنجي ذهن ۾ بارڊر لاءِ تصور هو سو اُتي نہ هو بهرحال اسان انهيءَ شادي ۾ ڏاڍو لطف اندور ٿيا هُئاسين ۽ سڄي رات گئس گولن جي روشني ۾ مقامي فنڪارن راڳ ٿي ڳايو تان جو صبح ٿي ويو.

“ڪستوري پڻ هن ريگستان ۾ اهڙو ڪاج ڏسي ڀهريان تہ حيران ٿي وئي هئي پر پوءِ تاڙيون وڄائي وڏا وڏا ٺهڪ ڏئي خوشي جو اظهار ڪيو هُئائين”

ننڍي هوندي بابا اسانکي شام جي وقت اڪثر گهمائڻ ڦرائڻ لاءِ ميرپورخاص شهر ۾ وٺي ويندو هو اسان جي فرمائش ريلوي اسٽيشن گهمڻ جي هوندي هئي اُتي هڪ ڪيفي (هوٽل) بہ هوندي هئي جتي ‘پٽاٽي چاپ’ ڏش اسان کي وٽندي هئي ڪجهہ گول ٽيبلون ڪرسين سميت رکيل هونديون هيون باقي گهٽي رش ڪانہ هوندي هئي ڪي ٿورا ماڻهون هن سانت ڀريل ماحول ۾ موجود هوندا هُئا ميرپورخاص جا ريلوي پليٽ فارم تمام ڪشادا ۽ وڏا هوندا هُئا برانچ لائين جي لحاظ کان پاڪستان جو سڀ کان وڏو ۽ وڏي لائين جي لحاظ کان

ساهيوال کان پوءِ ٻيو نمبر وڏو پليٽ فارم هو.

(30 فوٽ ڪشادو ۽ 2275 فوٽ ڊگهو) هي پليٽ فارم ۽ ريلوي اسٽيشن سنڌ جي واپار توڙي ريلوي نظام جي مُکُ جنگشن هئي جيڪا هاڻي خاص نہ رهي آهي هاڻي تہ ڪڏهن ڪڏهن ڪاريل جي ڪوڪ ٻڌڻ ۾ ايندي آهي هفتي ۾ هڪ ڀيرو ٿر ايڪسپريس ڪراچي کان رش جي ٻڪر ٻوسات ۾ جمع ۽ ڇنڇر جي وچ واري رات جو هندوستان وڃڻ لاءِ ڪُوڪُون ڪندي لنگهندي پنهنجي وجود جو احساس ڏياريندي آهي.

مونکي بابا نئيڊي هوندي اسٽيشن روڊ تي موجود “مامون جي” هوٽل جنهن کي ڀائي فرقي وارن کوليو هو اُتي وٺي ويندو هو جنهن ۾ ننڍيون گول ٽيبلون ۽ انهن جي چوڌاري ڪرسيون رکيل هونديون هيون صفائي سڙائي بهترين هوندي هئي اُتي شاهہ ايران ۽ سندس اڳوڻي راڻي ثريا اسفند ياري جو هڪ وڏو فوٽو لڳل هوندو هو مان بابا کي چوندي هيس تہ بابا انهن فوٽو جي پر واري ٽيبل تي ويهنداسين انهيءَ وقت ننڍڙو تاج پاتل اهيا راڻي مونکي ڏاڍي وڻندي هئي اِهو فوٽو اڄ ڪلهہ بہ نيٽ تي ايندڙ سندس تصويرن ۾ موجود آهي هن راڻي کي پوءِ شاهہ ايران تخت جو وارث پيدا نہ ڪرڻ جي پاداش ۾ طلاق ڏئي ڇڏي هئي چون ٿا تہ کيس هن عورت سان سچي محبت هئي.

”جيڪڏهن محبت سچي هئي تہ پاڻ بہ ايڊورڊ انون تي ڏيکاري ها ۽ تخت تاج ڇڏي وڃي ها“ سندس انهي فوٽو کي پنهنجي تصور ۾ آڻي راڻي ثريا لاءِ اردو جو هي شعر لکڻو ٿو پوي:

راج سنگھاسن ہے میرا، یا سولی پر چڑھی ہوئی ہوں،
آدھی ریت سے باہر ھوں، آدھی ریت میں گڑی ہوئی ہوں.

ڪراچي ۾ اوسيئر جي ڪورس دوران اُتي پڻ بابا پنهنجي گهمڻ ڦرڻ جي ونڊر جاري رکي هئي اُهي قصہ هو رات جو سمهڻ مهل ٻڌائيندو هو اسان جيڪي سمجهندار هُئاسين سي بابا جون ڳالهيون غور سان ٻڌندا هُئاسين بابا ڪنهن زماني فلمون ڏسڻ جو بہ شوقين هو هن تہ گونگيون فلمون بہ ڏٺيون هيون پر جڏهن نئيڊي ڪنڊ جي پهرين ٽاڪي فلم “عالم آرا” ڪراچي جي

سينيمائن ۾ رليز ٿي ته پاڻ ڪيترا ڀيرا اُها آخري شو ۾ ڏنائين جيڪو شو سومهڻي جي نماز کان پوءِ ٿيندو هو هُو ان فلم جي هيروئين جو نالو زبيده ٻڌائيندو يعني بابا پنهنجون سارو ڻيون اسان سان شيئر ڪندو هو.

محبت پائي من ۾ رنڊا روڙيا جن،

تن جو صرافن اڻ توريو اگهايو.

مان ۽ انور ته ڪجهه سمجهدار هُئاسين ممتاز جنهن جي خارجه پاليسي سٺي هئي سا نه سمجهڻ باوجود به خاموش رهندي هئي يعني "چئيوان" هئي باقي مشتاق جيڪو گهڻي حد تائين شرارتي هو ۽ ذهين پڻ هو سو چوندو هو:

"بابا اڄ آڪاٽي سُٺي ٻڌائي آهي"

اتي ويٺل ممتاز کي چونڊٽيون پائڻ، هٿن پيرن جي مدد سان پاڻ ڏانهن متوجه ڪرڻ اِهي سندس مشعلا هُئا امان چوندي هُيس اڇي منهنجي پير ۾ سمهي رهه! پر جواب ڏيندو هو.

"بابا کي پيرن ۾ سور آهي انهيءَ کي زورَ ٿو ڏيان ته ٿَڪُ لهي وڃينس"

بابا جي ڪراچي جي دوستن ۾ ڪيترائي هندو، پارسي ۽ عيسائي هُئا بابا ٻين مذهبن جي ڏرمي ڪتابن جو مطالعو ڪيو هو ڪراچي جي رهائش جو هڪ قصو اڪثر ٻڌائيندو هو ته ڪيس عيسائين جي عبادت گاهن ڏسڻ جو شوق هوندو هو هُوُ آچر ڏينهن موڪل هُئڻ سبب پنهنجي رهائش گاهه ويجهو گِرجا ۾ "سنڌي سروسز" ڏسڻ ويندو هو اُتي هڪ عيسائي عورت مِسِ 'ڪَجَنِ' به پابندي سان ايندي هئي تنهن هڪ ڏينهن واپسي تي بابا کان نالو وغيره پڇيو هو، ڪراچي ۾ رهڻ جو مقصد پڇيو هو سڀ معلومات وٺي هڪ ڏينهن بابا کي چيائين.

"مان تنهنجي شخصيت، روشن خيالي ۽ اسانجي مذهب سان محبت رکڻ ڪري گهڻو متاثر ٿي آهيان. ڇا تون اسلام ڇڏي عيسائي ٿهي مون سان شادي ڪندين!!!؟"

بابا اِهو ٻُڌي حيرت ۾ پئجي ويو ته: "هن عورت مِسِ ڪَجَنِ ڪجهه ملاقاتن ۾ ايترا پروگرام ناهي ورتا آهن"

سو هڪ آچر تي مِسِ ڪَجَنِ جڏهن هن کي چرچ ۾ ملي ته بابا کيس جواب ڏنو:

“اَلحَمدُالله مان مسلمان آهيان ۽ هڪ ديندار گهراڻي ۾ پيدا ٿيو آهيان مان ڪيئن عيسائي ٿيندس، اُهو بہ توسان شادي ڪرڻ لاءِ. مان پنهنجي خاندان مان ڳوٺ مان شادي ڪندسُ اجان تہ وقت پيو آهي”

بابا ٻڌايو تہ پوءِ بہ ڪڏهن ڪڏهن ملندي هئي پر اهڙي قسم جي ڪابہ ڳالهہ ڪانہ ڪيائين بابا پوءِ واپس ٿرپارڪر آيو ۽ اچي نوڪري جوائن ڪيائين.

بابا ڪراچي جي ساهتي ڪلب جو بہ اڪثر ذڪر ڪندو هو بابا جو اباڻو ضلعو نواب شاهہ انهيءَ وقت ساهتي پرڳڻو چوارائيندو هو انهيءَ وقت ڪراچي ۾ ڪجهہ ننڍا ڪلب هئا جتي رهائش ۽ کاڌي جو انتظام هوندو هو ساهتي ڪلب ۾ ساهتي (نواب شاهہ) ضلعي جا ڪامورا رهندا هئا ڪجهہ بابا جهڙا ڪراچي ۾ رهندڙ شاگرد ڪڏهن ڏينهن جو ۽ ڪڏهن رات جو ماني کائيندا هُئا وري ٻڌائيندو هو تہ ٻي جنگ عظيم لڳڻ وقت هتي کاڌو ٿيڻ قيمت تي ملڻ لڳو هو چانهن جو هڪ ڪوپ ٽِڪي مان وڌي ٽي پئسا ٿي ويو هو بابا سهڻين جاين ڏسڻ جو بہ شوقين هو اڪثر موهو ٽا پيلس جو ذڪر ڪندو هو تہ مارواڙ هندوستان جي مشهور صنعت ڪار شِو رتن چند رتن اِهو موهو ٽا پيلس مشهور ڪاريگر آغا مير حسين کان جوڌپور جي گلابي پٿر ۽ ڪراچي جي گِذري واري علائقي جي گهري ڦڪي رنگ جي پٿر مان اِهو جڳ مشهور موهٽا محل ٺهرايو هو جيڪو هاڻي سرڪاري ملڪيت ۾ آهي جنهن ۾ سماجي ثقافتي ۽ لوڪ موسيقي جا پروگرام ٿيندا آهن.

سنڌ جي شهرن کان علاوه بابا هندوستان جي ڏورانهن علائقن ڏانهن بہ گهمڻ ويو هو جتي دهلي آگرو، جمنا ندي، فتح پور سيڪري جو ذڪر اڪثر ڪندو هو پاڻ ٻڌائيندو هو تہ انهيءَ گڏيل هندوستان مان ڪجهہ ماڻهون اچي ڪراچي آيا هُئا انهن سان منهنجي دوستي ٿئي وئي هئي انهن جي هندوستاني مائٽن وٽ وڃي ٽڪيو هُئس انهن مونکي ڏاڍي عزت ڏني انهن مان ڪنهن هڪ اڌ جو نالو مونکي ياد آهي جنهن جو ذڪر بابا گهڻو ڪندو فتح پور سيڪري ۾ دائود مرزا، دهلي ۾ بختيار شاهہ جو گهراڻو ۽ وري آگري ۾ ثقلين جعفري وارا هُن سان گهڻا گهرا هُئا شروع جواني ۾ بابا ڏانهن خط وغيره موڪليندا هُئا پوءِ پاڪستان ٺهڻ بعد اِهو سلسلو آهستي آهستي گهٽ ٿي

آخرڪار بند ٿي ويو.

اجمير شريف جي ديگ جو ذڪر اڪثر ڪندو هو تہ حليم جي اهيا ديگ تمام وڏي هوندي هئي جنهن ۾ ڏاڪڻين وسلي هيٺ لهندا هُئا ۽ وڏين بالٽين ۽ ڏولن ۾ ڪاڏو ڪڍي ٻاهر نڪندا هُئا سپ زائرين جيڪو اناج ڪين پسند هو سو انهي ديگ ۾ وجهرائيندا هُئا ثقافتي ۽ تاريخي ورثا پلي ڪٺي ڪهڙي بہ قوم جا هجن ڪهڙي ملڪ جا هجن سڄي دنيا جا گڏيل اثاثہ سمجها ويندا آهن تاج محل جيڪو بادشاهہ شاهجهان جو ٺهرايل آهي تنهن کي پڻ دنيا انهيءَ نظر سان ڏسي ٿي.

فرانزڪافڪا جو قول آهي:

هر اُهو ماڻهون جيڪو سونهن کي ڏسڻ جي صلاحيت رکي ٿو سو ڪڏهن پوڙهو نٿو ٿئي.

تڏهن تہ انگريز شاعر چيو آهي: ”سونهن سچ آهي، سچ سونهن آهي“.

هڪ سونهن واري شي دائمي خوشي جو باعث آهي سو بابا کي بہ تاج محل ڏاڍو وڻيو هو آگري جي بازار مان سنگ مرمر جي هڪ ننڍي دٻلي نما پيتي جنهن کي اڄ ڪلهہ جي زبان ۾ جيولري باڪس چئي سگهجي ٿو وٺي آيو هو جنهن جي مٿان پڻ تاج محل جو فوٽو اُڪريل هو.

اسان جي گهر ۾ انهيءَ وقت انهيءَ زماني مطابق وندر جو سامان موجود هو ريڊيو جيڪو بيٽري تي هلندو هو پوءِ لائٽ تي ٿي ويو لوهہ جي لَمبُوتري پيتيءَ ۾ ڪمپني طرفان مليل هو جيڪو بابا پيتي مان ڪڍرائي ڪاٺ جي اسٽينڊ تي رکايو هواِهو بہ بابا جي جواني جو هو ۽ اسان انهيءَ کي هلائي هلائي خراب ڪري ڇڏيو هو هلندي هلندي بيهي رهندو هو بلڪل ’ميوٽ‘ ٿي ويندو هو انهيءَ کي هٿن سان ٺونگا هڻي اسٽارٽ ڪندا هُئاسين وري خاموش ٿي ويندو هو ڪا ’اينڊريا‘ ڪمپني هئي تنهن جو ”ميڊ اِن انگلينڊ“ هو امان جي، گهر ۾ ڪپڙا سبڻ واري مشين بہ جيڪا ”سنگر“ ڪمپني جي هئي سا بہ انگلينڊ جي آهي ۽ اڃان تائين منهنجي گهر ۾ محفوظ آهي جنهن جو مٿيون ڍَڪُ ڪاٺ جو هو بعد ۾ اڌوهي کائي وئي هئي پوءِ مون اڄ ڪلهہ جي دور وارو لوهہ جي چادر وارو ڍَڪُ لڳايو ٿي مانس ريڊيو شڪل شبيهہ جو سُهڻو هو بعد ۾ ٽرانسسٽر ريڊيو آيا هڪ گراما فون (فونو) بابا جي ڦوهہ جواني جو موجود هو

جيڪو چاٻيءَ سان اسٽارٽ ٿيندو هو مٿيون حصو کولبو هو تہ اندر هڪ ڳاڙهي رنگ جي ٽڪري تي فونيءَ جي اصل شڪل پرسان هڪ ڪتو ويٺل نظر ايندو هو مٿان وري "هز ماسٽرَسِ وائيس" لکيل نظر ايندو هو چوڻ ٿا تہ اهيا هڪ ريڪارڊنگ ڪمپني هئي جنهن اوائلي دور جا ريڪارڊ پريا هُئا اسان وٽ "سورت ياسين" سڳوري ۽ سُورت رحمان" جا ريڪارڊ موجود هُئا انهيءَ کان علاوه ٻيا ريڪارڊ "جيوڻي ٻائي"، سونا خان بلوچ ڀڳت ڪنور رام ماسٽر چندر جا موجود هُئا" جيڪي سنڌي ۾ هُئا هي ريڪارڊ پٿر جا هُئا ڪي گسي ويا هُئا هلندي هلندي چيچاٽ ڪري بيهي رهندا هُئا يا وري وڄڻ شروع ٿيندا هُئا ميران ٻائي جو هڪ ڀڄن

"ميں تو پریم دیوانی میرا درد نا جانے کوئی"

بہ موجود هو آواز تہ الائي ڪهڙي ڳائڻي جو هو پر پوءِ اِهو لتا پڻ ڳايو هو هڪ پراڻي سنڌي ريڪارڊ ۾ گانو هو.

"مشتاق ڪي مارڻ ويٺين"

منهنو ياءُ انور ننڍي مشتاق کي چيڙائڻ لاءِ اِهو ريڪارڊ وڄائيندو هو جيڪو چيچاٽ ڪري بند ٿي ويندو هو مشتاق انهيءَ وقت ننڍو هو مطلب ڪونہ سمجهي سگهندو هو چوندو هو تہ.

"بابا الائي ڇو منهنجو نالو ريڪارڊ ۾ وجهرايو آهي!!!؟"

باقي ڪي ريڪارڊ جيڪي تمام پراڻا هُئا پر بلڪل صحيح سلامت هُئا مير علي نواز ناز جي شاعري جا ريڪارڊ پڻ هُئا.

"تنهنجي رمز سُهڻا مان ڇا سمجهان آسان بہ آ دشوار بہ آ!!!"

امان جيڪا ورهين کان اِهو فونو ڏسندي ۽ ٻڌندي آئي هئي سا چوندي هئي: "انهيءَ جي سوئي بدلايو تہ سٺو آواز ڏيندو!!!"

اسان سوئي بدلائي انهيءَ کي توانائي ڏيندا هُئاسِين بابا وٽ ڪنهن زماني ۾ گراما فون ڪمپني طرفان ريڪارڊ ڪيل سڀ کان پهرين گائڻي گوهر جان جو ريڪارڊ موجود هو جيڪو گوهر جان بادشاهہ جارج (پنجون) جي اڳيان سندس تاج پوشي جي موقعي تي هڪ ٻئي ڳائڻي جانڪي ٻائي سان دوگانو ڳايو هو جنهن جا ٻول هُئا.

"يہ جلسہ تاج پوشی مبارک ہو، مبارک ہو"

جنهن کي ٻڌي بادشاهہ ڏاڍو خوش ٿيو هو ۽ هن کي سو گنيو انعام ۾ ڏنيون هُئائين هي ريڪارڊ پٿر جو ٺهيل هو انهيءَ ڪري ٻن حصن ۾ ٽٽل هو بابا ٻڌائيندو هو تہ جيمس آباد ۾ نوڪري دوران جهلوري (چوراسي) جا ڪي زميندار وٺائنس ڪٽي ويا هُئا ۽ ٽٽل شڪل ۾ واپس آيو هو اسان جڏهن ٿورا وڏا ٿياسين تہ پلاسٽڪ جا ننڍڙا ريڪارڊ آيا ۽ اسان وٽ "شهرو فيروز" فلم جا سڀ ريڪارڊ موجود هُئا جلدي ئي وي اچي وئي تہ ريڊيو ۽ فوني جو شوق گهٽجي ويو پر مونکي هاڻي افسوس ٿو ٿئي تہ بابا جي جواني جا اِهي شوق جيڪي ريڊيو، فونو گراماان فون رڪارڊ جي شڪل ۾ ۾ هُئا اسان انهن کي حفاظت ۾ رکي نہ سگهياسين ڪو ڪيڏانهن ويو ڪو ڀاڙي وارن وٽ پهتو ڪو گهر ۾ اجايو اضافي گند ڪچرو سمجهي اڇلايو ويو هاڻ افسوس انهن مان ڪابہ شيءِ موجود نہ آهي.

ماڻهن جي گهرن ۾ تفريح جو سبب پوءِ ٽيلي ويزن ٿي آئي جنهن ۾ اردو سان گڏ سنڌي ڊراما بہ اعليٰ درجي جا پيش ڪيا ويندا هُئا مون سڀ کان پهرين بليڪ اينڊ وائيٽ ٽي وي تي 1970 ڌاري پنهنجي مامي جي گهر ۾ مرزا قليچ بيگ جي ناول "زينت" کي ڊرامي جي شڪل ۾ ڏٺو هو جنهن کي شمشير الحيدري ڊرامي جو روپ ڏنو پوءِ تہ ڪيترائي ڊراما اچڻ شروع ٿيا تڏهن پي ٽي وي تي سنڌي ڊرامي جو وقت فقط پندرهن منٽ شام جي ڇهين بجي هو پوءِ اُهو 25 منٽ کان وڌي 50 منٽ تي پهتو پي ٽي وي تان ناٽڪ رنگ ڊرامي جو سڄو هفتو انتظار ڪندا هُئاسين پوءِ آچر جي شام جو گهر وارن سان گڏ ويهي ناٽڪ رنگ جون سِڪُون لاهيندا هُئاسين وقت جا سٺا ليکڪ ۽ افسانہ نگار اُهي ڊراما لکندا هُئا عبدالقادر جوڻيجو جو سنڌي ڊرامو "راڻي جي ڪهاڻي" اردو ۾ "ديوارين" جي نالي سان ٽيلي ڪاسٽ ٿيو هو پي ٽي وي تان علي بابا جو لکيل سولو پلي "دنگي منجهہ درياهہ" ڏاڍو شوق سان ڏسندا هُئاسين جنهن ۾ زرينہ بلوچ ۽ نورمحمد لاشاري جي ٻولي ۽ گفتگو ڏاڍي وڻندي هئي انهيءَ وقت غزالہ رفيق هڪ سني ۽ من موهڻي فن ڪاره هئي سندس هڪ اردو ڊرامو "پَتِ جَهڑِ ڪي بعد" اجان تائين ياد اٿم هيءَ فن ڪار شروع ۾ ٻِي اَي غزالا جي نالي سان گلوڪاره هئي جيڪا بعد ۾ غزالا رفيق ٿي ڊرامن ۾ آئي شايد

1976ع جي هڪ شام هئي جڏهن جيئن شام جو سنڌي ڊرامي ۽ پروگرام لاءِ ٽي وي اسٽارٽ ڪئي وئي تہ يڪدم اسڪرين تي شاھہ جو هي بيت ڪلام جي صورت ۾ الاپجي پيو.

"اڇي لالڻ لَتِ مِيان مُئي جو لُوڙھہ لَڪُنِ ۾"

پوءِ پنيان خبر آئي تہ غزالہ رفيق گذاري وئي آهي ڏاڍو افسوس ٿيو ڪجھہ دير تائين سندس ڪم ڪيل ڊرامن جون جهلڪيون آيون ۽ پوءِ سنڌي پروگرام ختم ٿي ويو ۽ اسين هڪ تشنگي واري ڪيفيت ۾ رهجي وياسين انهيءَ کان علاوه اردو ناول شمع تي ٺهيل ڊرامو اردو ۾ ايندو هو سو بہ ڏاڍي شوق سان ڏسندا هُئاسين جنهن جا ڪجھہ ڪردار "حليمہ بيگم" ۽ "نانا ڪي جان قمرو" اڄان بہ اکين اڳيان ڦرن پيا انهيءَ کان سواءِ ڊرامو "انڪل عرفي" جنهن جو آخري سين اسانکي ورهين تائين ياد رهيو ڇا تہ اداڪاري هئي؟ ڇا تہ ڊائلاگ هُئا؟ ڪجھہ بہ وسرڻ جوڳو نہ آهي لاهور ٽي وي سينٽر جو ڊرامو وارث پڻ هڪ شاهڪار ڊرامو هو جنهن ۾ سرمائيداري ۽ زمينداري نظام جي ڀرپور عڪاسي ٿيل هئي اطهر شاھہ خان جو ڪردار مسٽر جيدي پڻ هڪ بهترين مزاحيہ پروگرام هو جمشيد انصاري جو تڪيہ ڪلام "ڇقو هي ميري پاس" ڏاڍو وڻندو هو نيلام گهر جيڪو طارق عزيز پيش ڪندو ۽ وڏا وڏا انعام ڏيندو سو دنيا جهان جي معلومات سان ڀريل هوندو هو ڪمپئر ۽ براڊ ڪاسٽر عبيدالله بيگ جو معلوماتي پروگرام "ڪسوٽي" بہ هڪ معلوماتي پروگرام هوندو هو پڙهيل طبقو انهيءَ کي گهڻو پسند ڪندو هو مان پاڻ انهيءَ کي ڏسڻ لاءِ شد مد سان انتظار ڪندي هُيس ٽيلي ٿيٽر ۾ هڪ ڊرامو "انار ڪلي" نشر ٿيو هو جنهن ۾ زيبا بختيار شروعاتي ڪم ڪيو هو هن جي من موهڻي شڪل ماڻهن تي سڪوت طاري ڪري ڇڏيو ۽ هُو پنڊ پهڻ ٿي ڊرامو ڏسي رهيا هُئا صبح جو آفيسن، اسڪولن ۽ ڪاليج جي اسٽاف رومن ۾ انهيءَ ڊرامي جي واکاڻ هئي اِهي ڊراما دِل تي اثر ڪندڙ هُئا هاڻي ويجهي ماضي ۾ هڪ ڊرامو "تماشہ" جيڪو ثانيہ سعيد ۽ خيام سرحدي جو هو تنهن تہ مونکي روئاڙي ڇڏيو هو سڄي ڪهاڻي هڪ پولڙي جو تماشو ڏيکاريندڙ فقير، سندس زال ۽

پٽ جي ڇوڏاري ڦري گهمي اهڙو جذباتي ماحول پيدا ڪيو هو اِهو ڊرامو ڏسڻ کان پوءِ مان ڪافي دير تائين روئيندي رهي هُئيس منهنجي گهر واري سائين ڏنو صاحب چيو هو تہ: “اهڙا ڊراما ڇو ڏسندين آهين؟ جو پوءِ رُوئي پنهنجي طبيعت خراب ڪندين آهين”

اشفاق احمد صاحب جو “ايڪ محبت سو افساني” ۾ ڏنل ڊرامو “قرت العين” بہ لاجواب ڊرامو هو جنهن جي آخري سِين ۾ نوين تاجڪ نالي واري ۽ خوبصورت اکين واري هِن ڇوڪري جي سُهڻين اکين مان نِڪرندڙ ڳوڙهن ڏسندڙن تي وجد طاري ڪري ڇڏيو هو.

تنهنجي اکڙين ۾ مون ڏٺي آهي
شاهہ جي بيتن جهڙي گهرائي.
(پروفيسر محمد علي پٺاڻ)

منهنجي امان سچ ڳالهائڻ وري منهن تي سچ چوڻ واري عورت هئي ٻين وانگر چالاڪيون ۽ حرفتون ڪونہ ڄاڻندي هئي امان منهنجي جي انهين خوبين مان ڪي قدر مون ۾ وراثت ۾ آيون آهن تنهنڪري اڪثر ماڻهون جيڪي زبان جي چاپلوسي ۽ چاشني تي هريل هوندا آهن سي مونکي ذرو برابر بہ سُنو نہ سمجهندا آهن مان تہ هاڻي بہ مهر خادم جو هيءُ شعر چوندس.

سچ چئون ٿا، ڪوٽ اندر بہ،
بند نہ ٿي آ، بات اسان جي،
سور بہ سهبا، سچ بہ چئبو،
تن ۾ اهيائي تات اسانجي.

سو مون ذڪر ٿي ڪيو امان جو جيڪا اباڻي ڳوٺ خانواهڻ جي ملان اسڪول مان چار درجا سنڌي پڙهيل هئي ۽ اتان ئي قران پاڪ جي ديني تعليم ورتي هُئائين بابا جي روشن خيالي هُن ۾ خود اعتمادي پيدا ڪري ڇڏي هئي هن کي ڪٽي اچڻ وجڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ جي ڪابہ پابندي ڪانہ هئي ڪاڏو رڌڻ پچائڻ جي ماهر هئي ٻيو تہ رب پاڪ هن جي هٿ ۾ شيريني گهڻي رکي هئي جيمس آباد ۾ رهائش دوران هندوستان مان لڏي آيل عورتن کي ڏسي پاڻ پنهنجي انداز جا ڪوفتہ ڪباب تيار ڪري وٺندي هئي سنڌي ڪاڌن ۾ سِيئل

ٻَلو ۽ پلي جو پلاءُ وغيره مذيدار ٺاهيندي هئي منهنجون ماساتيون اچان تائين امان جي ڪاڌي جي واکاڻ ڪنديون آهن امان پنهنجي مدرسي ۾ ذهين ۽ محنتي شاگردياڻي هئي امان ڪجھ وڌيڪ ڪتاب ۽ انگريزي ايلفا بيٽ بابا کان سِکي، اخبار پابندي سان پڙهندي هئي اردو اخبار ۾ بہ دلچسپي وٺندي هئي اخبار ۾ ايندڙ اهم واقعن جا فوٽو ڪٽنگ ڪري رکندي هئي 1962ع دوران آمريڪا ۾ صدر ڪينيڊي جي قتل کان پوءِ سندس خاندان سان گڏ فوٽو آخري رسمن جا فوٽو جيڪولين ڪيئنيڊي جو ٻارن سان گڏ وائٽ هائوس ڇڏڻ جو منظر هن وٽ فوٽن ۾ محفوظ هُئا انهيءَ کان علاوه اردن جي شهزادي، شهزادي حسن جنهن جي شادي پاڪستاني ڇوڪري ثروت سان ٿئي هُئي سڄي جنگ اخبارن فوٽن سان ڀرجي آئي هُئي امان بہ سڄي جا سڄي اخبار سنڀالي رکي ڇڏي هوئي انهيءَ کان علاوه رئيس امروهي جا ڪالم ابن انشا جا ڪالم اگر جنگ اخبار ملي ويندي هُيس تہ ضرور پڙهندي هئي سنڌي ۾ "اديون" رسالو جيڪو انهي وقت خديجہ دائود پوٽو ڪڍندي هئي سو پڻ دلچسپي سان پڙهندي هئي پوءِ جي دور ۾ صبح جو ناشتو تيار ڪري بابا ۽ اسانکي ڪارائي روانو ڪري "هلال پاڪستان" ۽ اردو اخبار "مساوات" سموري پڙهي پوءِ منجهند جي ماني تيار ڪندي هئي تنهن ڪري ڪڏهن انهيءَ ۾ دير بہ ٿي ويندي هُئس

1970ع ڌاري ذوالفقار علي ڀٽو کي ووٽ ڏيڻ لاءِ آتي هئي ۽ پوءِ پاڙي مان چاچي سليمان جي گهر واري ۽ حاجي بلاوَل جي گهر واري سان گڏ وڃي صبح ساڻ ووٽ ڏئي آئي هُئي ۽ "ڏاڍي فاتحانہ انداز ۾ گهر ۾ داخل ٿي هئي."

ميرپورخاص ۾ انهن ڏينهن ۾ سينيما جا مالڪ اگهاري ۽ اربع جي ڏينهن زنانہ ميٽني شو هلائيندا هُئا. جنهن جي سِيٽنگ "پھلے آؤ پھلے پاؤ" جي بُنياد تي ٿيندي هئي. جڏهن پڪچر هائوس جا هيٺ مٿي جا پورشن ڀرجي ويندا هُئا تہ پوءِ فلم اسٽارٽ ڪري ڇڏيندا هُئا. اهو بہ عورتن جو پاڻ ۾ رابطو رکڻ جو ذريعو هو هِتان جو ماحول تمام صاف سُٿرو ۽ فضيلت وارو هو هن سانت ڀرئي ماحول ۾ ڪنهن کي بہ پنهنجي نياڻين کي گڏ وٺي اچڻ ۾ عار محسوس ڪونہ ٿيندو هو بلڪہِ هي عورتون ڏينهن ڏِني جو تفريح پوري ڪري اچي گهر

پيڙيون ٿينديون هيون. اهڙا شو عورتن جي فلاحي ادارن اپوا ۽ خواتين ليگ طرفان بہ ڪرايا ويندا هُئا ۽ انهيءَ جي آمدني عورتن جي فلاح تي استعمال ٿيندي هُئي. عورتن لاءِ هڪ پارڪ سينٽ ٽريضا اسپتال ويجهو ٺهيل هو. جنهن ۾ پڻ ٻارن جي لاءِ جُهولا ۽ چوڏيل جڙيل هئا. جيڪو پڻ جمع جي شام جو عورتن لاءِ 3 کان 5 وڳي تائين کوليو ويندو هو. امان سان گڏ اسين پڻ هتي ايندا هُئاسين. اسان جي تہ جڻ عيد ٿي ويندي هئي. اُتي ساوَڪ، گُل، ٻوٽا ۽ پينگها ڏسي ۽ ٽِرڪيٽيون ڏِسي ۽ استعمال ڪري ڏاڍا خوش ٿيندا هُئاسين.

هاڻي ڪجھ ڏينهن اڳ اُتان لنگهڻ ٿيو تہ ڏٺم "باغ اجان بہ خوبصورت لڳو پيو هو مختلف جانوَرن ۽ ڊائنوسار جا رنگين اسڪلپچر (مجسمہ) ٺاهرائي هنڌ هنڌ فِٽ ڪيا ويا آهن. باقي باغ ڪڏهن کُلي ٿو ڪاٻہ خبر نہ آهي، ٻاهران اسٽيٽ لائيف جي بلڊنگ وٽان ڏِسجي تہ صاف نظر اچي ٿو.

منهنجي امان لامحدود واسطہ ۽ دوستين جو وڏو حلقو رکندڙ نہ هئي، پُراڻي وقت کان جيڪي سندس ساٿياڻيون هيون انهن سان نڀائيندي ايندي هئي، باقي گهڻي ڊيگھ ڪنهن سان ڪونہ ڪندي هئي، منهنجو ذاتي خيال بہ اهو آهي تہ: "انسان کي سج وانگر شفيق، درياھ وانگر سخي ۽ زمين وانگر نرم ٿيڻ گهرجي، پر ماڻهن سان گهڻو ڪلوز ٿيڻ جو نقصان اِهو آهي تہ اسين پاڻ يا اڳلو ماڻهو توَقعات گهڻي رکندا آهيون ۽ اُهي آسرا ۽ اُميدون پوريون نہ ٿيڻ تي دوستيون اوچتو ٽُٽي پوَنديون آهن" پوءِ انسان پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي فيض صاحب جو هي شعر بہ ٻُڌي سگهندو آهي.

آئی تو یوں کے جیسے ہمیشہ سے تھے مہرباں،
بھولے تو یوں کے گویا کبھی آشنا نہ تھے.

اڳئين زماني ۾ ريلوي اسٽيشنون پُڻ انساني آمدرفت کان علاوه اُنهن جي جذبات، احساسات ۽ مائٽن وَٽ جلد پهچڻ جو جذبو رکنديون هيون. ڪڏهن ڪڏهن اُنهن جا ويٽنگ روم ورهين کان وڇڙيلن جي مُلاقات جو سبب بڻجندا هُئا، جهڙي طرح آرٽ مووي "اجازت" سڄي جا سڄي هڪ ويٽنگ روم ۾ وينل ماضي ۾ پيار ڪندڙ هڪ جوڙي جي گُفتگو ۽ اندروني جذبات وري لاحاصل

جي لوچ تي فلمائي وئي هئي، بنا ناچ ۽ گانن واري اِها فلم سنجيده طبقي ۾ گهڻي پَسند ڪئي وئي هئي، مون کي پڻ اِها فِلم ڏاڍي وڻي هئي.

13 اپريل 1993ع ۾ ڊويزنل هيڊ ڪواٽر جو درجو ماڻيندڙ ميرپورخاص ويجهي ماضي جي هڪ اهم جنگشن رهي. هتي 8 آگسٽ 1892ع ۾ حيدرآباد کان جوڌپور وايا ميرپورخاص ريل هلائي وئي، ڪڏهن سوڙهي پٽڙي ڪڏهن چوڙي پٽڙي، اِهو چڪر هلندو رهيو پر 1967ع ۾ ميرپورخاص حيدرآباد پٽڙي کي براڊ گيج ۾ تبديل ڪيو ويو. جيڪو احسان اسان ميرپورخاص وارن تي ريلوي جي وفاقي وزير محمد خان جوڻيجو جو آهي، اسان ميرپورخاص وارن کي سوئي گئس جي فراهمي بہ جوڻيجو صاحب جي وزارت عظمہ جي دؤر ۾ ٿي. هيءُ صاحب مرحوم اگر وزيراعظم نہ ٿهي ها تہ ميرپورخاص واسي اجان تائين سوئي گئس کان محروم هجن ها. جڏهن ڪا نئين شئي ايجاد ٿيندي آهي يا وري ڪا نئين ريل هلندي آهي تہ انهيءَ کي ڏِسڻ جو تجسس وڏي ويندو آهي. اسان بہ بابا کي فرمائش ڪئي تہ اسانکي انهيءَ ريل ۾ حيدرآباد گهمائي اَچو ۽ پوءِ اسين هڪ آچر تي حيدرآباد ڏانهن روانا ٿياسين، اُتي ننڍين ننڍين اسٽيشن تي گاڏي بيهندي ٿي وئي، جڏهن نصرپور اسٽيشن آئي تہ بابا چيو هي ڏسو.

"توهانجي رخسانہ قاضي وارن جو ڏاڏاڻو ڳوٺ اٿو...!"

پوءِ جڏهن ڦُليلي وٽان ريل لنگهي ۽ حيدرآباد جا منگهہ جيڪي اُوچا ڳاٽ ڪيو پنهنجي حيدرآباد هُجڻ جو اعلان ڪري رهيا هُئا. سي تصوَر ۾ پسي اڄ بہ "هڪ پر مُسرت حُسناڪي ۽ ڦُليلي جي ڇولين جي معنيٰ خير آواز ۾ گُم ٿي وڃان ٿي تہ ڇا تہ هئي حيدرآباد ۽ هاڻي هتي ڇا آهي گندگي جا ڍير. ٽُٽل روڊ چوريون ۽ بدمعاشيون ٻئي ڪابہ سچائي نہ رهي آهي، الائي زمانو خراب ٿي ويو آهي يا ماڻهو!؟"

ڪراچي ۾ ننڍي هوندي جو سير اجان ياد اٿم جيڪو پڻ امن ۽ سلامتي وارو هو هاڻي تہ اهڙو ماحول ٿيو آهي جو دِل چوندي آهي تہ هِتان جلدي جلدي نِڪري وڃجي ۽ پنهنجي شهر ۽ گهر جو رُخ ڪجي.

1968ع جو زمانو هو جڏهن اسين پنهنجي عزيز سيف الدين قريشي کي جيڪو پنهنجي فيملي سميت حج تي وڃي رهيو هو تنهن کي الوداع چوڻ لاءِ ڪراچي ويا هُئاسين، انهيءَ وقت اسان جي وڏي چاچي بہ انهيءَ گروپ ۾ شامل هئي، سفينہ حجاج کي بلڪل ويجهو کان ڏٺوسين انهيءَ زماني ۾ وڏا وڏا ماڻهون بہ بحري جهازن ۾ سعودي عرب حج ڪرڻ لاءِ ويندا هُئا. هشام ماڻهن جا بندرگاهہ تي گڏ ٿيل هُئا. هنن حاجي سڳورن کي ٽن ڏينهن لاءِ حاجي ڪيمپ ۾ ترسايو ويندو هو. اسان بہ هنن حاجي سڳورن کي روانو ڪري امان ۽ بابا سان گڏ ڪياماڙي، بندر روڊ، گانڌي گارڊن سپ ڏِٺا هُئاسين، پر اِهو سئر ڪراچي جي مرحوم ٽرام ذريعي ڪيو هيوسين، انهيءَ زماني ۾ ڪراچي جي ٽراموي جي نظام جو مرڪز صدر جي ايڊولجي ڊنشا ڊسپينسري هئي، اُتان ٽرامن لاءِ مختلف رستا نِڪرندا هُئا. جيڪي پٽڙين جي شڪل ۾ هوندا هُئا. جيڪي گانڌي گارڊن، بولٽن مارڪيٽ، ڪينٽ ريلوي اسٽيشن تائين ويندا هُئا. هن ٽرام ۾ ڊرائيور لاءِ الڳ سيٽ ڪانہ هوندي هئي بلڪ هُو انهيءَ جي اڳين حصي ۾ بيهي هڪ هٿ سان گهنٽي وڄائيندو هو ۽ ٻئي هٿ سان پٽڙي تي ايندڙ کي هٽائڻ لاءِ هٿ سان اشارا ڪندو هو هن ٽرام کي ڪوبہ دروازو ڪونہ هوندو هو. ٻاهران ماڻهون اندر ويٺلن کي ڏِسي سگهندا هُئا. بابا ٻُڌائيندو هو تہ سندس شاگردي واري دؤر ۾ شاگردن لاءِ گُلابي رنگ جو پاس ڪارڊ جاري ٿيندو هو جيڪو ”شاگرد رعايتي ڪارڊ“ سڏبو هو. انگريزن طرفان سنڌ جي راڄ ڌاني ڪراچي کي ڏنل اِها سُٺي سواري بہ 1975ع ۾ بند ڪئي وئي. هاڻي اُهي ماڻهون ”جيڪي منجهہ جهان“ آهن، تِن جي ذهن ۾ اِها آرام ده ۽ سستي سواري اڄ بہ موجود آهي. باقي تہ هاڻي ڪراچي ۾ جنهن رستي تي ڪار ۾ چڙهي گُهمو ڦِرو اُتي روڊ جام لڳا پيا آهن ۽ هشام گاڏين جا گڏ ٿيا پيا آهن.

سچي حياتي اسان اهڙين شين جي تمنا ڪندا آهيون جيڪي مهانگيون هونديون آهن، پر سچائي اِها آهي تہ محبت، خوشي کِل ۽ سُٺا تعلقات اسانکي خوش ۽ مطمئن ڪندا آهن، اُهي سپ مُفت ۾ مِلندا آهن. اسان جڏهن چاڪي پاڙي مان واپس غريب آباد پُهتاسين ۽ مان ڇهين ڪلاس

جو امتحان ڏيڻ واري هُيس تہ انهن ڏينهن اسان جي گهٽي ۾ هڪ نئين فيملي جو اضافو ٿيو اهيا فيملي رخسانہ قاضي وارن جي هئي اڳ هنن جو گهر ڪري ڪواٽرز ۾ هو پوءِ هي اسان جي پاڙي ۾ اچي رهيون چار ڀينرن ۽ هڪ ماءُ تي مشتمل هي خاندان پوءِ اسان سان ويجهو ٿي ويو سندن والد ڪجهہ سال اڳ گذاري ويو هو وڏن ڀيڻ آپا زينب انهيءَ سال ميٽرڪ پاس ڪئي هئي ۽ رخسانہ هاءِ اسڪول ۾ منهنجي ڪلاس فيلو هئي ريحانہ (مرحومہ) پرائمري ۾ پڙهندي هئي ۽ ننڍي فرزانہ کي ٿورو عرصو پوءِ اپوا اسڪول ۾ داخل ڪيو ويو هو اپوا اسڪول انهيءَ وقت هڪ سنو پرائيوٽ اسڪول هو جنهن جي هيڊ مسٽريس مسز غني نالي ڪرسچن عورت هئي جيڪا مسٽر غني کي جيڪو اڳ مسلمان هو تنهن کي عيسائي بڻائي ساڻس شادي ڪئي هُئائين هن جوڙي وٽ بہ عدد سانڊيل بار ڇوڪرو ۽ ڇوڪري هوندا هُئا جن مان روٿ غني (ڇوڪري) پوءِ مختلف اسڪولن ۾ ٽيچر ٿي رهي ۽ پوءِ مڙس سميت ڪيئنڊا ملڪ شفٽ ٿي وئي هي عورت مسز غني هڪ بهترين انتظامي صلاحيتون رکندڙ عورت هئي ۽ هن ‘اپوا’ اسڪول کي سٺي ترقي ڏياري سينٽ مائيڪل اسڪول جي برابر آڻي بيهاريائين.

ماسي رخسانہ جي ماءُ جنهن جو اصل نالو عائشہ هو تنهن جو تعلق لاڙ سان هو سندس ٻولي سادي ۽ منڙي هئي ڪٿي پراڻي سنڌي رسالي ۾ مون پڙهيو هو سٽ ياد اٿم.

“امڙ جي لولي هنبوشي، لاڙ جي ٻولي هنبوشي!”

هيءَ ماسيءَ رخسانہ جي ماءُ منهنجي نظر ۾ هڪ مضبوط ڪِردار هئي، هِن کي ڏِسي مان چوندي هُيس تہ واقعي عورت کي الله پاڪ ڪيڏو نہ مضبوط اعصابن وارو تخليق ڪيو آهي. هُوءَ مرد جي سهاري کان سواءِ بہ ڪڏهن هيٺي نٿي ٿئي، گهر جون ذميواريون اولاد جي تعليم تربيت پنهنجي محدود وسيلن بلڪ نہ هُئڻ جهڙن وسيلن سان بہ ڪيو وڃي. هن پنهنجي ڇئني ڌيئرن کي اعليٰ تعليم ڏياري، هُوءَ مونکي ڪيترن موقعن تي هڪ برجستي مرد کان بہ وڌيڪ طاقتور محسوس ٿي. هن ڪڏهن هڪ ناتوان مظلوم ۽ مايوس عورت وارو روپ ڪنهن جي اڳيان ظاهر نہ ڪيو آپا زينب کي جلدي

“اپوا” پرائيويٽ ۾ نوڪري ملي وئي ۽ ايئن هنن لاءِ زندگي جو ڪارو ونهوار هلائڻ ڪجهہ سولو ٿي ويو. رُخسانہ مون سان گڏ گرلس هاءِ اسڪول ۾ پڙهندي هُئي، نڪا ٽيوشن نڪا وري ڪا ٻي مدد. هميشہ پنهنجي مدد پاڻ سان سُٺن مارڪُن سان پاس ٿيندي آئي، ۽ پوءِ هن بہ گهر جون معاشي ذميواريون سنڀاليون، هيءَ خوش لِباس ۽ نفاست پسند هُئي، صفائي سُٿرائي سندس شخصيت جو حصو هيون چوندا آهن.

“نفاست ۽ سمارٽ نيس اڳي ئي روح ۾ رچيل هُجي تہ پوءِ شخصيت مان بہ انهيءَ جا رنگ پيا جهلڪندا آهن”

آپا زينب پرائيوٽ ابن رشد (شام جي شفٽ) واري ۾ پڙهندي هئي ڪاليج جي هڪ ايڪ ٿو شاگردياڻي بہ هُئي فنڪشن ۽ ڊرامن ۾ حصا وٺندي هُئي، قدآور، خوبصورت نقشن واري هي آپا، ابن رشد جي لوڪل بورڊ هال ۾ ٿيندڙ ڊرامن ۾ بہ ڪيترا ڪردار ڪيا، سڀني کان ننڍي ڀيڻ فرزانہ قاضي نيرن اکين واري هئي ۽ تمام ايڪٽوَ هوندي هئي، هر ڪنهن سان همدردي جو جذبو موجود هوندو هُئس، ٽِڪو ٽِڪو ڳالهائيندي هئي، هن نواب شاهہ ميڊيڪل ڪاليج مان ايم بي بي ايس ڪئي، راندين جي مقابلي ۾ ننڍي هوندي کان حِصو وٺندي هئي ۽ مقابلا کٽي ايندي هئي، هاڻي ماشاالله ماهر ڊاڪٽر آهي شادي شده، اولاد واري خوش خرم زندگي گذاري رهي آهي. ماسي رخسانہ جي ماءُ جيڪا عورتن لاءِ هڪ رول ماڊل هُئي سا ڪجهہ عرصو اڳ گذاري وئي آهي، سندس لاءِ اياز جو هي بيت مناسب رهندو.

“طوفانن ۾ ڪڏندي ڪشتي ساحل کي حيران ڪري وئي”

ريحانہ قاضي جواني ۾ ئي گذاري وئي ڪيس هڪ ڌيءَ جو اولاد آهي، هي پُڻ تمام محنتي سڄو ڏينهن گهر جا ڪم ڪار ڪرڻ، پڙهائي ۾ يونيورسٽي جي سٺي شاگردياڻي پڻ هئي. اسان ٻنهي گهراڻن جو هِڪٻئي وَٽ گهڻو اچڻ وڃڻ هو ۽ هِڪٻئي سان گهڻا مانوس ٿي ويا هُئاسين، پر ڪڏهن ڪڏهن تلخي بہ ٿي پوندي هُئي پر پوءِ:

“تو سان جهيڙا تو سان ميڙا”

واري مثال سپ ڪجهہ وساري ڪير ڪنڌ ٿي ويندا هُئاسين. مون محسوس ڪيو آهي تہ اج کان ٽيهہ پنجٽيهہ سال اڳ انسانن ۾ ايتريون نفرتون، ويساهہ

گهاتيون نـ هُيون ۽ نـ وري دلين ۾ ساڙ ۽ حسد جا خزانہ گڏ ڪري رکندا هُئاسين. هر ڳالهہ "آئي وئي" ٿي ويندي هئي. هاڻي تـ نفرتون ۽ رقابتون سانديڻ ماڻهون ٻين کي نقصان ڏيڻ لاءِ آتا هوندا آهن. منهنجي امان هڪ چوڻي اڪثر ورجائيندي هُئي.

"شيخي ڪان شو پلي، جو ترت ڏيئي جواب"

پر اڄ ڪلهہ تـ "منهن تي هڪڙي، اندر ۾ ٻي" هيپو ڪريسي ۽ ڊپلوميسي جو راڄ آهي ۽ ڪامياب بہ اُهو آهي جيڪو انهن ٻن غليظ اصولن تي عمل پيرا آهي.

اسان جي گهر سان لڳو لڳ چاچا صاحب (موسيٰ خان انڙ) جو گهر هو سو هُن وڪڻڻ جو ارادو ڪيو. ريٽائرمينٽ کان پوءِ ڳوٺ وڃڻ جو ارادو هُيس. اڳ جي ماڻهن جي رواداري تہ ڏِسو وڪڻڻ کان اڳ بابا کي چيائين تہ:

"اگر توهان اِهو خريد ڪرڻ جي توفيق رکو ٿا تہ پوءِ اِهو پهريون حق توهانجو آهي نـ تہ مان ٻيا ماڻهو ڏِسان ٿو"

اِهو اٺ سئو فوٽن جو ننڍو ٻن ڪمرن وارو گهر هو جيڪو ڪجهہ سوچ ويچار کان پوءِ بابا خريد ڪيو چاچا صاحب جي وڃڻ کان پوءِ بابا انهيءَ جي نئين سِر مرمت ڪرائي ۽ پوءِ تہ اِهو ننڍڙو خوبصورت گهر ٿي پيو. مان سوچيان ٿي تہ اُهي اڳئين وقت جا پاڙيسري ڪيترا نـ اورچ هُئا. پر هاڻي تہ:

"پاڙي ناهي پروڙ تہ ڪا رات رنجائي گذري"

اِهو 1970ع وارو زمانو هو بابا انهيءَ گهر مٿان وڏي پاءُ ڊاڪٽر انور جي نالي جي پٿر جي تختي لڳرائي. انور انهيءَ وقت شايد نائين ڪلاس ۾ پڙهندو هو. جلدي پوءِ انهيءَ زماني ۾ اوپر پاڪستان ڏار ڪرائڻ لاءِ جنگ لڳي. سڄو ٿرپارڪر ضلعو ۽ انهيءَ ۾ رهندڙ ڪنهن نـ ڪنهن طريقي سان متاثر ٿيا ۽ سرحدي علائقي ۾ رهندڙ ڏتڙجي ويا ۽ هندوستاني فوج اُهي علائقا قبضي هيٺ ڪيا. اُنهن ڏينهن ۾ عمرڪوٽ کان آيل هڪ هندو فيملي رهڻ لاءِ بابا کان اِها جاءِ گُهري جيڪا امان جي سفارش سان روپ چند جي سيٺن کي مسواڙ تي مِلي. هُو بہ سال کن رهيا سندن هڪ پُٽ راجا جنهن جو نالو هو سو گاڏين جو مڪينڪ هو. سو پوءِ اتي رهندو هو پر پوءِ بعد ۾ دبئي هليو ويو ۽ انهيءَ کان

پوءِ انهيءَ گهر ۾ ڏيپلي سان تعلق رکندڙ هيڊ منشي حبيب الله ميمڻ اچي رهيو. ڪجهه عرصو رهڻ بعد اُهي بہ هليا ويا ۽ پوءِ امان اِهو گهر منهنجي ماسي عنايت خاتون جيڪا ڇوڪرِن جي تعليم لاءِ هتي آئي هئي، تنهن کي ڏِنائين. منهنجي ماسي عنايت خاتون منهنجي امان جي ننڍي ڀيڻ هئي ۽ امان، ماسي عنايت جون ننڍپڻ جون ٻاراڻيون ڳالهيون دلچسپ انداز ۾ ٻُڌائيندي هئي. ماسي جي شادي جيمس آباد ۾ محمد فاضل ولد نظام الدين سان ٿيل هئي، هن مرحوم محمد فاضل جو لوهہ جو چڱو خاصو ڪاروبار هو پر ويچارو جواني ۾ ئي گذاري ويو. ماسي کي محمد فاضل مان ٽن ٻارن جو اولاد هو. هن ماسيءَ ويچاري ستن مهينن جي عمر ۾ ماءُ وڃائي پوءِ شادي جي ڇهين سال پنهنجو وَرُ وڃايو هو. پوءِ جيمس آباد ۾ پنهنجي ڏير عبدالحئي قريشي سان گڏ رهي هئي، پر هاڻي ڇوڪرن جي تعليم لاءِ هِتي ميرپورخاص لڏي آئي هُئي ۽ وري هِتي ئي رهي ۽ سن 2012ع ڌاري گذاري وئي منهنجي ماسي عقل ۾ اڪابر، سمجهدار، صابرين ۽ توڪل واري عورت هئي ماسيءَ کي مون وڏن وڏن صدمن کي صبر سان سهندي ڏٺو هو.

“جنهن ۾ سندس وڏي پٽ محمد منور جو اوچتو ڦوهہ جواني ۾ هارٽ اٽيڪ ۾ موت، تڏهن بہ ماسي برداشت جو دامن هٿان نہ ڇڏيو هو. جيتوڻيڪ پاڻ سڄي اندران ڀڄي ڀُري پئي هئي. مون کيس پارَ ڪيندي روئيندي ڪڏهن ڪونہ ڏِٺو مشهور مفڪر ‘ڪوپر’ جو قول آهي:

“ننڍا سور واويلا ڪندا آهن وڏا سور ۽ صدما خاموش رهندا آهن”

سندس لاءِ شاهہ جو هي شعر لکنديس:

جان جان هئي جيئري ورچي نہ ويٺي،
وڃي ڀونءِ پيٺي، سارينديَ کي سڄڻين.

ماسي ميرپورخاص اچڻ کان پوءِ واپس جيمس آباد ڪونہ وئي، کيس زماني جي لاهن چاڙهن ۽ نوجوان پُٽ جنهن جي شادي کي فقط ٽي مهينا ٿيا هُئا، تنهن جو اوچتو موت ۽ ڪجهہ غير مُتَوقَعَ مالي پريشانين. هن کي جهوري وِڌو هو. پر پوءِ بہ هِيءَ صابر عورت انهن حالتن سان مهاڏو اٽڪائيندي آئي، پاڻ

توَڪل جي اعليٰ مثال هئي.

نڪي ڪٽڻ پاڻ سين، نڪي ساٽڻ پاڻ،
اهڙا جن اُهڃاڻ، آئون نہ جيئندي اُن ريءَ.

پاڙي جي ذڪر ۾ مون پنهنجي سڳي ماسي جو ذڪر ڏنو نئڊپڻ کان يعني پرائمري کان وٺي ڪاليج تائين منهنجون اُهي ساٿياڻيون ۽ انهن جا پاڙي ۾ گهر بہ پيارا لڳندا هُئا انهن منجهان هڪ رضيہ، پري يعني چاچا سليمان ميمڻ جو هو هُو اسان وٽ ايندڙيون ويندڙيون هُيون اسين هنن جي گهر ويندا هُئاسين انهيءَ وقت بہ سندن گهر هِن پاڙي جو سڀ کان سُٺو گهر هو سندن ماءُ مَلوڪ مهانڊي واري ڏيمي لهجي ۽ پياري انداز ۾ ڳالهائيندڙ عورت هُئي مون هن کي سدائين صاف سٿرو ۽ سٺي لباس ۾ ڏٺو منهنجي پرائمري تعليم دوران سندن ڏاڏي بہ حيات هئي انهيءَ جا سروپا بہ ڪي قدر ياد اٿم سندس والد چاچا سليمان جو تعلق انهيءَ وقت جي ضلعي دادو جي ڳوٺ مانجهند سان هو هيءَ ماسي چَتُلُ (سبحان خاتون) مون سدائين پرسڪون ۽ هشاش بشاش ڏٺي ڪڏهن بہ ڪنهن سان جهيڙو ڪندي يا اٽڪندي مون ڪيس ڪونہ ڏٺو ڏاڍو پيار ڪندڙ پنهنجي ڪم سان ڪم رکندڙ عورت هُئي رب پاڪ دنيا ۾ ڪيترا نہ سڀاجهڙا ماڻهون خلقيا آهن جيڪي دنيا مان تہ پنهنجو وارو وڄائي ويا پر منهنجي لبن تي هي لفظ اچي بيٺا آهن جيڪي شاهہ سائين جا آهن.

”هُن تاري هُن هنڌ، هُتِ منهنجا سپرين،
سڄن ماڪيءَ مُڏُ، ڳئوڙا ٿين نہ ڪڏهن.

هاڻي تہ مونکي هن علائقي ۾ اهڙا گهر نظر اچن ٿا جن جون وڏڙيون سڀ گذاري ويون آهن جهڙو ڪر:

”ڏونگر سُجو ڏوٿين رِيءُ“

ٿي پيو آهي.

پاڙي ۾ هڪ گهر فاطمہ بخاري وارن جو بہ هو جن جو والد مرحوم پوليس ڊپارٽمينٽ ۾ هو سندس نالو عبدالحئي شاهہ هو جيڪو اڌڙوٽ عمر ۾ گذاري ويو هو سندس گهر واري سادي سودي عورت الله جي رضا ۽ وري مڙس جي رضا

تي راضي رهڻ واري عورت هُئي. هيءَ انتهائي رواداري واري پناڻ عورت هُئي، پاڙي ۾ ڏک سُک ۾ شريڪ ٿيڻ واري هئي، پيءُ جي وفات بعد هن گهر جي سڄي ذميواري سندس ڌيءَ پروفيسر فاطمه بخاري تي هئي، هي پاڻ ۾ پنج ڀينرون ۽ هڪ ڀاءُ ناصر هُئا. هڪ سندن ماسات زيب باجي به هنن سان گڏ رهندي هئي، فاطمه بخاري جيڪا ڪيميسٽري جي استاد هئي، تنهن جهونجهار جوان وانگر گهر جي ذميداري ڪنئين ۽ هڪ ڀاءُ ۽ به ڀينرون ڊاڪٽر ڪيائين انهن جي تعليمي خرچ کي پورو ڪرڻ لاءِ ٽيوشن ڪلاس هلائيندي هئي، نوجوان ڪردارن ۾ مونکي مس فاطمه بخاري محنت، عظمت ۽ قرباني جو هڪ جيئرو جاڳندو ڪِردار نظر اچي ٿي. سندس ماءُ گذاري وئي آهي، پاڻ حيات آهي رب پاڪ کيس وڏي حياتي ڏي. اهڙا اڏول ڪِردار مونکي ميرپورخاص ۾ گهٽ نظر آيا جيڪي پنهنجي سرڪاري ڊيوٽي سان به ڪميٽڊ هجن ۽ انساني نفسيات کي سمجهڻ وارا به هُجن.

همت ۽ محنت جو اهڃاڻ توکي چوان،
داد فاطمه تنهنجي همت کي ڏيان.

اسان جي هن پاڙي ۾ جڏهن ليبر آفيس (مير الله داد) وارو بنگلو ڊاٺو ويو ته اُتي پهريون گهر منهنجي ڪلاس فيلو شهناز جو نهيو هي شهناز تعليمي زندگي ۾ ابن رشد ۾ اچي منهنجي ڪلاس فيلو ٿي هئي، سندس هڪ ڀاءُ بابر ڊاڪٽر هو. سندس ماءُ ڏاڍي قربائتي، سمجهدار ۽ دُعائون ڏيندڙ عورت هئي، ڇوڪرين سان گڏ ڇوڪري ٿي اُنهن جي نفسيات سمجهي انهيءَ مطابق رهاڻ ڪندي هئي، مونکي اولاد ٿيڻ لاءِ ڏاڍيون دعائون ڪندي هُئي، سندس ڌيءَ شهناز بعد ۾ هن ابن رشد ۾ اسسٽنٽ پروفيسر ٿي رهي. شهناز جي ماءُ لاءِ هي شعر دِل تي تري آيو آهي.

”رَتيءَ جي رهاڻ جِيءُ اڙيم جتن سين.“

هڪ ٻيو اردو ڳالهائيندڙ گهراڻو پاڙي ۾ آباد هو. جن ۾ سهيلا بخاري، شهلا بخاري فرحت بخاري وغيره شامل هيون. جا پاڙي جي ماڻهن ۾ سنا راهه رسم هُئا. مان جڏهن ابن رشد ۾ آيس ته سهيلا مون سان گهڻي ويجهي ٿي، هي

سُنا خانداني ماڻهون هئا. سندس اصل ڳوٺ سامارو هو جتي ٻڌو اٿم ته سندن زمين به هئي پر پوءِ ماضي بعيد جي پڇاڙڪن ڏينهن ۾ هن خاندان آمريڪا لڏپلاڻ شروع ڪئي جن مان گهڻا تڻا اوڏانهن شفٽ ٿي ويا. ميڊم سهيلا به ريٽائرمينٽ کان پوءِ اوڏانهن وئي پر سندس گهر اڃان ميرپورخاص ۾ موجود آهي، سندس گهر وارو نديم شاهه هتي رهي ٿو پاڻ به پنهنجي وطن ۽ سنڌ سان ناتو نڀائيندي اڃي اڪثر پاڪستان ايندي آهي ۽ ميرپورخاص جي ماڻهن سان ميل ملاقات ڪندي رهندي آهي، چوندي آهي ته:

"اُتي آمريڪا ۾ پاڇيون صاف سُٿريون شوڪيسن ۾ سجايل هونديون آهن، پر مونکي سواد پنهنجي ميرپورخاص جي پاڇين مان وڌيڪ ايندو آهي"

"ڪاڪاٽا ڪونديرَ، ماکيان منا پائيان!"

اسان جي پنين گهٽين ۾ نصرپور جي دائودپوٽن جا گهر هُئا، جن ۾ محمد علي دائودپوٽو غلام محمد دائودپوٽو، شوڪت دائودپوٽو غلام محمد دائودپوٽو جي گهر جون عورتون ايندڀون ويندڀون هيون جن ۾ بدرالدين دائودپوٽو ڪيمسٽري جو مشهور استاد هو شوڪت دائودپوٽو جي گهر واري ۽ سندن ڌيئرون خورشيد، حميده ۽ مرحومه نورجهان ڏاڍيون ملنسار ۽ ٿورين نعمتن تي به رب جون شڪرگذار رهڻ واريون عورتون هيون. ننڍين وڏن موقعن تي پاڙي جي ڪاج ۾ ضرور شرڪت ڪنديون هيون، خورشيد ۽ حميده هن وقت گورنمينٽ جاب ۾ آهن پر سندن والد ۽ والده گذاري ويا آهن.

پروين موسيٰ وارن جو گهراڻو 70 واري ڏهاڪي ۾ اسان جي پاڙي ۾ اُڄڻ جي گهٽين ۾ اچي آباد ٿيو هو انهن جي گهر مان رخسانه قاضي وارن سان گڏ وئي هُيس، انهن ڏينهن سندن وڏي ڀيڻ نسرين بخار ۾ مبتلا هئي، گهر ۾ ٻيا ڪيترائي ننڍڙا ٻائر ۽ ڀينرون موجود هُئا پوءِ ڪجهه عرصي بعد سندن شادي دوران هنن وڏو بنگلو سيٽلائٽ ٽائون ۾ ورتو اُتي شادي جو پروگرام رٿيل هو، جنهن ۾ اسان سيني پاڙيوارن کي شرڪت جي دعوت هُئي، پر قدرت الله جي انهن شديد گرمين ۾ باران رحمت اچي وئي انهيءَ ڏينهن اهڙي شديد بارش پئي جو ميرپورخاص جا سڀ روڊ رستا پاڻي سان ٽمٽار ٿي ويا، اسان غريب

آباد وارن مان گهڻا تڻا شريڪ ٿي نہ سگهيا هُئاسين. ڇا تہ وقت هو اوڙي پاڙي ۾ ميٺ محبت هئي. هڪ پنهنجائپ جو احساس هو اُهي ماڻهون اڄ بہ مِلن ٿا تہ منجهائن مُشڪ جي خوشبو اچي ٿي ۽ دِل تي فهميده شرف بلوچ جو هي شعر تريو اچي:

ڪا ياد ايئن دِل کي هر روز ٿي پئي گهائي،
ٽاندن تي رکيون جڻ ڪنهن چمپا جون ڳليون آهن.

هرشهر جو ۽ هر پاڙي جي ماڻهن جو پنهنجو مزاج هوندو آهي مان اڄ کان ٽيهہ پنجٽيهہ سال پوئتي جهاتي پايان ٿي تہ مونکي ميرپورخاص جون عورتون، مردن کان وڌيڪ سوشل نظر اچن ٿيون. انهيءَ جو سبب هتي “اپوا” ۽ خواتين ليگ جو فعال هُئڻ سان گڏوگڏ ڪجهہ گهٽ پڙهيل يا صرف ديني تعليم حاصل ڪيل عورتون بہ سوشل ڪمن ۾ اڳ ڀريون نظر اچن ٿيون. انهن ۾ ڪلام پاڪ جو درس ڏيندڙ عورتن ۾ “ناني ڳُگُوڙي” جو بہ پنهنجو هڪ رُوپ هو. هُوءَ شڪارپور سان تعلق رکندڙ اُجڙِ خاندان مان هُئي. ميرپورخاص جي سيڻي سنڌي گهراڻن ۾ سندس اچڻ وڃڻ هو هر ڪنهن کي دوا سُٽي بابت مفت مشورا ڏيندي هئي. جتي نماز جو ٽائيم ٿيو اُتي انهيءَ گهر ۾ نماز پڙهي پوءِ اڳتي پنڌ ڇڪڻ سندس روز جو معمول هو. تهمينہ مفتي وارا ڇاڪاڻ تہ شڪارپور جا هُئا تن جي گهر گهڻو ايندي ويندي هئي. ٻئي اهم فعال شخصيت آپا ممتاز سومرو جي آهي جيڪا بقول سندس تہ:

“مان اصل غريب آباد ميرپورخاص جي پيدائش آهيان”

مون ڪافي عرصو پوءِ 1977ع ڌاري ڏٺي جڏهن هن جي وڏي ڌيءُ ساجده مون وٽ شاگردياڻي ٿي آئي. انهيءَ جي معرفت اسان جو آپا ممتاز سان واسطو ٿيو. هي آپا ممتاز انهيءَ وقت آپا ممتاز بلوچ ڇوَرائيندي هُئي. آپا ممتاز انهيءَ وقت گهٽِ پڙهيل هُئي. پر علم سان چاهہ سبب اڳتي پڙهندي رهي ۽ ايم. اي ڪيائين پوءِ مليريا ڊپارٽمينٽ ۾ نوڪري ڪيائين. هر گهر ۾ اچڻ وڃڻ هن کي سوشل بنائي ڇڏيو هو شهر جي اسڪولي ۽ ڪاليجي فنڪشن ۾ ضرور شرڪت ڪندي هُئي، عورتن جي فلاحي تنظيمن جي پڻ ميمبر هُئي. جتي

پڇندو هُئس اُتي ماڻهن جي اخلاقي مدد ڪري وٺندي هُئي ڪنهن جي گلا غيبت ۾ ڪانه ايندي هئي تنهن ڪري هر گهر ۾ اچڻ جي جهڙوڪر هن کي ويزا مليل هُئي آپا حال حيات آهي ۽ ڪجهه بيمارين ۾ وڪوڙجڻ سبب اڳي جهڙي ايڪٽو نه رهي آهي ۽ گهر جي چوديواري اندر محدود ٿي وئي آهي.

سيٺ موهن داس جي فيملي ميرپورخاص جي شاهوڪار سيٺين منجهان هئي هي خاندان صوفياڻو مزاج رکندڙ تعصب کان بالاتر خاندان هو جيڪي جهوڪ شريف جي گادي جا پڪا مريد هُئا جن ۾ سيٺ موهن داس جي پٽ ڪرمچند جي ڌي هرديوي (نما) منهنجي ڪلاس فيلو رهي ۽ گڏو گڏ سندس وڏوي ڀاءُ ايشور داس جي ڌي تارا ٻائي به منهنجي ڪلاس فيلو هُئي هي گهراڻو ورهاڱي کان اڳ جو لال ڀاڙو گرلز هاءِ اسڪول جي ڀرسان آباد هو سندن رهائش گاهه واري حويلي محلو چوارائيندي هُئي اسان جي سيڪنڊري تعليم دوران هي گهراڻو اهيا حويلي ڇڏي سيٽلائيٽ ٽائون واري پوش علائقي ۾ هڪ بنگلي ۾ شفٽ ٿي ويا هُئا منهنجون ڪلاس فيلوز! هي ٻئي ڇوڪريون سياءُ جون ڏاڍيون سٺيون ۽ هر ڪنهن سان مُرڪي ملندڙ هيون هڪ ڀيرو ڏياري جي موقعي تي اسان ڪلاس فيلوز جي دعوت ڪئي هُئائون گهر ۾ ڏاڍو فضيلت وارو شانائتو ماحول هو گهر جي هرڪا وڏڙي اسان جي مٿي تي هٿ رکي ڪيڪاري پئي ۽ پيار ڪري پئي سڄو گهر ڏياٽين سان جهرمر ڪري پيو ۽ ڏاڍو سهڻو دلفريب لڳي پيو سيٺ موهن داس بابا جو. به سنگتي هو ٻيو درگاهه جهوڪ تي بابا پڻ ويندو هو انهيءَ ڪري اهيا قربت ۽ سنگت وڌيڪ مضبوط ٿي وئي هُئي سندن ٻنهين ۽ ملڪيت جا سمورا اسٽامپ بابا تيار ڪندو هو جهڙو ڪر هنن جو بابا تي ڪامل ڀروسو هو هرديوي ۽ تارا جي ميٽرڪ پاس ڪرڻ کان پوءِ جلد شادي ٿي وئي ٻڌو اٿم ته هر ديوي ڪراچي ۾ رهي ٿي ۽ تارا ٻائي باقي حياتي منيلا ۾ گذاري رخسانه قاضي جي شادي ۾ هرديوي سان ملاقات ٿي پوءِ مون ڪونه ڏٺي آهي.

ڪجهه يادگيريون جيڪي ڪٿا لکڻ وقت ذهن تان هَٽي ويون تن کي عنوان: ”اج نه پسان سي“ جي هن ذيلي عنوان ۾ ڏيڻ بهتر سمجهان ٿي.

منهنجو بابا سائين پڇاڙي وارن ڏينهن ۾ “پيرو نوئيا” نالي هڪ نفسياتي بيماري ۾ مبتلا ٿي ويو هو جنهن ۾ ڪيترائي وهم وسوسا ۽ شڪ ظاهر ڪندو هو پيو اِهو بہ لکڻ وسري ويو اٿم ڪيس جواني کان وٺي مذهبي ڪتابن پڙهڻ جو گهڻو شوق هو مون ڪيس علي هجويري داتا گنج بخش جو ڪتاب ”ڪشف المحجوب“ پڙهندي گهڻو ڏٺو پاڻ ٻڌائيندو هو تہ اصل ۾ اِهو ڪتاب قديم شڪل ۾ فارسي ۾ هو پر بابا وٽ اردو ترجمي سان هو صوفي ازم ۽ تصوف تي ٻڌل هڪ ڪتاب “تذڪرت الاولياء” عطار آف نيشاپور ۽ انهيءَ کان علاوه عين الفقر حضرت سلطان باهو جو ڪتاب اردو ۾ اڪثر پڙهندو هو.

باب پنجون

جيڪي منجهہ جهان (ڀاڱو ٻيو)

ڪاليجي زندگيءَ ڪان تا حال جو احوال

ڪاليجي زندگي ڪان تِا حال

مون کي پنهنجي والدين طرفان اڳتي پڙهڻ لاءِ ڀرپور موٽ ملي ۽ آئون ابن رشد گرلز ڪاليج وڃڻ جا خواب ڏسڻ لڳس ڪاليج جي زندگي اسڪولي زندگي ڪان گهڻو مختلف هوندي آهي انسان جو عقل، طبيعت، سوچ ۽ فڪر هڪ نئين چوانٽي تي آٽي بيهاريندو آهي جنهن ۾ انسان پاڻ کي عقل ڪُل سمجهندو آهي پر مون ايئن نہ سمجهيو هو ڇو تہ مان فطري طور ٿي دلير نہ هُيس ٻڄٽي طبيعت هئي منهنجي پر جڏهن تعليم حاصل ڪرڻ ڪان پوءِ عملي زندگي ۾ آيس تہ مون وڏن وڏن مرحلن ۽ مشڪلن کي اڪيلي سِر منهن ڏنو اهيا شايد تعليم جي شڪتي هُئي جنهن مون کي همٿ ۽ حوصلو ڏنو بحر حال اهي سپ ڳالهيون پوءِ جي پيداوار آهن مان هتي پنهنجي ابن رشد ڪاليج جو ذڪر ڪنديس جنهن ۾ علم حاصل ڪرڻ جا چار سال ۽ علم ورهائڻ جا 23 سال گذاريا.

مشهور مفڪر سر جيمس جينز لکيو آهي ”انساني ذهن بہ ڇتيءَ جيان آهي اِهو صرف تڏهن ڪم ڪندو آهي جڏهن کيس کوليو وڃي.“ هن ڪاليج جي پهرين پرنسپال مس ڪلثوم شفيع (ايم. اي اردو – ايم اَي انگلش مقرر ٿي. هڪ سال هتي رهڻ ڪان پوءِ پاڻ ڪراچي هلي وئي، سندس وڃڻ ڪان پوءِ 1961ع ڏاري پروفيسر مس سيده ڪاظمي (ايم اَي فلاسافي، ايم. اي انگلش ۽ بي ايڊ) مقرر ٿي. جنهن هن ڪاليج جي ڇتيهہ سال خدمت ڪندي ٿرپارڪر جهڙي وسيع عريض ضلعي جي شاگرداڻين جي واحد درسگاهہ گرلس ڪاليج جي سر پرست اعليٰ جي حيثيت سان نياڻين جي تعليمي نظام

کي اُجاگر ڪيو، سندس نظم و ضبط اڄ بہ استادن ۽ شاگردن لاءِ مشعل راہ ۽ اُتساهہ پيدا ڪندڙ آهي. ڪاليج جي پهرين سال پڙهائڻ واري عملي ۾ هڪ عورت ليڪچرار (فل ٽائيم) ۽ چار مرد ليڪچرار شاهہ لطيف ڪاليج مان ورڪنگ لاءِ مقرر ڪيا ويا هُئا، پهرين سال ۾ فرسٽ ايئر آرٽس ۾ 7 شاگردياڻيون ۽ انٽر آرٽس ۾ 3 شاگردياڻيون داخل ٿيون، پوءِ اهو تعداد وڌندو ويو (1962_63) ۾ فرسٽ ائير ۾ 36 ۽ انٽر ۾ 16 ٿي ويو. انهيءَ زماني ۾ ڪاليج جا سڀ فنگشن ۽ پروگرام ضلع ڪائونسل هال ۾ ٿيندا هُئا ڇو جو ڪاليج کي پنهنجي ڪا بہ بلڊنگ ڪا نہ هئي.

جنوري 1968ع ۾ هن ڪاليج هڪ ٻيو مرحلو طئہ ڪيو، اِهو هو ابن رشد گرلس ڪاليج جي نئين بلڊنگ جو سنگ بنياد خان محمد علي خان منسٽر آف ايجوڪيشن رکيو جيڪا تاريخ جنوري 1968ع هئي 11 مهينن جي تيزي سان ڪم جي نتيجي ۾ ڪاليج جا ڏهہ ڪمرا مڪمل ٿيا جنهن جو افتتاح نومبر 1968ع ۾ ميان محمد ياسين خان وٽو منسٽر فار بيسڪ ڊيموڪريسي گورنمينٽ آف ويسٽ پاڪستان ڪيو هن بلڊنگ جي تعميرات ۾ ضلعي جي سرندي وارن سنڌي زميندارن ڀرپور حصو ورتو ۽ انهن عليحدہ ڪمرا (ڪلاس روم) ٺهرائي ڏنا جن ۾ رئيس غلام محمد وساڻ، مير امام بخش ٽالپر، هندو پڃاڻت، شگر مل ٿرپارڪر (اولڊ) جا نالا شامل هُئا انهن نالن جون پٿر جون ٺهيل تختيون ڪلاس رومن جي داخلي دروازن مٿان لڳل هيون مون پاڻ ڏٺيون انهن ۾ فرسٽ ايئر آرٽس ڪان وٺي بي اي فائنل جا ڪلاس ٿيندا هُئا انهيءَ وقت سائنس بلاڪ جو ڪوبہ وجود نہ هو هڪ لائبريري، ننڍڙو اسٽاف روم، ڪامن روم، ڪلارڪ آفيس ۽ پرنسپال آفيس بہ هئي انهن مٿان ڪا بہ تختي نالي واري لڳل نہ هئي خبر ناهي ڪنهن ٺهرايا هُئا منهنجي ڪاليج جي سروس جي ابتدائي دور تائين اُهي نالا موجود هُئا پوءِ الائي ڪهڙي مصلحت تحت يا غلطي سبب انهن تي وائٽ واش ڪري ڊاٺو ويو بحر حال بقول علامہ آءِ آءِ قاضي.

“تاريخ جا نشان الله جا نشان آهن ۽ انهن سان هٿ چراند ڪفر آهي”

1973ع ۾ ڪاليج کي قومي ملڪيت ۾ ورتو ويو ۽ هن ڪاليج جي تعمير جي ذميواري حڪومت جي حوالي ٿي ان ڪان پوءِ سائنس بلاڪ جي

ضرورت پئي ڇاڪاڻ جو هاڻي هتي فرسٽ ايئر سائنس جا ڪلاس شروع ٿيا هُئا ڪجهه سالن بعد هي ڪاليج آرٽس ۽ سائنس ڊگري ڪاليج ٿي ويو ۽ بعد ۾ منهنجي نوڪري دوران ۾ هتي ڪامرس ۽ انفارميشن ٽيڪنالاجي (آئي. ٽي) ڊپارٽمينٽ بہ ٺهي ويا مون جڏهن هن ڪاليج ۾ داخلا ورتي تہ اِهو هن بلڊنگ ۾ آرٽس ڪاليج جو ٻيو بيچ هو باقي هن ڪاليج جي ساک پرتاب پون واري دور ڪان ئي مون تي ويٺل هئي هن جا شاندار پروگرام مون گهڻو اڳ ڊسٽرڪٽ ڪائونسل هال ۾ ڏٺا هُئا ميڊم سعيده ڪاظمي جي سچائي ۽ ڪاوشن سبب هتي 1978 ڌاري گرلس هاسٽل بہ ٺهي وئي جتي هن وڏي ضلعي جي مختلف شهرن جيمس آباد، ڪنري، ميرواهہ وغيره جون ڇوڪريون رهائش پذير هونديون هيون استادن ۾ هن هاسٽل ۾ شروع شروع ۾ شاهده مشتاق، پروفيسر ڪوثر لغاري ۽ پوءِ زبيده ميتلو رهيون.

سو مون ذڪر ٿي ڪيو ڊسٽرڪٽ ڪائونسل هال ۾ ابن رشد جي طرفان ٽيل ڊرامن ۽ پروگرامن جو جيڪي مون ڏٺا هُئا جن ۾ امتياز علي تاج جو مشهور ڊرامو انارڪلي ڏسي تہ منهنجي حيرت جي حد نہ رهي هئي ۽ اڪيون ئي ڦاٽي ويون هيون ڇا تہ سيٽ خوبصورت هُئا!؟ ڇا تہ لباس هُئا ۽ وري ڇا تہ وري شاگرديائڻين جي حقيقي اداڪاري هئي جنهن ۾ آپا زبيده ريشمان ۽ آپا رضيہ دراني دل آرام ۽ انارڪلي جا ڪردار ادا ڪيا هُئا آپا رضيہ دراني بعد ۾ ڪمپريهنسِوِ هاءِ اسڪول جي پرنسپل ٿهي ريٽائرڊ ڪيو هي واحد عورت پرنسپل رهي آهي هن بوائز هاءِ اسڪول ۾ ڏاڍي شاندار ڪارڪردگي ڏيکاريائين. هن هال ۾ اردو سان گڏوگڏ انگريزي تاريخي ڊرامو بہ پيش ڪيو ويو هو جنهن ۾ ڪلوپٽرا است جي ڪردار ڪي فوڪس ڪيو ويو جنهن ۾ مصر جي نوجوان راڻي "ڪلوپيٽرا" روم جي شاهي دبدبي روڪڻ جو ڪردار ادا ڪري رهي هُئي جنهن جو ذڪر ميڊم ڪاظمي اڪثر ڪندي هئي مون پاڻ اِهو ڊرامو ڏٺو هو انهيءَ جا بادشاهي سيٽ ۽ لباس اڄ بہ ياد آهن جنهن ۾ ڪلوپٽرا جو مرڪزي ڪردار هڪ خوبصورت هندو ڇوڪري ڪيو هو جنهن جو نالو ياد نہ اٿم هڪ سِينَ ۾ هُوءَ نانگ سان مشابهت رکندڙ ڪاري

بروڪيڊ جو لباس پهري تخت تي ويٺل هُئي ۽ ڏاڍي خوبصورت لڳي رهي هئي انهي سِين (لقاءُ) جو فوٽو اَيامن تائين نئين بلڊنگ جي فوٽو بورڊ تي لَڳلُ رهندو هو نيون ايندڙ شاگرديائيون اِهو فوٽو حيرت وچان ڏسنديون هيون جيڪو بليڪ اينڊ وائٽ هُيو هن جي ڪهاڻي 'فرازيرو' جي ڪتاب "دِي لائف اينڊ ٽائمز آف ڪلوپيٽره" تان ورتي وئي هُئي ڇا تہ لائق فائز انگريزي جي استاد هئي جنهن انهيءَ کي ڊرامائي تشڪيل ڏني هئي انهيءَ کان علاوه اردو جي مشهور ناول نگارن مثلا رضيہ بٽ بشرا رحمان ۽ اي آر خاتون جي ناولن کي ڊرامائي شڪل ڏئي اسٽيج تي پيش ڪيو ويو هو جن مان هڪ ناول تي پيش ڪيل ڊرامي جي سورمي زينتِ ٽالپر (انهي وقت زينت سيال) هئي انهن منجهان هڪ ڊرامي ۾ منهنجي پاڙي واري آپا زينب قاضي پڦيءَ جو ڪردار ادا ڪيو هو پر جڏهن هُوءَ گهر پهتي تہ وڏي (پڦي) نہ بلڪ نوجوان ڇوڪري لڳي رهي هئي آپا زينب عمر جي تہ ننڍي هئي پر ڪيس صحت مند قد ڪاٺ جي سبب وڏي عمر وارو ڪردار ڏنو ويو هو هي سڀ سنڌي ڇوڪريون اردو ڊرامن ۾ حصو وٺي پنهنجي قابليت جو مظاهرو ڪنديون هُيون ۽ اجان تائين ڪوبہ سنڌي پروگرام هتي ڪونہ ٿيو هو ڇاڪاڻ تہ تعداد ۾ تمام گهٽ هيون.

منهنجي ميٽرڪ جي رزلٽ ڪانپوءِ ترت ئي اجان مون ڪاليج ۾ داخلا ڪانہ ورتي هئي دنيا جي سائنس ۽ ٽيڪنالاجي تمام گهڻو عروج تي ويجي پهتي هُئي اپالو يارنهن جو چنڊ تي سفر ۽ روانگي وارو مرحلو سڄي دنيا جي پرنٽ ميڊيا ۽ اليڪٽرانڪ ميڊيا تي ڇانيل هو سڄي دنيا انهي ۾ دلچسپي وٺي رهي هئي "نيل آرم اسٽرانگ" چنڊ تي پهريون قدم رکي آمريڪي قوم جو ڳاٽ بلند ڪيو ۽ دنيا جي سربراهن جي نالن واريون تختيون اُتي ڇڏي آيا هُئا ۽ وري ٽئي ڄڻا هيٺ زمين تي پهتا تہ اسين اهڙا خوش هُياسين جهڙا اسان جا ڇاڇا ماما چنڊ تي جهنڊو لڳائي آيا آهن ماحول ۽ اردگرد جي ماحول کان واقف ۽ عڪاس شاعر شمشير الحيدري وري انهي واقعي کي انساني محنت ۽

ان مان پيدا ٿيندڙ قوت کي پنهنجي شاعريءَ ۾ هن طرح بيان ڪري ڇڏيو.

لتا عرش تي زندگي جا سفينا،
بدلجي ويا زندگي جا قرينا،
نہ ڇيڙيو اسان عاشقن کي نہ ڇيڙيو
لتاڙي ڇڏياسين ستارن جا سينا.

غريب ملڪن کي تہ انهي اشرف المخلوقات جي چنڊ تي پهچڻ واري ترقي مان ڪو بہ فائدو نہ پهتو ۽ انهن کي پڻ وڏيڪ پستي ڏانهن ڌڪيو ويو ادل سومري واري ڳالهہ:

چنڊ تي آهي انهن قبضو ڪيو،
پاڻ کي ڪوئي نہ تل تارو مليو،
يا تہ ڪو رهزن مليو هو راهہ ۾،
يا تہ ڪو پٿر وري ڪارو مليو.

ڪاليج جي زندگي حياتي جي حَسين بابن مان هڪ هوندي آهي عمر ڪچڙي هوندي آهي تجربو ڪو گهڻو نہ اسڪولي دنيا مان نڪري احساس ٿيندو آهي تہ جڻ ڪنهن وڏي دائري ۾ انسان داخل ٿيو آهي ڪاليجي حياتي جو هر ڏينهن اتساهہ ڀريو هوندو آهي هر تجربو حياتي ۾ هڪ نئين رُخ اختيار ڪرڻ جو اشارو ڪندو آحي هاڻي تہ هن ڪاليج جي داخلا واري وڏي هال جي ٻاهران لکيو اٿن.

سِکڻ لاءِ اچو! خدمت لاءِ وڃون!

ميٽرڪ ۾ منهنجي فرسٽ ڪلاس اچڻ تي امان بابا ڏاڍا خوش ٿيا هُئا بابا تہ فخر سان ٻڌائيندو هو تہ تمام ٿورين ڇوڪرين فرسٽ ڪلاس ماڻي آئي انهيءَ ۾ منهنجي ڏي جو نمبر مٿانهون آهي منهنجي ميٽرڪ سرٽيفڪيٽ ۾ ڊسٽنگشن هُئي بابا مونکي ڪاليج ۾ داخلا جي خوشي سان اجازت ڏني هُئي هي لالچند گارڊن ۾ نهيل ابن رشد گرلس ڪاليج شهر جي وچ ۾ هو گهر کان بہ گهٽيون ڪراس ڪري ٽنڊورا آباد مان رحمت الله خواجہ جي گهران سندس ڌي نصرت کي سڏي اسلام آباد پاڙي جي گهٽي مان لنگهي مان رضيہ ۽ پَريءَ سان گڏ ڪاليج پهچي ويندي هُئس هيءُ هڪ عجيب اتفاق هو تہ ڪاليج جي فرسٽ ايئر داخلا وٺڻ وارين ڇوڪرين ۾ سنڌي ڇوڪريون ڪافي تعداد

۾ هيون ۽ سپ فري ٽائيم يا رسيس ۾ گڏوگڏ هڪ وَلر جي شڪل ۾ هلنديون هيون انهن کي هڪ ڏينهن گهمندي ڏسي مرحومہ مئڊم ڪاظمي چيو.

”ان سندھی لڑکیوں کا ریوڑ ساتھ ساتھ کیوں چلتا ہے۔“

وري هدايت ڪيائين.

”آپ لوگ شرارتیں مت کی جیےگا پڑھائی میں دلچسپی لینے کی کوشش کریں۔“

اسان سڀني

“باادب ٿي ڪنڌ کي هيٺ لوڏو ڏنو”

۽ چيو:

“يس ميڊم”

بحرحال اسان چار ئي سال محنتي ۽ باادب شاگردياڻيون ٿي رهيون سين باقي سنڌي فنگشن ڪرائڻ جو مطالبو اسان جو پنهنجو هو ۽ هن ڪاليج ۾ پهريون ڀيرو ڪيو ويو هو تنهن جو ذڪر بعد ۾ ايندو پهريان مان پنهنجي ڪاليجي استادن جو ذڪر ڪنديس تہ ڪيترين نہ محنتي ۽ ايماندار استاد هيون. استاد جيڪي مليون سپ استاد محترم ئي مليون هيون هنن پنهنجي پيغمبري پيشي سان وفا ڪندي اسانجي ذهن ۾ ۽ دل ۾ سکيا جي هڪ ڪائنات اڀي چڏي ڪوبہ استاد اگر سٺو ليڪچر ڏئي ٿو تہ علم سان چاهہ رکندڙ شاگرد لاءِ هڪ اڻ کُٽ موڙي هوندو آهي ۽ وري انهن جا پڇيل سوال ۽ شاگردن طرفان صحيح جواب ڏيڻ سان استاد جي واکاڻ ٻڌڻ سان شاگرد جي تہ ڪائنات ئي اور ٿي ويندي آهي فرسٽ ايئر ۾ اچڻ شرط مون جيڪو پهريون فنگشن اٽينڊ ڪيو سو هڪ موسيقي جو پروگرام هو جنهن ۾ اردو غزلن جو مقابلو ڪرايو ويو هو پهريون انعام هڪ شاگردياڻي جنهن جو نالو شاهين (ڪوئِل) هو تنهن کنيو هو ٻيو انعام اسانجي تهمينہ مفتي فيض احمد فيض جي غزل: ” گلوں میں رنگ بھرے، بادلوں بہار چلے“ ڳائي کٽيو هو. تهمينہ مفتي فرسٽ ايئر جي شاگردياڻي هُئڻ باوجود ڏاڍي پراعتماد نموني ڳايو. آواز تہ سندس اڳ ئي پيارو هو ڪوئل جي, بي اي پاس ڪري وڃڻ ڪان پوءِ تهمينہ مفتي ڳائڻ واري پروگرام تي ڇائنجي وئي, منجهس اِها خوبي موجود هئي تہ هُوءَ سنڌي سان گڏوگڏ اردو ۽ پنجابي ۾ بہ ڳائي ويندي هُئي ياد اٿم تہ ڪاليج

جو جڏهن ٻيو فنگشن ٿيو تہ اسان فرسٽ ائير جي سنڌي ڇوڪرين پرنسپال سيده ڪاظمي اڳيان مطالبو رکيو تہ اسان هڪ سنڌي ٽيبلو ضرور رکنداسين اسين ڪافي ڇوڪريون ميڙ ڪري هن وٽ وياسين پرنسپل آفيس ۾ انهيءَ وقت ساٽس گڏ انگلش جي استاد رضيہ سيد موجود هئي هن اسانجي ڇهرن ڏانهن نهاريو ۽ ميڊم ڪاظمي کي چيو تہ:

”ڪافی تعداد ہے ان لوگوں کی۔“

هڪ عدد آئٽم ڏاڍين مشڪلن سان مليو يعني پرفارم ڪرڻ جي اجازت ملي جيڪو رونا ليلئ جو ڳايل هو.

“اُڏر وڃ تون جهرڪي سڄڻ ايندو مرڪي،

رلهي ويئي ٿاهيان سڄڻ کي سرچايان”

اِهو منهنجو ڪردار هو جنهن جو فوٽو مون وٽ موجود آهي، هن گروپ ۾ مانڊاٽي واري، پَلي وري، چَڪي واري بہ مون سان گڏ موجود آهن. ڊانس جو مرڪزي ڪِردار رخسانہ قاضي ڀرپور انداز سان ڪيو. هن گاني هلڻ شرط سنڌي بهترين ڪاسيومز ۾ ملبوس ويٺلن اسان شاگرديائڻين بهترين سنڌي ثقافت جي نمائندگي ڪئي تاڙين جا وسڪارا شروع ٿي ويا هيءَ آئٽم اسان جي فنڪارانہ صلاحيتن جو هڪ سنگ ميل ثابت ٿيو. اسان پاڻ اِهو آئٽم تيار ڪيو هو. اسان ۾ جوش جذبو هو ڪم جو شوق هو جيتوڻيڪ انهيءَ وقت ڪابہ سنڌيءَ جي استاد يعني سنڌي ادب پڙهائڻ واري تہ ڇا پر سنڌي ڳالهائڻ واري استاد بہ ڪانہ هُئي پر ڪنهن ڏاهي چيو آهي.

“قوت يا سگهہ ڪوشش جي پيداوار آهن”

سو اسانجي ڪوشش رنگ ڏيکاريو ڪاليج جي هِن گروپ جون ڇوڪريون ڪاليج تہ ڇا پر پنهنجن صلاحيتن سبب سڄي ميرپورخاص ۾ مشهور ٿي ويون هُيون انهيءَ وقت ميوزڪ ماسٽر هڪ نابين شخص ايندو هو جنهن سان گڏ 12 سالن کان جو ڇوڪرو هارمونيم کڻي ايندو هو رب پاڪ ڪيس اهڙي ڪا حَس ڏني هئي جو هُو اکر ۽ لفظ ٻڌي هارمونيم مان جتي ضرورت پوندي هئي صوتي اثرات ڏئي ويندو هو هن فقط اسان وارو آئٽم ٻڌو هو ڏٺو نہ پر هُن بہ انهيءَ جا واکاڻ ڪئي هئي انهيءَ وقت ڪاليج جا اِهي فنگشن ڏسڻ جي عام عورتن نوڪري پيشہ عورتن ۽ گهرداري وارن عورتن کي

اجازت هوندي هُئي شام جي واندڪائي وقت هُو اِهي فنگشن ڏسڻ لاءِ اچي ويندي هيون انهيءَ وقت ريڊيو پڌڻ ۽ (ڪنهن ڪنهن گهر ۾) ٽي وي ڏسڻ جي سهولت هئي پر بي ڪا عام جام وندر نہ هُئي پر اسان جو ميرپورخاص انهي معاملي ۾ خوش قسمت هو تہ هتي عورتن جي ڀلائي واريون تنظيمون باقاعده ڪم ڪنديون هيون جنهن ۾ خواتين ليگ، ‘اپوا’ ۽ ٿنڪرس فورم باقاعده ڪم ڪنديون هيون جن جون لڳايل مينا بازارون، اسٽيج ڊرامن ۽ ڪاليج جي ڊسٽرڪٽ ڪائونسل هال ۾ ڪرايل ڊرامن جي آمدني باقاعده غريبن جي مدد جي ڪم ايندي هئي اپوا جي صدر وقت جي ڊپٽي ڪمشنر جي بيگم هوندي هئي باقي جنرل سيڪريٽري ۽ ٻين پوسٽن لاءِ مقابلا ٿيندا هُئا جنهن ۾ اپوا جي ميمبر عورتن کي ووٽ ڏيڻ جو حق حاصل هُيو.

هڪ مقابلو جيڪو اپوا جي جنرل سيڪريٽري لاءِ ڊاڪٽر زبيده يوسف علي خواجہ ۽ بيگم رفيق چوڌري وچ ۾ ٿيو هو سو مونکي اڄ سوڌو ياد آهي ائين ٿي محسوس ٿيو جهڙوڪر قومي اسيمبلي جي سيٽ ۽ مقابلو هُجي بهرحال ان ۾ ڪو اڻ وڻندڙ واقعو نہ ٿيو عورتون پڙهيل ڳڙهيل شانتي واريون هيون هنن منجهہ صبر برداشت گهڻي هُئي هاڻي ڏسان پئي تہ اهي اپوا خواتين ليگ ۽ ليڊيز ڪلب جون سرگرميون بلڪل ٺپ آهن انهيءَ مان اندازو ٿئي ٿو تہ اڄ کان پنجٽيهہ ۽ چاليهہ سالن اڳ وارو ميرپورخاص وڌيڪ روشن خيال، تعليم يافتہ ۽ قابل عورتن سان ڀرپور هو يا وري انهن جي صلاحيتن کي ميٽا مليل هئي جو هُو وڌي اعتماد سان هر فيلڊ ۾ پنهنجو ڪم جاري رکنديون ٿي آيون يا وري اليڪٽرانڪ ميڊيا ۽ پرنٽ ميڊيا وڌيڪ وسيع ٿي ويو آهي.

“نيٽ جي اچڻ کان پوءِ تہ هنن عورتن جي پنهنجي آس پاس ۽ شهر جي مسئلن سان ڪا بہ دلچسپي نہ رهي آهي نہ صرف پڙهيل ڇوڪريون پر الف اک ۽ ب بدک کان ناواقف ڇوڪريون بہ نيٽ جو استعمال ڄاڻن ٿيون ۽ ٻين پڙهيل ڳڙهيل پوڙهين عورتن جا مٿا ڦيرايو وجهن الائي ڪهڙيون خفيہ صلاحيتون عطا ٿيل اٿن”

هرڪو پنهنجي گهر ۾ ۽ دنيا ۾ مست لڳو پيو آهي پر ڪٿي ڪٿي تہ هڪ گهر ۾ موجود ماڻهون بہ پاڻ ۾ نيٽ وسيلي ڳالهائن ٿا هڪ ٻئي جي شڪل نٿي وڻين.

گھر گھر ۾ هاڻي پاڙا آهن،
جڻ ڪو درد ڪھاڙا آهن.

غير نصابي سرگرمين سان گڏ اسين ڪلاسن ۾ پڙهائي ۾ بہ دلچسپي وٺنديون هُيون سين اهيا منهنجي خوش قسمتي چوندس تہ جنهن بہ اداري ۾ مون تعليم حاصل ڪئي استاد بهترين مليا هن ڪاليج ۾ اسانجي انگريزي جي استاد رضيہ سيد هُئي ڏاڍي سُٺي استاد هئي هن جو خاص انداز هوندو هو ڪلاس ۾ اچي ڳالهائڻ جو.

"هِلو گرلس هائو آر يو؟ ايوري وَنِ از فائن"

هُوءَ جنهن مسڪرائيندڙ انداز ۾ ڳالهائيندي هُئي سو مونکي ڏاڍو وڻندو هو هن ڪان اڪثر ڇوڪريون چڙنديون بہ هيون انهيءَ جو سبب اِهو هو تہ هُوءَ ڏنل ليڪچر مان سوال ڪندي هُئي جنهن لاءِ دماغ کي حاضر رکڻو پوندو هو "ورڊس ورٿ" کي فطرت جو شاعر ثابت ڪرڻ لاءِ پنهنجي ڳوڙهي اڀياس مان ڪيترائي دليل ڏيندي هُئي مثلا

"جڏهن انسان فطرت جي حُسن کي ڏسي ٿو تہ هن جو سڌو رابطو الله پاڪ سان ٿئي ٿو"

"ٿو ون ايڪٽ پلي" ۾ هن ڪتاب ۾ ڏنل ٻنهي ڊرامن "ڪائونسٽ روينج" ۽ ٻيو "سائنس" ڏاڍي سٺي انداز ۾ سمجهايو جنهن ۾ پهرين ۾ پهريون ڊرامو جيڪو "ڪائونسٽ روينج" هو سو پيار ڪندڙ عورت مرسڊيز ۽ انهيءَ سان دوکو ڪندڙ شيطان صفت ماڻهون جي ماضي جي غلط ڪارين تي مبني هئي هن جو ليڪڪ "جي، ايچ والش هو" ٻئي ڊرامي سائنس جو ليڪڪ سينٽ جان اِروائن هو جنهن جو مرڪزي خيال حساس دل رکندڙ پيءُ ۽ سخت خيال رکندڙ پاءُ پروفيسر ڪوري هُئا ڪائونٽس روينج ڊرامو پروفيسر رضيہ سيد ڏاڍي سهڻي نموني سمجهايو هو تنهن ۾ مرسڊيز جيڪا هن ڊرامي جي سورمي هئي مونکي ڏاڍي وڻندي هئي جيڪا انهيءَ اسٽيج تي اچي ڪائونٽيسٽ آف مارسف ٿي وئي هئي اِهو ڊرامو اسٽيج تي ميڊم ڪاظمي ڪرايو هو جنهن ۾ نازلي عارف نالي شاگردياڻي جيڪا سينٽ مائيڪل جي پڙهيل هئي تنهن مرسڊيز جو ڪردار ادا ڪيو هو ڏاڍا پلا سيٽ لڳايا ويا هئا پنيان لٽڪيل مائيڪ هر ڪردار گهمي ڦري پنهنجي ڏنل مائيڪ تي وڃي بيهي ڊائلاگ

ڳالهائيندو هو اسٽيج کي ٽن پردن سان سينگاريو ويندو هو ضرورت مطابق پردي کي ڇڪيو ويندو هو تہ اُتي جو اُتي پيو لقاءُ (سِين) ٺهي ويندو هو.

ڪاليج ۾ فقط ڊراما نہ ٿيندا هُئا بلڪ تقريرون، بحث مباحثہ ڊريس شو وغيره بہ ٿيندا هُئا فرسٽ ايئر ۾ اسان سنڌي انٽر ڪاليجيٽ مباحثو رکايو هو جنهن جو عنوان هو.

"اسانجي موجوده مسئلن جو حل معاشي انقلاب ۾ آهي"

هيءَ تقرير جيڪا مون موضوع جي موافقت ۾ ڪئي هئي سان منهنجي سئوٽ مرحوم خالد الائجي کهڙي پروفيسر کان لکرائي ڏني هئي بيگم ڊپٽي ڪمشنر رفعيہ منظر اڪبر صاحبہ مهمان خصوصي هئي مون هن سنڌي مباحثي ۾ فرسٽ پرائز کنيو هو ٻيو انعام آمنہ ميمڻ ۽ ٽيون انعام شهناز علي محمد کٽيو هو هي ٻئي شاهہ لطيف ڪاليج جون شاگردياڻيون هيون آمنہ پوءِ آمنہ فاروق انصاري ٿهي انهيءَ وقت بي، ايس سي ۾ پڙهندي هُئي شهناز وري پوءِ شهناز پير مظهر ٿهي جيڪو سنڌ جو وزير تعليم ٿهيو مهمان خصوصي بيگم رفعيہ منظر اڪبر تمام خوبصورت، پروقار ۽ الله سائين جي واندڪائي ۾ ٺاهيل مورت هئي هن جوڙي يعني منظر اڪبر ۽ سندس گهر واري رفعيہ ڪيترائي ثقافتي پروگرام ڪرايا جن ۾ فلم اسٽار محمد علي ۽ زيبا کي هتي گهرائڻ عورتن جي عالمي سال جي موقعي تہ عورتن جا پروگرام وغيره شامل هُئا انهن محمد علي ۽ زيبا کي ڏسي ماڻهن جون وايون بتال ٿيڻ وارا منظر بہ هتي ٿيا بهرحال هي جوڙو ميرپورخاص جي سماجي ۽ ثقافتي سرگرمين ۾ بہ اهم رهيو هن دور ۾ ميرپورخاص جي اهم شخصيت پير آفتاب شاهہ جيلاني جي شادي بہ ٿي جنهن ۾ ذوالفقار علي ڀٽو نصرت ڀٽو ۽ بينظير کي ڏسڻ لاءِ بہ ماڻهون روڊن تي گڏ ٿي ويا هُئا انهيءَ دور ۾ سري لنڪا جي ڪرڪيٽ ٽيم هتي آئي هئي. جنهن هِتان جي ٽيم کي هارايو هو پر اُهو وقت بہ ماڻهن ۾ جوش ۽ جذبي کي ڏسڻ جهڙو هو اسانجي فرسٽ ايئر جي ڪلاسن ۾ هڪ استاد جيڪا تمام محنتي ۽ هوشيار هئي سا گوجرانوالا پنجاب جي هئي جيڪا هن ڪاليج ۾ افروز گانڌي جي شادي ٿيڻ کان پوءِ نوڪري ڇڏڻ ڪري هتي اپائمنٽ وٺي پهتي اردو پنجابي گاڏڙ ڳالهائيندي هئي ايم اي پنجاب يونيورسٽي لاهور مان ڪيل هُئس ليڪچر جو ٽاپڪ بورڊ تي لکي پوءِ

انگريزي ۾ ليڪچر ڏيندي هئي اسائنمنٽ چوندي هئي ته پلي اردو يا سنڌي ۾ لکي اچجو.

سنڌي اسائنمينٽ چيڪ ڪرڻ وقت اسانکي گهرائي ٽيبل جي پرسان بيهاريندي هئي ۽ چوندي هئي ته پڙهي ٻڌايو؟ مطلب ته ڳالهه سمجهه ۾ اچي ويندي هُيس ٽيسٽ به هفتي ۾ ضرور وٺندي هئي ۽ ساڳئي نموني چيڪ ڪنڊي هُئي تمام گهڻي حساس عورت هئي هڪ ڀيرو اسان ٽيسٽ جي تياري ڪانه ڪئي هئي ڇاڪاڻ جو گذريل ڏينهن اسان فنڪشن ۾ مصرورف هُياسين مس سليم اختر کي جڏهن اسان ٽيسٽ نه ڏيڻ جو ٻڌايو ته هو ڪاوڙ ۾ ڳاڙهي ٿي وئي ڪجهه دير لاءِ خاموش ٿي وئي؟ پوءِ اکيون ٿوريون آليون ٿيس ۽ پاڻ تي ڪنٽرول ڪندي ڪلاس روم کان ٻاهر هلي وئي.

“اهي هُئا اسانجا محترم استاد جيڪي پنهنجي محنت جو لاڀ به بروقت ڏسڻ چاهيندا هُئا”

اسانجي مسلم هسٽري جي استاد ثريا قريشي هُئي جيڪا پڻ اردو ڳالهائيندڙ هئي وچولي قد جي، ڊگهي چوٽي نهيل، ساڙهي پائي ڏاڍي ‘ايڪٽو’ نظر ايندي هئي جڏهن ليڪچر ڏيندي هُئي ته اسان هن کي ڏسندا ۽ ٻڌندا رهندا هُئاسين ڪلاس ۾ تمام گهڻي خاموشي هوندي هُئي تمام گهڻي نالج هُيس ۽ اسانکي اسلامي تاريخ جي فاتحن جا نالا ۽ ڪارنامه فاتحانه انداز ۾ ٻڌائيندي هُئي ڪتابن جا حوالا ڏيندي ٻڌائيندي هئي ته فلاڻي شخص لاءِ فلاڻي ڪتاب ۾ هي لکيل آهي پر انٽر ۾ جڏهن مان پهتس هيءَ ابن رشد ڇڏي گورنمنٽ ڪاليج لاڙڪاڻو هلي وئي وري منهنجي ڪاليجي نوڪري دوران سنڌ جي ٻين ڪاليجن ۾ ڪم ڪري واپس ميرپورخاص پهتي ۽ 1993ع کان 1998ع تائين هتي ڪاليج ۾ ڪم ڪيائين ۽ ريٽائرڊ ٿي منهنجي ڪاليجي استادن ۾ آپا زينت ميمڻ پڻ گهڻي اهميت رکي ٿي ته پاڻ سنڌي ادب جي استاد نهي آئي هئي هن ڪاليج ۾ انهيءَ کان اڳ سنڌي ادب پڙهائڻ لاءِ ڪابه استاد ڪانه هئي بلڪ بوائز ڪاليج مان علي ڏنو مري صاحب سنڌي پڙهائڻ لاءِ ايندو هو تمام قابل ۽ سنڌي زبان جو ڄاڻو استاد هو.

‘جهان آرا’ ناول جيڪو هڪ دقيانوسي قصو آهي تنهن کي پڻ علي ڏنو مري صاحب ڏاڍي دلچسپ انداز ۾ پڙهائي عابد، زاهد، جهان خان ۽ لطيف

مالهي جا ڪردار جيئرا جاڳندا بنائي ڇڏيا انهن جي خوبين خامين ۾ اسلوب نگاري منظر نگاري وري جمالياتي ذوق کي نمايان طور لکرايو هو آپا زينت اسانکي فائنل جي سنڌي جا ڪجهه حصہ پڙهايا پر پوءِ هُو بدلي ڪرائي ٻئي ڪاليج هلي وئي پوءِ وري علي ڏنو مري صاحب اسانکي فائينل ۾ سنڌي جو سبجيڪٽ پڙهايو ۽ ‘غريبن جو ورثو’ ناول تي تفصيلي نوٽ لکرايا جيڪي منهنجي اباڻي علائقي ساهِتي جي شهرن ٽارو شاهہ خان واهڻ هالاڻي ٻهيلاڻي جي علائقن سان وابستہ هُئا وري ناول جي ڪهاڻي جي ابتدا منهنجي جنم ڀومي ميرپورخاص جي ضلعي اولڊ ٿرپارڪر سان ٿيل هُئي ائين علي ڏنو صاحب هن ناول کي سمجهائڻ ۾ تمام ڪامياب ويو مضمونن جو ڪتاب جيڪو پرمانند ميوا رام جو لکيل هو “گل ڦل” تنهن کي بہ سهڻي نموني سمجهايائين انهيءَ کان علاوه ميڊم تنوير اختر صديقي اسانجي اڪنامڪس جي استاد هئي ۽ منهنجي بي اي ڪلاسن دوران تازي ايم اي ڪري پهتي هئي تمام سادي طبيعت جي مالڪ هئي پر الائي ڇو انهيءَ وقت جا استاد تمام گهڻي قابِليتِ رکندا هُئا هنن ۾ جاڻ موجود هوندي هئي هن جي بہ ياد داشت ڏاڍي سٺي هوندي هُئي هن منهنجي هن اداري ۾ نوڪري دوران 2008ع ۾ ريٽائرڊ ڪيو ثريا قريشي جي لاڙڪاني ٽرانسفر بعد سڪندر عسڪري اسانکي مسلم هسٽري پڙهائي ۽ پنهنجو وقت سنو نڀائي وئي انهيءَ کان پوءِ جي دور ۾ هن ڪاليج ۾ لوڪل استاد مقرر ٿيڻ شروع ٿيون ۽ هي نيشنل لائزڊ ٿي ويو ۽ هِي بعد ۾ اچڻ واريون گورنمنٽ ڪيڊر جون ڇوارائينديون هيون جڏهن اسانجا ڪاليج ۾ پڇاڙڪا ڏينهن هُئا تن ڏينهن سعيده صديقي هڪ سٺي استاد بہ اچي وئي جيڪا پوليٽيڪل سائنس پڙهائيندي هئي هي مسلم ليگ سان لاڳاپيل گهراڻو هو سندس والد نذير صديقي فوج جو ڊاڪٽر هو سندس هڪ ڀاءُ پروفيسر خورشيد صديقي شاهہ لطيف ڪاليج جو مشهور استاد رهيو آهي ٻيا ڀائر بہ علم دوست هُئا جن ۾ هڪ غيور احمد صديقي سٽيزن جيمخانہ جو انچارج هو ۽ سندس گهر واري ڊاڪٽر نجمہ نگار سيڪنڊري ۾ منهنجي ڪلاس فيلو هُئي. سو مونکان اِهو لِکڻ وِسري ويو تہ:

“اسان جن ۾ ڪوالٽي ۽ ڪوانٽٽي ٻئي شيون موجود هيون”

تن انٽر ڪلاس ۾ “ليلا چنيسر“ ڊرامو جيڪو 17 پارٽز تي مشتمل هو

سو ڪري ڏيکاريو خبر پئي تہ ڪاليج ۾ عمر مارئي ڊراموٽي رهيو آهي پر اردو ۾ ٿيندو جنهن جي انچارج ميڊم رخسانہ اصغر (مرحومہ) هئي ڊرامائي تشڪيل بہ ميڊم ريحانہ جي هُئي اسانجي هن تجويز جي ميڊم ڪاظمي سخت مخالفت ڪئي تہ اسان وٽ سنڌيءَ جي ڪا استاد نہ آهي ليلا چنيسر جي ڪهاڻي ڪي ڊرامي جي شڪل ڪير ڏيندو؟ تواهان هرو ڀرو ضد ڪري هر هنڌ سنڌي سنڌي پروگرام جو مطالبو ڪٺي رکيو آهي ڪابہ غلطي يا بدناموسي ٿي تہ انهيءَ جو ذميدار ڪير ٿيندو؟ بهرحال بہ ٿي ڏينهن اسان ماڻ اختيار ڪئي "پر اسانجي اهيا ماڻ اجائي نہ هئي بلڪہ هڪ طوفان جو پيش خيمو هئي"

انهن ڏينهن ۾ اسان فرسٽ ايئر ۾ آيل نئين سنڌي ڇوڪرين ۽ ٿرڊ ۽ فورٿ ايئر جي سنڌي ڇوڪرين کي سنڌي ڊرامي ۾ حصو وٺڻ لاءِ تيار ڪيو هنن کي سمجهايو تہ: "جڏهن عمر ماروي اردو ۾ ٿي سگهي ٿو تہ پوءِ ليلا چنيسر سنڌي ۾ ڇو نٿو ٿي سگهي؟"

هاڻي مرحلو هِنَ ڊرامي کي لِکڻ ۽ سِين "(لقاءُ)" ناهڻ جو تہ اِهو ڪير ناهيندو تهمينہ مفتي ۽ رضيہ ميمڻ (ڀگهيو) مونکي چيو تہ:

"نورالصباح مهرباني ڪَرِ اِهو تہ لِکي ڏي!"

مون چيو تہ ڪي غلطيون ٿيون تہ مئڊم ڪاظمي ڪاوڙ ڪندي ڇو تہ هُوءَ راضي اجان بہ نہ آهي...!"

بهرحال مون گهر وڃي ليلا چنيسر جي ڪهاڻي امان کان ٻڌي امان ڪتاب ۽ رسالا پڙهندي هئي هن ڪي ڪي قدر ڄاڻ هئي هن مونکي ليلا چنيسر جي ڪهاڻي سرسري طور ٻڌائي مون قلم ۽ ڪاپي کڻي ناٽڪ ليلا چنيسر جو پهريون سِين لکڻ شروع ڪيو جيڪو ليلا چنيسر جي گهريلو رومانٽڪ مڪالمن تي مشتمل هو جنهن ۾ مون پنهنجو تخيل ۽ تصوراتي سوچ استعمال ڪئي هئي.

شام جو بابا گهر آيو مونکي مصروف ڏسي پڇيائين.

"امان ڇا پئي لکين اڄ ڏاڍي مصروف آهين لکڻ پڙهڻ ۾..!"

"مان ليلا چنيسر جو ڊرامو ناهيان پئي

بابا جي وات مان اوچتو انهيءَ وقت شاهہ سائين جي سٽ نڪتي

"روئيندي ڏٺيون مون انهيءَ در مٿي دادليون"

بابا مونکي چيو ته

"امان شاهه جو رسالو ڪٿي وٺ انهيءَ ۾ سُر ليلا چنيسر ڳولي وٺ انهي داستانن ڪان اڳ ۾ ڪهاڻي ۽ روحاني راز ڏنل آهي"

مون اِهو کوليو ته ڪهاڻي تفصيل سان ڏنل هُئي جيڪا امان واري ڪهاڻي سان ملندڙ جلندڙ هُئي پوءِ مون لکڻ شروع ڪيو الائي ڪهڙي غيبي طاقت هئي جيڪا منهنجي قلم کي سگهه ڏيندي پئي وئي. نوان لفظ, خيال ڪهاڻي جون بنيادي ضرورتون پلاٽ, اسلوب نگاري حمالياتي ذوق سڀ منهنجي قلم کي ڏڪيندا پنن کي ڪارو ڪندا ٿي ويا مون چئن پنجن ڏينهن ۾ ناٽڪ جا ڏهه سِينَ (لقاءَ) لکي ڇڏيا پر مونکي ناٽڪ اجان به وڏاٽڻو هو ته "مون ۽ِانهنِ جي پاڻ گفتگو". "عورتن جي ليلا تي تنوليون" "چنيسر جي ليلا کان جدائي کان پوءِ جي ڪيفيت" سڀ هنن حصن ۾ پيري ڇڏيا اصل ڪهاڻي ته ليلا جي لالچ ۽ حرص واري بيوقوفي تي مبني هئي پر ڊرامي کي اثرائتو بنائڻ لاءِ وزيراعظم ۽ سپهه سالار جا ڪردار وڌايم جنهن ۾ وزيراعظم چنيسر جو وفادار ته ٻيو سپهه سالار چنيسر جي مخالف هو هفتي کن اندر اِهو ڊرامو لکجي ويو مون ڪلاس فيلوز کي ڏيکاريو هُو ته پڙهي ڏاڍيون خوش ٿيون پوءِ چيائون ته ميڊم ڪاظمه کي ٿا ڏيکاريون جڏهن ميڊم ڪاظمي وٽ ڪٽي ويون ته هن چيو.

"میں سندھی نہیں پڑھ سکتی اور نا مجھے سمجھ میں آتی ہے! میرے پاس رکھو کل پروفسیسر علی ڈنو صاحب آئیں گے اُن کو آپ کی نور صباح کا لکھا ہوا اسکرپٹ دکھائوں گی۔

ٻئي ڏينهن سَرِ علي ڏنو مري صاحب آيو انهيءَ جي هَٿ ۾ اسڪرپٽ واري ڪاپي ڏئي چيائين ته ڇا ڪيان.

علي ڏنو صاحب اُها ڪاپي هٿ ۾ جهلي هُوءُ اسان جي انٽر سنڌي جي ڪلاس ونڻ آيو ۽ پوءِ سربستي ڳالهه ڪيائين ۽ چيائين ته هاڻي ته مونکي بوائز ڪاليج وڃڻو آهي سياڻي پڙهي ڪٽي ايندس ٻئي ڏينهن ميڊم ڪاظمي جي آفيس ۾ اچي ڪاپي کيس ڏنائين مونکي سڏ ڪرايو ويو خير مان به پٽيوالي عائشه بوا جي مدد سان پرنسپل آفيس پهچي ويس.

ڏنم تہ ميڊم ڪاظمي جيڪا ڪجھ ڏينهن کان ناراض ناراض هئي اُها مشڪي رهي هئي پوءِ چيائين:

”سئیں علی ڈنو صاحب کیا بول رہے ہیں۔“

مون چيو: سَرِ ڊرامو وٺيو!؟

”چيائين بابا توهان ڏاڍو بهترين لکيو آهي، هاڻي مون انهيءَ ۾ شاھ لطيف جا ڪجھ بيت وڌا آهن، اُهي پرفارم ٿيا تہ پوءِ واھ واھ ٿي ويندي“

پوءِ ميڊم ڪاظمي چيو:

”ہوم اکنامکس کی استاد مس عشرت آپ کی ڈراما انچارج ہو گی“

مان ڊراما اسڪرپٽ کڻي ٻاهر آيس ۽ مِس عشرت جي انچارج ٿيڻ جي ڳالھ ڪيم، ”سپ ڪلي ڪلي ڪِيرون ٿي پيون مِسِ عشرت ڪراچي جي، سنڌي جو تہ اکر بہ نٿو اچيس اسانجي ڊائريڪٽر ڪيئن ٿيندي..؟“

”بهرحال هاڻي اُڪِرن ۾ مَٿا وڌا هُئاسين تہ مُهرين جو ڪهڙو ڊپ“ جي مصداق اِهو طئہ ٿيو موڪل واري ڏينهن صبح جو باقي پڙهائي وارن ڏينهن تي موڪل ٿيڻ کان پوءِ گهر وڃبو منجهند جي ماني کائي وَري شام جو ساڍي چار وڳي ڪاليج اچبو ۽ مِس عشرت جي نگراني ۾ ريهرسل ٿيندي.

اسان باقاعدگي سان محنت سان ڪم ڪيو ۽ سِکيو وري هڪ ٻئي کي سمجهايو ۽ وري جڏهن مِسِ عشرت کي ڪهاڻي ٻڌائِيسين تہ جَهڙوڪَر ڳالھ سمجهي وئي هئي، اسان جڏهن ڳالهائيندا (ڊائِلاگ) ڪندا هئاسين تہ چهري جا تاثرات ٻڌائيندي هُئي.

”اسان جهڙا اڻ گهَڙِيا ڪاٺ هُئاسين جيڪي هِنَ کي گهڙيا هُئا“

ڊرامي جي ڪِردارن ۾ ليلا جو ڪردار فوزيہ قاضي، جيڪا سيشن جج ميرپورخاص مشتاق قاضي جي ڌيءُ هئي انهي کي ڏنو ويو رنگ جي اَڇي ۽ ٻُت جي پريل هئي، بهرحال سُهڻي هئي ۽ ميڊم ڪاظمي جي انهيءَ ڪِردار لاءِ چونڊ هُئي، چنيسر جو ڪِردار نسيم پروين ميمڻ (ڊاڪٽر عزيز ڊينٽل سرجن جي ڌيڻ) کي ڏِنو ويو جيڪا اسانجي چونڊ هئي ڊگهو قد ۽ شانائتو انداز ۽ وري هڪ بادشاھ جي ڪِردار لاءِ فِٽ هُئي ’ڪوئنرو جو‘ ڪِردار منهنجو هو جيڪو مون پاڻ پسند ڪيو هو مون لاءِ پڻ هڪ ايڊونچر هو پر ميڊم ڪاظمي انهيءَ تي اعتراض واريو ۽ هيءَ فقط ”ڪِلڻي شڪل ڪنيون پئي هلي ۽

سنهڙي آهي سا مَڪارِ عورت جو ڪردار ڪيئن ڪندي”
پوءِ مون تي مس عشرت کي ڪافي محنت ڪرڻي پئي، وزيراعظم جي ڪردار لاءِ رضيه ميمڻ (ٻگهيو) بهترين هُئي سنجيده ۽ وفاداري وارو ڪِردار هو هن جا ڪاسيومز (لباس) به بادشاهه سان مِلندڙ جُلندڙ هُئا ڇو ته چنيسر ۽ وزيراعظم سڳيون ڀينرون هيون ۽ انهن جون شڪليون به پاڻ ۾ مِلن پيون، جڏهن فائنل ريهرسل ٿي ۽ ميڊم ڪاظمي انهيءَ کي ڏسڻ آئي ته وزيراعظم (رضيه ميمڻ) کي ڏسي چيائين

”اس چنیسر کو ڈبل پارٹ کیوں دیا گیا ہے کبھی وزیر اعظم بن کی آجاتا ہے کبھی بادشاہ بن کے آجا تاہے...!“

اسين سڀ ٺهڪ ڏئي کِلياسين ۽ مس عشرت هن کي سمجهايو ته پوءِ پاڻ به وڏا ٺهڪ ڏئي کِلي پئي تهمينه مفتي سپهه سالار جي ڪردار کي ڀرپور نمونے نڀايو ڇا ته دٻدٻو هو هن جي شخصيت ۾ اسٽيج تي هلڻ وقت مردانه بوٽن جو آواز مائيڪ ڪيچ ڪري رهيا هُئا

“نواب آف ڪالا باغ امير محمد خان جهڙو پٽڪو ڪارو ڪوٽ واهه ته شاندار شخصيت ٺهي پئي هئي”

ٻانهين جا ڪِردار ظهور بيگم سومرو ۽ پروين ميمڻ (دادو واري) ادا ڪيا، پر ڏاڍا جاندار ڪِردار هُئا هٿن ۾ مور جي پَرن جا پکا خوبصورت لباس واهه جا بادشاهي محل جا لقاءَ هُئا. پروين دادو واري ته سُچُ پُڇُ به ليلا جي سنگتاڻي هئي پوءِ ليلا کي متيون ڏيندي هن جي پلنگ جي پير ۾ ويهي ٿي رهي ۽ هِڪ حقيقي زندگي جو ڏيک ٿي ڏِنائين بهترين قسم جو فرنيچر، ننڍڙيون گول ٽپايون جن تي (صراحيون) گُهگُهيون رکيل هيون چنيسر جي ليلا کان جُدائي کان پوءِ جي ڪيفيت، انهن گلاسن وڏيڪ گهنيير ڪري چڏي هئي، اِهو ڊرامو ٻن ڏينهن تائين اسٽيج تي ڏيکارڻو هو هڪ ڏينهن عام پبلڪ کي بنا ٽڪيٽ جي ٻئي ڏينهن ٽڪيٽ سان جنهن جي مهمان خصوصي سنڌ يونيورسٽي جي انگريزي شعبي جي استاد امينه خمسياڻي صاحبه (مرحومه) هئي، ميڊم ڪاظمي جيڪا ٻئي ايم اي انگريزي مضمون ۾ ڪئي هئي، سا سنڌ يونيورسٽي مان ڪئي هُيائين اُتي کان خميساڻي صاحبه سا واقفيت هئي

ميڊم خميساڻي پروگرام جي مهمان خصوصي ٿي شام جو ڇهين بجي ڪاليج پهتي ۽ ساڍي ڇهين بجي ڊرامو پيش ڪيوسين هُوءَ ڊرامو ڏِسي ڏاڍو خوش ٿي، هَرِ سِينَ (لقاءُ) تي تاڙيون وڄائيندي رهي مون کان هتي زينت ٽالپر (سيال) جو ذڪر وِسري ويو جيڪا پڻ ماضي ۾ بهترين ڊراما رول ڪندڙ شاگردياڻي رهي هئي، هِيءَ انهيءَ وقت اپوا اسڪول ۾ استاد هُئي تنهن کي اسانجي رهنمائي ڪرڻ ميڊم پرنسپال گهرايو هو اڪثر بيشتر هُوءَ بہ هدايتون ڏيڻ لاءِ ايندي هئي بهرحال بئي ڏينهن بہ ڊرامو ڏسڻ لاءِ عورتن جو انگ تمام گهڻو هو انهيءَ ڏينهن انعام بہ ڏنا ويا هُئا مونکي ٽيون انعام ڏنو ويو اهيا خبر نہ آهي تہ ججمينٽ ڪنهن ڪئي هُئي، ميڊم خميساڻي هر ڪردار کي انعام ڏيندي ڏاڍو واڪاڻيون ۽ چيو تہ ميرپورخاص جهڙي ننڍڙي شهر ۾ ايڏو ٽيلينٽ موجود آهي، ٻئي ڏينهن ميڊم ڪاظمي مون کي چيو.

”مجھے یقین نھیں آرہا تھا کہ آپ مکاری اتنی اچھی ایکٹنگ کرلیں گی۔۔!!!“ ..! ”مونکي فخر آهي ڪئنبرڊ ڪاليج لاهور کان بي، اي انگريزي ۽ فرينچ کان وٺي آڪسفورڊ اسڪالرشپ تائين شاندار علمي ريڪارڊ رکندڙ هِيءَ استاد امينہ خميساڻي جنهن کي انگريزي رومانوي شاعري تي عروج حاصل هو تنهن منهنجي هن تشڪيل ڏِنل ڊرامي ”ليلا چنيسر“ جي هَرِ سِينَ (لقاءُ) تي خوش ٿي تاڙيون وڄايون هُيون“. سندس آخري ادبي ڪارنامو ”رسالو آف شاهہ لطيف“ شاهہ جي ڪلام جو بهترين انگريزي ترجمو آهي پهريون ترجمو 1994ع ۾ ۽ ٻيو ايڊيشن 2002ع ۾ شايع ٿيو.“

اِها پوءِ خبر پئي تہ ميڊم ڪاظمي هِڪ ڏينهن علي ڏِنو مري صاحب کي ويهاري ليلا چنيسر جي ڪِردارن بابت حال احوال ڪيو هو. انهن ڪِردارن جو شجرو نسب پڇيو هو. جنهن مطابق ڪوئنرو جيڪا هِڪ ويمپ ڪِردار هئي، سو ڪچ جي تخت ڏٺي ’راڻا ڪنگهار‘ جي ڌيءُ هُئي انهيءَ مطابقت سان منهنجن لباسن جي چونڊ ڪرائي وئي هئي.

ائين اسانجي محنت ڪم ڏيکاريو هڪ هفتو موڪل ڏني وئي پوءِ پنهنجن نصابي سا گرمين ۾ مصروف ٿي وياسين انٽر جو امتحان بہ اچڻ وارو هو انٽر جا پيپر منهنجي ذاتي محنت گڏوگڏ قابل استادن جي ڏنل تعليم سبب بهترين ٿيا منهنجي انٽر ۾ ’فرسٽ ڪلاس‘ آئي بلڪ ٿرپارڪر ضلعي

۾ ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين ۾ فرسٽ پوزيشن هئي پوءِ بي اي پارٽ وَنِ ۾ داخلا ورتم ۽ ڪجھ ڏينهن بعد هڪ پيرو لائبريري ۾ ويٺي هُئس تہ ڏٺم ڪاليج جي آنر بورڊ تي منهنجو نالو بابا جي نالي سميت لکيل هو مونکي ڏاڍي خوشي ٿي تہ منهنجي محنت ڪي واڪاڻيو ويو آهي هاڻي ياد ٿو اچيم تہ انهيءَ بورڊ تي بہ نالا مونکا اڳ موجود هُئا جنهن ۾ خديجا سومرو (امان الله سومري جي پيڻ) جيڪا بعد ۾ مورو ايليمنٽري ڪاليج جي پرنسپال ٿهي تنهن جو هو باقي ٻئي نمبر تي ڪنهن ٻئي ڇوڪري جو هو جيڪو مون کان وسري ويو آهي تہ ڇا نالو هو انهيءَ جو...!؟

مان جڏهن نوڪري واري دور ۾ ابن رشد آيس تہ اُتي اُهو پراڻو آنر بورڊ غائب هو هڪ بيو نئون بورڊ رکيل هو جنهن ۾ فقط ڪاليج جي نيشنالائز ٿيڻ کان پوءِ جي دور جي شادگردياڻين جا نالا لکيل هُئا مونکي پوءِ هڪ انعام جنهن جي رقم 100 روپيا هئي ۽ خوبصورت لفافي ۾ بند هئي سان انهيءَ وقت جي ڊائريڪٽر ڪالجز حيدرآباد ريجن جي هٿان هڪ فنگشن ۾ ڏياري وئي هئي ڊائريڪٽر هڪ انصاري صاحب هو.

“اِهي سو روپيا ڏسي مان ڏاڍي خوش ٿي هئيس الائي ڇو...!؟ يا وري پنهنجي ڪيل محنت جو قُل، واڪاڻ ۽ حوصلا افزائي جي سبب مان ڏاڍي نهال ٿي هُيس انهي رزلٽ سبب مونکي ٿرڊ ائير ۾ فائنل ۾ اسڪالرشِپ بہ مِلي جيڪا پُڻ چڱي خاصي رقم هُئي.

امان چوندي هئي!

”توکي اِهي پئسا ڏِسي ايتري خوشي ڇو ٿي ٿئي، حالانڪ تنهنجو پيءُ تنهنجي هر ضرورت ۽ خواهش وات مان نِڪرڻ شرط پوري ٿو ڪري!“

واقعي ڳالهہ امان جي دُرست هئي پر “اِهو منهنجي محنت جو قُل هو، پنهنجو پئسو هو پنهنجي پاڻ کي خود ڪفيل سمجهڻ جو احساس هو...!

انٽر پاس ڪرڻ کان پوءِ بابا منهنجو ۽ امان جي شناختي ڪارڊ ڳڏ ناهرايا جن تي انهيءَ وقت عورتن جو فوٽو ڪونہ لڳندو آڱوٺو يا سهي ٿيندي هئي ڊوميسائل وري ڪانوينٽ اسڪول ۾ نوڪري دوران سرڪار جي گھرج تي نهرائي ڏنائين جنهن ۾ اهيا شرط لڳائي وئي تہ نوڪري ڪندڙ سرڪاري ملازمن لاءِ شناختي ڪارڊ ڊوميسائل ۽ پي، آر سي لازمي آهن اِهو ڊوميسائِل ۽

پي آر سي تمام جلد نهي ملندو هو انهي وقت ضلعي جو ڪمشنر يعني ڊپٽي ڪمشنر ٿرپارڪر محمد هاشم ميمڻ صاحب هو جيڪو هڪ با اصول ۽ ايماندار ماڻهون هو.

انٽر پاس ڪري ٿرڊ ايئر ۾ آيس نہ مان بيمار ٿي پئي هُيس پهريان تہ ٽائيفائيڊ (مدي جو بخار) ٿيو اهو لهي ويو تہ الائي ڪهڙو بخار هو جيڪو چوٿين پنجين ڏينهن اچي حاضر ٿيندو هو ۽ مونکي بلڪل نپوڙي ويندو هو امان ۽ بابا مونکي اسان جي فيملي ڊاڪٽر ڊريگو وٽ وٺي ويا انهي ڪجهہ دوائون ڏنيون پر انهيءَ مان بہ ڪو فائدو نہ ٿيو انهيءَ ڪان پوءِ ٻين ڊاڪٽرن وٽ بابا وٺي ويو جن ايڪسري وغيره ڪيا رت چڪاسي دوائون وغيره ڏِنيون پر فائدو "نہ دارد" هِتي تہ جڏهن الله پاڪ جو حُڪم ٿيڻو تڏهن ئي مونکي صحت ياب ٿيڻو هو.

"تڏهن ڦڪيون فرق ڪن جڏهن امر ڪيو ان ڪي"

پاڙي ۾ انهيءَ وقت هڪ ڊاڪٽر هوندو هو "احمد الدين ڪوئٽہ والا" اسان ڪڏهن انهيءَ وٽ علاج لاءِ ڪونہ ويا هُئاسين ماڻهن ۾ هُن جي هاڪَ هئي پر اسان لاءِ "گهر جو پير چلهہ جو مارنگ" مثل هو.

پوءِ پاڙي واري چوڏري 'اسلم گهمڻ' جي گهر واري نصرت جي صلاح تي امان مونکي ڊاڪٽر ڪوئٽہ واري وٽ وٺي وئي هن هڪ هفتو منهنجو علاج ڪيو ۽ منهنجو بخار لهي ويو وري ڪڏهن زندگي ۾ اهڙو بخار ڪونہ آيو بخار تہ لهي ويو پر انهيءَ جو ذهني ۽ نفسياتي طور مون گهڻو اثر ورتو ۽ منهنجو سفيد رنگ ڪارا ٽجي ويو هو اِهو سوچيندي هُيس تہ اڳتي پڙهي بہ سگهنديس يا وري بيمار ٿي ويندس اِهي ڳالهيون ڪندي هُيس تہ بابا مونکي دلجاءِ ڏيندو هو تہ

"امان توکي هاڻي ڪڏهن بخار ڪونہ ٿيندو"

پوءِ مون ڪاليج باقاعدگي سان وڃڻ شروع ڪيو نصابي ۽ غير نصابي سرگرميون ۾ جنبي ويس غير نصابي سرگرمين ۾ مون فقط فائنل ۾ "جشن آئين" جي سلسلي ۾ ٿيندڙ ٽيبلو.

"سنڌڙيءَ تي سِر ڪير نہ ڏيندو، سهندو ڪير ميار" ۾ حصو ورتو هن جو مرڪزي ڪردار تهمينہ مفتي هئي جنهن ڪي وچ ۾ بيهاريو ويو ۽ آواز بہ تهمينہ

جو هو مهمان خصوصي ڪو سياسي ماڻهون هو شايد ڪو صوبائي يا قومي اسمبلي ميمبر هو نالو شايد خادم حسين شاهه وغيره هُئس هن ڪي اسان جو ٺاهيل اِهو ٽيبلو ڏاڍو وڻيو هو ۽ هن ٽيبلو جي گروپ ڪي 200 روپيا في شاگرديائي انعام جو اعلان ڪري ويو جيڪو بعد ۾ پناهه علي شاهه سيڪريٽري ايجوڪيشن هٿان ڏياريو ويو ٿرڊ ايئر ۾ فقط ٽي اختياري مضمون امتحان ۾ ڏنا ويندا هُئا جن جون مارڪون ٽوٽل ڪري فائنل جي 5 مضمونن سان ملائي ڊويزن ٺهندي هئي فائنل دوران هڪ انٽر ڪاليج مباحثو بہ ٿيو هو جنهن جو عنوان هو.

”شخصيتون نہ بلڪہ نظريا تاريخ ٺاهن ٿا“

مون موضوع جي موافقت ۾ ڳالهائي ٻيو انعام حاصل ڪيو هو ٿرڊ ايئر ۾ مون سيني مضمونن ۾ فرسٽ ڪلاس جون مارڪون ڪٺي ورتيون هيون.

آپا زينت وري سنڌي جي استاد ٿي اسان وٽ پهتي هئي ٻين ڪاليجن ۾ ڪم ٿي ڪيائين هن جي اچڻ سان اسانکي وري حوصلو مليو هُوءَ رلٽي ملٽي ۽ شاگرديائين سان دوستانہ رويو رکندڙ استاد هئي اسانکي گهمائڻ ڦيرائڻ لاءِ حيدرآباد ۽ ڪراچي بہ وٺي وئي هئي اسين هر معاملي ۾ هن کي وڏي ڀيڻ سمجهي هن سان مشورو ڪندا هُئاسين.

ميڊم ڪاظمي اسانکي فائنل ۾ انگريزي پڙهائي جنهن ۾ شاعري اهڙي ردم سان آهستي آهستي پڙهي سمجهائيندي هُئي جهڙوڪ ماءُ جي لولي هجي ڪيس انگريزي زبان تي عبور حاصل هو شاعر ڪيٽس جي نظم ”نائيٽ اينگل“ پڙهائيندي هئي تہ ڄڻ ڪنن ۾ جلترنگ وڄي ويندا هُئا

ناوَل ”پريزنر آف زيندا“ جي حوالي سان عام معلومات ڏني هُئائين تہ انهيءَ وقت هلندڙ مشهور پاڪستاني فلم ’محل‘ جنهن ۾ محمد علي جو ڊبل رُول هو تنهن فلم جو مرڪزي خيال انهيءَ ناول تان ورتو ويو آهي انهيءَ کان سواءِ ڪتاب ”ڊيموڪريسي ۽ اٽس رائيولز“ ڏاڍي سٺي نموني پڙهايائين.

خير سان فائنل جا ڪلاس پڄاڻي تي پهتا اسانکي ٿرڊ ايئر وارن ڏاڍي سُٺي الوداعي پارٽي ڏني جنهن ۾ ننڍڙا سنا آئٽم بہ رکيائون اهڙي طرح منهنجي ابن رشد جي تعليمي دور جي پڄاڻي تي ۽ اسين انهيءَ وقت بي، اي جا امتحان ڏيڻ شاهه لطيف ڪاليج ويا هُئاسين ڇاڪاڻ تہ ڊگري ڪاليج جا

امتحان اُتي ٿيندا هُئا اسانجي گروپ مان رضيہ ميمڻ (ٻگهيو) پڻ مون وانگر فرسٽ ڪلاس ماڻي پوءِ سنڌ يونيورسٽي پڙهڻ لاءِ وئي جتي ايم اي سنڌي ڪيائين ۽ سنڌالاجي ۾ پبليڪشن آفيسر مقرر ٿئي هن گهراڻي سان اسان جا واسطہ پوءِ بہ گهڻو عرصو قائم رهيا ڇاڪاڻ تہ هُو غريب آباد ۾ اسان جا پاڙيسري هُئا پوءِ منهنجي ڀاءُ ڊاڪٽر انور جڏهن جهامن داس ڪالوني ۾ پنهنجو گهر ٺهرايو تہ انهي ڏينهن سندن ليبيا مان آيل ڀاءُ ڊاڪٽر مجيد جو پڻ هڪ منزل بنگلو اُتي موجود هو اُتي بہ هي سڀ ڀينرون اينديون رهنديون هيون جڏهن تہ انهيءَ وقت اِهي ٻئي ڀيڻون رضيہ ۽ پري شادي شده هيون حيدر آباد ۾ بي، ايڊ جي ٽريننگ دوران مان ۽ پَري يونيورسٽي جي بَسِ ذريعي ماروي هاسٽل مان اولڊ ڪيمپس اينديون هيون سين شام جو وري هاسٽل ۾ اگر واندڪائي هوندي هئي تہ رضيہ جي گهر جيڪا قاسم ٻگهيو جي گهرواري هئي تنهن وٽ گهمڻ ڦرڻ ويندا هُئاسين سندس ننڍڙي ايمن جون ڳالهيون ٻڌي ڏاڍو مزو ايندو هو.

بهرحال ابن رشد ۾ پڙهڻ وارو دور تمام خوبصورت رهيو زندگي ۾ محنت جو بدلو ڪاميابي ۾ ملڻ جو سبق مون هتان سکيو مونکي ڦوهہ جواني جو اِهو دور ڏاڍو ياد ايندو آهي هن وقت بہ مان ماضي ۾ هلي وئي آهيان ۽ آغا سليم جو هڪ شعر ياد پيو اچي.

دل جي سراءِ ۾ اڄ، ڪو قافلو لٿو آ،
ڪيڏا ڏيئا ٻرن ٿا، ڪيڏي نہ آ سهائي.

منهنجي دل جي سراءِ ۾ انهن قابل استادن ۽ پيارن سائيائين جا چهرا ٻرندا ۽ ٻهڪندا نظر اچن ٿا جن سان گڏ ويهي پڙهيوسين پر ايوسين نہ ڪو غم هو نہ وري ڪو ڏک خوشيون هيون رب پاڪ جي ذات ۾ اڱتي وڏا آسرا هُئا.

هاڻي ڇا ڪرڻو آهي؟ امان مونکي يونيورسٽي ۾ وڃي پڙهڻ کان صفا جواب ڏيئي ڇڏيو ۽ اجازت ڪانہ ڏنائين چيائين تہ.

"بس ڪري هاڻي گهر ويهہ تون گهڻي اڪابر ٿي وئي آهين"

بابا کي چيم تہ هن پڻ نيم رضامندي ڏيکاري انهيءَ جو سبب اِهو هو تہ بابا کي نوڪري ڇڏي اٽڪل 20 سال ٿي چُڪا هُئا بابا اسٽامپ وينڊري جي

حق حلال جي ڪمائي مان ايترو ڪمايو هُئائين جو اسين مڇي ماني وارا هُئاسين پر اجان تہ بابا جي هڪ ڌي ممتاز وڏي ڀاءُ ڊاڪٽر انور ۽ ننڍي ڀاءُ ڊاڪٽر مشتاق جي گريجوئيشن لاءِ پئسو ۽ وقت گهربل هو جڏهن هُو پاڻ اڳي کان ڪمزور ۽ هيٺو ٿي ويو هو انهيءَ سال وڏي ڀاءُ جي لاڙڪاڻي ميڊيڪل ڪاليج ۾ داخلا ٿي هئي، اهي سبب هُئا هن جي نيم رضامندي جا، امان جي سوچ زميندار گهراڻي سان واسطو هجڻ ڪري ڪجھ ٻئي هُئي هُن ۾ بابا واري روشن خيالي نہ هُئي سواِهو خيال ڏسي مان خاموش ٿي ويس پر مون ۾ اڳتي وڌڻ ۽ وڌيڪ تعليم حاصل ڪرڻ جو شوق اجان بہ حد درجي جو موجود هو مون گهر ۾ ويٺي پاڻ کي بي ڪار ۽ اجائي سستي ۾ مبتلا ٿي پائنيو سو مون ايم اي پوليٽيڪل سائنس ڪرڻ جو ارادو ڪيو پوليٽيڪل سائنس جو سليبس گهرائي پڙهائي شروع ڪيم انهيءَ وقت ڏيھ پر ڏيھ ۾ سياست جو زور هو ۽ مونکي سياسي ڳالهيون ڏاڍيون وڻنديون هيون پر هاڻي انهن کان خار کاوان ٿي ۽ وري اجايا سياسي بحث مونکي پسند نٿا اچن جن جو ڪو لاڀ نہ آهي.

امتحاني فارم ڀرائڻ ۽ وٺڻ لاءِ ڪاليج ويس تہ پرنسپال آفيس وٽان لنگهندي ميڊم ڪاظمي جي نظر مون تي پئي مونکي سڏ ڪيائين مون کي تہ ڏاڍي خوشي ٿي تہ منهنجي آئيڊل استاد مونکي سڏي پئي اندر داخل ٿيس تہ سامهون پيل ڪرسي تي ويهڻ جو چيائين ۽ مون کان پڇيائين.

آج کل کیا کر رہی ہیں۔۔؟

مون جواب ڏنو:

''گھر پر ہوں''

هُن چيو:

کیوں تمہاری شادی ہو گئی ہے۔۔!؟

مون چيو نہ ميڊم

"هن کي کهڙي خبر تہ اِها دِلي اجان دور است"

مون ڪيس ٻڌايو تہ مان ايم اي جو پرائيويٽ فارم ڀرائڻ آئي آهيان، هُن ڪجھ تجسس سان مونکي ڏِٺو ۽ چيو.

“يونيورسٽي پڙهڻي ڪيون نهين گئي!؟

مون چيو:

“امی نے اجازت نہیں دی”

هُن پڇيو تہ ڪونسي سبجيڪٽ ۾ ايم اي ڪر رهي هو؟

مون چيو:

“پوليٽيڪل سائنس”اِهو ٻُڌي تپي باھہ ٿي وئي

“۽ پوءِ مونکي پوليٽيڪل سائنس خلاف اڌ ڪلاڪ ليڪچر ڏنائين تہ هتان جيترين بہ پرائيوٽ چوڪريون امتحان ۾ ويٺيون سي سڀ انهي پوليٽڪل سائنس ۾ ايم اي پاس ڪري ويٺيون آهن انهن لاءِ ڪا جاب نہ آهي ڪي وري وڪيل ٿيڻ جا سانيا پيون ڪن ڪي وري سياست دان ٿيڻ لاءِ تيار آهن.

مون وٽ سنڌي پڙهائڻ لاءِ اجان ڪا استاد وري نہ آئي آهي مون انهيءَ ڪان اڳ زينت سيال کي بہ سنڌي ۾ ايم اي ڪرڻ لاءِ چيو پر هن بہ انهيءَ ڳالهہ کي ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري ڇڏيو توکي سنڌي ۾ ايم اي ڪرڻ گهرجي.

مون کيس ٻڌايو تہ تهمينہ مفتي ۽ رضيہ ميمن ريگولر ايم. اي ڪرڻ يونيورسٽي ويل آهن واپس هتي اچي ويندين ۽ توهان کي وري هتي سنڌي ۾ استاد ملي ويندين”

منهنجي انهيءَ جواب تي کيس وڏيڪ منيان لڳي“چيائين تہ جيڪي يونيورسٽي ويندين آهن سي گهڻو ڪري اُتي ئي جاب ڪرڻ پسند ڪنديون آهن واقعي کين اُتي جاب ملي وئي ۽ مس ڪاظمي جي چواڻي صحيح ثابت ٿي کين يونيورسٽي ۽ سنڌ الاجي ۾ نوڪري ملي وئي”

مان پنهنجو فارم ۽ امتحاني في وغيره جمع ڪرائي گهري اچي ويس

“شام جو پوليٽڪل سائنس جا ڪتاب ڪٽي پڙهڻ ويٺس تہ ميڊم ڪاظمي جو ليڪچر سروٽن وانگر منهنجي مٿي تي وسڻ لڳو بہ ٿي ڏينهن ساندهہ انهي ٻُڌِ تِرِ ۾ رهيس ۽ پوءِ مون پوليٽيڪل سائنس ۾ امتحان نہ ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ۽ استاد بخاري مِثَل تہ:

”رَسِ وَلِ رکي چڱي آهي، ماکي چکي چڱي آهي“

تي عمل ڪندي آئينده سال سنڌي ادب ۾ ايم. اي ڪرڻ جو فيصلو

ڪيمُ”

۽ واقعي پوءِ جڏهن سنڌي ادب پڙهيم تہ محسوس ڪيم تہ

“هي منهنجو پيارو سنڌي ادب ڪيڏين حُسناڪين، لفظن جي پندارن ۽ تصوف جي خوبصورت رمزن سان پريل آهي جڏهن هن ۾ ماسٽرس ڪيم تہ خبر پئي تہ هي قديم ٻولي پنهنجي اندر ۾ جبل جهڙي مضبوطي ۽ دريائن واري رواني رکي ٿي انهيءَ کي پڙهڻ سان انسان مدهوشي واريءَ ڪيفيت ۾ اچيو وڃي ٿو” بقول شاهہ

“مَڏ پيئندي مون ساجن صحيح سڃاتو”

“هاڻي تہ اسانجي سنڌي ٻولي جي پهرين سنڌي ڪلاسيڪل نِرتڪي سهائي ابڙو بہ انهيءَ کي پنهنجي فن جي بلندين تائين کڻي آئي آهي” بهرطور هاڻي مون ايم اي سنڌي لاءِ تياريون شروع ڪيون ڪنهن چيو تہ

“ادب ۾ ايم اي ڏکي آهي چاهي اُهي سنڌي ادب هجي، انگريزي هجي يا وري اردو ادب هجي”

پر مون لاءِ هاڻي “گهڙيا سي چڙهيا” واري مثال سامهون هئي مون الله پاڪ جو نالو وٺي پڙهائي شروع ڪئي ۽ خبر پيم تہ هتي تہ ريفرنس بوڪ جو انت ئي ڪونہ هواِهو سليبس مون کي پرائمري ۽ سيڪنڊري جي شاگردياڻي دوست جنت راڄڙ ڏنو هو جيڪا پارٽ وَنِ جو امتحان ڏئي چڪي هئي انسان جي ڪوشش ۽ محنت اڳيان سڀ رڪاوٽون ۽ مشڪلاتون پاڻ ئي آسان ٿي وينديون آهن.

“نيت صاف مراد حاصل”

ايم اي سنڌي ڪرڻ لاءِ مونکي هڪ گائيڊ آپا نجمہ شيخ جي صورت ۾ ملي وئي هُوءَ بہ مختلف هنڌن تي سنڌي جي پروفيسر ٿي ڪم ڪرڻ بعد ابن رشد ۾ استاد ٿي آئي هئي آپا نجمہ مشهور رائٽر ۽ مصورع ق شيخ جي نياڻي آهي هن گهراڻي جو ذڪر مان پنهنجي پرائمري تعليم دوران ڪري آئي آهيان انهيءَ وقت هُوءَ ابن رشد ۾ سنڌي پڙهائيندي هئي انهيءَ سان گڏوگڏ لائبريري انچارج بہ هئي انهيءَ وقت ابن رشد ۾ لائبريري سائنس ۾ ايم اي سي کيل ڪابہ استاد موجود نہ هئي مختلف ليڪچرارن کان اِهو ڪم ورتو ويندو هو مون هڪ ڏينهن وڃي آپا نجمہ شيخ کي پنهنجو حال اوريو هن ڏاڍي

پيار سان دلاسو ڏنو سنڌي ۾ ايم اي جو ٻڌي آپا باغ بهار ٿي وئي آپا ۾ قوم پرستي حد درجي جي موجود هئي.

”هن مونکي شام جو پنهنجي گهر اچڻ لاءِ چيو ته اُتان اچي ڪجهه نوٽيس کڻي وڃجانءِ باقي ڪتاب لائبريري مان هڪ هفتي کان پوءِ اچي کڻي وڃجانءَ جيڪي مان توکي پنهنجي نالي سان اِشو ڪري ڏيندس“

آپا نجمه منهنجي زندگي جي پهرين اسڪول استاد دادي اَربُو جي ڀاڄائي ۽ آفتاب شيخ جي گهر واري هئي جيڪو پوءِ ترت سعودي عرب ۾ حج دوران هڪ حادثي ۾ گذاري ويو ڪاليج ۾ آپا نجمه منهنجي پيڻ ممتاز جي استاد ٿي رهي مان شام جو امان سان گڏ سندس گهر ويس ته آپا اڳ ۾ ئي سنڀالي رکيل فائيل جن ۾ ايم سنڌي جا بهترين نوٽس (مواد) موجود هُئا منهنجي حوالي ڪيائين ۽ چيائين ته

”امتحان کان پوءِ اُهي نوٽِس واپس ڪري وڃجانءِ ته جيئن اڳتي ٻين ڇوڪرين کي ڪم اچن“

هفتي کان پوءِ ڪاليج لائبريري ويس ته اُتي آپا نجمه ڍِري ڪتابن جي ميز مٿان رکيو ويٺي هُئي جيڪي هن پٽيوالي جي مدد سان گيٽ تائين پهچايا ۽ ٽانگي ۾ رکائي مون کي گهر روانو ڪيو مان سوچيندي آهيان ته:

”ڇا ته وشال دل ۽ وسيع دماغ رکندڙ اِهي استاد هُئا“ آپا ڏاڍي چست ۽ چوبند زندگي گذاري ڪيترن سماجي ۽ لساني تنظيمن جو ميمبر رهي حيدرآباد ۾ رهندي هئي هاڻي جڏهن مون پنهنجي ”آتم ڪٿا“ جو ڪم فيئر ۽ فائنل ٿي ڪيو ته 9 جنوري 2019ع جي ڪاوش اخبار تي نظر پيم ته اهيا خبر جيڪا واقعي افسوس ناڪ هئي ته.

”سنڌ جي نامياري تعليم دان ۽ اديب نجمه شيخ حيدرآباد ۾ پنهنجي بابن شاهه واري گهر ۾ وفات ڪري وئي“

آپا جو تازو فوٽو به ڏنل هو جنهن ۾ هُوءَ بيمار ۽ ڪمزور نظر اچي رهي هُئي آپا جو لکيل ڪتاب ”نجمه منهنجي نانءُ“ جو به احوال ڏنل هو پر اهو نالو ڪجهه هيئڙي طرح ڏنل هو ”آئون نجمه آهيان“ شايد اخبار وارن کي ڪتاب جي صحيح نالي جي ڄاڻ نه هئي آپا اِهو ڪتاب مون ڏانهن به عائشه خاصخيلي هٿان گرلز ڪاليج ميرپورخاص اچي، مون ڏانهن موڪليو هو

جنهن ۾ تمام سٺو لکيو اٿس ۽ سندس خاندان جا رنگين ۽ بليڪ فوٽو ڏنل آهن.
دنيا فاني آهي هرڪو اچڻو وڃڻو آهي پر ڪجهه ماڻهن لاءِ چوڻو ٿو پوي.

”ڪوڪو ماڻهو موتي داڻو
ڪاڪا دل هيرن جي کاڻ
ڇاڻي ڏس ته سهي اڻ ڇاڻ“

هن نجمه شيخ مونکي سنڌي ادب جو اُهو زرخيز خزانو ڏنو جنهن کي صرف پڙهڻ ۽ پروڙڻ جي دير هئي مان ايم اي ٻِرِي وِيِس جي پڙهائي ۾ جنبي ويس

منهنجي زندگي جا انهيءَ وقت تائين گذريل سال ۽ صبح جو وقت اٺين ڪان ٻين بجي تائين پرائمري, سيڪنڊري اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ گذاريا هُئا الائي ڇو مان هاڻي به انهيءَ وقت اڪيلائي, خاموشي ۾ به ڪجهه نه ڪجهه ڪرڻ جي موڊ ۾ رهندي هُيس لکڻ پڙهڻ جو سلسلو شام ڪان رات جو 12 بجي تائين هوندو هو چوندا آهن.

”ماضي مختصر لڳندو آهي ۽ ماضي پيارو لڳندو آهي“

سو مونکي به ماضي جا اسڪول ۽ ڪاليج ڏاڍو صبح ساڻ ياد ايندا هئا ۽ گهر م اهيا سانت بلڪل نه وڻندي هئي امان گهر جي ڪم ڪارين ڪاڏو پچائڻ, مائي ڪمَ واري صفائي سترائي ۾ مصروف هوندي هئي, ممتاز گرلس هاءِ اسڪول ۾ مشتاق شاهه ولي الله پبلڪ اسڪول ۾ پڙهڻ لاءِ ويندو هو انور ڊاڪٽري جي تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج ويل هو جتي هُو لاڙڪاڻي جي هن ميڊيڪل ڪاليج جي هاسٽل ۾ رهندو هو. ڪٿي پڙهيو هُئم

”انسان ٻن پيرن وارو جانور آهي هن جو هڪڙو پير قسمت ڪٽائي ٿي پيو هُو پاڻ ڪٽي ٿو“

مونکي صبح جي وقت جي اهيائي اڪيلائپ ڪائڻ ايندي هئي انهي جو اظهار مون بابا سان ڪيو.

”ڪنهن سچي احساس جو اظهار دنيا جي ڏکين ڪمن مان هڪ آهي“

بابا مونکي چيو تہ ڇا وري پرائمري اسڪول ۾ داخلا وٺڻ چاهين ٿي ڇا؟

مون چيو: "نہ بابا مان اسڪول ۾ جاب ڪرڻ چاهيان ٿي"

بابا چيو! ڇو مان حيات آهيان ڪمايان پيو توکي انهيءَ جي ڪهڙي ضرورت آهي!؟

مون چيو "بابا گهر ۾ منهنجي دل نٿي لڳي ماڻهن ۾ رهڻ چاهيان ٿي"

بابا مونکي مذاق ۾ چيو تہ پوءِ هلي وڃي تنهنجي ماسيءَ وٽ رهہ جيمس آباد اُتي گهر ۾ گهڻا ماڻهون آهن (ماسيءَ جي گهر ۾ ٽي چار فيمليون گڏجي رهنديون هيون)

پر بابا ذهني طور هوشيار، سجاڳ ۽ زماني جي اُٿ ويهہ کان واقف هو ۽ وڏي ڳالهہ تہ انساني نفسيات کي سمجهندڙ ماڻهون هو تنهن مونکي دلاسو ڏنو چيو تہ: "ڏسان ٿو تنهنجو اِهو مسئلو حل ٿا ڪيون"

زندگي ۾ اتساهہ جو پنهنجو مقام آهي بابا جو وجود مون لاءِ لاءِ جياپي جو ڪارڻ بڻجي ويو ائين بہ ٿيندو آهي اهڙن پيارن طرفان ڪو نئون اظهار، نڪور حجت يا هلڪي حوصلا افزائي انسان لاءِ اڳتي وڌڻ جو در کولي ڇڏيندي آهي.

هي اُهي دور هو جڏهن پاڪستان ٽٽي چيو هو مليٽري بيورو ڪريسي ڪمزور ٿي چڪي هُئي انهن سويلين بيورو ڪرسي جو سهارو ورتو هو پهريان هڪ لولي لنگڙي جهموريت ڀٽي صاحب جي حوالي ڪئي وئي هئي جنهن جي ڪمزور معيشت، 90 هزار جنگي قيدي پاڪستان جو ڪريل وقار انهن سيني مسئلن کي ڀٽي صاحب کي حل ڪرڻو هو هو انهيءَ لنگڙي جهموريت کي پنهنجي پيرن تي بيهارڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو هن ملڪ جي عوام کي روزگار ڏيڻ لاءِ نوان ڪاتا کوليا هُئا جن جي ذريعي عوام کي روزگار مليو تعليم ڪاتي ۾ پڻ نوڪرين جا نوان در کليا هُئا جولائي 1972 ڌاري سنڌي ٻولي ايڪٽ جو بل سنڌ اسمبلي اتفاق راءِ سان پاس ڪيو هو زبان جي ترويج لاءِ سيني اسڪولن ۾ لينگويج ٽيچر مقرر ڪيا ويا هُئا جيڪي پرائمري کان سيڪنڊري تائين غير مادري (اردو ٻارن) کي سنڌي پڙهائيندا هُئا هي هڪ سبجيڪٽ هو جيڪو انهن جي نصاب ۾ شامل هو اهڙي طرح سنڌ جي زناني اسڪولي تعليم ۾ سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙ عورت استادن جو اضافو ٿيو هو

ڇاڪاڻ جو اردو ميڊيم اسڪولن ۾ بہ سنڌي لينگويج ٽيچر ضرور اپائنٽ ٿي هئي.

پٽي صاحب جي هن حڪمت عملي کي ڪمزور ڪرڻ لاءِ ڪراچي ۾ ۽ حيدرآباد ۾ لساني فساد ڪرايا ويا هُئا جيڪا هڪ من گهڙت ڳالھ هُئي هي جو اسڪولن ۾ لينگويج ٽيچر اپائنٽ ٿيا هُئا کهڙي قابليت جي بنياد تي ٿيا هُئا درخواستون سڏيون سنئيون ڊي. او ايجوڪيشن فار گرلس ٿرپارڪر ۽ اينڊ سانگهڙ ڊسٽرڪٽ ايٽ ميرپورخاص وٽ جمع ٿينديون هيون اُها ڊي اي او عورت پنهنجي مرضي سان ميٽرڪ انٽر ڪٽي ايم اي پاس لينگويج ٽيچر مقرر ڪندي هُئي. هن جاءِ تي انهيءَ وقت حميده حيدر نالي هڪ عورت ٿرپارڪر ۽ سانگهڙ ضلعن جي گڏيل ڊي. اي او هُئي. رشوت وغيره جو نالو نشان ڪونہ هو باقي وڏيرن ايم پي ايز ۽ سياسي اثر رسوخ رکندڙن کان ڏاڍو ڊڄندي هئي هن ۾ تعصب بہ ڪجھ حد تائين موجود هو انهيءَ جو اندازو انهي ڪارڪردگي مان لڳائي سگهجي ٿو تہ :

"نااهل سنڌي ڇوڪرين ۽ گهٽ پڙهيل ميٽرڪ پاس ڇوڪرين کي اهل ڇوڪرين تي ترجيح ڏئي انهن کي پاڻ ۾ ويڙاهي ڇڏيندي هئي سندس سوچ ننڍي هئي.

"ننڍي سوچ پير ۾ موچ" اسان جهڙين سادين ۽ محنتي ڇوڪرين جو بيڙو ٻوڙيو هو هن جي اڳيان ميٽرڪ ٿرڊ ڪلاس ۽ انٽر ڪلاس ٿرڊ ۽ سيڪنڊ. بي اي فرسٽ ڪلاس ۾ ڪوبہ فرق نہ هو"

هاڻي تائين ڇيو وڃي ٿو تہ حميده حيدر وڏي تعليمي ماهر هئي اِهو شايد سندس ظاهري ڏيک هو. ڳالهائڻ ۾ شائستہ زبان مهذب ۽ وري ڪڏهن ڪڏهن پيار ۾ بيٽا بيٽا چوڻ هن جو مشغلو هو هن سان گڏ بہ ڊپٽي ڊي اوز هونديون هيون آپا زرينہ اشرفي مرحومہ ۽ مسز خان زرينہ اشرفي دادو سان واسطو رکندڙ پنجابي هئي ۽ سنڌي صاف ڳالهائيندي هئي ۽ سنڌي ماڻهن سان واسطہ گهٽا هُيس مسز خان جلدي سانگهڙ جي ڊي او ٿهي هتان بدلي ٿي وئي زرينہ اشرفي پرائمري اسڪولن جا معاملا نبريندي هُئي هيءَ اشرفي صاحب جيڪو پراڻو استاد هو ۽ هندوستان کان لڏي آيل محاجر هو تنهنجي گهر واري هئي. حيدرآباد روڊ تي سيشن ڪورٽ سامهون هن جو گهر هو جتي اسماءُ باطن جو

گهر پڙهو هاڻي اُتي اسٽائلو جو ڊڪان ٺهيل آهن.

خير اِهو ته هو زناني تعليم ڪاتي ميرپورخاص جو احوال هتي ته ڪي وڏيون مشڪلاتون هيون ماسترياڻي نهڻ لاءِ وڏا ڪي

’پاپڙ ويلڻا هُئا جنهن جو اندازو مونکي ۽ بابا کي ڪونه هو‘

مون ته گهر کان ٻاهر نڪرڻ لاءِ هڪ شغل ئي ڳوليو چاڪاڻ ته خالي دماغ شيطان جو ورڪ شاپ هوندو آهي.

پر هتي معاملو اورهو مونکي ته حافظ نظاماڻي جو هي شعر ياد پيو اچي.

زندگيءَ جي ڏس وڏي طوفان ۾ قاتل آهيان،
شيطان کان آجو ٿيس، انسان ۾ قاتل آهيان.

انهيءَ سڄي ماجرا کي منهن ڏيڻ لاءِ بابا منهنجي نوڪري واري درخواست جيڪا سڄي فرسٽ ڪلاس سان پرپيل هئي، آفيس ۾ جمع ڪرائي آيو هو. پر جواب نه داردا!

آخر هڪ ڏينهن حميده حيدر سان دوبدو ملاقات ڪيائين. جيڪا انهيءَ وقت هتي ٿرپارڪر جي ڊسٽرڪٽ ايجوڪيشن آفيسر فار گرلس هئي.

جواب اِهو ڏنائين ته اسان وٽ سڀ پوسٽون پرجي ويون آهن في الحال ڪابه جاءِ خالي نه آهي. پوءِ بابا به هِن جي ذهنيت سمجهي ويو ۽ هاڻي هن سان اهڙي نموني ڪم ڪيڏو آهي جهڙي ذهنيت جي هُوءَ مالڪ هئي.

”اسانجي ننڍي گهر ۾ ڏيپلائي ميمڻ ڪرائيدار رهندا هُئا. حبيب الله نالو هُئس، هيڊ منشي روينيو ڪاتي ۾ هو. تنهن پنهنجي ڪنهن رشتيدار کان جيڪو انهيءَ وقت حيدرآباد ۾ رهندو هو ليٽر گهرائي بابا کي ڏِنو ته هي سفارشي ليٽر آهي وڃي مائي حميده حيدر کي ڏيو“

حميده حيدر ليٽر ڏِسي يڪدم ڪلارڪ کي گهرائي چيو: جہاں پر بھی خالی پوسٹیں ہیں، اُن میں پرائمری اسکول میں نور الصباح کو ابھی دے دو پوسٹنگ آرڈر۔

بابا چيس ته پرائمري ۾ چو؟ هِيءَ ته سُٺي ڪلاس ۾ گريجويٽ آهي، مونکي خبر آهي ته سيڪنڊري اسڪولن ۾ به جايون آهن. اُتي چو نه ٿا اپائنٽ ڪيو. حميده حيدر چيو ته: ”اب تو کوئی نہیں بعد میں دیکھیں گے“

اُتي سيڪنڊري اسڪولن ۾ پوسٽون هيون، جيڪي اجان به هن ڪنهن

منسٽر يا وڏيري يا وري ڪنهن ايم پي جي لاءِ بچائي رکيون هيون، ۽ ٿيو بہ ايئن منهنجي نوڪري شروع ٿيڻ کان پوءِ اٽڪل بہ ٽي مهينا پوءِ سينٽ مائيڪل جي هڪ پوسٽ جيڪا لينگئيج ٽيچر لاءِ هئي، سا پري هٿائين ۽ اُها ٽيچر تہ ميٽرڪ ۾ بہ سپليمنٽري هولڊر هئي. اُهو هو محترمہ حميده حيدر جو معيار ۽ سوچ.

اسانجي پاڙي واري ريحانہ قاضي جيڪا واقعي اهل ۽ ضرورتمند هئي، جنهن تي ڪجهہ اضافي ذميداريون هيون، تنهن جي سڄي ڪلاس جي سنڌي چوڪرين کي نوڪري ڏني.

”هُن کي اِهو جواز ڏئي جواب ڏنو ويو تہ اُها عمر ۾ ننڍي آهي، هرويرو ڪنهن شريف انسان کي تنگ ڪرڻ کان سواءِ ٻيو ڪو مقصد ڪونہ هو. جڏهن تہ هن جي سيني ڪلاس فيلوز جا اپائنٽمنٽ مختلف هنڌن تي ڪري هنن کي پاڻ پرو ڪري ڇڏيو هُئائون، جن ۾ شاهوڪار ماڻهن جون ڌيئرون بہ شامل هيون. وڌيڪ تفصيل ۾ هاڻي وڃڻ جي منهنجي عمر نہ آهي جيڪو الله جي طرفان مِلڻو هو سو اسانکي انهن آفيسرن جي طرفان مليو. الله ڪري اگر حيات آهن تہ خوش هجن ۽ اگر الله وٽ آهن تہ پوءِ رب سندن مغفرت ڪري“

مونکي ليٽر ملڻ جي ڏاڍي خوشي ٿي پر اِهو مرزا غالب پرائمري اسڪول هو جيڪو پاڪ ڪالوني ۾ هو ۽ شام جي شفٽ هئي صبح جي وقت ڇوڪرا پڙهندا هُئا مونکي شام جي شفٽ جو ٻڌي ٿوري پريشاني ٿئي ڇاڪاڻ تہ مون تہ صبح جي اڪيلائي کي مصروفيت ۾ بدلائڻ ٿي چاهيو بهرحال ليٽر مليو جوائن ڪيم هڪ نصرت نالي خفتي هيڊ مسٽريس هئي ٻيو شيرين صديق ميمڻ پاڙي واري صديق وڪيل جي ڌي انهيءَ کان علاوه بہ ٽي ٻيون اردو اسپيڪنگ ماسترياڻيون هيون ٻن پهرن جو منهنجو ننڊ جو ٽائيم هتي وري نوڪري لاءِ وڃڻ مونکي ڳالهہ نہ وڻي هئي آمان چوندي هئي.

”نوڪري ڪيان نوڪري ڪيان ڏاڍو شوق هُيئي! هاڻي ڏي مُنهن..!“

نوڪري جي بالا عملدارن لاءِ لِکندِيس تہ: ”هڪ ڏاهو ڊيل ڪارنگي لکي ٿو تہ: ٽيهہ سال اڳ مون تي هڪ راز ظاهر ٿيو جنهن منهنجي زندگي کي بدلائي ڇڏيو اُهو راز ڪجهہ لفظن تي ٻڌل آهي.

“توهان جون حدون مصنوعي آهن”

ڪاش اِهي لفظ انهيءَ وقت سرڪاري آفيسن ۾ لکيل هُجن ها.

هيڏانهن جيڪا مان شام واري نوڪري کان بيزار ويني هُئس، اُها اڪيلائي جيڪا منهنجي نندين ڀائرن ڀيڻ کان سواءِ محسوس ٿيندي هئي پر الله جو هر ڪم مصلحت سان ڀرپور هوندو آهي هاڻي قدرت طرفان آساني فراهم ٿيڻ واري هئي جو هڪ ڏينهن زرينہ اشرفي مرحومہ اسڪول وزٽ تي آئي چيائين تہ هِت شاگردن جون داخلائون تہ گهٽ آهن پوءِ بہ لينگويج ٽيچر ڇو آهن شيرين ميمڻ اڳي ئي اتي موجود هئي ۽ مونکي لينگويج ٽيچر لاءِ ڀيو آرڊر ڏنو هُئائين منهنجا هن ڪتاب جا پڙهندڙ سوچيندا هوندا تہ انهيءَ وقت تعليم کاتي ۽ آفيسرن جو اِهو حال هو تہ:

“هاڻي وري ڇا..! جو افسوس ۽ ملال..!

ٽي ڏينهن خير جا گذريا پوءِ اسين اسڪول ۾ ويٺا هُئاسين تہ ڏي، او آفيس جو پٽيوالو منهنجو ٽرانسفر آرڊر کڻي آيو مونکي دارالنسوان پرائمري اسڪول ۾ بدلي ڪيو ويو هو جتي بہ ڏينهن اڳ هڪ ترهت آفتاب نالي ٽيچر گذاري وئي هئي انهيءَ جي پوسٽ خالي ٿي هئي.

امان منهنجي مونکي چيو:

”نہ وڃ انهيءَ اسڪول ۾ نياڳو آهي، جوان جماڻ نزهت مري وئي آهي توکي ڪو نقصان نہ پهچي“

اِهي سڀ هڪ قسم جا وهم ۽ انومان هُئا. جيڪي هڪ ماءُ جي دِل ۾ اُڀري آيا هُئا. مون ٻئي ڏينهن شام جو پاڪ ڪالوني اسڪول مان رِليو ٿي اڳلي صبح دارلنسواءَ پرائمري اسڪول ۾ جوائن ڪيو. جيڪو منهنجي گهر کان گهڻو پري هو. گرلس هاءِ اسڪول (پرتاب پور) جي بِلڪل ڀرپاسي ڪاهو بازار ۽ سونارڪي گهٽيءَ جي بِلڪل مُنهن تي هو انهيءَ جي ڀرپاسي هڪ ٽي بي هاسپيٽل هئي ۽ سٽي ٿاڻو هُيس. هي اسڪول منهنجي خيال ۾ هندن جي دؤر جو هڪ ڊرم شالا هو. جيڪو ڪجهہ عرصو اڳ گورنمنٽ گرلس هاءِ اسڪول ٿيو. جيڪو بعد ۾ پرتاب پور ۾ شفٽ ٿيو ۽ اجان تائين قائم ۽ دائم آهي، ۽ هاڻي شهيد بينظير گرلس هاءِ اسڪول چوارائي ٿو. مونکي هتي دادي افضل جيڪا هيڊسن واري دادي مهرو جي نندي ڀيڻ هئي، سا هيڊ مسٽريس ٿي مِلي، ڏاڍي خوش اخلاق کِلڻي مِلڻي ۽ باذوق عورت هئي ماڻهن کان ٻڌو اٿم اصل ۾

سيوهڻ جي رهندڙ هئي، ۽ مغل فيملي مان هئي، سندس شادي ساهتي نواب شاهه واري قومي اسيمبلي جي ميمبر ظفر شاهه جي ڀاءُ سان ٿيل هئي، کيس ٽِن ڏيئرن جو اولاد هو. دادي افضل جو پنهنجو گهر نيو ٽائون ميرپورخاص ۾ هو جتي هُوءَ ٻن وڏين ڀينرن مهرو، اقبال ۽ ٽِن ڏيئرن، هڪ عدد پوڙهي پڦي ۽ هڪ مامي سان گڏ رهندي هئي، ڏاڍي سُٺي اخلاق واري عورت هئي، هاڻي گذاري وئي آهي، رب پاڪ شال مٿس رحمت نازل ڪري.

هتي مونکي اسانجي غريب آباد جي پاڙيسرن پروين موسيٰ بہ ملي جيڪا انهيءَ وقت بلڪل نوجوان هُئي ۽ انٽر پاس هئي، سندس والد انهيءَ وقت مختيار ڪار هو ڏاڍي خوش اخلاق ۽ ڪلڇي ملڻي هئي وري گهڻو عرصو شادي کان پوءِ پنجاب لاهور هلي وئي وري اچي ابن رشد ۾ ليڪچرار ٿي بہ رهي انهيءَ کان علاوه مرحومہ شميم زيدي جيڪا هن درالنسوان کان وٺي ڪاليج جي نوڪري تائين منهنجي دوست رهي سا بہ ملي پوءِ وري ڊائريڪٽر فزيڪل ايجوڪيشن جي ٽريننگ لاءِ ڪراچي هلي وئي ۽ وري اچي ا بن رشد جوائن ڪيائين.

استاد بهرحال استاد آهي اُهو ايتروئي قابل احترام آهي ڇاهي اُهو پرائمري استاد هجي سيڪنڊري هجي يا وري ڪاليج جو پروفيسر هجي مونکي پنهنجي انهن ڪيڊرن تي استاد رهندي فخر محسوس ٿي رهيو آهي اُتان جون يادگيريون سنيالي رکيون اٿم منهنجي نوڪري وارو اِهو چَڪرُ اجان وڏو آهي. جيڪو هِتان کان هُتان ٿيندو آيو آهي.

ہر ذہن میں اور دل میں آباد رہیں گے۔

استاد تھے، استاد ہیں، اور استاد رہیں گے۔

مان اسڪول جي ماحول ۾ ڏاڍي هِري مِري وئي هُيسِ تہ گورنمينٽ گرلس هاءِ اسڪول موجود (ش ب هاءِ اسڪول) پرتاب پون ۾ انگريزي پڙهائڻ لاءِ استاد جي ضرورت هئي اُتي بہ اسانجي ڪامورياڻين جي نظر مون تي پئي انهن ۾ هڪ ڊپٽي ڊي او هئي مسز خان تنهن جي صلاح تي حميده حيدر صاحبہ مونکي هاءِ اسڪول (ش ب) ۾ ٽرانسفر ڪري ڇڏيو

”هاڻي انهيءَ نتيجي تي اچي بيٺي آهيان تہ مطلب تہ اندر ۾ قابليت جو

اعتراف هُوين پر سيڪنڊري جي پوسٽ ڏيڻ لاءِ تيار نہ هيون“

مونکي سِکڻ جا موقعا قدرت فراهم ڪري رهي هئي هڪ شعر جيڪو ڪنهن سُگهڙ جو آهي تہ:

“پڙهلين ڪتاب ڪولي ڏنا ٿي جواب ۽ اڻ پڙهيلن،

انبڙو چوي! ٿي ڪيون پاٽي تي سهيون.

هن حسين ڪشادي بلڊنگ ۾ ٻئي ڏينهن داخل ٿيس تہ مونکي مومل راڻو سُر وري ياد اچڻ لڳو.

“ڪنواريون ۽ ڪوئنر ڪاھ تہ پسون ڪاڪ جا”

مون هيڊ مسٽريس آپا قمر ڪوڪر وٽ پهچي جوائنگ لکي ڏني جيڪا هُن ڪلارڪ مدن موهن جي حوالي ڪئي ۽ مونکي وقت جي پابندي ۽ محنت سان ڪم ڪرڻ جي تاڪيد ڪيائين آپا قمر مزاج جي تيز هئي پر محنتي استادن جي قدر دان هئي ہہ سال مان هتي رهيس هتي تمام گهڻو اسٽاف هوجن مان گهڻيون ٽيون منهنجون استاد بہ رهي چڪيون هو ۽ ذاتي طور سڃاڻنديون بہ هيون رخسانہ قاضي منهنجي پاڙيسرن بہ هتي موجود هئي جنهن هن نئين ماحول ۾ سيٽ ٿيڻ ۾ منهنجي رهنمائي ڪئي ۽ هتان جي عورتن جي مزاج ۽ ماحول جي باري ۾ آگاهي ڏنائين.

مون ڏٺو تہ هتي هاٽي سنڌي ڇوڪرين لاءِ هر درجي ۾ هڪ سيڪشن جيڪو اَي سيڪشن چوارائيندو هو سو ڪلي ويو آهي سو موجود هيو هتي سنڌي ڳالهائيندڙ استاد بہ موجود هيون سنڌي ٻولي سمجهندڙ ۽ ڳالهائيندڙ استادن ۾ هڪ سينئر استاد رڪمڻي هئي جيڪا انهيءَ وقت جي مشهور وڪيل لڏارام شرما جي گهر واري هئي هي اصل مٺي ٿرپارڪر جا هُئا

“هي جوڙو انهيءَ وقت ميرپورخاص جو خوبصورت ۽ آئيڊيل جوڙو چوارائيندو هو هنن جا ہہ ٻار پشپا ۽ رميش هنن سان گڏ جڏهن گاڏي جي پوئين سيٽ تي ويهي ايندا هُئا تہ اڪين کي ڏاڍا وڻندا هُئا”

رڪمڻي رياضي جي ماهر استاد هُئي، سيني سنڌي ڪلاسن کي حساب سيکاريندي هئي، سندس گهڻو تڻو لباس ساڙهي هوندو هو جيڪو ڏاڍو ٺهندو هُئس اسانجي پاڙي واري رخسانہ قاضي پڻ ساڙهيون شاندار پائيندي هئي، بهرحال رُڪمڻي جو احترام پنهنجي جاءِ تي پر هن عورت سان پيار گهڻو

ڪندا هُئاسين هُوءَ ڏاڍيون عقل ۽ سمجهه واريون ڳالهيون ڪندي هُئي اُتي نجمه ميمڻ (دادو) پارپتي ديوي، منور قاضي ۽ نسرين موسيٰ جيڪا رائٽر ۽ پروفيسر ڊاڪٽر پروين موسيٰ جي وڏي ڀيڻ آهي انهيءَ وقت ڪلاسن ۾ عربي جو سبجيڪٽ پڙهائيندي هُئي هڪ روشن خيال سنڌياڻين جو چڱو خاصو گروپ هو جيڪي ذهانت ۽ قابليت ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هيون هيڊ مسٽريس آپا قمر ڪوڪر جيڪا مزاج جي تيز آفيسر هُئي سا پڻ اسانکي ڏسي چوندي هُئي

"رڪمڻي ڪهڙا لطيفه ٿي ٻُڌاءِ جو توهان ڇوريون سڀ ڪل ۾ اونڌيون لڳيون پيون آهيو...!؟"

هُوءَ ته دُنيا جي تجربن ۽ ايندڙ زندگي جي باري ۾ سمجهه ڀريون ڳالهيون ڪندي هئي، اسان وٽ بي فڪري خوشي ۽ آئينده لاءِ سُهڻا خواب هُئا جن جي ساڀيان ڪنهن کي مِلي ڪنهن نه مِلي، پر ٿهڪ ضرور ڏيندا هُئاسين ڪنهن شاعر موجب:

ڪنهن ڳالهه تي، تو جي ٿهڪ ڏنا،
سوين گل ٽارين تي ٽڙيا هوندا.

هتي مونکي ڪجهه منهنجي دؤر جون استاد محترم به مِليون جن ۾ خالده باجي، زبيده چاند، عظيم باجي پڻ اسان جي رهنمائي لاءِ موجود هيون هن اسڪول ۾ پڙهائڻ منهنجي لاءِ هڪ سنو تجربو هو جتي نه صرف مون سنڌي ۽ انگريزي پڙهائي بلڪ سماجي اڀياس دينيات ۽ هوم اڪنامڪس به پڙهائي هن اسڪول ۾ هوم اڪنامڪس جو سلائي ۽ هٿ جي هنرن جو ڪم پڻ گهڻو ٿيندو هو. جنهن ۾ ڇوڪرين کي هٿ ها هنر ڪپڙا سبڻ، ڪپڙا ڪٽنگ ۽ سوئٽر وغيره ناهڻ جو ڪم هڪ استاد زبيده انصار سيکاريندي هئي مون به فري ٽائيم ۾ زبيده انصار کان پشم جو سوئٽر ناهڻ سِکيو هو هُوءَ ڪم گهٽ سيکاريندي هُئي دڙڪا گهڻا ڏيندي هئي، ڇو ته هُوءَ شاگردي واري دور ۾ اسان جي استاد رهي هُئي آخرڪار هن مونکي سوئٽر ناهڻ سيکاري ڇڏيو انهيءَ زماني ۾ هٿ جي اُڻيل سوئٽر جو گهڻو فيشن هو هاڻي ياد ٿو اچيم ته هن اسڪول ۾ مون اٽڪل 3 سال نوڪري ڪئي ۽ مون ايم سنڌي پارٽ وَنِ ۽ ٽو جو امتحان به هن نوڪري دوران ڏنو ايم اي فائنل ۾ منهنجو رزلٽ پڻ فرسٽ ڪلاس آيو اِهو امتحان پڻ مون ابن رشد گرلس ڪاليج سينٽر ۾ ڏنو هو هاڻي

ڊگري ڪلاسن ۾ ماسٽرس جا ڇوڪرين جا امتحان هتي ٿيندا هُئا اُها سخت سياري واري صُبح ياد اٿم جڏهن مون ايم اي فائنل جو سڪينڊ پيپر ٿي ڏنو مون سان گڏ پروين (عاربي) زينت ٽالپر (سيال) بہ ايم فائنل جا پيپر ٿي ڏنا بلاڪ ۾ فقط اسين ٿي هُئاسين نہ بلڪ سڄي سينٽر ۾ ئي ٽي ڄڻا هُئاسين اسان جا هَٿ سخت سيءَ سبب ٺري برف ٿي ويا هُئا ۽ قلمُ هٿ جي گرفت ۾ نہ ٿي آيو سو لکي نٿي سگهيوسين اسان جي مٿان انويجليٽر پروفيسر شاهانہ برڪت هئي جيڪا انهيءَ وقت غير شادي شده هئي ۽ حيدرآباد مان ايندي هُئي تنهن جڏهن اسانکي سيءَ ۾ ڏڪندي ڏٺو تہ چيائين. "لکھنا نہیں جا رہا ہے؟"

اسان جواب ڏنو: "ہمارے تو ہاتھ ہے کام نہیں کر رہے"

هن ويچاري کي اسانکي هِن حال ۾ ڏِسي رحم اچي ويو ۽ چيائين تہ: "میں آپ کو کینٹین سے چائے منگوا کر پلاتی ہوں"

هن چانهہ گُهرائي اسانکي پياري تہ پوءِ اسان ڪجهہ گرم ٿياسين ۽ ڪاپين ۾ لکڻ شروع ڪيوسين.

"اِهي هُئا انهي وقت جا مهربان استاد انهن کي شاگردن جو ايترو احساس ٿيندو هو."

هاڻي تہ ويجهڙائي ۾ مون اهڙا سيءَ ڪونہ محسوس ڪيا شايد انهيءَ وقت سيءَ گهڻا پوندا هُئا جيڪي انسان جا انگ سُڪائي ڇڏيندا هُئا بهرطور وقت هو گذري ويو مون بہ پوسٽ گريجوئيشن مڪمل ڪئي ۽ ايم سنڌي ٿي ويس "منهنجي ترقي جي رفتار ڪَچوڻ واري هئي."

هڪ ڏينهن اسڪول ۾ رُڪُمَڻي مونکي مشورو ڏيندي سوال ڪيو تہ:

"چا تون سڄي عمر هن پرائمري جي پوسٽ تي رهندينءَ ۽ هيترو ڪم ڊيپوٽيشن تي ڪندي رهندينءَ چا؟

مونکي سندس اِها ڳالهہ دِل سان لڳي تہ "جڏهن گيهہ سِڌين آڱرين سان نہ نِڪري تہ پوءِ آڱريون ٽيڏيون ڪرڻيون پونديون آهن" مونکي پڪ هئي تہ هيءَ ڪم بالا آفيسرياڻين معرفت نہ ٿيندو هُوءَ جڻ مون سان چَپ پئجي ويون هيون انهن ڏينهن هر مهيني جي پگهار ڏيڻ لاءِ اسان وَٽ هاءِ اسڪول جو ڪلارڪ ايندو هو امان الله ميمڻ. جڏهن هُوءَ شخص ڪلارڪ آفيس ۾ آيو تہ

رڪمٽي مون کي وٺي اُتي پهتي ۽ ڪيس چائين.

”هن سان ڪهڙو وَير ۽ دشمني اٿوَ! جو هن کي جي ايس ٽي پوسٽ نٿا ڏيو هاٽي ڪابہ پوسٽ سيڪنڊري جي خالي ٿِئي تہ هن کي اُتي پوسٽنگ آرڊر ڏيڻ تنهن جو ڪم آهي هُن شخص چيو تہ:

”مونکي انهي ڪيس جي خبر ئي ڪانہ آهي، پر جيئن ئي ڪا پوسٽ خالي ٿئي ٿي تہ هِن اديءَ کي ڏيارڻ منهنجو ڪم آهي.“

۽ واقعي هُو پنهنجي زبان تي سچو رهيو ۽ هڪ مهيني اندر مونکي سينٽ مائيڪل ڪانوينٽ اسڪول ۾ لينگويج ٽيچر جي خالي ٿيل پوسٽ تي اپائنمنٽ ليٽر حميده حيدر جي صحيح سان موڪليائين هِنَ مائي کي تہ خبر بہ هُئي يا نہ پر منهنجو ڪم ٿي ويو هو.

مان هِن گرلس هاءِ اسڪول ۾ ڪافي ايڊجسٽ ٿي وئي هُيس، مونکي شاگرد ياٽين طرفان ڀرپور موٽ ملندي هُئي، هُوءَ مونکي پسند ڪرڻ لڳيون هيون، پر هِتي منهنجي ترقي جو سوال هو.

منهنجي اندر مان ”وڃان نہ وڃان“ جا سوال اُٿي رهيا هُئا پوءِ مون سوچيو تہ مونکي هرويرو سيٽ ٿيل ماحول مان نڪرڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي ۽ اڃان ميرپورخاص جا ڪيترا اسڪول گهمنديس

“اندر ۾ تہ اسان سڀ پنهنجو پاڻ تي تنقيد ڪندا آهيون حد تہ اِها آهي تہ جيڪي ماڻهون حد کان وڌيڪ بااعتماد لڳندا آهن، انهن جي اندر بہ هڪ وڏو نقاد ويٺل هوندو آهي اُهو انسان جي اندر جو هڪ حصو هوندو آهي”

بابا سان صلاح ڪيم جنهن ڪڏهن منهنجي پگهار ۽ پئسن بابت ڪو سوال تہ ڪيو هو بلڪ پهرين پگهار ملڻ وقت مان پڻ ڏاڍي خوش ٿي هُيس بابا کي آڻي ڏني هُيم پر هن منهنجي مٿي تي هٿ رکي مُشڪندي جواب ڏنو هو. ”تہ اِها پگهار تنهنجي آهي تون پنهنجي ضرورت تي خرچ ڪندي ڪر ۽ جيڪي بچت ۾ پئسا هُجن سي پنهنجي اڪائونٽ ۾ گڏ ڪندي ڪر.“

اهو اڪائونٽ بينڪ ۾ مونکي بابا کولرائي ڏنو هو انهيءَ جو بينڪ اڪائونٽ اڃان تائين مون وٽ موجود آهي اهو اڪائونٽ مونکي ڏاڍو وڻندو آهي ڇو تہ ”انهيءَ ۾ مونکي قاضي غلام حسين جي ڏيءُ ڏيکاريو ويو آهي“

قصو ڪوتاهہ بابا مونکي انهي مشن اسڪول جيڪو انهيءَ وقت

“گورنمنٽ سينٽ مائيڪل هاءِ اسڪول” هو تنهن کي جوائن ڪرڻ جو مشورو ڏنو ۽ چيو تہ اُهو وري ڪھڙو پري آهي. هاءِ اسڪول جي ويجھو سا ڳئي حيدرآباد روڊ تي ڪجھ وِڪُن تي آهي ۽ پيو چيائين تہ اُتي توکي وڏيڪ سِکڻ جو موقعو مِلندو مون بابا جي ڳالھہ تي عمل ڪندي سينٽ مائيڪل ويڃڻ جو پڪو پھہ ڪيو انهيءَ عرصي دوران اسانجي گرلس هاءِ اسڪول جي هيڊ مسٽريس آپا قمر ڪوکر بدلي ٿي وئي هُوءَ ڪجھ مهينا اڳ ايران ملڪُ ڪنهن ٽرينگ تي وئي هُئي اُتان موٽي تہ حيدرآباد ۾ ڊائريڪٽريٽ ۾ پوسٽنگ تي ويس پوءِ اسان وٽ جِوير خواجہ نئين هيڊ مسٽريس اچي وئي ڏاڍي ملنسار ۽ خوش گفتار هئي نون پراڻن کي هڪ جيترو مان ڏيندي هُئي تنهن پڻ مونکي سينٽ مائيڪل اسڪول جوائن ڪرڻ جي صلاح ڏني هُئي ۽ جلداز جلد مون لاءِ فيئرويل الوداعي پارٽي جو انتظام ڪيائين مونکي هڪ بھترين پارٽي ملي ۽ تحفن ۾ ريشمي ڊريس ۽ هڪ سُهڻو گھڙيال جنهن جو اَلارم طوطي جي آواز ۾ هو سو مليو آپا جويز خواجہ تحفي ڏيندي مونکي چيو: ”ٻڌو اٺئون تہ انگريز وقت جا پابند هوندا آهن هي گھڙيال وارو طوطو صبح جو توکي سوير اُٿاريندو ۽ تون ٽائيم تي اسڪول پھچي ويندينءَ.“

هاڻي سوچيان پئي تہ آپا جوير ڪيتري نہ باذوق ۽ ذهين خاتون هُئي جو تحفي ڏيڻ ۾ بہ وقت جي اهميت کي مدنظر رکندي چونڊ ڪئي هُئائين. مان بئي ڏينهن هِتان رِليوُ ٿي سينٽ مائيڪل پھتس جيڪو انهيءَ وقت نيشنل لائزڊ ٿيل هو پر پرنسپل ۽ انهيءَ سان گڏ ڪجھ راهبائون ڪم ڪنديون باقي اسٽاف مسلمان ۽ لوڪل هو هي راهبائون سفيد لباس ۾ ملبوس هيون هنن جو تعلق مالٽا ملڪ سان هو رنگ جون اڇون ۽ سفيد لباس ۾ وڏيڪ ٺاهو ڪيون لڳنديون هيون رومن ڪيٿوليڪ فرقي جون هيون هن اسڪول سان لڳو لڳ هڪ چرچ (ديول) بہ هُئي جنهن جا ننڍا بہ در اسڪول اندر کلندا هُئا هنن راهبائن کي عرف عام ۾ سسٽر (ڀيڻ) سڏيندا هُئاسين هنن جي پنهنجي رهائش اسڪول جي اڌ مٿين حصي ۾ هئي باقي اڌ مٿي سيڪنڊري جا ڪلاس ٿهيل هُئا هنن جي رهائش گاھہ واري مٿئين حصي کي پرائيوٽ ڪانوينٽ ان دؤر ۾ سڏيو ويندو هو جنهن جي داخلا واري در تي حضرت عيسيٰ جو هڪ مجسمو لڳل هوندو هو منهنجي هن اسڪول ۾ جوائنگ وقت

سسٽر فرانسس هيڊ مسٽريس هئي باقي هنن جي پرائيويٽ ڪانوينٽ ۾ هڪ وڏي عمر جي مدر (ماءُ) بہ رهندي هئي جيڪا هنن جي مذهبي ۽ روحاني ماءُ هئي انهيءَ جو نالو مون کان وسري ويو آهي تہ ڇا هُئس اهيا عورت اسڪول ۾ گهٽ نظر ايندي هئي باقي مذهبي پرچار لاءِ هنن سان گڏ ويندي هُئي هنن جا پنهنجا فلاحي ادارا پڻ هُئا اسڪول ۾ اندر هڪ هاسٽل پڻ هُئي جتي ڪراچي حيدرآباد ڪنري جهڏو ۽ سانگهڙ جي عيسائي خاندانن جون ڇوڪريون رهنديون هيون، جڏهن انهيءَ وقت پنجين ڪلاس تائين مخلوط تعليم هئي ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ڪلاسن ۾ اڌ حصي ۾ ويهندا هُئا پر ڇوڪرن کي بورڊنگ ۾ رهندي مون ڪونہ ڏٺو اُهي "ڊي اسڪالر" ڇوارائيندا هُئا حاصل مطلب تہ هن اسڪول جو نظام تمام بهترين هو صبح جي ابتدا اسمبلي سان ٿيندي هُئي جنهن ۾ سسٽر فرانسس هڪ ننڍڙي ڊائري جهلي بيهندي هئي جنهن ۾ لکيل نوٽ پڙهندي هئي ۽ شاگرد کيس فالو ڪندا هُئا ۽ هن جي پويان هر سِٽ ورجائيندا هُئا اِهو نوٽ الله تي ايمان، اخلاق قدرن ۽ محنت سان ڪم ڪرڻ جو هڪ وَچَنَ هوندو هو انهيءَ کان پوءِ قومي ترانو ٿيندو هو پوءِ شاگرديا ٽيون ۽ شاگرد پنهنجن قطارن ۾ هلندا هيڊ مسٽريس کي "گڊ مارننگ" چوندا ڪلاس رومن ڏانهن ويندا هُئا موڪل مهل وري ڪلاسن مان قطار ٺهي ٻاهر نڪرندا هُئا 'ڪاريڊور'وٽ سسٽر فرانسس بيٺل هوندي هئي انهيءَ کي"گُڊ آفٽر نون سسٽر" چئي ٻاهر نڪرندا هُئا ۽ پوءِ پنهنجن گهرن ڏانهن روانا ٿيندا هُئا هي اسڪول نرسري کان وٺي ميٽرڪ تائين هو اسٽاف تمام گهٽ هو ۽ استادن کي فقط هڪ پيرڊ فري ملندو هو شايد اهيائي انهن جي پاليسي هئي تہ هتان جي ديسي اسٽاف کان ڇڪي ڪم ورتو وڃي انهيءَ جو منهنجي ذات تي ڪو اثر نہ پيو مان محنت ڪرڻ عادي هُئيسِ مونکي غير مادري زبان وارن کي سنڌي پڙهائڻو هو پرائمري ۾ وري هڪ پنجابي ٽيچر شهناز سنڌي پڙهائيندي هُئي اِهو سبجيڪٽ لازمي هو جيڪو ميٽرڪ تائين هلندو هو پر هن ۾ مادري زبان واريون سنڌي ڇوڪريون بہ شامل هيون جن کي آسان سنڌي پڙهڻو پوندو هو ڇو تہ هي اسڪول انگريزي ميڊيم جو هو هي راهبائون پاڻ ۾ مالتي ٻولي ڳالهائينديون هيون جيڪا اسانکي سمجهہ ۾ ڪانہ ايندي هُئي منهنجي پاڙي واري زليخا زرين جيڪا پڻ

هن اسڪول ۾ استاد هئي سا چوندي هُئي. ”آڙي هي ڪهڙا آواز ڪڍي اسانکي ٻوڃارين ٿيون يا ڪو بيو مقصد اٿن“

انگريزي ٻہ عربن جهڙي ڳالهائيندڙيون هيون هنن وٽ ’ٿ‘ جو آواز نہ هو بلڪ انهيءَ کي ’ت‘ اُچاريندڙيون هيون. جڏهن پنهنجي هاسٽل وارين ڇوڪرين کي دڙڪا ڏينديون هيون تہ اِهو منظر ڏِسڻ وٽان هوندو هو ٻاهر گُهمائڻ ڦِيرائڻ جون بہ شوقين هيون, شاگردياڻين سان گڏ ٽيچنگ اسٽاف کي بہ وٺي وينديون هيون ۽ پنهنجي پرائيوٽ ڪانوينٽ ۾ سندن هٿن جا ٺهيل بسڪوٽ, ڪيڪ ۽ چاڪليٽ ساٿن گڏ هوندا هُئا. جيڪي اُتي پڪنڪ اسپاٽ تي ورهائينديون هيون شهر جي سڀني امير ترين ماڻهن جا ٻار هتي پڙهندا هُئا تن جا مائٽ پڻ انهن پڪنڪ جي حمايت ڪندا هُئا ڇاڪاڻ تہ انهيءَ وقت پرائيويٽ اسڪولن جو وڏو ڄارُ اڃان ڪونہ وڇايل هو.

مون جيترو هن ڪانوينٽ اسڪول جي نوڪري دوران گهميو ايترو ڪڏهن بہ نہ گهمي سگهيس هڪ يادگار پڪنڪ مونکي ياد پئي اچي جيڪا روٽري ڪلب طرفان شاگردياڻين ۽ اسٽاف کي ڪرائي وئي هئي جنهن ۾ بَسِ جي روانگي جو ٽائيم صبح پنجين بجي هو جنهن جو انچارج ايس, اي خان مشهور سماجي ڪارڪن ۽ روٽرين هو جنهن ٽائيم ۽ شيڊول جو پيپر اوڏي مهل سڀني کي هٿن ۾ ڏنو ۽ ٽائيم جي ايتري پابندي ڪئي وئي جو هڪ منٽ بہ اڳيان پنيان نہ ٿيو ۽ هڪ ڏينهن ۾ ڪراچي, عزيز ڀٽي پارڪ, ڪلفٽن ينيپور نٿو ۽ ڪينجهر ڍنڍ گهمائي آيا ۽ رات جو 9 بجي سڀني استادن کي گهر جي ويجهو وڏن روڊن تي پهچايائون.

انهن ڏينهن اسان جي گهر ۾ منهنجي امڙ بيمار ٿي پئي امان جي انهيءَ بيماري گهر ۾ هڪ نئين ماجرا کي جنم ڏنو منهنجي امان جيڪا هاءِ بلڊ پريشر جي مريض هئي ۽ اڪثر هن جو علاج ٿيندو رهندو هو سا ڊسمبر جي هڪ صبح جي وقت اڌ رنگ جي موذي مرض ۾ مبتلا ٿي وئي ٿيو ائين جو هُوءَ صبح جي وقت چانهن پي رهي هئي تہ هن کي کاٻي پاسي جي اک وارو پاسو ۽ چپ ڪجھ ساٽا محسوس ٿيا هن اهيا شڪايت اسان جي سامهون ڪئي اسان پاڻ ڏٺو تہ چانهن سندس وات مان پاسيري ڪري رهي هئي اسان اهيا صورت حال ڏسي پريشان ٿي وياسين ۽ ڪيس يڪدم پاڙي واري ڊاڪٽر احمد

الدين ڪوئٽہ واري جي اسپتال ۾ وٺي وياسين جتي ڊاڪٽر اجان هيٺ اسپتال ۾ ڪونہ پهتو هو مٿي حصي ۾ پنهنجي گهر ۾ هو سندس عملي ڪيس هيٺ گهرايو جنهن امان کي تپاس ڪري, اِهو ٻڌايو تہ ڪيس لقوه (چهري جي حصي جو فالج) ٿيل آهي پر اهو هلڪو اٽيڪ آهي علاج سان ٺيڪ ٿي ويندي ۽ ٿيو بہ ائين امان جو باقاعدگي سان علاج ٿيو تہ هُوءَ مهيني کن ۾ بلڪل ٺيڪ ٿي وئي پر پوءِ هن کي ٻن سالن کان پوءِ اهڙا اٽيڪ ٿيندا رهندا هُئا جن هن جي باقي عضون تي بہ اثر ڏيکارڻ شروع ڪيو بهرحال پهرين بيماري کان پوءِ ٻن سالن تائين امان بلڪل ٺيڪ ٺاڪ رهي ۽ گهر جا ڪم ڪار ڪندي رهندي هُئي.

منهنجي ڪانوينٽ ۾ نوڪري جاري هُئي تنهن ۾ هڪ وزٽ المنظر حيدرآباد جوءِ سنڌالاجي گهمڻ جو هو جڏهن سنڌالاجي جي ٻاهران بس هلي بيٺي تہ هنن راهبائن هيٺ لهڻ کان ڪُتو جواب ڏنو تہ: ”اسين هتي ڪونہ لهنديون سين الائي ڪهڙي خطرناڪ جاءِ تي اچي پهتا آهيون.“

اسان جي ٽيچر نسيم پروين ميمڻ جيڪا تازي سنڌ يونيورسٽي مان انٽرنيشنل رليشن ۾ ايم اي ڪري آئي هُئي انهيءَ گهڻو ئي سمجهايو پر هي بِلڪل جواب ڏيئي بيٺيون تہ هتي اسان جي عزت ۽ جان کي خطرو آهي, اسان واپس ميرپورخاص ٿا هلون, پوءِ مالتي ٻولي ۾ پاڻ ۾ الائي ڪهڙي گفتگو ٿي ڪيائون, ۽ ڇا ڇا ٿي چيائون, اسان هنن جا صوتي اثرات ڏسي انجواءِ ٿي ڪيو نيٺ نسيم پروين (پَري) هيٺ لٿي ۽ سنڌالاجي جي انهيءَ وقت جي ڊائريڪٽر غلام علي الانا صاحب کي هيءُ سڄو داستان ٻڌائي پاڻ سان گڏ وٺي آئي جنهن اچي ڪين سمجهايو ۽ هتي ڪوبہ ڊينجر ڪونهي ۽ وري پنهنجي عيسائي ڇوڪرين کي گڏ رڪيائون ۽ پوءِ هيٺ مٿي سنڌالاجي جا سڀ حصہ گهمي ڏنائون مجسمن وارين عورتن کي تہ وري وري شيشي مان ليئا پائي ڏنائون سنڌالاجي جي آڊيٽوريم کي الانا صاحب کولايو اُتي علڻ فقير صاحب تنبوري سميت حاضر هو هنن راهبائن کي شاهہ ۽ اياز جي شاعري تہ سمجهہ ۾ آئي يا ڪونہ آئي پر تاڙيون ڏاڍيون ٿي وڄايائون ريڪارڊن واري سيڪشن ۾ پٿر جا گراما فون ڏسي اُهي ٻڌڻ شروع ڪيائون پوءِ وري ڪجهہ دير ۾ خاموش ٿي ويون اُتي پَريءَ هنن جي ملاقات پنهنجي پيڻ رضيہ ميمڻ

(ڀڳهيو) سان ڪرائي جيڪا اُتي پبليڪشن آفيسر هئي انهيءَ کي ڏسي هنن عورتن جو ڏپ ۾ خوف صفا لهي ويو پوءِ ڇوڪرين (هاسٽل) وارين کي ڏڳي گاڏي تي ويهاري فوٽو بہ ڪڍيائون واپسي تي الانا صاحب جا ٿورا پڻ مڃيائون ۾ واڪاڻ ڪيائون ڇو تہ ڊپلوميسي ۾ تہ اڳ ئي ماهر هيون.

”ڊپلو ميسي جو رمزون ڏاڍيون عجيب هونديون آهن محبت ۾ منڙا ٻول بہ ٿي دڙڪا ۾ هلڪو سلڪو ناز نخرو هلي ويندو اهي پر ڊپلوميسي جي ميدان ۾ هر عمل ۾ لفظ توڙي تڪي هلائڻو پوندو آهي.“

مونکي هن وقت شاهہ جو هڪ بيت ياد پيو اچي تہ:

مَ ڪي ويهہ ڀنڀور ۾، مَ ڪي هاڙي هَلُ،
ڪوڙ ٻُالهائج ڪي م ڪي، سچي ساک ۾ سَلِ.

انهيءَ کان سواءِ هڪ دفعو وري اسان ڪينجهر مڪلي ۾ ڀنڀور گهمڻ وياسين اهيا پڪنڪ کهڙي سماجي اداري ڪرائي هئي سو مونکي ياد نٿو اچي پر جيڪي ماڻهون گڏ هُئا تن ۾ اسحاق مهر، غيور احمد صديقي ۾ هڪ ٽيون ماڻهون شامل هو شايد اخلاق نالو هُئيس هتي بہ ڀنڀور جا قتل آثار ڏسي هر ڪا شاگرديائي ۾ استاد حيران پئي ٿي تہ:

”سسئي پنهون جي محبت جي يادگار اڄ خاموش، ويران قتل، اجاڙ ڀنڀور جي شڪل ۾ موجود هئي. هن ڀنڀور جي مٽيءَ ۾ پيار محبت جي ڪا اهڙي پيڙا موجود هُئي جو ايتريون صديون گذرڻ باوجود هن ۾ سرمستي جي خوشبو ائين واسيل هئي جيئن پرهہ ڦُٽڻ مهل ماڪ ۾ ڀنل رابيل جي سُرهاڻ“

شاهہ سائين جو هيءُ شعر انهيءَ تاريخي اهڃاڻ جي پوري عڪاسي ڪري ٿو:

ڪيچان آيو قافلو، عطر آندائون،
ڪٿوريءَ خوشبو ساڻ، وڻ ٽڻ واسيائين.
واڳون واريائون، وريو بخت ڀنڀور جو.

انهيءَ وقت ڀنڀور جو عجائب گهر قيمتي نڪر جي ٿانون، پٿر جي ڪجهہ زيورن ۾ وري ڪلام پاڪ جي مختلف نسخن جيڪي قلمي هُئا سان سينگاريل هو تنهن ۾ مونکي ڪوفي رسم الخط اجان سوڌو ياد آهي جو مون

اُن ۾ سورت فلق کي شيشي مان اندر ڏسندي پڙهيو هو.

پوءِ مڪلي ٽڪري گهمڻ ويا هُئاسين مڪلي تي ڪجهه وقت ترسياسين ۽ سنڌ جي تاريخ ۾ دفن ٿيل پنهنجي وقت جي ارغونن، ترخانن ۽ ٻين گهراڻن جي بادشاهن کي فنائيت جي عظيم قبرستان ۾ سُتل ڏٺوسين جن پنهنجون بادشاهيون قائم ڪرڻ لاءِ ڪهڙا کيل ڪيڏيا هُئا.

پوءِ وري ڪينجهر گهمڻ وياسين الائي ڊرائيور ٿي چيو ته: ”هي چڪر التو ٿي ويو آهي هاڻي وڏيڪ وقت ضايع ٿيندو“

ڪينجهر وارو اڳيون آب تاب نه هو شايد گرمي سبب ٻاهران ماڻهون به گهٽ آيل هُئا ڪجهه اُداسي جو موسم هو اُتي وري ڇوڪرين به ٻيڙين ۾ چڙهڻ کان جواب ڏنو ڇون پيون ته اسانکي سج جي گرمي لڳي ويندي الائي ڇو منهن پيلا ڪيو ويٺيون هيون تڏهن ته اياز چيو آهي

آسارا آسارا ڪينجهر ڪا ڪِنارا،
نه تڙ تي تماچي، نه گندري گذارا.

سو اهو ته هُو داستان منهنجي ڪانوينٽ جي نوڪري دوران گهمڻ ڦرڻ جو هن اسڪول ۾ ڊسپلين جو خاص خيال رکيو ويندو هو ۽ هر ڪلاس جي چيڪنگ مختلف طريقن سان ڪرائي ويندي هُئي انهيءَ وقت انهن راهبائن ۾ سيني کان گهٽ عمر واري آنجهاني سسٽر مرچلينا هئي جيڪا پوءِ اُتي جي هيڊ مسٽريس به ٿي جڏهن ڪانوينٽ وري ڊي نيشنلائز ٿيو ته مرچلنا انهيءَ وقت هيڊ مسٽريس ٿي مان ته اُتي نه هُيس مان ڪاليج سائيڊ تي هُيس.

”پر اِها سنسني خيز خبر پئي ته هن کي ڪنهن قتل ڪري ڇڏيو“ سا منهنجي نوڪري دوران هيڊ مسٽريس جي ٻانهن ٻيلي استاد هئي سيني ڪلاسن جي پڙهائي بابت رپورٽ هيڊ مسٽريس کي ڏيندي هُئي.

هن اسڪول جي جيڪا ڳالهه مونکي گهڻي پسند هئي سا اهيا هئي ته شاگردن جي حاضري رجسٽر کي مين ٽين رکڻ جنهن ۾ سڄي ڪلاس جي سراسري حاضري ۽ وري هر شاگرد جي انفرادي سراسري حاضري کي ڪلاس ٽيچر مهيني جي آخري تاريخ تي رجسٽر ۾ لکي پنهنجي سنگنيچر ڪري رکندي هئي ۽ وري ٻهرين تاريخ تي هيڊ مسٽريس اُهو رجسٽر گهرائي ڪلاس

ٽيچر جي سگنيچر هيٺان پنهنجي سَهي ڪندي هُئي ۽ تاريخ وجهندي هُئي.

اهو هڪ سٺو طريقو هو جيڪو اداري جي سربراهہ جي نظرداري هيٺ ٿيندو هو هن اسڪول ۾ ٽي راهبائون خالص انگريز هيون جن ۾ سسٽر فرانسس، سسٽر لارينس ۽ سسٽر اينٿوني مرچلينا جيڪي مالٽا ملڪ جون هيون هڪ مدر بہ هوندي هُئي جيڪا قدآور وچولي عمر جي رنگ جي سانوري هُئي چشمو نظر جو پائيندي هُئي وري هڪ سسٽر جيڪا صاف اردو ڳالهائيندي هُئي سا هئي سسٽر ’پولي يَن‘ جيڪا سانوري رنگ جي ٿلهڙي ٿلهڙي هُئي پر ڏاڍي قربائتي هُئي هن جو تعلق چون ٿا ’گوا‘ هندوستان سان هو پوءِ سندس خاندان ورهين ڪان رهندڙ هو هيءَ بہ راهبا ٿيڻ بعد پرائيويٽ ڪانوينٽ ۾ رهندي هُئي پوءِ ٻارنهن تيرنهن سال اڳ خبر پئي تہ هوءُ ڪنهن بيماري سبب گذاري وئي سعيده فاضلاڻي جيڪا بعد ۾ سعيده عباسي ٿهي سا پڻ هتي ئي پڙهي ۽ سڄي عمر هتي نوڪري ڪيائين سندس تعلق شڪارپور سان هو ڏاڍي خوش مزاج ڪل پوڳ ڪندڙ احساس رکندڙ استاد هُئي هاڻي ريٽائرڊ آهي رب شال وڏي ڄمار ڏئيس.

هي راهبائون پنهنجي عيسائي مذهب وارن غريب ماڻهن جون همدرد هيون اسڪول جي پرسان واري چرچ (ڪليسا) جنهن جو هڪ دروازو بلڪل اندر اسڪول ۾ وراندي واري پاسي ۾ کلندو هو تنهن ۾ سنڊي پريئر لاءِ چونديون هيون تہ اچي ڏسجو.

”هنن جا نغمہ اُتي اردو ۾ ڳاتا ويندا هُئا“

جيڪي حضرت عيسيٰ ۽ بي بي مريم جي شان وثان هوندا هُئا اسان جي اسڪول جي غريب مالهي ’جان‘ جي جڏهن شادي ٿي تہ هيڊ مسٽريس سسٽر فرانسس خاص طور تي دعوت ڏني تہ چرچ ۾ هلجو ۽ شادي ڏسجو منهنجي زندگي جو اِهو دلچسپ مشاهدو هو پر هڪ ڳالهہ جيڪا مون نوٽ ڪئي سا هُئي چرچ جو ڊسپلين ۽ روشني خيالي وارو ماحول، خوشي بہ ملهائي پئي وئي اُها بہ سانت ۽ سمجهہ سان مونکي تہ انهي غريب مالهي جي شادي اڄ سوڌو ياد آهي جتي اجائي ڪابہ بي حيائي نہ هُئي ٽرڙائپ يا تنگ نظري ڪٿي بہ نظر نہ آئي هي واقعو گورنمينٽ سينٽ مائيڪل جو آهي پوءِ ڪاليج سائڊ اچڻ ڪان پوءِ بڏم تہ اسڪول وري پرائيويٽ ٿي ويو آهي پر جڏهن ان کي

قومي ملڪيت ۾ ورتو ويو هو ته ان کان پوءِ سسٽر فرانسس هيڊ مسٽريس رهي کين هن شهر جا ماڻهون عزت ڏيندا هُئا شاگرد سندن ادب ڪندا هُئا ۽ اسٽاف سندس حڪم مڃڻ پنهنجي لاءِ اعزاز سمجهندو هو انهن ڏينهن ميرپورخاص جي ڊي. اي. او فييل رضيه شاهه ٿي آئي جيڪا پناهه علي شاهه جي گهر واري هئي تمام روشن خيال. ڪنهن سفارش کي نه مڃڻ ۽ سڌي صاف ڳالهه ڪرڻ سندس طبيعت جا اهم جُزا هُئا سسٽر چاهيندي هُئي ته هاڻي هتي جيڪي به اپائنمينٽ ٿين سي سندس مرضي سان ٿين جنهن ۾ هنن جي مذهب وارن کي وڏيڪ پاڳي پائيوار ڪيو وڃي پر رضيه شاهه اجايون سفارشون مڃڻ واري نه هُئي ضرورت تحت پوسٽنگ ۽ ٽرانسفر ڪندي هئي جيڪا ڳالهه هيڊ مسٽريس کي ڪانه وڻي هنن وچ ۾ اهيا سرد جنگ ڪجهه وقت جاري رهي ۽ سسٽر فرانسس موڪل وٺي ٻاهر هلي وئي ڪي چون ٿا ته مالٽا وئي آهي بعد ۾ خبر پئي ته لنڊن جي ڪنهن اسڪول کي پئي هلائي پوءِ هتي ٽنڊي الله يار جي زرينه رياض نالي عورت هيڊ مسٽريس ٿاهي موڪليائون جيڪا ڪجهه عرصو رهي پر هن ۾ انتظامي صلاحيت نالي ڪابه شي موجود ڪانه هئي ٿي سگهي ٿو ته پڙهائڻ ۾ سٺي استاد هجي پر مون کي خبر ناهي هتي ڪڏهن هِن کو ڪلاس علامتي به ورتو هجي انهيءَ کان پوءِ غوث علي شاهه جي وزير تعليم سنڌ ٿيڻ دوران آپا قدسيه مفتي جيڪا منهنجي ڪلاس فيلو تهمينه مفتي جي وڏي ڀيڻ هئي سا هيڊ مسٽريس ٿي آئي هي گهراڻو شڪارپور سان تعلق رکندڙ هو ۽ سندس والد صاحب مفتي نور نبي ايڪسائيز انسپيڪٽر ٿي رهيو آپا قدسيه جو دور انهيءَ حساب سان بهترين رهيو جو هتي سنڌي ميڊيم جا ڪلاس شروع ڪيا ويا ۽ پهرين کان پنجين درجي تائين عارضي طور تي ٻن ڪمرن ۾ اِهو ڪم شروع ڪيائين.

اڙي هي ڇا مان ته هي فقط ڪانوينٽ اسڪول جي معاملن ۾ ايترو ويئي لکان منهنجي ذاتي زندگي ۾ ٻيون دلچسپيون به هيون جن ۾ ٽي وي جا سنڌي اردو ڊراما ڏسڻ ۽ انهن جي ڪهاڻي ۾ سلسلي کي آئينده قسط لاءِ ياد رکڻ جهڙوڪر منهنجي خاص ذميداري هئي ريڊيو جيڪو ٽرانسِسٽرِ جي ننڍي روپ ۾ گهر ۾ موجود هو سو رات جو سمهڻ کان اڳ بستري جي وهاڻي تي رکيو هوندو ۽ انهي ۾ ريڊيو ايران زاهدان جي اردو پروگرام لاءِ ڏاڍو اوسيئڙو هوندو

هو جنهن ۾ اردو خبرون جيڪي گهڻو ڪري شاهي خاندان جي مصروفيتن جي باري ۾ هونديون هيون ڏاڍي لقبن ۽ القابن سان پڙهيون وينديون هيون پر پوءِ انهن سان بہ وقت اهڙيون بربادِيون ڪيون جو ڏرتي انهن لاءِ تنگ ٿي وئي.

"حڪمراني جي پاڇي ۾ ٿيون سازشيون پروان چڙهن،
ڦرن ٿا چرخ جا ڦيرا ڪڏهن ڪهڙا ڪڏهن ڪهڙا."

انهيءَ کان پوءِ اردو فرمائشي پروگرام شروع ٿيندو هو جنهن ۾ اردو گانن جي پسند لاءِ موڪليل خط پڙهي فرمائش پوري ڪئي ويندي هئي جنهن ۾ ڪجهہ نالا باقاعده روزانہ ورجايا ويندا هُئا جيڪي هُئا.

ڪُنُ ڪُنُ نوشاد، ترنم نوشاد، وفا نوبهار، ڪهڪشان ۽ انارڪلي هي مايون بہ ڪي صفا وانديون هيون جو سڄو ڏينهن گانن لاءِ وينيو خط اماڻينديون هيون پر پوءِ بہ منهنجا ڳن جڏهن اِهي نالا ٻڌندا هُئا دل ۾ وري هڪ اڻ ڄاتل خوشي پيدا ڪندا هُئا پوءِ جي دور ۾ وري جڏهن.

"پاڪستان ۾ ڪا غير معمولي ڳالهہ ٿيندي هئي تہ بي بي سي تان وري مارڪ ٽيلي ويڙهاڪ رَنُنُ وارو ڪردار ادا ڪندو هو ۽ ڳالهہ ڪي وڌائي تيل تي ماچيس جو ڪم ڏيڪاريندو هو"

منهنجي امان ۽ ماسي رخسانہ قاضي جي ماءُ وري صبح جو ملاقات ڪري انهيءَ تي تبصرو ڪنديون هيون جيڪي پاڪستان جون خبرون بہ ٻڌنديون هيون سي چونديون هيون. "انهي مُئي مارڪ ٽيل توبهہ ٿي ڪجي ڪوڙ تہ ڪهڙا ٿي ڳالهايا!"

پوءِ رب ڄاڻي ڪير ڪوڙو هو يا سچو پر هي ٻئي مرهياتون پنهنجي ملڪ ڪي گهٽ (ڳسو) ڪرڻ نہ ڏينديون هيون.

دنيا جا سپ رشتا ناپائيدار آهن انسان دنيا ۾ اڪيلو اچي ٿو ۽ ڪيس اڪيلو ئي وڃڻو آهي اهو قدرت جو قانون آهي

منهنجي زندگي جي اُها نياڳي رات جنهن جي صبح وري عيدالضحيٰ جي پلاري ڏينهن سان ٿيڻي هُئي سن 1982ع جو سيپٽمبر مهينو هو اسين گهر پاتي گهر جي ڪشادي اڳڻ ۾ سُتل هُياسين تہ اوچتو بابا سائين سيني جي ڪاپي پاسي سور جي شڪايت ڪئي پاڻ سُمهڻي جي نماز کان پوءِ ڪٽ تي سمهڻ کان اڳ هڪ آرام ڪرسي تي ويهي صلات سڳوري پڙهندو هو انهي

وقت بہ تسبيح سندس هٿ ۾ هُئي ۽ بابا جو ساهہ جو ڪڙڪو ۽ آواز بدليل هو منهنجو ڀاءُ انور اهيا سڀ ماجرا سمجهي ويو هو جنهن تازو ڊاڪٽري پاس ڪري ميرواهہ شهر ۾ پنهنجي ڪلينڪ کولي هئي تنهن جلد از جلد بابا کي سول اسپتال ميرپورخاص پهچائڻ جي ڪوشش ڪئي ڇو تہ دل جو شعبو انهيءَ وقت صرف هن اسپتال ۾ هو جلد از جلد منهنجي مامي جي پٽ عبدالقادر (لالہ) کي گهرائي بابا کي گاڏي ۾ ويهاري اسپتال وٺي ويا، اُتي ڪوبہ ڊاڪٽر ايمرجنسي اٽينڊ ڪرڻ لاءِ موجود ڪونہ هو منهنجي ڀائرن خود همٿ ڪري اسٽور مان آڪسيجن سلينڊر ڪڍي ڪيس آڪسيجن ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي پر بابا انهيءَ وقت زندگي جي جنگ هارائي چُڪو هو جيڪو پنهنجي پيرن سان هلي اسپتال پهتو هو سو ٻين جي سهاري سان هڪ لاش جي صورت ۾ پهتو ۽ جڏهن بابا جو بي جان جسم اسانجي اڱڻ ۾ رکيائون تہ انهيءَ وقت اسان ڇئني ڀائرن ڀينرن کي حياتي هڪ ڀوائتو سپنو ٿي لڳي منهنجو ڀاءُ انور تہ زار قطار روئيدي اچي کٽ تي ڪريو هو مشتاق جيڪو ميڊيڪل جي ٻئي سال ۾ هو تنهن ڪجهہ همٿ ڪري هن اوچتي صورتحال کي جوان مڙسي سان منهن ڏنو منهنجي ماسي، مامي وارا پاڙي مان ياسين ڪوکر وارا اوڏي مهل پهچي ويا هُئا منهنجي لاءِ تہ اُها هستي وڇڙي وئي هئي جنهن مونکي زندگي ۾ سڀ کان گهڻو پيار ڏنو ۽ ويساهہ ڏنو اُهو ڇانورو هاڻي ڊهي پٽ پئجي ويو هو موت برحق آهي ۽ بابا کي پڻ اُن مهل اُتي دم ڏيڻو هو سو تہ ٿيڻو آهي.

هو وڇڻا هُئا وڇڻا هُئا،
سي مور هتي ڪين رهڻا هئا،
هُو جهل پل ساڻ نہ جهلڻا هئا،
پلي هيلا لک هلايان ها.

فجر جي ٻانگ تائين گهر ماڻهن سان ڀرجي ويو هو منهنجي مامي امان الله اِها صلاح ڏني تہ صبح جو عيد نماز کان پوءِ بابا جي جنازي نماز پڙهائي وڃي تہ بهتر ٿيندو پوءِ ڪيس غسل ڏياري، جڏهن سندس پنجاهہ سال اڳ حج جي موقعي تان سعودي عرب مان آندل ڪفن جو ڪپڙو ڪپڙي جي ٿيلهي مان ڪڍيو ويو تہ اُهو بلڪل نئون نڪورو نڪتو جهڙوڪر انهيءَ وقت بازار

مان آندو ويو هجي ۽ ڪن پل ۾ ڪيترائي اسان جا مائٽ گهر ۾ داخل ٿيا ۽ بابا جي ڏولي کڻي تقي شاهه عيدگاهه ميدان ۾ پهتا ۽ ماڻهن جي وڏي انگ سندن جنازي نماز پڙهي ۽ بابا جي وفات جي خبر سڄي شهر ۾ پکڙجي وئي پوءِ بابا جو جنازو ’اميدن پيرئي‘ قبرستان ڏانهن کڻي ويا جتي منهنجو چاچو عبدالرسول دفن ٿيل آهي.

وري اچڻي ناهہ سا، جيڪا وئي وَير،
ڏِس هو واري ڀير، پنڌ پري آ پانڌيا.

بابا جي وفات اسان لاءِ وڏو سانحو هُئي، جيڪو اولاد سان حد درجي پيار ڪندڙ خيال رکندڙ وري بيماري سيماري ۾ اوجاڳا ڪندڙ پيءُ هو پوءِ بہ مان بابا لاءِ لکندس تہ:

”پَلَ جو پانڌيئڙو هو وچڙو هن ڪي دور هُيو“

منهنجي اسٽاف کي جڏهن انهن ڏک ڏيندڙ واقعي جي خبر پئي تہ انهن کي بہ ڏاڍو ڏک پهتو سڀ کان وڏيڪ اهم ڳالهہ تہ اِهي عيسائي راهبائون پڻ اسان جي تڏي تي آيون جيڪي گهڻو ڪري پنهنجي ڪميونٽي کان علاوه ڪٿي ڪونہ ويندڙيون هيون تن ۾ سسٽر لارينس، سسٽر مرچلينا ۽ سسٽر پولي يَن شامل هيون جيڪي اچي ڪجهہ دير لاءِ خاموش ويهي رهيون ۽ پوءِ بابا جي فوت ٿيڻ جو سبب وغيره پڇي دم دلاسا ڏيئي هليون ويون ڪجهہ ڏينهن ماٺهن جو اچ وڃڻ رهيو ۽ پوءِ بابا جي چاليهي کان پوءِ گهر ۾ خاموشي ڇانئجي وئي.

وقت وڏو مرهم آهي آهستي آهستي وري پراڻين مصروفيتن تي موٽي آياسين انهيءَ عرصي دوران سال کن کان پوءِ مون هن اسڪول مان موڪل وٺي بي ايڊ جي ٽرينگ ڪئي جڏهن مون انهيءَ ٽرينگ جو خيال ظاهر ڪيو تہ اسڪول جو ٻيون ٽيچرس بہ مون ساڻ راضپو ڏيکاريو ٻين اسڪولن ۾ بہ اُهي استاد جن جا هر سال ”سي ايڊ“ ۽ ”پي ٽي سي“ جا آرڊر نڪرندا هُئا تن بہ پنهنجي خرچ تي بي، ايڊ ڪرڻ جو ارادو ڪيو انهيءَ کان ٿي چار سال اڳ مورو ٽرينگ ڪاليج قائم ٿيو هو جتي ڪيترن ئي پرائمري ماستريائڻين کي موڪلي دربدر ڪيو ويو هو اِهو هڪ ڏورانهون مفاصلو هو اُتي هاسٽل تہ موجود هئي پر استاد اوڏانهن وڃڻ کان ڪيٻائنديون هيون تنهن سبب هنن سيني حيدرآباد جي بي ايڊ کي ترجيح ڏني پر ڪجهہ ڏينهن ۾ مورو ايليمنٽري ڪاليج کي صرف اتر سنڌ جي ماستريائڻين لاءِ منظور ڪيو ويو اتي اسان جي ٿرپارڪر ضلعي جون پرائمري ماستريائڻين کي حيدرآباد جي ٽرينگ ڪاليج ۾ سرڪاري خرچ تي اماٽيو ويو باقي مان جيڪا ليگوينج ٽيچر هُئس اهيا پوسٽ ”جي ايس ٽي“ برابر هئي تنهن کي گاڏي کاتي اولڊ

ڪيمپس ۾ پنهنجي خرچ تي ٽريننگ ڪرڻ پئي.

بي ايڊ ۾ زندگي جو هڪ يادگار سبق هو جيڪو جڏهن پويان ورائي ڏسان ٿي ته مونکي پنهنجي پاڻ لاءِ اڻ لاپائتي ٿي لڳي هيءَ ٽريننگ نون ڏهن مهينن جي مختصر عرصي ۾ ڪرڻي هئي جنهن ۾ حيدرآباد کان ٻاهر وارين استادن کي ماروي هاسٽل ۾ رهائشي ڪمرا ڏنا ويا هُئا جيڪي هاسٽل جي بي بلاڪ ۾ هوندا هُئا هي هڪ ٿورو عرصو هو جنهن ۾ اُتي رهڻ ڪو مسئلو نه هيو يعني سيپٽمبر کان مئي تائين ماروي هاسٽل مان صبح جو يونيورسٽي جي بس اسانکي ڪٺي شهر اولڊ ڪئمپس پهچائيندي هئي وري ڏيڍ بجي واپس هاسٽل ڇڏيندي هُئي هن ۾ يونيورسٽي (اولڊ ڪئمپس) جا اُهي استاد به سوار ٿيندا هُئا جيڪي يونيورسٽي ڪالوني ۾ رهائش پذير هئا جن مان ڪجهه جا نالا ياد اٿم عبدالرحمان مغل صاحب نثار احمد نوراني پيو هڪ سيال صاحب نالو نٿو ياد اچيم ٻاڻي شازيه خشڪ جو والد ماجد به ڪڏهن ڪڏهن واپسي تي يا وري صبح پهر ۾ نظر ايندو هو ڪجهه استاد وري اولڊ ڪيمپس جي بلڊنگ ۾ پڻ رهندا هُئا ڊاڪٽر قمر واحد جيڪا اسان وٽ استاد نه هُئي پر اولڊ ڪيمپس جي بلڊنگ ۾ رهندي هئي هاسٽل ۾ بي بلاڪ ۾ روم نمبر 75 منهنجو ۽ نسيم پروين (پَريءَ) جو هو انهن ڏينهن ۾ مئڊم تنوير جوڻيجو هاسٽل وارڊن هئي هاسٽل جي وڏي گيٽ جي سامهون اندر سندس ننڍڙو بنگلو هو جنهن وٽ ڪڏهن گڏجاڻي ٿيندي هُئي مئڊم رفعيه شيخ به اتي ايندي هئي ۽ هاسٽل جي مسئلن بابت پڇندي هئي بهرحال انهيءَ وقت هاسٽل جو ماحول سٺو ۽ شانتي وارو هو هرڪو پنهنجو ڪمري ۾ لکڻ پڙهڻ ۾ مصروف هوندو هو وراندن ۾ خاموشي هوندي هُئي ڪنهن به مرد کي اندر اچڻ جي اجازت ڪانه هوندي هئي ڇوڪرين جا وارث گيٽ جي اندر رکيل بينچن تي اچي ويهندا هُئا ۽ ملاقات ڪري هليا ويندا هُئا اندر صرف هڪ چوڪيدار قادر بابا کي اچڻ جي اجازت هُئي سو به سج لٿي جو اندر اچي بتيون ٻاريندو هو ۽ صبح جو فجر نماز کان پوءِ وري اچي بتيون وسائي هليو ويندو هو.

هتي مون اِهو پرکيو ته ٽريننگ ڪا ايتري ڏکي ڪانه هئي بلڪ اجائي

ڊيگهه ٿيل هئي يعني

”وقت ڪم مقابلا سخت“ واري ڳالهه هئي استادن جا ليڪچر اسائنمنٽ، مڊٽرم ٽيسٽ ليسن پلان ڪرڻ، ليسن ڊيڻ، ڊماسٽريشن ليسن ڏيڻ وغيره هن بي ايڊ جا حصه هُئا استاد سٺا هُئا انهن مان ڪي ته بلڪل غير جانبدار هُئا جن جو ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين سان ڪو تعلق نه هو. هُو سٺو پڙهائيندا هُئا صحيح ڪم تي سٺيون مارڪون پڻ ڏيندا هُئا تن ۾ هڪ مثالي استاد نثار احمد نوراني هو سندس سبجيڪٽ هو.

“هُيومن ڊولپمنٽ اينڊ لرنِگ”

جنهن سبجيڪٽ کي مختصر طور ايچ ڊي، ايل چوندا هُئاسين ڏاڍو سُٺو پڙهائيندو هو حاضري جلدي وٺندو هو گذريل ڏينهن جي غير حاضري تي چوندو هو.

“لاسٽ ٽائيم يو وَر ايب سينٽ؟”

يعنيٰ رومال ۾ ويڙهي چماٽ به هڻي ڪڍندو هو بهرطور استاد سٺو هو امتحاني پيپر گهٽو ڪري آبجيڪٽ ٽائيپ ٺاهيندو هو جنهن ۾ صحيح آپشن اڳيان گول دائرو ڪيڏو پوندو هو به سبجيڪٽ لازمي هوندا هُئا جن کي اسان پاڻ چوائس ڪندا هُئاسين مثلاً سنڌي سان گڏ اسلاميات جي جوڙي هئي تاريخ ۽ جاگرافي جي جوڙي وغيره انهن جي ليسن پلاننگ ٿيندي هُئي ۽ استاد پاڻ به هڪ ليسن پريٽيڪلي ڪري ڏيکاريندو هو اسان جي سنڌيءَ جي استاد جمن ٽالپر به اسانکي بهترين نموني پريڪٽيڪلي ڪري ڏيکاريو هو ۽ بهترين نموني ماڊل ليسن ڏنو هو جنهن ۾ هڪ نظم هُئي.

”ڇڏي ويا مونکي، غربت ۾ زمين وارا زمان وارا“

هي ليسن ڪيمپس هال ۾ ڪيو ويو هو ۽ استاد صاحب باقاعده اسان کان موٽي ويشن ڪرائي پاڻ ٽاپڪ تي آندو هو ۽ پوءِ بلڪل سُٺي انداز ۾ اهيا نظم ڳائي، هڪ ڪمزور ۽ لٽ تي هلندڙ انسان جي حيثيت ۾ پرفارم ڪيو هاڻي مان سوچيان ٿي ته اگر استاد واقعي انهن ماڊل ليسن کي فالو ڪري پڙهائن ته ڇا شاگرد دلچسپي نه وٺندا! بلڪل وٺندا ۽ ”ڪلاس روم ۾ پڙهائي (تعليم) هنن ۾ اتساهه پيدا ڪندڙ شيون هونديون“

ٽرينگ جي پڇاڙي وارن ٻن مهينن ۾ اسان جا ليسن ميران هاءِ اسڪول ۾

رکيا ويا جتي روشن شيخ نالي استاد اسانجي سپروائيز هُئي جيڪا ڪڏهن تہ ليسن اچي ڏسندي هُئي ڪڏهن وري چوندي هُئي تہ پاڻ وچي ڏيو آءُ چوڪرين وٽان معلوم ڪنديس مون اهيا ڳالهہ نوٽ ڪئي تہ اِهي شاگرداڻيون ايترا ليسن اٽينڊ ڪري چڪيون آهن جو سپروائيزر کي بلڪل صحيح رپورٽ ڏينديون هيون.

هڪ استاد جيڪو منهنجي خيال ۾ استاد محترم هو سو هو تاج محمد هاليپوٽو حالانڪہ هو پڙهائڻ ۽ سمجهائڻ ۾ بلڪل ٻُڙي هو پر هڪ انسان دوست ۽ همدرد شخص هو هيءَ استاد اسان کي ٻئي سيمسٽر ۾ ايس. او. ايم پڙهائيندو هو جنهن جو مطلب آهي "اسڪول آرگنائزيشن ۽ مينجمنٽ" هڪ استاد لاءِ اِهي ڳالهيون ضروري آهن تہ هُو ليسن يا ليڪچر پڙهي پوري تياري ڪري اچي پر تاج محمد صاحب ٻاهران يورپ مان پڙهي آيو هو ۽ ڪراچي ۾ ڪنهن اداري ۾ انتظامي عهدي تي فائز هو هن کي پڙهائڻ جو ڪو تجربو نہ هو ڪڏهن ڪڏهن هڪ وڏو ضخيم ڪتاب کڻي ايندو هو ۽ اُهو ريسٽورم تي رکي انگريزي ۾ پڙهندو هو ۽ تيزي سان پڙهندو ويندو هو چوندو هو.

"بابا ڳالهہ سمجهندا وڃو!"

هيئين سان هنڌايو مان ڪنهن کي بہ فيل نہ ڪندو آهيان پر پوءِ بہ محنت ضروري آهي گهڻو ڪري سيني کي اي گريڊ ڏيندس شخصيت سُٺي هيس لباس سٺو معنيٰ (ويل ڊريس) هو گلاب جو گُل هٿ ۾ هوندو هُئس اُهو وري ڪلاس روم ۾ اچي ڪوٽ جي کيسي تي لڳائيندو هو ڪڏهن ڪڏهن وري هفتي جا ٻہ ڏينهن حاضري رجسٽر کولي چوندو هو.

"اڄ بابا تفصيلي حاضري وٺندس!"

پوءِ رول نمبر نالو پيءُ جو نالو ذات وغيره پڙهندو هو ۽ وري ڪڏهن ڪڏهن ڪو نالو وٺي ويندو هُئس يا مطلب نہ سمجهندو هو تہ انهيءَ نالي واري شاگرد يا شاگرداڻي کان نالي جو مطلب پڇندو هو تہ ڇا مطلب آهي هڪ ڀيري مونکي چيائين تہ تنهنجي نالي جو مطلب ڇا آهي؟ نورالصباح ڇاکي ٿا چئو!؟

مون وراڻي ڏني: "صبح جي روشني"

چيائين ڪهڙو نہ پلو نالو آهي، انهيءَ صبح جي روشني مان ئي سڄي

ڏينهن کي توانائي ملي ٿي.

ڪلاس ۾ هڪ ڇوڪري ليليٰ خواجہ هئي، جنهن کي چيائين تہ بابا اِهو نالو تبديل ڪريو. ”لَيلِ معنيٰ رات ۽ رات ۾ اونڌهہ (انڌيرو) ٿئي ٿو ڪاري هوندي آهي جنهن ۾ ڪيترين ئي برايون مرئي ۽ غير مرئي طاقتون حاوي هونديون آهن.

بهرطور اِها استاد تاج محمد هاليپوٽو صاحب جي ذاتي راءِ هُئي هن صاحب بہ رزلٽ ۾ گهٽو ڪري اي گريڊ ڏنو ۽ وري فيل ڪنهن کي ڪونہ ڪيائين. اسان جهڙن جن پنا ڪارا ڪيا هُئا تن کي اَي ون گريڊ بہ ڏنائين.

انهيءَ ٽريننگ جو آخري مرحلو بہ فائنل ليسن هئا جيڪي لازمي سبجيڪٽ جي استادن کي ڏيڻا هُئا يعني اسان کي لازمي سبجيڪٽ سنڌي ۽ اسلاميات مان هڪ هڪ ليسن ڏيڻو هو سنڌي ۾ استاد جمن ٽالپر مونکي ٽاپڪ ڏنو هو ’اجرڪ‘ اسلاميات ۾ لغاري صاحب ٽاپڪ ڏنو هو ”حج جا فرائض“ اهي بئي ليسن مونکي هڪ ٻئي اسڪول جنهن جو نالو ”مدرست البنات“ هو تنهن ۾ ڏيڻا هُئا هي گرلس هاءِ اسڪول جيڪو مارڪيٽ ٽاور ويجهو هو اسڪول جي عمارت رنگ روپ ٽيل صاف سٿري هئي ۽ اُتي جي هيڊ مسٽريس سٺي شخصيت رکندڙ باوقار عورت هُئي جنهن جو اخلاق تمام سٺو هو ۽ نرم لهجو رکندڙ هُئي تنهن ڏاڍي سٺي نموني اسان جي مرحبا ڪئي ۽ حوصلہ افزائي ڪيائين پوءِ اسانکي ڪيمپس طرفان هنن ليسن کي سپروائيز ڪرڻ لاءِ استاد ڏنائون ٽڪماڻي صاحب اسان جي هن سان پهرين ملاقات هُئي مون هن کي ڪيمپس ۾ ڏٺو هو پر هن سان ڪڏهن ڪونہ ڳالهايو هئوسين ڪلاس ۾ ايندي ويندي نظر ايندو هو اسانجي ڪابہ ڪلاس ڪانہ ورتي هُئائين اسانکي ڏسي چيائين تہ:

”ڪهڙي شهر جون آهيوا؟“

اسان جواب ڏنو: ”ميرپورخاص جون آهيون“

پوءِ چوَڻ لڳو تہ ميرپورخاص جون نہ ٿيون لڳو مونکي سکر يا ڪراچي جون لڳو ٿيون.

حالانڪ اسان ڪراچي رينج ۾ اچي ڪونہ ٿي سگهياسين، اِهو ڪراچي ۽ انهيءَ جا مختلف ضلعہ هن ڪيمپس سان سلهاڙيل ڪونہ هُئا

بهرطور ليسن ورتائين ۽ ڏاڍو متاثر ٿيو ۽ سُنا ريمارڪس لکيائين مثلاً
“ٽيچر صاف سٿري سمارٽ ۽ ويل ڊريس هئي، آواز اوچو هو ڪلاس ڪنٽرول ۾ هو شاگردياڻين ۾ مڪمل خاموشي هُئي هُو دلچسپي وٺي رهيون هيون وغيره وغيره”

ٽن مهينن کان پوءِ يا الائي ڇهن مهينن بعد رزلٽ آيو مون جو اي ون گريڊ آيو ۽ ساٿياڻي رخسانه قاضي هتي فرسٽ پوزيشن ماڻي هُئي اسان جڏهن بي ايڊ جي ٽريننگ تي وياسين تڏهن ٿرپارڪر جي ڊي، او فيميل مئڊم ممتاز مرزا هُئي جڏهن واپس آياسين ته ساڳي حميده حيدر موجود هُئي انهيءَ ڪرسي تي، اسان ٽريننگ تي ويلن جا ساڳين اسڪولن ۾ پوسٽن تي آرڊر ڪيا هُئائين.

انهيءَ دوران جڏهن مان بي ايڊ جي ٽريننگ تي هُيس ته انهيءَ جي آخري ڏهاڙن دوران منهنجي نندي ڀيڻ ممتاز جي شادي پڻ ٿئي وئي هُئي جيڪا اسانجي ڏيپارجائي مائٽ محمد اظهر قريشي سان ٿئي هُئي جيڪو اليڪٽانڪ انجنيئر هو انهيءَ وقت مديني منوره ۾ مدينه اليڪٽرڪ ڪمپني جو ملازم هو منهنجي انهيءَ ٽريننگ دوران پڻ امان کي اڌ رنگ جو هڪ ٻيو حملو ٿيو هو جنهن هن کي ڪافي ڪمزور ۽ ناتوان بڻائي ڇڏيو هو ۽ هُوءَ ڪم ڪار ڪرڻ جهڙي ڪانه رهي هُئي ممتاز جي سعودي عرب وڃڻ کان پوءِ ۽ شادي کان پوءِ حيدرآباد ۾ ساهرن ۾ رهڻ دوران امان جي نظرداري ڪرڻ ۽ گهر جي ڪم ۾ نوڪرياڻين جي نظرداري ڪرڻ لاءِ منهنجي ماسات حسينه آپا جي ڌيءَ رفيعه ٻه مهينا ڪن اسان جي گهر ۾ رهي پوءِ مان ٽريننگ ختم ڪري گهر اچي ويس ۽ اچي گهر جون ذميواريون سنڀاليم هن ننڍڙي عمر واري رفعيه جيڪا شايد انهيءَ وقت ستين ڪلاس ۾ جيمس آباد ۾ پڙهندي هئي تنهن اسان جي هن گهر کي ڏاڍي سُٺي انداز ۾ هلايو ۽ اسان جو دِلَيون کٽي ورتيون هيون مان جڏهن ميرپورخاص خميس جي شام تي ايندي هُئس (انهن ڏينهن جمعو موڪل هوندي هئي) ته هُو ڪونه ڪو رات جو ڏنل خواب ٻڌائيندي هُئي وري چوندي هُئي پوءِ اک کلي پيم باقي اڳلي رات خواب ڏسنديس يعني هن جي خيال ۾ خواب به “هڪ قسط وار ڊرامي وانگر هُئا” جنهن ۾ هو پنهنجي خواهشن ۽ تمنائن کي پورو ٿيندو ڏسندي هُئي يا وري ٻاراڻي طبيعت موافق

وڏاءُ ڪندي هُئي

ڳاڙها گل گلاب، تنهنجا منهنجا خواب،
سورج ٻڌجي جرڪندا، ديوانن جا خواب.

هر وقت مسڪرائيندڙ چهري واري هيءُ رفعيہ ڏاڍي تعاون ڪندڙ پيار ڪندڙ ۽ احساس رکندڙ ڇوڪري هئي ۽ اجان بہ آهي هاڻي شادي شدھ ۽ ٽن پٽن ۽ ٻن ڌيرن جي ماءُ آهي سندس گهر وارو ميرپورخاص جو اکين جو ماهر ڊاڪٽر آهي رب پاڪ کيس خوش ۽ آباد رکي.

بي ايڊ ختم ٿيڻ کان پوءِ منهنجي حياتي وري پراڻي ڏگ تي هلڻ شروع ٿي هُئي آپا قدسيہ قوم پرست هُئي سنڌي ميڊيم شروع ٿيڻ سان آپا جي ڊيمانڊ تي اسٽاف بہ گهڻو اچي ويو هو اسان جيڪي سينئر هُئاسين تن جو ورڪ لوڊ بہ ڪجهہ گهٽ ٿيو هو.

انهيءَ وقت ڪجهہ ٻيا پرائيويٽ اسڪول بہ کلي ويا هُئا جن جو نامچار ٿيڻ شروع ٿيو هو سيٽلائيٽ ٽائون جا ڪيترائي ٻارڙا ويجهڙائپ هُئڻ سبب ۽ انگريزي ميڊيم هُئڻ ڪري اُتي داخل ٿيڻ شروع ٿيا هُئا پوءِ بہ سينٽ مائيڪل ڪانوينٽ اسڪول جيڪو حيدرآباد روڊ تي وڏين پٽين ۽ اندر ڳاڙهين سِرن سان ٺهيل آهي سو اوچا ڳاٽ ڪري پنهنجي ماضي جي عظمت جي ياد اجان بہ ڏياري پيو.

مون جيئن اڳ ذڪر ڪيو تہ هن اسڪول جي ٻارن جا مائٽ ٻارن کي گهمائڻ ڦرائڻ ۾ ڏاڍي دلچسپي وٺندا هُئا ۽ اهڙا موقع ڏيندا هئا تہ ٻار استادن سان گڏ گهمڻ ڦرڻ وڃن اهڙوئي هڪ وزٽ ڪامارو شريف جي ڊاڪٽر پير جليل ڪرايو هو سندس ڇوڪرا ۽ بہ ڇوڪريون سيما بي بي ۽ مصباح بي بي اسان وٽ شاگرداڻيون هيون تن هڪ ڏينهن سندن ڳوٺ گهمائڻ جي دعوت ڏني اسان سندن ڏنل سوارين ۾ سوار ٿي سندن ماءُ سان گڏ ڳوٺ پهتاسين گهرن جي اڳيان خلاصي جاءِ تي شاميانہ لڳائي ڪرسيون رکي ۽ کٽن تي رلهيون وڇائي ويهڻ جو انتظام ڪيو ويو هي منظر جهڙوڪر ڪنهن شادي جو هجي اِهي راهبائون تہ اِهو منظر ڏسي وائڙيون ٿي ويون هيون ۽ پوءِ ان ڳالهہ تي متفق ٿيون تہ سنڌي مهمان نواز ۽ وشال دل وارا ٿيندا آهن اسان

سندن گهر ۾ به وياسين جتي صفائي سٿرائي لاجواب هُئي اُتي چوڪرين سيما بي بي جون مائيٽياڻيون قربائتيون هيون شام جو وري ڇهين ستين بجي سيڻي کي ذاتي گاڏين ۾ گهر پيڙو ڪيائون هتي سڪيورٽي لاءِ ٻاهر انهن ذاتي گارڊ به وهاريا هُئا مطلب ته هڪ وي آءِ پي پڪنڪ هُئي جيڪا وسرڻ جوڳي نه آهي ڪافي سال هتي رهڻ کان پوءِ مان هتي جي ماحول ۾ بلڪل ايڊجسٽ ٿي وئي هُيس اتي مونکي ايچ ايس ٽي پوسٽ ملي وئي هُئي رب پاڪ کي مونکي اڃان ترقيءَ تي رسائڻو هو مان هن ڪٿا ۾ اڳ به لکي چڪي آهيان ته منهنجي ترقي جي رفتار ڳجُون واري هُئي سو آهستي آهستي وکون کڻندي اڳتي وڌان پئي ۽ قدرت منهنجي رهنمائي ڪري رهي هُئي هڪ ڏينهن ڪانوينٽ اسڪول ۾ ڪلارڪ آفيس وٽان لنگها پئي ته آفيس ڪلارڪ حيات نهوڙي مونکي سڏ ڪري ٻڌايو ته

“ادي! اج جي اخبار ۾ سنڌ پبلڪ ڪميشن طرفان ليڪچرارن جون پوسٽون آيون آهن انهيءَ ۾ سنڌي ليڪچرار جون پوسٽون آهن پر تمام ٿوريون آهن منهنجي خيال ۾ توهان کي خبر هوندي هاڻي اپلاءِ ته ڪيو”

مان جيڪا هن نوڪري ۾ مست هُيس ۽ اهڙي ڪا معلومات ڪانه رکندي هُيس ته مونکي کهڙي خبر ته هاڻي به مونکي سترهون گريڊ ملي سگهي ٿو.

“سُتين کهڙي سار وِڄُ ڪنوندي ويسرا“

يعني مان هاڻي ليڪچرار شپ مان آسرو لاهي ويٺي هُيس ۽ منهنجي اندر جي نقاد وري ڳالهائڻ شروع ڪيو ته ”هيترا سال ته ليڪچرار شپ ملي ڪانه هاڻي ڇا پروفيسر نهندس! سياڻن سچ چيو آهي. اُميد سُني رکڻ گهرجي جيڪڏهن يقين ڊانواڊول ٿئي ته هٽ ۾ آيل ڪاميابي به ناڪامي ۾ تبديل ٿي ويندي آهي.“

نقاد ۽ منهنجي اندر جي ويڙهه ساندهه ٻه ٽي ڏينهن جاري رهي مان ڪوبه فيصلو نه ڪري سگهي هُيس ٽن ڏينهن کان پوءِ حيات مون کان وري پڇيو ته مون ڪيس ساڳيو جواب ڏِنو هِن مونکي چيو ته ايترو به مايوس نه ٿيو سپاڻي مونکي سعيده اسرار جي ڪنهن ڪم سان ڪميشن آفيس ويڄو آهي چئو ته فارم وٺي اچان مون حامي ڀري ادا حيات جنهن ڪجهه سال اڳ مونکي پبلڪ

اسڪول ميرپورخاص ۾ نوڪري لاءِ اپلاءِ ڪرڻ جو چيو هو جيڪا پڻ سترهين گريڊ جي هُئي مون انهيءَ ۾ اپلاءِ به ڪيو هو منهنجي انٽرويو به سُٺو ٿيو هو ۽ مان ڪنهن حد تائين ڪواليفاءِ ڪري وئي هُيس هن جي سليڪشن ڪاميٽي ۾ پروجيڪٽ ڊائريڪٽر ۽ پرنسپال ڊاڪٽر شريف ميمڻ، ڊپٽي ڪمشنر ۽ ڪجهه ٻيا ماڻهون به شامل هُئا. مون تائين اهيا اطلاع پهتي ته مان سليڪٽ ٿي وئي آهيان پر پوءِ سليڪشن کي انهيءَ بنياد تي رَدِ ڪيو ويو هو جو مان انهيءَ وقت بي، ايڊ ڪيل ڪانه هُئس بهرطور قصو ڪوتاهه پوءِ ڪجهه بي ايڊ ڪيل ڪجهه غير بي ايڊ مرد ۽ عورتون اُتي رکيون ويون هي ميرپورخاص جو هڪ سٺو رهائشي اسڪول هُيو جنهن جي ڪافي عرصي تائين هاڪ رهي ميڊم زينت ٽالپر جنهن مون سان ايم اي جو امتحان (سنڌي) سيڪنڊ ڪلاس ۾ پاس ڪيو هو پر بي ايڊ ڪيل هُيس اپوا اسڪول ۾ سينئر ٽيچر هُئي سا پڻ پبلڪ اسڪول ۾ اچي وئي هُئي جيڪا شهر جي سنڌي عورتن ۾ ڪافي ايڪٽو ذهين ۽ زماني شناس عورت هئي.

بهرطور منهنجو نوڪري لاءِ اِهو پهريون انٽرويو هو انهيءَ مان مايوس ٿي وئي هُيس ۽ ڪميشن لاءِ فارم ڀرڻ نٿي چاهيم پر پوءِ مان ڪميشن جو فارم گهرايو پنهنجي هٿن اکرن سان ڀريم ۽ جمع ڪرڻ جو ڪم منهنجو ننڍو ڀاءُ مشتاق چالان في ڀري ڪميشن آفيس ٺنڊي سڙڪ حيدرآباد ۾ ڪرائي آيو جيڪو انهيءَ وقت لياقت ميڊيڪل ڪاليج ۾ پڙهندو هو اِهو وزيراعظم محمد خان جوڻيجو جو دور هو هر طرف نوڪرين لاءِ نوان گس کوليا ٿي ويا ڪميشن جا امتحان ڪرايا ٿي ويا استادن کي برسر روزگار ڪرڻ لاءِ ”نئين روشني“ تعليم کاتي ۾ ۽ ”اسڪول هيلٿ سرورس“ جهڙا منصوبا صحت کاتي ۾ شروع ڪيا ويا هُئا اهڙي طرح ورهين کان روزگار کان نااميد نوجوانن کي نوڪريون ڏنيون پئي ويون بقول اياز:

ڏس باڪ پليري آئي آ.
ڏس سنڌ مٿان سرهائي آ.

مون اُهائي ڪُمي جهڙي سست رفتاري سان اڳتي وڌڻ جا خواب ڏسندي هن ڪميشن جي امتحان ۾ تياري جا سانباها شروع ڪيا هُئا ڪافي انتظار کان پوءِ گهر جي ايڊريس تي انٽريو ليٽر پهتو هو جنهن ۾ پڻ منهنجا اڳواٽ

جمع ڪيل ڪجهه ڊاڪومينٽس مثلا رهائشي سرٽيفڪيٽ ۽ ڪيريڪٽر سرٽيفڪيٽ پيهر گهرايا ويا هُئا منهنجي پنهنجن هٿن سان لکيل ايڊريس جيڪا چٺن جاين تي لکٽي پوندي هُئي تنهن مان بہ ٽي غائب هيون يعني مطلب اِهو تہ هڪ تي مونکي ڪال ڪيو ويو هو ۽ پيون ڪٿي غير ذميداري جو ثبوت ڏيندي اُڇلائي ڇڏيون هُئائون اِهو سوچي تہ هاڻي هنن جو ڪهڙو ڪم!

پاڻ انهيءَ جي ڊيمانڊ ڪئي هُئائون معنيٰ عقل جا انڌا هُئا اهڙن ماڻهن لاءِ علامہ آءِ آءِ قاضي فرمايو آهي تہ: "جنهن سماج ۾ عقل، دليل ۽ علم سمهي پوندا آهن، اُتي رات جو چمڙا ۽ پوت وغيره حقيقت ٿي جاڳي پوندا آهن."

بهرطور مون گهرايل ڊاڪومينٽ فوٽو اسٽيٽ ڪرائي آپا قدسيہ مفتي ڪان (جيڪا انهيءَ وقت اسانجي هيڊ مسٽريس هُئي) اُهي پاڻ وٽ محفوظ رکي انٽرويو جي تياري ۾ جُنبي ويس ڪافي عرصي ڪان سنڌي ادب جي عورت استادن لاءِ ڪميشن نہ ٿيو هو سو گهڻي رش ۽ پِيهَ هُئي اُتي پهچڻ وقت اهيا خبر بہ پئي "جيترا وات اوتريون ڳالهيون" تہ اِهي چند سيٽون اڳ ۾ ئي پرجي ويون آهن ۽ هِيءَ رڳو فارملٽي آهي مون تي ان جو ڪو اثر نہ پيو ڪافي نوجوان عورتون ۾ ڇوڪريون آيل هيون ۽ پر اميد هيون مونکي منهنجو پاءُ مشتاق وٺي هليو هو مرحوم سرور شاهہ گاڏي ڊرائيو ڪئي هئي مون ساڻ فرزانہ قاضي جنهن کي حيدرآباد پهچڻو هو سا بہ هُئي سندس وڏي ڀيڻ رخسانہ قاضي جي تازو شادي ٿئي هُئي هُوءَ اُتان حيدرآباد مان انٽرويو ڏيڻ آئي هُئي تنهن مونکي چيو تہ: "ادي نورالصباح ڪتاب اٿئي تہ انهيءَ مان ڪجهه پڙهندي هَلُ!!!"

اسان ڪميشن آفيس ۾ ويهي پنهنجا گُهربَلَ ڊاڪومينٽ جمع ڪرائي ڪال جي انتظار ۾ ويهي رهياسين ڪالِ ٿي اندر ويس هڪ وڏو وسيع ڪمرو هو جنهن ۾ بہ ماڻهون موجود هُئا ٽيبل جي وچ واري ريوال ونگ چيئر تي ڪميشن جو چيئرمين وينل هو رُعب دار شخصيت سوٽيڊ بوٽيڊ گهڻو ڪونہ ڳالهايائين جيڪو ڳالهايائين سو انگريزي ۾ نالو وغيره پڇيائين هڪ ٻيو شخص جنهن لاءِ بعد ۾ پتو پيو تہ سبجيڪٽ اسپيشلٽ تنهن جي منظر نگاري ڪندي ڪل ٿي اچي چيئرمين ڪان ڪافي اورتي واري ڪُرسيءَ تي

وينل هو.

”هڪ گوڏو ڪرسي تي ٻئي ڄنگهہ زمين تي رکيل اُها بہ بوٽ مٿان يعني پير جو سڄو زور انهيءَ بوٽ جي ويڪرائي ڦاڪ ۾ ڏگهائي ڦاڪ کي ڏانوا ڏول ڪرڻ تي لڳل هو“

هُن صاحب صرف بہ سوال ڪيا اسم ڇاکي چئجي ٿو؟ ۽ ٻيو تہ صفت مبالغو ڇا آهي؟

حاصل مطلب تہ هن صاحب کي يا هنن کي ڏکيا سوال مقابلي وارا پُڇڻا ئي ڪونہ هُئا ڇو جو چونڊ اڳ ۾ ئي ٿيل هُئي جو ٻاهر اچڻ تي ٻين اميدوار عورتن ٻڌايو تہ اسان کان بہ ساڳيا سوال ڪيا اٿن“

بهرحال رب پاڪ انهي استاد تي رحم ڪري اگر جي گذاري ويو آهي تہ رب پاڪ مغفرت ڪريس:

تہذیب سکھاتی ہے جینے کا سلیقہ
تعلیم سے جاہل کی جہالت نہیں جاتی

هي انٽرويو ڏيئي گهمندا ڦرندا حيدرآباد مان مائٽ شاهنواز قريشي جيڪو انهيءَ وقت انفارميشن ڊپارٽمينٽ ۾ آفيسر هو ۽ وحدت ڪالوني ۾ رهندو هو ۽ منهنجي بابا جي سئوٽ قاضي نظر محمد جو وڏو پٽ هو تنهن جي گهران گهمي ماني کائي، ڏينهن ٺاري شام جو گهر ميرپورخاص پهتاسين هتي اِها ڳالهہ ٿهڪي ٿي اچي:

”استاد سبق ڏيئي امتحان وٺندو آهي،
۽ زندگي امتحان وٺي، سبق ڏيندي آهي.“

بهرحال مونکي مايوسي تہ ڪجهہ حد تائين ٿي پر هاڻي مان عقل ۽ شعور جي ڏِگ کي ڪجهہ سمجهڻ لڳي هُيس بقول راشد مورائي:

راشد! چمڙا نہ آهيون جو انڌيرن سان نهون،
پنهنجو ايمان پختو آ سويرن ۾.

سو مون بہ مورائي صاحب جو پختو ايمان ظاهر ڪري دل کي آٿت ڏنو هي ڪتاب پڙهندڙ سوچيندا هوندا تہ ليکڪ فقط ناڪامين جا داستان ٿي ٻُڌائي ڪا خوشخبري نٿي ڏيئي تہ مان هِتي هندوستان جي صدر عبدالڪلام

جي هِيءَ چوٽي لکنديس.

”ڪاميابين جون ڪهاڻيون نہ پڙهو انهيءَ مان توهان فقط نياپو حاصل ڪندا، ناڪامي جا داستان پڙهو توهان کي ڪاميابي حاصل ڪرڻ لاءِ سُنا خيال ملندا!“

هن ڪانوينٽ جي نوڪري دوران مان سنڌ گريجويٽ ايسوسيئشن ۾ فعال ميمبر طور ڪم ڪيو جنرل ضياءَ جي دور ۾ جڏهن سگا ٻيهر بحال ٿي تہ ميرپورخاص جي سنڌي اپر ۽ مڊل ڪلاس انهيءَ کي گهڻو همٿايو ڪافي تعداد ۾ استاد، ڊاڪٽر، وڪيل شاگرد مرد ۽ عورتون هن جا ميمبر ٿيا باقاعده، گهرن ۾ موجود اُهي عورتون جيڪي گريجويٽ هيون تن کي ميمبر ٺاهيو ويو هن تنظيم جو سڀ کان وڏو ڪارنامو هِتي ‘روشن تارا’ اسڪول قائم ڪرڻ هو جنهن ۾ سنڌي گهراڻن جا ٻار گُهرائي داخل ڪيا ويا هُئا ميرپورخاص ۾ پڙهيل لکيل سنڌي طبقو پنهنجا ٻار هن اسڪول ۾ داخل ڪرائڻ ۾ فخر محسوس ڪندو هو منهنجي ڀيڻ ممتاز بہ هن اسڪول جي پهرين هيڊ مسٽريس هُئي پوءِ شادي ٿيڻ بعد سعودي عرب مدينہ منوره هلي وئي، مان پاڻ نسيم پروين ميمڻ ۽ رخسانہ قاضي پڻ هن سگا جي مينجمنٽ ڪميٽي ۾ شامل هيوسين مشهور فلاحي جوڙو، وڪيل يوسف علي خواجہ ۽ سندس گهر واري ڊاڪٽر زبيده پڻ هن تنظيم جا ايڪ ٽِوُ ميمبر هُئا ۽ وڏي دلچسپي وٺندا هُئا ڊاڪٽر زبيده تہ هن تنظيم طرفان شهر کان ٻاهر ميڊيڪل ڪيمپ بہ لڳائي هُئي ۽ اسان کي گڏ وٺي هُئي انهيءَ وقت ڪيپٽن غلام حسين سچاروي جهڙو باشعور ماڻهون سگا ميرپورخاص جو صدر هو ۽ روشن تارا اسڪول ڪميٽي جي انتظامي ڪميٽي ۾ پير آفتاب شاهہ پنهنجي ٻارن حسن شاهہ ۽ بيبي عارفہ کي هتي داخل ڪرايو هو ۽ ميرپورخاص جي ٻئي اهم سياسي ۽ سماجي شخصيت حسين بخش مري جنهن جي نالي سان اڄ ڪلهہ ميرپورخاص ضلعي جو هڪ تعلقو آهي تنهن صاحب جو پٽ ممتاز مري بہ هتي پڙهندو هو.

”ڪنهن سُني مقصد کي سامهون رکي انهيءَ جي ابتدا پنهنجي گهر سان ڪئي وڃي تہ اُهو مقصد وڏيڪ اثرائتو ۽ لاپائيتو ٿئي ٿو.“

مان ڪانوينٽ اسڪول ۾ ڪم ڪري رهي هُئس اِهي ڳالهيون منهنجي

ياداشت جو انهيءَ وقت بہ حصو هيون ۽ هاڻي بہ آهن هاڻي اچان ٿي ڪانوينٽ اسڪول جي پڪنڪ تي تہ انهيءَ ۾ هڪ يادگار پڪنڪ وساڻ فارم ڪنڊياريءَ واري بہ هُئي هي فارم "وساڻ فارم" سنڌڙي ميرپورخاص روڊ تي هو ۽ ٿرپارڪر ضلعي جي اهم سياسي شخصيت جيڪو هڪ سماجي شخصيت پڻ هو تنهن جي وارث نياز محمد وساڻ نهرايو هو هيءُ هڪ خوبصورت فارم هو ايڪڙن ۾ ڦهليل هيءَ فارم گهمڻ لاءِ پرڏيهي ۽ ڏيهي ماڻهون ايندا هُئا ۽ لطف اندوز ٿيندا هُئا فارم ۾ سائي خوبصورت ڇٻر (لان) وڻ هڪ هٽرادو ڍنڍ ۽ رهڻ لاءِ هڪ خوبصورت بنگلو بہ شامل هو جنهن ۾ سنڌي ثقافت جون شيون جنڊي جا هندورا انهن مٿان پٿر سنگ مرمر جا ٿالهہ جن تان پڪي داڻو پاڻي حاصل ڪري رهيا هُئا سي رکيل هُئا خوبصورت گهريلو سامان رکيل هو هر شيءَ نفاست سان سينگاريل هُئي سنڌ جي ٽُڪ واري رلهي هڪ شيشي جي ڪوَرُ ۾ بند ڪيل ڊيڪوريشن پِيس طور ٽنگيل هئي.

هتي اسان کي صبح جو پهچڻ شرط ناشتو ڪرايو ويو جتي بنگلي ۽ فارم جا نوڪر ميزباني لاءِ بيٺل هُئا جيڪي بعد ۾ نظر ڪونہ آيا باقي هڪ ڳالهہ متاثر ڪندڙ هُئي تہ بنگلي جي اندر هڪ ئي ملازم هو جيڪو اسانکي هر شيءَ جي باري ۾ ٻڌائي رهيو هو اهڙو ذميوار ۽ فرض شناس ملازم مون زندگي ۾ ڪونہ ڏٺو جيڪو تمام گهڻي حاضر دماغي سان هلي رهيو هو ۽ اسٽاف ۽ شاگردياڻين تي گهري نظر رکيائين ٿي مٿان ڪنهن شيءَ جو نقصان نہ ٿي پئي هن فارم ۾ جيڪا هٽرادو پاڻي جي ڍنڍ هُئي تنهن ۾ هڪ سهڻي ٻيڙي بہ بيٺل هُئي جنهن ۾ ڇوڪرين چڙهي سير ڪيو هو پر جڏهن جو پريہ ميمڻ ۽ نسرين هادي بخش لغاري ٻيڙي جي سير تي نڪتيون تہ اُها ٻيڙي ٿوري لُڏي ٻنهي پاسن کان ويهي انهيءَ جو توازن برابر ڪيو ۽ وڏي خود اعتمادي سان گهمي ٻاهر آيون هي پڪنڪ اسانکي انهيءَ وقت جي ميرپورخاص جي سولِ اسپتال جي سِولِ سرجن ڪرائي جنهن جو نالو هادي بخش لغاري هو جنهن جي نياڻي نسرين لغاري سينٽ مائيڪل جي شاگردياڻي هُئي

هتي جي باغ ۾ ويهي ڇوڪرين مختلف گانا ۽ لاڏا ڳايا ايتري خوشي ۽ وڏي آواز کي ٻڌي ڳوٺ جون عورتون ڏسڻ آيون هُيون تہ ڇا هي ڪي ڳائڻيون آهن يا وري ڪنهن ڊرامي يا فلم جي شوٽنگ آهي ٿي سگهي ٿو تہ هتي ماضي

۾ ڪا اهڙي ماجرا ٿي هُئي ڇو تہ اسپاٽ ڏاڍو پيارو هو جنهن جو اثر بہ دائمي رهجي آيو هو. بقول اياز:

هو جو شاهي باغ ۾ ڪِرڻي جو ڦهلاءُ،
واسي آيو واءُ، جنهن کي ڪنهن جي واس ۾.

مون کي سينٽ مائيڪل ۾ جتي ڪم ڪندي ورهيہ ٿيا هُئا هتي جو ماحول تمام سٺو هو هتي مقامي سنڌي اردو استاد ڏاڍي رواداري سان پيش ايندڙيون هيون هتي اچڻ وقت ٿوريون استاد هيون جن ۾ اردو پڙهائڻ لاءِ مرحومہ رشيده غفور ۽ اسلاميات پڙهائڻ لاءِ رفيقہ رانا موجود هئي تمام سينئر ۽ قابل استاد هيون انهيءَ کان علاوه مرحومہ نشاط افزا پڻ سٺي استاد هئي پر پوءِ بدلي ڪرائي ٻين اسڪولن ڏانهن هلي وئي هتي سعيده عباسي انگريزي جي استاد هُئي جيڪا پهريان سعيده فاضلاڻي هئي سنددس شادي انعام عباسي بينڪ آفسر سان ٿي تہ وري سعيده عباسي سڏجڻ لڳي هئي ڏاڍي قربائتي هُئي.

هن اسڪول ۾ فنڪشن نالي ماتر ٿيندا هُئا هڪ دفعي جي يادگيري اٿم تہ ڊي، اي، او جي آرڊر تي محفل ميلاد شارٽ نوٽيس تي ڪرائڻو هو جنهن ۾ هڪ ڏينهن ۾ ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون اهڙي بهترين طريقي سان تياري ڪري اچي حاضر ٿيا جو اعتبار ئي نہ پيي آيو تہ هي ٻار نعت ۽ حمد ۾ ايتري چاڙهہ رکن ٿا هنن جا آواز بہ سُريلا هُئا جنهن ۾ ڊاڪٽر عائشہ صفدر بہ ميلاد شريف ڏسڻ ۽ ٻڌڻ آئي هُئي جنهن جون بہ ڇوڪريون صبا صفدر ۽ حنا صفدر هتي پڙهنديون هيون.

شايد اُهي جوڻيجو دوُر هو جنهن ۾ ڪوڙل شاهہ نالي صوبائي وزير هتي آيو هو جنهن جي مان ۾ هڪ رنگين پروگرام ترتيب ڏياريو ويو هو. اردو ٻولي ۾ علامہ اقبال جي شاعري تي هڪ ٽيبلو ۽ سنڌي ۾ سُر سسئي ڪوهياري مان هڪ ٽيبلو تيار ڪري ڏيکاريو هئوسين. پروگرام ۾ اجائي ڊيگهہ کانئہ هُئي تنهن ڪري جلد اختتام تي پهتو هو مهمان خصوصي کي پروگرام ڏاڍو وڻيو هو.

باقي نائين ڪلاس طرفان ڏهين ڪلاس کي پارٽي جيڪا الوداعي پارٽي چوارائيندي هئي سا هَرِ سال باقاعدگي سان ٿيندي هُئي جنهن ۾ مٿي منزل ۾

ٽن ڪلاسن جي وچ وارا پارٽيشن هٽائي هڪ هال جي شڪل ڏني ويندي هُئي ۽ اتي بلڪل ابتدا ۾ پٽ سان گڏ هڪ پينٽنگ ٿيل پردو ٽنگيل هوندو هو جهڙوڪر اسڪرين جو ڪم ڏيندو هو ٻڌائيندين هيون تہ اِهو پردو ايامن کان ٽنگيل آهي ۽ استعمال ٿيندو پيو اچي هن اسڪول جون شاگردياڻيون گهڻو ڪري ذهين ۽ هوشيار هيون پيو تہ صحت مند ۽ ذهني دٻاءَ کان آجيون هجڻ ڪري ۽ شايد خوشحال گهرن جون هُئڻ سبب ٺلهيون متاريون لڳنديون هيون جن مان ڪجھ شاگرديائين جا نالا اجان ياد اٿم سندن شڪل شبيھ بہ چِٽيءَ طرح ياد اٿم جن ۾ عاليہ مختيار، سيما بي بي مصباح بيبي، سمن مير فوزيہ، صبا صفدر، حِنا صفدر، نرگس پير علي نجمہ آرائين، شبنم ٽالپر، شيرين مگّريو، غلام رسول جوڻيجو جي نياڻي غزالہ جوڻيجو پرائمري ڪلاس ۾ وليد نالي شاگرد ۽ سندس ڀيڻ توحيد چِٽيءَ طرح ياد اٿم جيڪي گلاب خان تاج جا ٻار هُئا وليد هن وقت انڪم ٽيڪس جو وڪيل آهي ۽ توحيد ڊاڪٽرياڻي آهي منهنجي سنڌي ڊپارٽمنٽ جي پروفيسر حميده ناز جون ڀينرون ناهيد ۽ فرزانہ مشهور سماجي شخصيت ايس اي خان جي ڌيئرون پَر نالا وسري ويا اٿم شڪل ياد آهي جنهن مان هڪ پوءِ وڪالت ڪري پئي شايد جج وغيره ٿهي آهي نالو وسري ويو اٿم مون سان گڏ هتي بي ايڊ ڪندڙ مسرت افزا (رانا) بہ هئي جيڪا شادي کان پوءِ ڊگري شهر هلي وئي هن ڪانوينٽ ۾ مونکي زيب باجي مرحومہ ملي جيڪا فاطمہ بخاري جي ڀيڻ هئي انهيءَ کان پوءِ جي دور ۾ حليمہ ڪوسو منهنجي هاٽوڪي پاڙيسرڻ نورجهان خاصخيلي جيڪا پنهنجي والد پروفيسر اڪبر خاصخيلي جي شاھ لطيف ڪاليج ۾ پوسٽنگ سبب اُتي رهندي هئي ۽ بعد ۾ مير ڪالوني ۾ شفٽ ٿي ويا پوءِ سنڌي ميڊم جا ڪلاس شروع ٿيڻ بعد ڪافي نئون سنڌي ڳالهائيندڙ اسٽاف پهتو هن ۾ ريحانہ قاضي قدسيہ ميمڻ ادي پَري (دادو واري) شاهينہ ميمڻ (شاهينہ شاھ) وغيره شامل هيون جنهن ۾ منهنجي پاڙي واري نسيم پروين جنهن مون سان گڏ بي ايڊ ڪيو هو ۽ هتي ڪانوينٽ ۾ جاب ڪندي هئي سا بہ شادي کان پوءِ نوڪري ڇڏي وئي هُئي هن وقت خوش خرم حياتي گذاري پئي شايد ڪراچي ۾ آهي شهناز دانشور پڻ شادي کان پوءِ هتان هلي وئي.

هن جيون جي چو واٽي تي،
ڪي دوست مليا هُئا قرب منجهان،
وقت جو اهڙو واءُ لڳو
ڪو ڪاڏي ويو ڪو ڪاڏي ويو.

هتي جڏهن ڪانوينٽ جي ڀائيچاري واري ماحول جو ذڪر نڪتو آهي ته مان هتي جي مڪمل تعاون ڪندڙ عملي ڪلاريڪل اسٽاف جو به ذڪر ڪندس جنهن ۾ محمد يوسف، عبدلرحمان ڪنڀار حيات نهوڙي ۽ عابد بلوچ شامل آهن.

انهن ۾ محمد يوسف ته تمام ٿورو عرصو رهيو انهيءَ جي جاءِ تي عبدالرحمان ڪنڀار آيو سو پڻ بينڪ جي نوڪري ملڻ تي هتان هليو ويو ڏاڍو ذهين ۽ قابل انسان آهي پوءِ سنڌ گريجويٽ ايسوسيئشن ۾ فعال ميمبر طور ڪم ڪيائين انهيءَ کان اڳ به هڪڙي سگا جيڪا ديدار بلوچ وڪيل وارن تي مشتمل هئي انهيءَ جي ورڪ لاءِ ۽ ديدار جي حمايت جو ووٽ وٺڻ لاءِ آيو هو پر پوءِ شايد اُهي چونڊون ملتوي ٿي ويون هيون مرحوم (هاٽي) ديدار وڪيل به ساڻس گڏ هو جنهن سامراجي نظام خلاف ڳالهايو پئي اسين سچاردي واري سگا ۾ اليڪشن وڙهي پهتيون هيوسين اڳ واريءَ جي خبر نه آهي بهرحال مون ذڪر ڪيو انهيءَ اسٽاف جو جيڪو انتهائي ايمان دار، شريف النفس ۽ تعاون ڪندڙ هو

انهن ڏينهن آگسٽ 88 دوران ملڪ جي فوجي صدر ضياءَ الحق جو جهاز بهاولپور ڀرسان حادثي جو شڪار ٿيو هو ۽ پاڻ پنهنجي ساٿين سميت مارجي ويو هو انهيءَ حادثي جو ٻڌي ميرپورخاص ۾ اِهو رد عمل ٿيو ته:

”ڪي رُنا ۽ گهرن ۾ تڏا وڇايائون، ڪن وري مٺايون ورهايون هيون“

اِها انهن جي انفرادي سوچ هئي مان ڪا سياست دان ته آهيان ڪانه جو انهيءَ معاملي تي وڏيڪ تبصرو ڪريان، مونکي ڪانوينٽ اسڪول جي اسٽاف ۾ به اهڙوئي مِليل جُليل ردِ عمل ڏِسڻ ۾ آيو هو. هن ڪانوينٽ اسڪول ۾ مونکي وري ڪجهه ترقي جا موقعا مِلندي نظر اچي رهيا هئا. مون جنهن هڪ ڪميشن ۾ ناڪامي کان پوءِ اڳتي ڪميشن ۾ نه وڃڻ جو فيصلو ڪيو

هو اِهو منهنجو پاڻ مُرادو فيصلو هو پر اتفاق اِهو ته انهيءَ ڪميشن ۾ ناڪامي کان پوءِ ڇهن مهينن اندر هڪ ٻئي ڪميشن پاران ايڊورٽائيز ڏني وئي هئي يعني سنڌي لاءِ ڪجهه نيون سيٽون ڏنيون ويون هيون مون نه چاهيندي به ڪانوينٽ اسڪول جي ساٿياڻي پنجابي اسپيڪنگ "مسرت رانا، جيڪا پوءِ ڏگهڙي شهر جي ڪنهن واپاريءَ سان شادي ٿيڻ بعد ڪانوينٽ مان بدلي ڪرائي ڏگهڙي شهر هلي وئي" ڇوڻ ۾ زور ڀرڻ تي اِهو فارم ڀريو هو" ۽ بينظير جي پهرين حڪومت اچڻ شرط ڪميشن جي انهن سيٽن لاءِ انٽرويو ليٽر اِشُو ڪيا ويا هُئا مون تڏهن به گذريل تلخ تجربي کي سامهون رکندي نه وڃڻ جو فيصلو ڪيو هو پر منهنجي هڪ ساٿياڻي نورجهان خاصخيلي جيڪا انهيءَ وقت جي سنڌي جي پروفيسر اڪبر خاصخيلي جي نياڻي هئي ۽ منهنجي سُٺي دوست هُئي اسان جي پاڻ ۾ ڪافي انڊر اسٽينڊگ به هُئي تنهن چيو ته: "بابا چيو آهي ته انٽرويو ۾ ضرور شامل ٿجو اڳتي الله پاڪ مالڪ آهي ايئن اڳوات ئي دل لاهي اڳڪٿيون نه ڪرڻ گهرجن"

نورجهان خود به انهيءَ خيال جي هُئي مون سان مخلص هئي تنهن مون تي زور ڀريو ۽ آخر دليل ڏئي منهنجي انڪار کي هاڪار ۾ تبديل ڪيائين مونکي ذهن ۾ 'حمل فقير' جو هڪ شعر اُڀري آيو آهي.

دِل لڳي دوستي جو ڇا مُلهه آهي مقدار،
لڳي ته لک هزار، ٽُٽي ته ٽَڪو ئي نه آهي.

انٽرويو واري ڏينهن نورجهان مون سان گڏ هلي پر اُتي ڪميشن آفيس ۾ پهچڻ شرط پهريون مسئلو اِهو پيدا ٿيو ته ڊاڪومينٽ چيڪ ڪندڙ ڪلارڪ چيو ته:

"توهان جي ايم اي فائنل واري سرٽيفڪيٽ تي ايم اي ته لکيل آهي پر "سبجيڪٽ سنڌي" ٻئي رنگ جي مَسُ سان لکيل آهي تنهن ڪري اِهو سرٽيفڪيٽ قابل قبول نه آهي توهان انٽرويو ۾ نٿا ويهي سگهو."

مونکي ۽ نورجهان کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي، اسين مٿين پورشن کان هيٺين پورشن ۾ جِتي آفيسون هيون اُتي پهچي وياسين ۽ آفيس سپريڊنٽ سان

ڳالهايوسين تنهن انٽر، بي اي وغيره جا اوريجنل سرٽيفڪيٽ ورتا ۽ غور سان ڏنا پوءِ وري ڏاڍي فضيلت ڀري انداز ۾ چيائين.

”بابا توهان مٿي وڃي ويهو! آئون هي ڊاڪومينٽ مٿي موڪليان ٿو“

”پوءِ پرسان ويٺل ماڻهن کي ڊيڪارڻ شروع ڪيائين اسان ته اُتان نڪري آيوسين، هُن اِهي سرٽيفڪيٽ ڊيڪاري ڪا راءِ ٿي ورتي، هنن ڇا چيو اِها خبر نه آهي.“

ٿوري دير پوءِ پاڻ مٿي منزل تي آيو ۽ ڊاڪومينٽ انهيءَ ڪلارڪ کي ڏنائين چيائين ته:

”ڇوڪرين کي تنگ ڇو ٿو ڪرين، هنن کي انٽرويو ۾ شامل ڪرڻو اٿئي!“

”ڪلارڪ صاحب جو مُنهن ڀِيلوُ ٿي ويو، مونکي چيائين ته اڄ جي هن انٽرويو ۾ پهريون نمبر توهان جو آهي، توهان اندر وڃو ۽ انٽرويو ۾ شامل ٿيو..!“

اندر داخل ٿيندي ئي مون محسوس ڪيو ته اندر جو ماحول پهرين انٽرويو کان بلڪل مختلف هو. ڪميشن جو چيئرمين ڪاري سونهاري سان سفيد لباس ۾ ملبوس هو. جيڪو اردو اسپيڪنگ اڌڙوٽ عمر جو هو. هن کي شايد سنڌي ڳالهائڻ ڪانه ٿي آئي، انهيءَ سان گڏ ٻه سنڌي ڳالهائيندڙ ڦُل سوٽ (گِرَي ڪلر) ۾ ويٺل هُئا. سخت سردي هُئي سال 1989ع هو. اردو اسپيڪنگ چيئرمين ڪجھ ڪاغذ جيڪي ٽائيپ ٿيل ٿي لڳا سي ڏِسي خوشي وچان چيائين.

”یہاں تو فرسٹ کلاس کی لائین لگی ہوئی ہے“

پوءِ چيائين ته ”اسلامیات اور پاکستان اسٹڈی کے سوالات آپ سے پوچھوں گا، باقی آپ کے سندھی اسپیشلسٹ پوچھیں گے“ ڪافي سوال اسلاميات جا جنهن کي مان ته اسلامي تاريخ چوندس پڇيائين مون سڀ صحيح جواب ڏنا هُئا پوءِ پاڪستان اسٽڊي ۾ سوال ڪيائين جيڪي گهڻا تڻا پاڪستان تحريڪ ۾ حصو وٺندڙ عورتن جي باري ۾ هُئا.“

”پوءِ منهنجي سنڌي جي ماهرن سوال ڪرڻ شروع ڪيا تمام گهڻي دير تائين سوال پڇيائون ۽ جواب منجهان سوال ناهيندا ٿي ويا آخري سوال اِهو

ڪيائون تہ "ماهتاب محبوب جو جيڪو هندوستان جو پهريون سفرنامو آهي تنهن جو نالو ڇا آهي مون ته پهه جواب ڏنو هو"

"اندر جنين اُڄَ"

هنن ٻنهي شخصن هڪ ٻئي ڏانهن معنيٰ خيز نظرن سان نهاريو ۽ پوءِ مونکي چيائون "بابا توهان وڃي سگهو ٿا."

دِل چيو تہ حيدرآباد مان پنهنجي پيڪ جي گهران (ساهُرن جي گهران) گهمندي وڃان سو "اُتي ڪلهوڙا ڪالوني پهتاسين اتي ڏيڍ ڪلاڪ ڪن ويهي ميرپورخاص ڏانهن روانا ٿياسين اهي سڀ ساراٽيون لکندي مونکي ائين لڳي تہ ڄڻ ڪالهوڪي ڳالهہ آهي."

پنهنجي گهر ميرپورخاص پهچي گهر جي ڪمن ڪارين ۾ مصروف ٿي ويس ڇو جو ٻئي ڏينهن ڊيوٽي ڪرڻ لاءِ وڃڻو هو صبح جو جڏهن سينٽ مائيڪل ڪانوينٽ اسڪول پهتيس تہ اُتي منهنجي ساٿياڻي نورجهان ڪالهہ واري ماجرا سيني استادن کي شَد مَد سان ٻڌائي ۽ چيائين: "مُئي ڪلارڪ جي مرضي هُئي تہ هِيءَ صبا انٽرويو ۾ نہ ويهي، الائي هن منجهان ڪهڙو ڊپ تي ٿِيسُ، اسان وري ڪهڙيون گهٽ هيوسين وِڙهي جهڙي انٽرويو ڏيئي آياسين. ڪجهہ اميدوارنِ اِهي انٽرويو ڪراچي ۾ پڻ اسان کان بہ ڏينهن اڳ ڏنا هُئا تن سيني جو رزلٽ هفتي اندر اچڻو هو مونکي، جنهن هي انٽرويو تمام گهڻي توانائي ۽ محنت ڪندي ڏنو هو پوءِ بہ ڪا اميد ڪانہ هئي تہ مان ڪا سليڪٽ ٿي ويندس مون انٽرويو تمام سنو ڏنو هو اِهو سڀ سابقہ تجربي جي بُنياد تي ڪري رهي هُيس هاڻي ڪٿي روز ويلٽ جي چواڻي پڙهي هيم تہ:

"ماڻهون قسمت جا نہ پر رڳو پنهنجي خيالن جا قيدي ٿيندا آهن"

هڪ هفتي بعد مون پنهنجي ننڍي ڀاءُ مشتاق کي چيو اڄ رزلٽ لڳائي ويندي تہ تون حيدرآباد مان اُها ڏسي اچجانءَ هُن صبح ساڻ وڃي ڪميشن جي آفيس مان پُڇا ڪئي خبر پئي تہ رزلٽ تيار آهي پر اجان لڳائي ڪانہ اٿن، ٿوري دير ۾ لڳندي مشتاق چين تہ مونکي لياقت ميڊيڪل ڪاليج ۽ هاسپيٽل وڃڻو آهي، اگر ممڪن هجي تہ زباني سنڌي سبجيڪٽ وارن جا نالا ٻڌايو؟ اندر ويٺل شخص ٿي نالا ٻڌايا:

”نورالصباح، عذرا ڪيريو ۽ رخسانہ جوڻيجو“

پنهنجي هڪ فائيل جيڪا هٿ ۾ هيس تنهنجي هڪ ڪُنڊ تي لکي ڪمن ڪارين مان واندو ٿي گهر پهتو انهيءَ وقت شام ٿي چُڪي هئي جڏهن هُو گهر پهتو مون ڪائنس رزلٽ لاءِ پڇريون سوال ڪيو هن جواب ڏنو.

”آپا تنهنجو سليڪشن ڪونہ ٿيو آهي“

هو چرچائي تہ اڳي هو سو مون يقين سان چيو: ”مونکي تہ اڳئي پڪ هئي اُتي وري بي ايماني ٿيندي“

منهنجو اِهو جواب ٻُڌندي کِلندي فائل جو مٿيون حِصو ڏيکاريندي چيائين هي ڏِس!

مون انهيءَ ۾ پنهنجو نالو ٽاپ لسٽ ۾ ڏِسي ورتو پر مونکي يقين نہ ٿي آيو مون پاڻ ڪان وري پڇيو تہ هن چيو تہ: ”بلڪل سچ ۽ پڪ سان تو ڪميشن پاس ڪئي آهي نہ تہ مونکي ڪهڙي خبر تہ اِهي عذرا ۽ رخسانہ ڪير آهن؟ ٻيو تہ رزلٽ ٻڌائيندڙ شخص مونکي مبارڪ باد ڏني جڏهن مون هن کي ٻڌايو تہ نورالصباح منهنجي ڀيڻ آهي.“

منهنجي اسڪول جي ساٿياڻين کي اِهو ٻُڌي ڏاڍي خوشي ٿي، اسان جي سينئر اسٽاف ميمبر سعيده اسرار تہ بنهہ گهڻو خوش ٿي جنهن مونکي پهريون پيرو بہ اپلاءِ ڪرڻ جو مشورو ڏنو هو. تنهن انهيءَ وقت موجود ٽيچنگ اسٽاف کي مِٺائي کارائي، هن اسڪول جو ماحول ڏاڍو صاف سٿرو هو. ماڻهون احساس رکندڙ هُئا اسين سڀ هڪ فيملي وانگر رهندا هُئاسين. سسٽرس (راهبائن) کي جڏهن خبر پئي تہ ڏاڍيون خوش ٿيون ۽ مبارڪ باد ڏنائون. ٻئي ڏينهن سسٽر مرچلنا هٿ جي شال جيڪا آر سان نهيل هُئي گفٽ ۾ ڏني، جيڪا سفيد رنگ جي پشم جيڪا چمڪدار هئي، انهيءَ مان نهيل هُئي هي، راهبائون هٿ جي هُنر جون بہ ماهر هيون، هر هڪ هُنر ڀرت وغيره ڏاڍو سٺو ڄاڻينديون. سو مون کي اِها ٽڪنڊي شال ڏاڍي وڻندي هئي هڪ بہ پيرو مون فنڪشن ۾ بہ پاتي هُئي ۽ وري مون وٽ سنڀالي رکيل هئي جيڪا وري ڪجهہ سال اڳ آسٽريليا ڪان آيل ڀاڻيجي سارا کي ڏاڍي وڻي مونکي چيائين تہ:

”ماسي هي شالَ ڏاڍي بيوٽي فل آهي، مونکي ڪڏهن مِلندي؟ هن ويچاري کي سنڌي مِڙئي اَڏي گابري ايندي آهي، سو مون کيس چيو تہ نم نم

(مون سندس پيار جو نالو رکيو آهي) تون پلي ڪٽي وچ ڏاڍي خوش ٿي ۽ ڪنڌ تي رکي پاڻ کي مخلتف زاوين سان ڏسڻ لڳي.

مون ذڪر ٿي ڪيو ڪميشن پاس ڪرڻ جو سو تہ ٿي ويو هاڻي ڳڻتي اِها شروع ٿي تہ پوسٽنگ ڪٿي ٿي مِلي سو انهيءَ جو انتظار هو ڇو تہ ارشاد باري تعاليٰ آهي:

”هَر ڪم پنهنجي مقرر وقت تي ٿيندو آهي“

سو مون آفر ليٽر جو انتظار ڏاڍو شدمد سان ٿي ڪيو تہ اٺن مهينن جي انتظار ڪان پوءِ مونکي سانگھڙ گرلس ڪاليج جوائن ڪرڻ جو آفر ليٽر پهتو. بيون ڪجھ قانوني گُهرجون پوريون ڪرڻ مثلاً طبي چڪاس پوليس جو ڏوهاري نہ هئڻ جو سرٽيفڪيٽ، رهائش جو سرٽيفڪيٽ، نوڪري جوائن ڪرڻ جو راضي نامو اڳواٽ جمع ڪرائڻا هُئا. اِهي ڪاغذي ڪارروايون پاڪستان ۾ مڙئي گهڻيون ٿينديون آهن.

”وٺ رنگٽ کي“

مونکي آگسٽ جي آخري ڏينهن ۾ ليٽر ملي ويو ۽ انهن ڏينهن ميڊيڪل فٽنيس ڪرائڻي هُئي جيڪا سروسز هاسپيٽل حيدرآباد ۾ ٿيڻي هُئي منهنجي پاڙي واري فرزانہ قاضي انهن ڏينهن لياقت ميڊيڪل اسپتال ۾ هئي تنهن مون سان حيدرآباد هلڻ جو ارادو ڪيو ٻئي ڏينهن اسان حيدرآباد روانا ٿياسين. سروسز هاسپيٽل پهتيون سين جتي سندن عزيز ڊاڪٽر قربان قاضي جيڪو منهنجي بابا جي دوست قاضي باقر جو پُٽ هو ۽ مونکي پڻ سڃاڻندو هو تنهن ڏاڍي سُني نموني آڌر ڀاءُ ڪيو پنهنجي آفيس ۾ ٻہ ويهاريو ۽ وري ميڊيڪل بورڊ جي پهچڻ تائين ڪيترائي ڀيرا چانهہ ۽ ريفريش مينٽ ڏنائين. جيستائين ميڊيڪل بورڊ اچي تيستائين ٻيا ڪيترائي نوان مرد ۽ عورتون ليڪچرار گڏي ٿي ويا هر واري ۾ هڪ مرد ۽ هڪ عورت ليڪچرار اندر ٿي موڪليائون ٻيا ميمبر جن ۾ ڊاڪٽر اسماعيل سومرو شامل هو ڪرسين تي ويٺل هُئا. هڪ ڊاڪٽر صاحب نيٽ سنڌي انداز ۾ جيڪو وچ ۾ ويٺل هو تنهن اسٽيڪو اسڪوپ سان پُٺيءَ واري پاسي کان چيڪ ٿي ڪيائين ۽ پڇيائين ٿي: ”سگريٽ پيئندا آهيو؟ ٻيڙي ڇڪيندا آهيو؟ يا وري ڪو ٻيو نشو وغيره.“

وري بلڊ پريشر چيڪ ٿي ڪيائين مون سان گڏ اتفاق سان انهيءَ وقت ميرپورخاص جو مرحوم ابوالحسن گڏ هو جيڪو بعد ۾ 19 گريڊ ملڻ تي ماڊل ڪاليج جو پرنسپال بہ ٿيو ۽ جلدي گذاري ويو انهيءَ جو مون جيان بلڊ پريشر وڌيل هو تہ انهيءَ ڊاڪٽر صاحب فرمايو تہ: "هي آهي ڇا ميرپورخاص ۾ صرف هاءِ بلڊ پريشر جا مريض رهن ٿا ڇا؟

اِهو ٻُڌي سڀ کِلڻ لڳا ۽ انهيءَ ڪاميٽي جو هڪ ميمبر ڊاڪٽر اسماعيل سومرو جيڪو گهڻو عرصو ميرپورخاص ۾ رهيو هو تنهن چيو ۽ مذاق ڪندي چيائين

"هاءِ بلڊ پريشر اٿن تہ ڪونہ هنن ويچارن جو توهان کي ايڪ ٽِو ڏسي ٿي ويو هوندو"

انهيءَ مرحوم ڊاڪٽر اسماعيل سومرو مون کان ميرپورخاص ۾ رهائش جو هنڌ پڇيو تہ يڪدم چيائين:

"قاضي عبدالشڪور تنهن جو ڇا ٿئي؟"

مون چيو تہ:

"منهنجو وڏو سؤٽ آهي"

مون پڇيو تہ توهان ڪيئن سمجهو

هن جواب ڏنو

"تنهنجي شڪل انهيءَ سان ملي ٿي"

مون اتان فٽ نيس ليٽر وٺي ورتو ۽ سانگهڙ ڪاليج جوائن ڪرڻ جون تياريون ڪرڻ لڳس هاڻي مونکي سينٽ مائيڪل مان رِليِو ٽيٽو هو ڇو جو 'ٿرو پراپر' چيئنل اپلاءِ ڪيو هو تنهن سبب سيپٽمبر جي شروعات ۾ مون ڪانوينٽ مان ليٽر وٺي حيدرآباد ڊائريڪٽيريٽ اسڪول جي آفيس وڃڻ جي تياري ڪئي ٻن ڏينهن جي جاکوڙ کان پوءِ مونکي اِهو آرڊر مليو. هن موقعي تي مون سان گڏ 'سيما ٽالپر' (نسيم ٽالپر) هئي، جيڪا پڻ انهيءَ وقت ڪنهن اسڪول ۾ استاد هئي، اسان جا پاڻ ۾ سُٺا گهريلو لاڳاپا هُئا تنهن جو تعلق حيدرآباد جي يوسف ٽالپر ۽ زبير ٽالپر جي گهراڻي سان آهي، هي ٽالپر برادران سياست ۽ آبادگار بورڊ ۾ اڄان سوڌو شامل آهن. سندن هڪ ڀاءُ محمد حسين "مولانا هِپي" ڪنهن زماني ۾ هڪ فلم بہ ٺاهي هُئي سنڌي ٻولي ۾

گھٽي خرچ سان ٺهيل هي فلم گھٽي ڪاميابي نہ ماڻي سگهي فلم جو نالو هو "تنهنجون ڳالهيون سَڄڻ"

بهرطور هِيءَ سيما ٽالپر منهنجي ساٿياڻي ٿي حيدرآباد ڊائريڪٽريٽ آف اسڪولز ۾ هلي هن ڪي اهيا آفيس ڏٺل وائيٽل هئي جيڪا مون اڳ ۾ ڪونہ ڏٺي هُئي هن آفيس جو آفيس سپريڊنٽ تہ بنهہ تمام گھڻو تنگ ڪرڻ وارو ماڻهو هو.

"سڌا سنوان پئسا ڪونہ پيو گُهري بلڪ ڪم ۾ اجايون رُڪاوٽون ٿي وڌائين ۽ وڏي بحث مباحثي کان پوءِ سابقہ نوڪري جي تجربي جو ريڪارڊ آڻڻ لاءِ حڪم فرمايائين ۽ ٻئي ڏينهن اچڻ لاءِ چيائين"

هاڻي اِها داستان لِکندي مونکي هي شعر لِکڻو پوندو.

"فائيلن مان مُنهن ڪڍي مونکي چنبڙي پيا،
ڪيسا ڪائي ويا، ڪُتا هِن آفيس جا.

پوءِ انهيءَ صاحب فرمايو تہ سياڻي اچي ليٽر ڪڻي وڃجو ٻئي ڏينهن پُهتاسين تہ ليٽر تيار مِليو.

"مِڙئي هرو پرو جو رينگٽ ڪيو هُئائين ليٽر تہ اسان کي انهيءَ ڏينهن بہ ڏئي سگهيو ٿي."

ليٽر ڪڻي ميرپورخاص پهتيس ۽ ايئن محسوس ڪيم تہ جڻ ماضي جو هڪ بار لاهي آئي هُيس، هاڻي مونکي سانگهڙ ڊگري ڪاليج جوائن ڪرڻو هو سو مون جو ائن ڪرڻ لاءِ 5 سيپٽمبر جو ڏينهن چونڊيو هو ڇاڪاڻ تہ انهيءَ وقت 1989ع ڌاري 6 سيپٽمبر تي يوم دفاع جي موڪل ٿيندي هُئي. مون سان پهرين ڏينهن آمنت ناريجو گڏ هلي هئي ۽ هن خود اِهو راضپو ڏيکاريو هو هيءَ آمنت ناريجو اسان جي پاڙيواري قاسم ناريجو جي وڏي نياڻي آهي ۽ انهيءَ سانگهڙ روڊ کان ڪي قدر واقف هئي ڇاڪاڻ تہ هنن جو پنهنجو ڳوٺ بہ انهيءَ رستي کان لنڪ روڊ تي هو.

صبح جو انين وڳي واري بس ايس، آر، ٽي، سي جي بس ۾ سوار ٿي اسان روانيون ٿيوسين، اُنهيءَ وقت اِهي بسون وڏي تعداد ۾ ميرپورخاص کان سانگهڙ اُتان وري نواب شاهہ پهچنديون هيون واپسي تي وري ٻارهين وڳي سانگهڙ

پهچي اُتان مسافر کڻي ميرپورخاص ايندڙيون هيون. صبح جو ميرپورخاص مان ائين وڳي واري بس ۾ گهٽ ۾ گهٽ ڪري ملازم پيشا عورتون مرد آفيسر هوندا هُئا، ٽائيم جي تمام گهڻي پابندي ڪئي ويندي هُئي اِهيا بس، ڊائريڪٽ سانگهڙ هلندي هُئي باقي ايس، آر، ٽي جون ٻيون بسون جيڪي لوڪل هونديون هيون سي ننڍن وڏن اسٽاپن تي بيهنديون هلنديون رهنديون هيون. انهيءَ وقت ياد پويم ٿو ته سانگهڙ جو مختيارڪار جيڪو ميرپورخاص جو هو سو پڻ ۽ آپا سعيده اسرار جيڪا ڊبل سيڪشن گرلز هاءِ اسڪول سانگهڙ جي هيڊ مسٽريس هُئي ۽ منهنجي ڪانوينٽ جي ساٿياڻي رهي چُڪي هُئي، سا به هن بس ذريعي سانگهڙ هلندي هُئي منهنجي اباڻي گهر غريب آباد کي هيءُ بس جو اسٽاپ بلڪل ويجهو هو گهران نڪري نواب شاهه ريلوي لائين ڪراس ڪري پاڪ ڪالوني جون به گهٽيون لتاڙي ڪپرو بس اسٽينڊ تي پهچي ويندي هُيس پهرين ڏينهن جڏهن مان آمنت ناريجو سان گڏ هُئيس ۽ بس مان لهي هيٺ ٿيوسين ۽ به وکون کنيم ته مونکي هڪ زناني آواز سڏ ڪيو.

صبا تم یہاں پر کیسے نظر آ رہی ہو۔۔؟

جڏهن ڪنڌ ورائي ڏٺم ته ڪاري برقعي ۾ ملبوس هڪ عورت جنهن جو اکين کان سواءِ سڄو چهرو نقاب ۾ ويڙهيل هو سا بيٺي هُئي مون هن کي ڪونه سڃاتو. ”مون پڇيو آپ کون ہیں“

”هن منهن تان نقاب هٽائي چِڙيو ۽ چيو ته: *میں قمر ہوں کیوں پہچانتی ہو نہ۔۔۔؟!!*

انهيءَ وقت مونکي ياد آيو ته هيءَ اُهائي قمر النساء آهي جيڪا گورنمنٽ گرلس هاءِ اسڪول ۾ مون سان گڏ استاد هُئي، پنجابي اسپيڪنگ هئي، طبيعت جي سادي ۽ کِل مُک هئي، جنهن جو مُڙس پوليس ۾ ڪٿي صوبيدار هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن به ننڍڙيون ڏيئرون به گڏ آڻيندي هُئي اسان نوجوان ماسترياڻين سندس نالو ’صوبيدارني‘ رکيو هو جيڪو ٻُڌي پئي کِلندي هُئي.

سو ذڪر ڪيم ٿي انهيءَ صوبيدارني قمر جو تنهن مونکي ٻڌايو ته: ”مان پاڻ ساڳي بس ۾ ميرپورخاص مان آئي آهيان منهنجي هتي ايس، ڊي، او گرلس

آفيس ۾ پوسٽنگ ٿيل آهي مان توکي ڪاليج ڇڏي ٿي اچان هتان تمام ويجهو آهي.“

هن مونکي ۽ آمنت کي جيپ ۾ ويهاريو ۽ اسانکي ڪاليج جي گيٽ وٽ لاٿائين ۽ پاڻ پنهنجي آفيس ڏانهن راهي ٿي ڪاليج جو پهريون ڏيک مونکي ابن رشد ڪاليج جي آرٽس بلاڪ جهڙو لڳو پر پوءِ اندر گهمڻ کان پوءِ خبر پئي تہ هي ڪاليج ڪي قدر مختلف ۽ وڏو هو پُڇا ڪرڻ تي خبر پئي تہ پرنسپال آپا زينت ميمڻ هُئي جيڪا ڪنهن زماني ۾ ابن رشد ۾ منهنجي استاد رهي چُڪي هُئي پر انهيءَ ڏينهن موڪل تي هُئي ڪلارڪ ٻڌايو تہ:

“اسان توهانکي جوائن ڪرايون ٿا فار نون ۾ هاڻي هن وقت آپا زينت گهر وينئي آهي روزانہ توهانجي اچڻ يا نہ اچڻ جو پڇندي هُئي چاڪاڻ تہ توهان جو ليٽر هِتي گهڻي عرصي کان پهتل آهي“ آپا زينت هاسٽل اندر هڪ ننڍڙي بنگلي ۾ رهندي هُئي، پر اُها هاسٽل انهيءَ وقت ڪاليج اندر نہ هُئي بلڪ سامهون اينڊڙ روڊ جي مُهڙ تي هُئي، مون جوائننگ لکي ڏني ۽ پوءِ وڃي آپا سان مليس ڏاڍي پيار سان ملي ۽ خوشي جو اظهار ڪيائين پاڻ انهيءَ وقت يونيورسٽي يا بورڊ مان آيل سنڌي سبجيڪٽ جون ڪاپيون چيڪ ڪري رهي هُئي، ڏاڍي عزت ڏنائين هڪ ڪلاڪ وٽس ويهي اسان ميرپورخاص اچڻ لاءِ واپسي واري، ساڳي بس جيڪا نواب شاهہ مان ٿي آئي هُئي، تنهن ۾ سوار ٿي ميرپورخاص پهتاسين. هاڻي منهنجو اهو معمول ٿي ويو هو تہ صبح جو سوير اُٿي گهر جو ڪم ڪار ڪري، ناشتو وغيره تيار ڪري خود کائي، امان ۽ انور کي کارائي اٿين وڳي واري بس ۾ سانگهڙ روانگي ۽ پوءِ ٻارهين وڳي واپسي ٿيندي هُئي. اُتي اسٽاف تمام ٿورو هو ۽ شاگرديائڻين جي داخلا بہ ميرپورخاص ڪاليج کان گهٽ هُئي، سائنس وارو بلاڪ ڌار هو ۽ ڪافي وسيع ايراضي تي ٺهيل هو اُستادن جا ڪجهہ نالا مون کان وسري ويا آهن چاڪاڻ تہ:

”هن وقت ماضي قريب جون گهڻيون ڳالهيون وِسرنديون ٿيون وڃن باقي ماضي بعيد جون گهڻيون ڳالهيون ياد آهن“

ڪلثوم قاضي، ڪوثر لغاري، سلميٰ، حضور بانو بروهي ۽ ٻئي بروهي انگريزي جي استاد جنهن پڻ تازو مون سان گڏ جوائن ڪيو هو تنهن جو نالو

شايد صابره بروهي هو انهيءَ کان علاوه هڪ استاد ثروت جيڪا اردو ادب جي هُئي سا مون محسوس ڪيو هو تہ اڪثر سيني کان رُٺل رُٺل رهندي هئي، ڪلثوم قاضي (صديقي) حيدرآباد وڃڻ لاءِ اڪثر آپا کان موڪل جي گُهرَ ڪندي هئي باقي عادت اخلاق جي بهترين هُئي ڪوثر لغاري جيڪا هن وقت ٽنڊي آدم جي گرلز ڪاليج جي پرنسپال آهي تنهن سان منهنجي ڪافي انڊر اسٽينگ ٿي وئي هُئي سا پڻ هِتان جي هاسٽِل ۾ رهندي هُئي مونکي ٻڌايائين تہ مان ميرپورخاص ڪاليج ۾ رهي آئي آهيان سندس اباڻو گهر شهدادپور ۾ هو مونکي چوندي هُئي تہ ميرپورخاص مان روز اچڻ وڃڻ چڏ هِتي هاسٽل ۾ رهي چو ڪونہ ٿي پوين! مون ڪيس ٻڌايو تہ منهنجي امان جيڪا گهڻي عرصي کان اڏ رنگ جهڙي موضي مرض ۾ ورتل آهي سا هاڻي گهڻي ڪمزور ٿي وئي آهي گهر ۾ هڪ نوڪرياڻي کان علاوه سندس سار سنڀال لهڻ وارو ڪير بہ نہ آهي ۽ جڏهن مان گهر ۾ داخل ٿيندي آهيان تہ در ڏانهن اکيون وجهي واجهائيندي نظر ايندي آهي.

”منهنجي امان! جيڪا پنهنجي جواني ۾ هڪ سمجهدار زال پيار ڪندڙ ماءُ ۽ دنيا جي حالتن کان باخبر عورت هُئي تنهن کي هن بيماري بلڪل نپوڙي وڌو هو اِهي بيمارين جا ڏُک بہ ماڻهون هوندا آهن، اچي کلندڙ خوش باش انسانن ۾ ويهي رهندا آهن گهرن ۾ رهڻ لڳندا آهن، دلين ۾ آباد ٿي ويندا آهن ۽ رنگ ۾ ڀنگ وجهي ڇڏيندا آهن، اکين ۾ آباد ٿي زندگي مان سڪون ڪڍي ڇڏيندا آهن. امان لاءِ وري نئون بنون ٿيڻ گهمڻ ڦرڻ اِهو وقت تمام پٺتي رهجي ويو هو. هُوءَ هاڻي حياتي جي اُن حِصي ۾ هئي جتي سهارا مجبور ٿي اڳيان ريڙهيون پائيندي نظر ايندا آهن.“

۽ هوڏانهن جڏهن مون ڪوثر لغاري کي هاسٽل ۾ رهڻ کان مجبوري ڏيکاري تہ پوءِ مشورو ڏنائين تہ ميرپورخاص ۾ سنڌي جي پوسٽ تي ڪم ڪندڙ ليڪچرار مسز لال خاتون هتي اچڻ چاهي ٿي چو تہ سندس گهر ميرپورخاص سانگهڙ روڊ تي ڳوٺ ڪنڊِياريءَ ۾ آهي ميرپورخاص مان روز آئوٽ بيڪ ڪري ٿي ميرپورخاص هاسٽل ۾ بہ نہ ٿي رهي سگهي ڇاڪاڻ تہ سندس ٻہ ننڍيا ٻار آهن سندس گهر وارو ڪنڊياري ۾، ملازم آهي پيو تہ اهيا فيملي مستقل طور سانگهڙ اچي رهڻ چاهي ٿي ۽ پنهنجو نئون ذاتي گهر بہ اُتي

نھرائڻ چاھي ٿي تون انھيءَ سان رابطو ڪر ۽ بئي پاڻ ۾ ميچوئل ٽرانسفر ڪرائي وٺو ٻن ڏينھن بعد آپا زينت بہ ساڳي صلاح ڏني مونکي ھتي آئي ڪو خاص گھڻو وقت ڪونہ ٿيو ھو پر روزانہ اچڻ وڃڻ جيڪو پڻ وقت جي پابندي چاھيندو ھو ۽ وري پنھيان گھر جو اونو اِھي سڀ ڳالھيون ڪڏھن ڪڏھن مونکي پريشان ڪنديون ھيُون باقي ڪاليج ۾ مون کي ھر سھولت مليل ھُئي آپا زينت مونکي، سموري ٽائيم ٽيبل کي تبديل ڪرڻ کان پوءِ ٻيو ۽ ٽيو پيريڊ انٽر سائنس جي سنڌي انٽر آرٽس سنڌي ۽ وري ٽيون پيريڊ بي اي فائنل جي سنڌي ادب پڙھائڻ لاءِ ڏنو ھو انھيءَ کان پوءِ مونکي اجازت ھُئي تہ جيڪا بہ سواري ملي تنھن ۾ ميرپورخاص اچي سگھيس ٿي ڪڏھن ڪڏھن اگر بس جي اچڻ ۾ اجان ڪجھہ وقت باقي ھوندو ھو تہ سعيده اسرار سان جيڪا ڊبل سيڪشن ھاءِ اسڪول جي ھيڊ مسٽريس ھئي تنھن سان ملڻ لاءِ ھلي ويندي ھُيس جيڪو گڙنگ بنگلي جي ويجھو ھوندو ھو سعيده اسرار شام جو واپس ايندي ھُئي ڇاڪاڻ تہ پاڻ ھن اسڪول جي انتظامي سربراھہ ھُئي ھيءُ اسڪول بہ ڪافي وڏو ھو جتي سائنس ۽ ٻين سبجيڪٽ جون استاد موجود ھيون جيڪي گھڻو ڪري پنجابي عورتون ھيون ۽ سانگھڙ کان ٻاھران ننڍن ڳوٺن (چڪَ) مان ايندڀون ھيون ھتي پڻ ھوم اڪنامڪس ۽ ھائوس ھولڊ جا سبجيڪٽ محنت سان پڙھايا ويندا ھُئا سعيده اسرار تمام نفيس طبيعت رکندڙ ۽ وري سٺي انتظامي صلاحيتون رکندڙ عورت ھُئي ھڪ ڳالھہ مون نوٽ ڪئي تہ جڏھن ”مان سندس آفيس ۾ ويٺي ھوندي ھُيس تہ ڏاڍي خوش طبعي ۽ مُسڪرائيندڙ انداز ۾ ڳالھائيندي ھُئي پر اسٽاف مان ڪابہ استاد يا ڪو ڪلارڪ ۽ پٽيوالو اندر ايندو ھو تہ يڪدم چھري جا تاثرات بدلجي ويندا ھُئيس ۽ شڪل ڪجھہ ٻئي ٿي ويندي ھُئيس وڙھندي ڪانہ ھئي تمام ڌيمي لھجي ۾ ڳالھائيندي ھُئي پر سخت آفيسر لڳندي ھُئي مون ڪائنس انھيءَ چھري جي جاگرافي ڦرڻ جو سبب اڪيلائي ۾ پڇيو تہ جواب ڏنائين.

”صبا کیا کروں۔۔؟ یہ پوسٹ ئی ایسی ہے اگر چھرے کا جغرافیہ چینج نہ کروں گی تو پھر یہ لوگ اپنا کام صحیح طور پر نہیں کریں گے۔“

تڏھن مون سمجھو ھو تہ اِھا پڻ بيورو ڪريسي جي ھڪ رمز آھي

جيڪا:

"ڪئور پروڙين ڪين ڪي!"

منهنجي هن ڪتاب ڪي پڙهندڙ شايد سوچين ته مونکي ايتريون سنهيون سنهيون ڳالهيون ڪيئن ياد آهن ته انهيءَ لاءِ اردو جو هڪ شعر ياد اچي ويو آهي.

پھر یوں ہوا کہ یاد کی اُنگلی پکڑ کر،
ہم اِتنے چلے کے راستے حیراں ہو گئے۔

سانگهڙ ڪاليج ۾ تن ڏينهن ۾ اين. سي. سي ٽريننگ جو ڪورس شروع ٿي رهيو هو ۽ دستور هو ته هر سال نئين ايندڙ ليڪچرار کي انهيءَ جو انچارج بڻايو ويندو هو. مونکي پڻ اِها ڊيوٽي ڪرڻي هئي. پهرين ڏينهن ڇوڪرين جي فوجي ڊريس لاءِ درزي گهرايو ويو هو ۽ مونکي شاگرديائڻين جي نگراني لاءِ اُتي ويهڻو هو. سو مونکي ڪافي دير ٿي وئي شام جو سج لهندي وقت گهر پهتس بئي ڏينهن پرنسپال آپا زينت کي خبر پئي ته ڏاڍو افسوس ٿيس ۽ منهنجي اهيا ڊيوٽي ختم ڪيائين ۽ چيائين:

"بابا توهان جا ڪجھ مسئلا آهن مونکي خبر آهي ۽ پيو ته تون منهنجي هڪ سُٺي شاگرديائڻي رهي آهين توکي هن ۾ پريشان ڪونه ڪبو مونکي خبر آهي ته تون ذميداري سان اِهو ڪم ڪري سگهين ٿي"

ڏسو ته ڪهڙا نه شريف النفس، اورچ ۽ مان شان وارا ۽ احساسن جي پوتر جذبن سان ڀرپور اِهي آفيسر ۽ اُستاد هُئا. مونکي نٿو لڳي ته هاڻي ڪي اهڙا اُستاد هوندا. هاڻي مون گرلز ڪاليج ميرپورخاص ۾ بدلي ڪرائڻ لاءِ ڪوششون شروع ڪيون درخواست لکي آپا زينت کان فارورڊ ڪرايم جنهن آخر ۾ نوٽ هنيون ته ٽرانسفر ضرور ڪيو وڃي پر هن جو نعم البدل به ڏنو وڃي ڇاڪاڻ ته سانگهڙ ڪاليج ۾ سنڌي پڙهائڻ لاءِ ڪا ٻي استاد موجود ڪانه هُئي. آپا زينت پرنسپال نهڻ کان اڳ سنڌي جو سبجيڪٽ پڙهائيندي هُئي. ڇاڪاڻ ته پاڻ ته هُئي سنڌي ادب جي استاد مان پوءِ پنهنجي پاڙي واريءَ قاسم ناريجو جي گهر واري عالم خاتون سان گڏ هڪ ڏينهن شام جو سانگهڙ واري لوڪل بس ۾ چڙهي لال خاتون جوڻيجو جي گهر ويس جيڪو ڪنڊياري

اسڪول جي پير ۾ هو پاڻ ڏاڍي قربائتي انداز ۾ مليو ۽ پنهنجي ابن رشد جي پرنسپال، اسٽاف ۽ وري ماحول جي ڏاڍي واکاڻ ڪيائين ۽ چيائين:

”تہ اِهو ڪاليج ڇڏڻ تي دل ڪانہ ٿي چوي بهرطور اسانکي هاڻي نہ تہ پوءِ سانگهڙ شفٽ ٿيڻو آهي.“

درخواست ڏيڪار تہ سهي سگنيچر ڪري ڏيان هن جي گهران ”دودهہ پتي“ چانهہ پي اسان واپس گهر ڏانهن راهي ٿيوسين. هڪ بس روڊ تي ئي مِلي وئي هاڻي بہ ڪم ۾ ڪجهہ رڪاوٽون هيون پر منهنجي حياتي جي روڊ تان ڪجهہ ڪجهہ روڪاوٽون ختم ٿينديون نظر اچن پيون. بقول شاهہ سائين.

”تيسين پڳوئي پيل، جيسين رَتو راس ٿئي“

انهيءَ وقت اسان جي حيدرآباد ريجن جو ڊائريڪٽر ڪاليج مشهور ادبي شخصيت محترم حميد ميمڻ صاحب هو جنهن کي عرف عام ۾ حميد سنڌي سڏيو ويندو هو ميچوئل ٽرانسفر ڪرائڻ لاءِ آمنت ناريجو کي ساڻ ڪري ڊائريڪٽر آفيس حيدرآباد ويس اُتي الائي ڇو انهن ڏينهن سخت چيڪنگ ڪئي ٿي وئي وڏي مئن گيٽ کان لنگهي اندر ويجهي پيو تہ ميدان ۾ ٽِن چئن ماڻهن جون چوڪڙيون ٺهيل هيون، هڪ چوڪڙي (گروپ) وارا نالو وغيره پُڇن پيا، ٻيا وري ڊائريڪٽر صاحب سان مِلڻ جو سبب پُڇن پيا، آخري گروپ وري اوکي ڪري ڏنو تہ سامهون ورانڊو آهي اُتي وڃون ۽ انتظار ڪيو صاحب توهانکي گهرائيندو اندر ورانڊي ۾ پهتاسين تہ اُتي حميد سنڌي صاحب جو هڪ پي اي مليو اچڻ جو سبب پُڇي درخواست ڏٺي ۽ سمجهي ويو تہ ڪيس باهمي رضامندي وارو آهي ۽ ڏُکيو نہ آهي پر رُکي لهجي ۾ چيائين.

”صاحب تو اِس وقت میٹنگ میں ہیں، شام تک فارغ ہونگے آپ کل آئے گا!“

اُهو ٻُڌي مونکي ڏاڍي مِنيان لڳي چيومانس تہ اسين ميرپورخاص مان آيا آهيون اسانکي اڄ ملايو وڃي، چيائين

تہ ”پھر کبھی آجاناں“

مون هن جي لب لهجي مان سمجهو تہ هي ڪجهہ رشوت جو طلبگار آهي، پر اُها ڪانہ ڏيڻي آهي.

”ڪم جو غير قانوني يا ناجائز نہ هو وري ٻنهي ڌرين جي باهمي

رضامندي سان ٿي رهيو هو ۽ وري حميد سنڌي صاحب جھڙو شريف نفس انسان انهيءَ ٽرانسفر تي فوري حامي ڀري ها, پر اِهو شيطان صفت انسان جيڪو اندر ٻاهر اڇي پيو تنهن پنهنجي طرفان ڪوڙ تي گهڙيا سو مون کان بي دلي سان درخواست ورتائين ۽ چيائين تہ: "یہ ہم جمع کر لیتے ہیں دو چار دنوں میں پتہ کر لینا"

مون ڪاوڙ منجهان درخواست سندس هٿ ۾ ڏني ۽ واپس ورياسين هن شخص وَر وَر ڪري ٽي چيو: "ہم پی ای ہیں صاحب کے" يعني وڏو ماڻهون ظاهر ٿي ڪيائين تہ هو ڏانهن وري قليچ بيگ صاحب هڪ هنڌ لکيو آهي.

"وڏو ماڻهون اُهو آهي جنهن ۾ ماڻهپو هجي ۽ وري جنهن ۾ ماڻهپو نہ هُجي انهيءَ کي ماڻهون سڏڻ بہ غلط آهي."

هاڻي مونکي پَڪ ٿي وئي هُئي تہ اِهو ڪم سڌي طريقي سان ڪونہ ٿيندو, هاڻي انهيءَ لنگور کي ٻاءِ پاس ڪري حميد صاحب وٽ سڌو وڃبو يا وري ڪنهن کي موڪليو ويندو انهن ڏينهن منهنجي ڀيڻ ممتاز مديني منوره سعودي مان هتي آيل هُئي اسانجي گهر ۾ امان جي ڪمزور صحت جا مسئلا ڏسي, هڪ تجويز ڏنائين تہ:

"سندس هڪ نڻان جنهن جو نالو شمع آهي, سا ميمڻ جي در ڀيلي واري فيملي ۾ پرڻيل آهي ٿي, سگهي ٿو تہ انهيءَ جو ڪو رابطو بڻجي سگهي, پوءِ شمع جيڪا احساس رکندڙ عورت آهي تنهن چيو منهنجو هڪ ڏير پروفيسر آهي تنهن جا گهرا واسطا حميد صاحب سان آهن ۽ انهيءَ جي هن سان دوستي پڻ آهي, تون اديءَ جي درخواست آڻي ڏي تہ آئون اُها موڪليان ٿي ادي شمع جي مدد سان هي جائز ڪم انهيءَ ڏينهن ٿي ويو."

منهنجو هڪ وڏو مسئلو حل ٿي ويو منهنجي ٽرانسفر جي ڪاپي مونکي ٽن ڏينهن اندر ملي وئي رب پاڪ شمع کي خوش رکي پاڻ تمام بهترين اخلاق رکندڙ قربائتي ۽ احساس رکندڙ عورت آهي اجان تائين اِيڪ ٽِو زندگي گذاري رهي آهي پنهنجي گهر واري ۽ اولاد سان فراز ولاز حيدرآباد ۾ رهائش پذير آهي آخر ٻن ڏينهن بعد مونکي هتو هٿ سانگهڙ مان ميرپورخاص ابن رشد ڪاليج ٽرانسفر ٿيڻ جو ليٽر ملي ويو باقي سانگهڙ ڪاليج اجان اِهو

ليٽر نہ پھتو هو مون ڪجھہ ڏينهن خاموشي اختيار ڪئي تہ هڪ ڏينهن آپا زينت اسٽاف جي ميٽنگ دوران مون کان پڇيو:

”توهانجي ٽرانسفر واري ڪم جو ڇا ٿيو؟“

مون جواب ڏنو تہ:

”آپا ٽرانسفر ٿي ويو آهي آپا کان مون ميچوئل ٽرانسفر جي درخواست فارورڊ ڪرائي هُئي، هِن ڪي منهنجن سمورن مسئلن جي ڄاڻ هُئي، ڏاڍي خوش ٿي ۽ ڏينهن کان پُورِ ڳالھہ ڪيائين تہ هتي ليٽر پهچي ويو آهي لعل خاتون جو نالو پهريان آهي جڏهن هُو رِليو ٿي هتي پهچندي انهيءَ کي جوائن ڪرائي توکي رليو ڪنديس“

بهرطور هاڻي سانگهڙ ڪاليج ۾ منهنجا ڪجھہ ڏينهن باقي هُئا هڪ عجب اتفاق آهي هاڻي بہ جڏهن ماضي ۾ ويندي آهيان تہ اهيا رب پاڪ جي هڪ مصلحت سمجهندي آهيان تہ:

”مون پنهنجي ابتدائي ٻاروتڻ جا ٻہ سال بابا جي نوڪري سبب سانگهڙ ۾ گذاريا هُئا وري جواني ۾ ليڪچرار ٿيڻ سبب اٽڪل 3 مهينا سانگهڙ ڪاليج ۾ روزانہ اچ وڃ ڪري گذاريا انهن بسن (لارين) ۾ سفر ڪندي مونکي پنهنجو مرحوم بابا سائين ڏاڍو ياد ايندو هو. جيڪو مون سان حد کان وڌيڪ پيار ڪندو هو ۽ ”سخت سياري جي هڪ رات مون کي لاري ڏيکارڻ لاءِ پنهنجي هَنجَ ۾ کڻي بسن جي اڏي تي آيو ۽ اُتي ڪابہ لاري ڪونہ هُئي.“

هاڻي اِهو لکڻو پوَيِم ٿو تہ:

ڪاٿي سي تنبير، جن ريجهايا راڄيا،
وئڙا وڏي وير، ڪُلهي رکي ڪيئنرا.

مان 3 ڊسمبر 1989ع تي صبح جي وقت گهران تيار ٿي سانگهڙ واري بس ۾ سوار ٿيس اڳتي ڪنڊياري واري اسٽاپ تي لعل خاتون بہ سوار ٿي ۽ چيائين تہ:

”اڄ مان هتي سانگهڙ ڪاليج ۾ جوائن ڪنديس ۽ تون هتان رِليو ٿجانءَ! کل پڻ ۾ سانگهڙ پهتاسين لعل خاتون ابن رشد ۾ چار سال گذاري آئي هُئي اُتي جون سنيون يادگيريون پڻ هن ۾ سمايل هيون مون سانگهڙ ۾ فقط ٽي

مهينا گذاريا هئا اج وري واپس ميرپورخاص اچڻي هُيس جيڪا منهنجي جنم ڀومي آهي ۽ ابن رشد جهڙي مادر علمي جنهن ۾ مون گريجوئيشن وارا چار سال گذاريا تنهن ۾ واپس اچي استاد ٿي رهڻ جو اعزاز ملي رهيو هو“

بهرطور سانگهڙ ۾ منهنجي نوڪري وارو ٿورو عرصو به تجربن ۽ مشاهدن سان ڀرپور هو ۽ جيڪڏهن انسان غير جانبدار ٿي نندين نندين ڳالهين تي غور ڪري ته هر ڪنهن شهر جو ماحول، آب هوا، تعليمي ادارا پنهنجي پنهنجي ساک ۽ مزاج رکن ٿا هتي جو ماحول ميرپورخاص جهڙو نه هو ايترا ترقي يافته ذهن ۽ روشن خيال ماڻهون وڏي پيماني تي موجود نه هُئا جي هوندا به ته مون ڪونه ڏٺا ڇاڪاڻ ته مان گهڻو عرصو هتي ڪانه رهيس ميرپورخاص مان سانگهڙ ويندڙ ور وڪڙ ڏيندڙ لهر ۽ لوڏا ڪائيندڙ رستو ڀٽي صاحب جي مهرباني سان عطا ٿيل ايس. آر. ٽي سي جون بسون ۽ وقت جي پابندي ۽ وري سانگهڙ ۾ داخل ٿيڻ شرط حضرت سورهيه بادشاهه جو ڪِٽگ بنگلو پنهنجي عظمت جي شاندار علامت نظر ايندو هو شهر ۾ عورتن جي پردي جي سخت پابندي هوندي هُئي سڀ استاد ۽ شاگردياڻيون برقعو پائينديون هيون مان اڪيلي بي پرده يعني بنا برقعي جي هوندي هُيس پهريان ته ڪجهه عجيب محسوس ڪيم پوءِ عادي ٿي ويس آزادي جي متوالن جو هي شهر پوءِ به نياڻين جي تعليم ۾ ڪنهن کان گهٽ نه هو باقي ماڻهن ۾ ذاتي شرافت، اخلاق جو مظاهرو مونکي ڏاڍو وڻيو. هڪ ڀيري جلدي واندي ٿيڻ کان پوءِ مان لوڪل بس ۾ چڙهي پيس انهيءَ ۾ اڳ ئي ڪي ڪولهي عورتون ويٺل هيون ۽ بس جي اندر وڏي آواز ۾ جلال چانڊيو جي آواز ۾ گانو:

”سنگ مر مر جو بدن، سنهڙي ڳچي هٿڙا نرم،
وڇايان سيج اکين جي ۽ ٻانهون هار ڪريان...“

وڏي شد مد سان وڄي رهيو هو ڪنڊيڪٽر جيڪو دروازي تي مسافرن کي سڏڻ لاءِ رڙيون ڪري رهيو هو. تنهن مون ڏانهن معنيٰ خيز نظرن سان نهاريو ۽ ڊرائيور کي چيائين:

”اڙي پُوڪ هاڻي اِها ڪيسٽ بند ڪر نه ته ڪائين نه ڇاڍر او چورا!“

ڊرائيور اوڏي مهل ئي ڪيسٽ بند ڪري ڇڏي پوءِ سمورو سفر آهستي آهستي مختلف هنڌن تي بيهندي ميرپورخاص اچي ختم ٿيو.

هر انسان پنهنجي سنگت، گهر جي ماحول ۽ پيشي جي حساب سان پنهنجو اخلاق ۽ ورتاءُ ٺاهيندو آهي. پادرن ڪائڻ وارو اهڙو واقعو ميرپورخاص کان نواب شاهه ميڊيڪل ڪاليج ويندڙ هڪ اردو ڳالهائيندڙ شاگردياڻي هٿان اڳ ئي انجام ڏئجي چُڪو هو. تنهن ڪي صبح وقت بس ۾ سوار ٿيڻ کان پوءِ ڪنهن ڇٽ مسافر چيو:

”ڊاڪٽر بہ هِتي تہ مريض بہ هتي (مريض) مان هن جو مطلب ڪو ٻيو هو.“

ڇوڪري ڳالهہ سمجهي وئي هئي، پيرَ مان سينڊل لاهي ٺڪاءُ ڪرايائينس پوءِ وچ ۾ ڪجھ ماٺهن پئي جهيڙي کي ٺاريو.“

”ننڍڙو ذهن اُهو آهي جيڪو ٿورو وڏيڪ سوچڻ جي قابل ٿيندي ئي ٻين کي ننڍڙو سمجهندو آهي ۽ وري ڪٿي سماجي حالتن کي ڏسي پنهنجي شخصيت کي ٺاهيندو آهي تہ پوءِ ڪڏهن اُها مثبت هوندي آهي ۽ ڪڏهن منفي هوندي آهي ڪنهن کي انهيءَ مان اُتساهہ ملندو آهي ۽ ڪنهن کي وري انهيءَ مان نراسائي ۽ پريشاني“

قصو ڪوتاهہ مان صبح جو ”فار نون“ ۾ رِليو ٿي منجهند جو ڏيڍ بجي آفٽرنون ۾ ابن رشد ۾ جوائن ڪيو ميڊم ڪاظمي پنهنجي بنگلي ۾ وڃي چڪي هُئي جيڪو پراڻو (اسان جي دور وارو هوم اڪنامڪس بلاڪ) هو اڳيان سيمنٽيڊ اسٽيج هو جتي منهنجي شاگردي دور ۾ فنگشن ٿيندا هُئا ڪلارڪ شفيق احمد صديقي کيس منهنجي اچڻ جي اطلاع فون ڪري ڏني تڏهن ميڊم ڪاظمي کيس چيو تہ:

”نورالصباح کو ابھی آفٹر نون میں جوائن کراؤ“

مون جوائننگ لِکي ڏِني ۽ ليٽر وغيره ڏئي ٽانگي ۾ ويهي گهر پهچي ويس امان ڪجھ پريشان لڳي ۽ چيائين تہ:

”تون سانگهڙ مان جلدي پهچي ويندي آهين اڄ ميرپورخاص مان دير سان آئي آهين“

مون چيو تہ: ”امان سانگهڙ مان ميرپورخاص پهتس ۽ پوءِ ڏيڊ وڳي ڪاليج پهچي اُتي جي لِڪَ پڙهہ کان پوءِ هاڻي هتي پهتي آهيان“

منهنجي امان طبيعت جي ڏاڍي سادي هُئي پنهنجي زماني جي حِساب سان پرائمري چار درجا پڙهيل هُئي، پر حرفتون، چالاڪيون ۽ سازشون

ڪڏهن به ڪيس ڪرڻ نه آيون هاڻي ته بيماري سبب ڪٽ تي پئي ڪيس ورهيه ٿي ويا هُئا ۽ نوڪرين جا قائدا قانون ضابطه ڪيس وِسري ويا هُئا. پيو ماءُ جو پيار ڪيس اسان لاءِ ماندو ڪري ڇڏيندو. هو ور ور ڪري پڇندي هُئي ته تو ماني کاڌي آهي يا نه!؟ انور لاءِ ماني ناهي اٿو يا نه مشتاق ڪيڏي مهل ايندو ممتاز جيتوڻيڪ پرڏيهه ۾ هُئي پر انهيءَ جو هر ويل اونو ڪونه ڪندي هُئي شايد ”پَڪَ هُيس ته مضبوط سهاري ۾ آهي.“

پر ڪڏهن ڪڏهن اوچنگارون ڏيئي انهيءَ کي به ياد ڪندي هُئي ۽ چوندي هئي. ”ڏسُ ته صحيح مون پنهنجي ٻچڙي ڪيترو پري پرڻائي ڇڏي آهي الله خوش رکندسُ آهي ته پلاري پار ۾“

اِها ته ماءُ جي ممتا هئي جيڪا سڀني مائرن ۾ هوندي آهي، هاڻي ابن رشد جي نوڪري ڏانهن اچان پئي ته مان پهرين ڏينهن ساڍي اٺين وڳي ڪاليج پهچي ويس ٻڌو هُئم ته ڪاليج جو ٽائيم فڪس نائين وڳي جو آهي، سو مون پهرين ڏينهن ڏٺو ته ميڊم اقبال ڏيٿو جيڪا باٽني جي استاد ۽ مسٽر رول انچارج هُئي سا آفيس ۾ داخل ٿيندي رجسٽر هٿ ۾ ڪٽي جيڪي استاد اجان ڪونه آيون هيون تن جي سگنيچر واري جاءِ تي ڳاڙهي پوائنٽر سان ليڪ ڪڍيائين ۽ پوءِ دير سان اچڻ وارن انهن لڪيرن مٿان سگنيچر ڪيا ٻڌايو اِهو ٿي ويو ته جڏهن اهي تي ڳاڙهيون لڪيرون ٿي ويندو يون ته پوءِ هڪ موڪل (ڪي يوئل لِيو) ڪائونٽ ٿيندي، پر مون هِتي جي 23 سالن جي سروس ۾ انهيءَ تي عمل ٿيندي ڪونه ڏٺو ميڊم ڪاظمي سُني نموني سان آڏر ياءُ ڪيو ۽ محنت سان ڪم ڪرڻ ۽ وقت جي پابندي جي تاڪيد ڪيائين مون ڏِٺو ته پرائيوٽ دؤر جون گهٽيون ٽٽيون استاد هتان وڃي چُڪيون هيون پر هوم اڪنامڪس جي استاد مسز شاهانه برڪت، تنوير اختر اڪنامڪس واري موجود هيون، ميڊم ڪاظمي جيڪا هِن ڪاليج کي جاري ساري رکڻ ۾ اهم ڪردار هئي سا پڻ چاڪ چوبند هئي ۽ ڏاڍي توانائي سان ڪاليج ٿي هلايائين اِهو به ڪنهن تعليمي اداري جو ڀاڳ هوندو هو جنهن ۾ سنا استاد هجن 90 جي ڏهاڪي ۾ ابن رشد جون ناڻءُ عروج تي هو هڪ کان هڪ سٺي استاد موجود هُئي ائين ڪٿي چئجي ته هڪ ڪهڪشان هئي جنهن جي روشني آب تاب سان پوندي هئي ميڊم ڪاظمي انتهائي باخبر منتظم اعليٰ

هئي هن کي هر وقت ۽ هر لمحي جي اهيا پڪ خبر هئي تہ کهڙي استاد ڪٿي ۽ ڪنهن سان گڏ ويٺي آهي ليڪچر دوران خاموشي سان اڳي پوئيان سيٽ تي ويهي رهندي هئي ۽ ليڪچرار کي ڏسندي ۽ ٻڌندي هُئي جڏهن مان هن ڪاليج ۾ نئين نئين آئي هُيس تہ اڪثر آخري پيريڊ جيڪو انٽر سائنس جو هوندو هو تنهن ۾ اچي پوئيان ويهي رهندي هُئي پر پوءِ ٿوري عرصي بعد اِهو سلسلو بند ڪري ڇڏيائين مون اِهو هِتي نوٽ ڪيو هو تہ هر انهيءَ عورت جي مخالفت ڪندي هُئي جيڪا حد کان وڌيڪ ذهين، هن کان وڌيڪ نوجوان ۽ وري سٺي شخصيت رکندڙ هجي ۽ وري هن جي ڪجهہ قانونن کي بہ نہ مڃيندي هجي شاگردي واري مئڊم ڪاظمي ۽ هڪ دبنگ آفيسر مئڊم ڪاظمي ۾ مونکي هتي واضح فرق نظر آيو مون هتي فقط فاطمہ بخاري کي هن جو احترام ڪندي گڏوگڏ منفي روين تي اعتراض بہ ڪندي روبرو سچ چوڻ جي همٿ ڪندي ڏٺو ٻيو ڪير بہ اهيا همٿ ساري نہ سگهيو مس فاطمہ ڪيمسٽري جي سينئر استاد هئي صرف سينئر نہ بلڪ بهترين استاد هُئي بهرطور مئڊم ڪاظمي هن اداري سان مخلص هئي ۽ انهيءَ جي باني ميمبرن منجهان هُئي جنهن اداري جون سوين شاگرديائيون نہ صرف سنڌ، پاڪستان بلڪ ٻاهرين ملڪن ۾ بہ خدمتون انجام ڏئي رهيو آهن مئڊم ڪاظمي گذريل سال ڪراچي ۾ وفات ڪري وئي جتي هُوءَ 1997ع کان ريٽائرمينٽ کان پوءِ رهندي هُئي نہ تہ ابن رشد جي پرنسپال هُئڻ سبب پرائيوٽ دور ۾ پرتاب پون جي مٿي واري حصي جي هڪ پورشن ۾ رهندي هُئي ۽ پوءِ لالچند گارڊن واري نئين بلڊنگ ۾ ڪاليج جي پنيان چراغ بلڊنگ جي هڪ پورشن ۾ رهندي هُئي جيڪي انهيءَ زماني ۾ فليٽ چوارائيندا هُئا عائشہ ‘بوا’ هن سان گڏ رهندي هئي پوءِ نئين بلڊنگ جي هوم اڪنامڪس بلاڪ کي پنهنجو رهائشي بنگلو ٺاهيائين

هن ڪاليج ۾ نصابي سرگرمين کان علاوه غير نصابي سرگرميون وڏي عروج تي هيون سال ۾ ڪيترائي فنڪشن ٿيندا هُئا جنهن ۾ ”ڪاليج وِيڪِ“ سڄو هفتو هلندو هو جنهن جي ابتدا محفل ميلاد سان ٿيندي هُئي بلڪ منهنجي شاگردي واري دور ۾ هتي ”يوم حسين“ وارو فنڪشن ڏاڍي عقيدت ۽ احترام سان ملهايو ويندو هو جنهن ۾ شاگرديائيون مرثيہ ۽ نوحہ

پڙهنديون هيون ۽ تقريرون ڪنديون هيون منهنجي هِن ڪاليج ۾ جوائن ڪرڻ کان هڪ مهينو بعد ۾ منهنجي امان گُذاري وئي بابا کي جهان ڇڏي اَٺ سال ٿي چُڪا هُئا. ”مان هاڻي ماءُ پيءُ ٻنهي جي پيار ۽ شفقت کان محروم ٿي چُڪي هُيس.“

امان جيڪا فالج جي حملي کان پوءِ بلڪل معذور ٿي چُڪي هئي ۽ محتاج ٿي کٽ تي ويٺي هوندي هُئي، سا پُڻ اسان ڀينرن ۽ ڀائرن لاءِ وڏو ڏڍ ۽ آسرو هُئي، گهر جي رونق هُئي، سا رونق بہ ختم ٿي چُڪي هئي ۽ گهر ۾ اسان جو انتظار ڪرڻ واٽون نهارڻ وارو ڪونہ بچيو هو ۽ ”دُعا جا دروازا بند ٿي ويا هُئا.“

هيءَ تہ منهنجي گهرو زندگي هُئي جنهن ۾ مان بلڪل اڪيلي رهجي وئي هُيس ننڍو ڀاءُ ڊاڪٽر مشتاق هائوس جاب ختم ڪري چڪو هو ۽ انهن ڏينهن کيس پٿوري ۾ ”اسڪول هيلٿ سروس“ ۾ ڊاڪٽر جي نوڪري مِلي هُئي، هُو صبح جو سوير ناشتو ڪري اوڏانهن روانو ٿي ويندو هو ۽ شام ڌاري گهر واپس ايندو هو. وڏو ڀاءُ ڊاڪٽر انور صبح جو پنهنجي ڪلينڪ ميرواهہ گورچاڻي هليو ويندو هو اِهو شهر ميرپورخاص کان ويهن پنجويهن منٽن جي فاصلي تي آهي.

منهنجي ذاتي زندگي ۾ روٽين ساڳي هُئي فقط امان ڪانہ هُئي ۽ امان واري کٽ خالي هُئي..!!

بهرطور مون پنهنجي مصروفيت ساڳي رکي صبح جو ابن رشد وڃڻ، اُتان اچي گهر ۾ ڪاڌو تيار ڪرڻ، ٻيا ننڍا ننڍا ڪم ڪرڻ، باقي ٻين ڪمن لاءِ هڪ ماسي ڪندڙائي جيڪا ذات جي چانگ هُئي سا صبح کان شام تائين موجود هوندي هُئي، مون هاڻي محسوس ڪيو تہ هن ڪاليج ۾ مان ڪافي سيٽ ٿي وئي هُيس، حالانڪہ مان هِتي نئين نئين هُيس پر ”امان جي وفات تي سڄو ڪاليج جو اسٽاف عذر خواهي لاءِ پهتو هو انهيءَ وقت جون اسٽاف سيڪريٽري رضيہ آرائين ۽ شميم زيدي تي ڏينهن لاڳيتو ايندريون رهيون هيون.“

پر ڊيوٽي جي لحاظ کان ابن رشد واري ڊيوٽي سانگهڙ ڪاليج واري ڊيوٽي کان وڌيڪ محنت طلب ۽ جوابداري وئي هُئي ڇو تہ هتي پڙهائڻ

(ليڪچر ڊيڻ) ڪانسواءِ ٻيون ڊيوٽيون بہ ڪرڻيون پونديون هيون جن ڪي اسين اي، سي، آر فارم ۾ اسپيشل ڊيوٽي ڪري لکندا هُئاسون جن ۾ ڪاليج ڪينٽين جي صفائي چيڪ ڪرڻ، مسترول ڪي اپ ٽو ڊيٽ رکڻ، غريب ڇوڪرين جي فيس معافي واري ڪميٽي ۾ ميمبر رهڻ انهيءَ ڪان علاوه ٻيون ڪيتريون ڊيوٽيون هونديون هيون جيڪي مختلف ليڪچرارن ۾ ورهايل هونديون هيون.

”هڪ دلچسپ ڊيوٽي وري گوسڙو شاگردياڻين ڪي جيڪي گهران جان ڇڏائي هتي اچي باغ ۽ ڪينٽين ۾ ويهنديون هيون تن ڪي ڪلاسن ۾ اماڻڻ جي هوندي هُئي اهيا ڊيوٽي ڪنهن هڪ استاد نہ بلڪل گروپ جي شڪل ۾ هوندي هئي هڪ پيريڊ ۾ هڪڙيون استاد گروپ ۾ ٻئي پيريڊ ۾ ٻئي گروپ جي ڊيوٽي هوندي هُئي اهيا ڊيوٽي چار پنج استادن ڪي گڏجي ڪرڻي پوندي هُئي ڪڏهن ڪڏهن تہ جيڪڏهن گهٽيون استاد موڪل تي هونديون هيون تہ اِهي ڪلاسن ڪان گوسڙو شاگرديانيون ولرن جي شڪل ۾ گهمندي نظر ايندڀون هيون ۽ ڏاڍو گوڙ هوندو هو.“

اسان ڪان ڪلاسن انگيج ڪرايا ويندا هئا. پر اهڙو نظارو گهٽ ڏسبو هو. چاڪاڻ تہ مئڊم ڪاظمي جو مڪمل ڪنٽرول هوندو هو. مان پنهنجي ڊپارٽمنٽ ۾ اڪيلي سنڌي جي استاد هيس. ۽ هن ڪاليج ۾ منهنجي شاگردي واري دؤر ڪان سنڌي جي هڪ ليڪچرار جو نمونو هلندو ٿي آيو جيئن آپا زينت ميمڻ، نجمہ شيخ مرحومہ لعل خاتون، وغيره.

هن آتم ڪٿا ڪي فيئر ڪرڻ ۾ مون ايتري دير ڪري ڇڏي جو آپا نجمہ شيخ بہ مرحومہ ٿي وئي، منهنجي هتي اچڻ ڪان پوءِ سنڌي جي ٻئي استاد مسز ڪشمير سومرو بہ اچي وئي. جيڪا انهيءَ وقت ٽنڊو جان محمد ڪاليج جي (ڪيمسٽري) جي استاد جي گهر واري آهي. سندس نالو ساگر سميجو آهي. هاڻي اڄڪلهہ اسلام آباد شفٽ ٿي وئي آهي، هي سنڌي جي استاد نهي ايڊ هاڪ تي آئي هئي. قوم پرست، بولڊ ۽ پراعتماد هئي،ڪيس انهي وقت بہ پُٽ هئا جن جو نالو امر ۽ ساحر، هئا جن کي ڪڏهن ڪڏهن پاڻ سان گڏ وٺي ايندي هئي. مون محسوس ڪيو تہ اسٽاف سميت پرنسپال بہ هن جي اچڻ تي خوش نہ آهن. هڪ ڏينهن مئڊم ڪاظمي مون ڪان پڇيو تہ: (سندھی کی دوسری

پوسٹ نہیں ہے ہمارے پاس، یہ کشمیر کیسے آئی ہیں۔)

مون جواب ڏنو: ”مجھے نہیں معلوم کہ پوسٹ ہے یا نہیں، آپ اُن کو بلاکر معلوم کرلیں۔“

الائي چو ڪهڙو خيال پيدا ٿيو هئس يا وري مريم مجيدي واري ڳالهه ته:

”لاڪيٽي تون پاڻ وهيٽي مُور نه آهين هيٽي جهيٽي“

نظر اچي رهي هيس اهيا مئڊم جي پنهنجي سوچ هئي ڪجهه وقت بعد ڪشمير سومرو ڪميشن پاس ڪري پوليٽيڪل سائنس جي ليڪچرار ٿهي. اچي وئي مون اڳ ذڪر ڪيو آهي ته هي ڪاليج فنگشن ڪرائڻ ۾ سڀ کان اڳ ڀرو هو.هن ڪاليج ۾ هڪ استاد حيثيت سان جيڪو پهريون فنگشن ڪرايو سو هڪ لطيف ڊي هو جيڪو 1991ع جي اپريل ڊاري ٿيو هو. هن پروگرام جي خاص ڳالهه اِها هئي ته هن جو مهمان خصوصي سنڌي ادب جي اهم شخصيت حميد سنڌي صاحب هو. جيڪو تن ڏينهن خيرپور يونيورسٽي ۾ هو۽ هتان حيدرآباد جي ڊاريڪٽر ڪاليج تان بدلي ٿيل هو هڪ بلند پايه جي اديب ۽ علمي شخصيت اڳيان پروگرام پيش ڪرڻ لاءِ حوصلو گهربو هو. هن پروگرام ۾ مون سان گڏ مئڊم اقبال ڏيٿو ۽ ڪشمير سومرو کي به انچارج طور گڏ رکيو ويو هو اهيا به بيورو ڪريسي جي هڪ رمز هئي. جيڪا اڄ تائين مون کي سمجهه ۾ نه آئي آهي.

پر پوءِ اسان ٽنهين گڏجي ڪم ڪيو ۽ هڪ بهترين پروگرام ترتيب ڏيئي حميد سنڌي صاحب کي ڏيکاريو سين اُهو صاحب پروگرام ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ چيائين ته مونکي خبر هجي ها ته شاهه لطيف جي ڪلام ڳائڻ ۽سورمين کي لاجواب بنائي اهڙي نموني پيش ڪيو ويندو ته آئون فيملي کي به گڏ وٺي اچان ها.

هن پروگرام ۾ سورٺ راڻي لغاري ۽ رّخسانه بلوچ (ڪامريڊ)ڪان اناؤسمينٽ ڪرائي هئي سين جن بهتر انداز ۾ ڪارڪردگي ڏيکاري بلڪه سورٺ راڻي ته شاهه جون وايون ڳائي داد حاصل ڪيوهو. امر سنڌو ۽طاهره لغاري انهي وقت گريجوشن ڪري چڪيون هيون. پر پروگرام ۾ ڀرپور حصو ورتائون ۽ ڪامياب بڻايائون خيرالنساءَ مغل جيڪا ڪجهه وقت اڳ عورتن جي مخصوص سيٽ تان نامزد ٿي سنڌ اسيمبلي ۾ پيپلز پارٽي جي نمائندگي

ڪري رهي آهي سا پڻ انهي وقت هتان گريجوشن ڪري رهي هئي. تنهن پڻ شاهه صاحب جو ڪلام ڳائڻ ۾ ڀرپور حصو ورتو نسرين لغاري جيڪا سسئي جي ڪردار لاءِ مئڊم اقبال جي چونڊ هئي تنهن جي بيڪ گرائونڊ ۾ ڪلام؟

”رويو ويني روءُ پنهل ڪان پوءِ ڏيندس باهه ڀنڀور کي“

خيرالنساءَ مغل بهترين انداز ۾ ڳايو هو پر انهي تي نسرين لغاري اهڙي سٺي پرفارمنس نه ڪري سگهي هئي. حالانڪ تمام خوبصورت لڳي رهي هئي جيڪا ڳالهه حميد سنڌي صاحب به محسوس ڪئي هئي ۽اسان کي حميد سنڌي صاحب لنچ دوران ٻڌايو ته سسئي تمام خوبصورت ۽سٺن ڪاسيومز سان هئي. پر ايڪٽنگ ۾ چاڙهو نه هيس پر پوءِ به آئٽم ڪافي جي سٺي هئڻ ڪري چڱو رهيو. ٻاراٽي وهي ۾ اهڙيون ڪوتاهيون ٿي وينديون آهن. خيرالنساءَ ۾ اهيا خوبي هئي ته هو پاڻ ڳائيندي هئي گڏوگڏ ايڪٽ به ڪندي هئي.

پروگرام تمام وڏو هو جنهن کي حميد صاحب دلچسپي سان ڏٺو ۽آخرڪار ڪاليج جي لائبريري لاءِ پنهنجي ڪهاڻين جو ڪتاب” ويرون “ ڊونيٽ ڪري ويو. پر افسوس جو اهي ڪتاب وري ڪڏهن ڪاليج نه پهتا. يا وات تي گم ٿي ويا اهيا خبر الله کي!

شاگردياڻين ۾ ڏاڍو جوش ۽ ولولو هو هر ڪا پنهنجي پرفارمنس ڏيکارڻ لاءِ آتي هئي، منهنجو پروگرام انچارج ٿيڻ جو هي پهريون تجربو هو. جنهن ۾ مون کي اڳتي جي لائحه عمل کي سمجهڻ لاءِ ڪجهه چاپلوسي منافقت جهڙن روين جي دڳ کي سمجهڻ جو موقعو ملي ويو ۽ اسان اڳتي انهن غلطين کي ڪونه ورجايو. ٻڌو هيم ته مون واري لطيف ڊي ڪان هڪ سال اڳ هڪ لطيف ڊي ڇوڪرين پنهنجي زبردست خواهش تي ڪرايو هو. ۽انتظاميه انهي لاءِ مجبور ٿي اجازت ڏني هئي.

ٿيو ايئن هو جو ضياالحق واري دؤر ۾ ڪاليج ۽ ٻين ادارن ۾ اهڙن پروگرامن تي پابندي لڳل هئي. هن ضياءَ جي دؤر پڄاڻي کان پوءِ ادارن ۾ نئين سنئين اهڙا ڏيهاڙا ملهائڻ شروع ڪيا ويا هئا.

پر هتي هن ڪاليج ۾ اهڙو پروگرام نه ٿيو هو ڇوڪرين جي بي انتها

ڀرپور مطالبي تي اِهو لطيف ڏي ملهائڻ جي اجازت ڏني ويئي.

هن پروگرام جي انچارج مئڊم اقبال ڏيٿو هئي ٻڌو اٿم ته ڪاليج جي ڊيوٽي ڪرڻ ڪان پوءِ شام جو ڇوڪرين کي ريهرسل ڪرائيندي هئي.

شاهه جي ڪلام کي موسيقي سان نوازڻ لاءِ مرحوم استاد گل محمد (گلو مامون) موجود هوندو هو. مون هن پروگرام جي مووي ڪيسٽ سال ڪان پوءِ ڏٺي هئي. پروگرام واقعي سٺو هوپر انهي ۾ پڻ ڇوڪرين منجهان اشتعال ۽ ڪاوڙ گهٽي تي نظر آئي انهي جو سبب ڇا هو مان سمجهي ڪانه سگهي هيس هڪ ڏينهن شاگردياڻي رخسانه ڪامريڊ مونکي ٻڌايو ته ”مِس! اسانجي پروگرام ۾ دخل اندازي ٿي ڪيائون. ۽ وري هڪ اُردو غزل“

”دیواروں سے باتیں کرنا اچھا لگتا ہے“

سو انهيءَ ۾ ٿي وڏائون اسان انهيءَ جي اجازت ڪانه ڏني اِهو سٺو غزل هو غزل جي محفل ۾ هلي سگهيو ٿي.

پوءِ اسان مشتعل ٿي ويون سين اِها ته هئي هڪ شاگردياڻي جي راءِ انهيءَ تي مان ڪوبه تبصرو ڪانه ڪنديس.

انهن ڏينهن هتان جون قوم پرست ڇوڪريون امر سنڌو (سلميٰ لغاري)، طاهره لغاري، حسينه ساند وغيره گريجوئشن ڪري يونيورسٽي پُهچي چُڪيون هيون. پر پروگرام ڏِسڻ لاءِ آيون هيون. فقط سنڌن مائيٽياڻي رخسانه ڪامريڊ ۽ ڪجهه جونيئر ڇوڪرين پارس راڻي، سورٺ راڻي، زهره لغاري، حميره لغاري موجود هيون. جن مونکي حميد سنڌي واري پروگرام ۾ ڏاڍو ساٿ ڏنو. هن پروگرام ۾ عمر ماروي ٽيبلو کي گهڻو واکاڻيو ويو هو. جنهن ۾ ماروي جو ڪردار مومل دائود پوٽو ۽ عمر جو ڪردار هڪ سومرو ڇوڪري جنهن جو نالو مون کان وسري ويو آهي، تنهن ڀرپور انداز ۾ ادا ڪيو جهڙا ڪي شاهه جي سُر مارئي جا جيئرا جاڳندا ڪردار هئا. هڪ شاندار ڪوهه عمر بادشاهه انهيءَ جا ساٿي وري پياري پياري مارئي جنهن ڪلام خود ڳايو ۽ ايڪٽ ڪيو.

هاڻي مان ڪاليج ۾ سيٽ ٿي رهي هيس، ڪاليج جو اسٽاف سٺو هو (منهنجي لاءِ) باقي پاڻ ۾ پراڻين ڳالهين تان تلخ ٿي ويندي يون هيون. انهن ڏينهن اسان غريب آباد وارو گهر ۽ پاڙو ڇڏي جهامن داس ڪالوني (شهباز ٽائون) ۾ نئين گهر ۾ اچي رهيا هئاسين جيڪو منهنجي وڏي ڀاءُ ڊاڪٽر انور

نهرايو هو گهر تمام سني نقشي سان ”ويسٽ اوپن“ نهيل هو. اوڙي پاڙي ۾ ٻيا تہ پوءِ واقف ٿيا پر غريب آباد مان چاچي سليمان جو پُٽ ڊاڪٽر مجيد ميمڻ (علي ميڊيڪل وارو) فيملي سميت هتي شفٽ ٿيل هو. باقي پرڳڙي فيملي (سب رجسٽار) هڪ اردو فيملي سهراب آپريٽر واري پنيان لقمان ارباب جي فيملي ۽ خاص طور سندن ڌيءَ سڪينہ مون وٽ ايندي ويندي هئي.

مون محسوس پئي ڪيو تہ ڪاليج جي نوڪري ڀاءُ جي نئين گهر ۾ منتقلي آس پاس جي نون ماڻهن سان واسطا مون کي هڪ نئين ۽مثبت دگ تي آڻڻ جي تياري ڪري رهيا هئا. ڪا اهم تبديلي اَوَس تہ اچڻي هئي انهن ڏينهن جولاءِ 1991ع ڌاري منهنجي ڀيڻ ممتاز مديني پاڪ سعودي عرب کان پنهنجي وَرَ اظهر قريشي اڍائي سالن جي پٽ سونو عمر ۽ اَٺن مهينن جي ڌيءَ سارا سان گڏ پاڪستان آيا عمر سونو تہ انهيءَ کان اڳ ۾ امان جي حياتي ۾ ٻہ ڀيرا هتي اچي چُڪو هو تمام ننڍو هو سندس پهرين سالگره بہ ملهائي هئي سين. سندس پيءُ اظهر هڪ مهينو رهي ڊيوٽي جوائن ڪرڻ لاءِ مديني پاڪ هليو ويو هو. باقي ممتاز ۽ سونو کي ميرپورخاص ۾ ڇڏي ويو هو. اظهر قريشي جا والد ۽ والده ۽ ڀاءُ ڀيڻ ڪلهوڙا ڪالوني ۾ رهنداهئا.پاڻ پاڪستان اچڻ وقت گهڻو وقت اُتي پنهنجي والدين وٽ گذاريندو هو. سو مون ذڪر ئي ڪيو ممتاز جي هَيلِ هتي اسانجي گهر ۾ اچڻ جو سارا مون پهريون ڀيرو ڏِٺي هئي. ماشاالله صحت مند گول مٿول پياري هئي. منهنجي اجان شادي ٿيل ڪانہ هئي، ممتاز هر سال ايندي هئي. ۽ شادي لاءِ زور ڀريندي هئي گهر جون حالتون تہ مان اڳي ئي ٻُڌائي چُڪي آهيان.

”گهر جي اهم شخصيت ماءُ اگر اپاهج ٿي پئي هُجي انهي کي ڇڏي پنهنجو گهر وسائڻ ۽ نئين دنيا آباد ڪرڻ جو مان سوچي بہ ڪانہ ٿي سگهيس هر دفعي انڪار کي منهن ڏيندي ممتاز خاموش ٿي ويندي هئي، پر هاڻي تہ امان موڪلائي وئي هئي ممتاز اچڻ شرط شادي واري ڳالهہ تي ضد ڪري ويهي رهي هئي.“

سندس ۽ منهنجي پُراڻي سهيلي سيما ٽالپر جي معرفت سُني رشتي هٿ ڪرڻ جو بار سندس نازڪ ڪنڌن تي رکيائين جنهن کي انهيءَ ڪم جو تجربو هو.

”هوءَ مختلف هنڌن تان آيل ڇوڪرن (مردن) جي لِسٽ مان ڳھڻ جي تہ شادي ڪرائي چُڪي هئي پوءِ بہ ڇيائين تہ ڏِسان ٿي ڪوشش ڪيان ٿي هڪ ڏينهن سائين ڏنو نهوڙِي جو رشتو ڪٽي آئي، جيڪو اُنهن ڏينهن سول اسپتال ميرپور خاص ۾ گريڊ سترهين ۾ فرماسسٽ هو. منهنجن پائرن ڪي سڃاڻندو هو.“

منهنجو ننڍو ڀاءُ ڊاڪٽر مشتاق جيڪو اُنهن ڏينهن ۾ نواب شاهہ ميڊيڪل ڪاليج ۾ آئي ڊپارٽمنٽ ۾ ڊاڪٽر هو. تنهن ڪجهہ قدر مخالفت ڪئي، هن جيڪي جواز پيش ڪيا سي سؤ سيڪڙو صحيح هئا، پر وڏي ڀاءُ ڊاڪٽر انور رد ڪيا تہ ”اِهو ماڻهو سيلف مئڊ آهي، هڪ پوئتي پيل علائقي مان نِڪري يونيورسٽي مان تعليم حاصل ڪري اڄ جي سول اسپتال جي سينيئر ڊاڪٽر سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي هلي پيو. ترقي ڪرڻ جا گُڻ اٿس وڏيڪ توهان جي مرضي. منهنجو ڀاءُ انور هرو ڀرو پنهنجي مرضي ٻين تي مڙهڻ جو عادي آهي نہ هو، نہ وري هاڻي آهي. منهنجي ڀيڻ ممتاز انهي رشتي تي راضي هئي ۽ ڀيڻوبو اظهر بہ راضي ڪري ڇڏيو هئائين.

هوڏانهن ”مان پنهنجي ذهن ۾ هر ڇوڪري وانگر هڪ خوبصورت گهر گاڏي جو مالڪ زبردست شخصيت رکندڙ شخص جو آئيڊيل ٺاهي ويٺي هئس، جيڪي ڳالهيون هن شخص ۾ نہ هيون مون صاف جواب ڏيئي ڇڏيو.“

منهنجي ننڍي ڀاءُ مشتاق فرمايو بلڪ درست فرمايو اهڙا تہ هن ڪيترائي رجيڪٽ ڪري ڇڏيا آهن، انهن تي اظهر کي ڪجهہ ڪارَ لڳي هئي. پوءِ منهنجي ڀيڻ ممتاز جيڪا قائل ڪرڻ جا گُر ڄاڻندي هئي. تنهن چيو تہ:

”هن ساڻ تون خوش حياتي گذاريندين ٻئي نوڪري ۾ آهيو پنهنجي لاءِ سڀ آسائشون پاڻ ٺاهجو.“

هن منهنجي ڀيڻ کي اِها خبر ڪانہ هئي تہ ماءُ تہ اولاد جي ذميداري آهي پر هن شخص جي گهر ۾ انهيءَ وقت شادي شده ڀيڻ انهي جو مڙس ٻن پائرن جن مان هڪ پيدائشي دل جو مريض هو ٻيو جيڪو نوڪري بہ ڪندو هو پر هر ڪنهن ذميداري کان آجو هو ۽ ٻيا رشتيدار چاچا، پوڙهي ناني بيواهہ پُڦي سڀ هن جي ذميداري آهن. اِها سنڌ جي ڳوناڻن جي نفسيات آهي تہ هڪ

ڄڻو جيڪو ڪمائيندو آهي ۽ ذميداري ڪڻندو آهي، تنهن مٿان سڀ بار هوندا آهن ۽ هتي هن ساڻ به انهن ذميدارين ۾ ڪوبه ياڳي ياڻيوار ڪونه هو. بهرحال اسان جي مڱڻي ٿي وئي، هن مڱڻي ۾ پنهنجن عزيزياڻين مان هڪ ماءُ ۽ ڀيڻ آنديون هيون، سندس هڪ رشتي جي مامي عمر جو هڪ پُٽ، ٻيو هڪ غير عورت جيڪا سول اسپتال جي ڪلارڪ صديق ميمڻ جي گهر واري هئي سا آئي هئي. اسان پاڻ ۾ ياءُ ۽ ڀينرون وڏو سئوٽ مرحوم ادا شڪور ۽ سندس گهر واري مرحومه ياڀي عظيم النساءَ موجود هئاسين. مشتاق فوٽو گرافي ڪندي به ڏڪايل هو ۽ اوڏي مهل نواب شاهه مان گهر پهتو هو. مڱڻي جي شاپنگ سائين ڏنو جي دوست ڊاڪٽر عبدالوسيع ڪتري ڪري ڏني هئائين. سائين ڏنو صاحب جي ماءُ سادي سودي ڳوناڻي هئي، سندس ڀيڻ لال خاتون ڪي سائين ڏنو صاحب نئون ڪارو برقعو پارائي آيو هو. هن جو خيال هو ته:

”هتي ڪا پردي جي پابندي هوندي قريشي (قاضي) ماڻهن ۾ پردي جو رواج هوندو ۽ منهنجي ڀيڻ بي پرده ڏسي ناراض ٿيندا. پر هتي ته اهڙي ڪا ڳالهه نه هئي، بلڪ سندس ڀيڻ کو پهريون ڀيرو برقعو پاتو هو. سو ويچاري گيٽ اورانگهيندي ٿاٻڙجي پئي هئي، منهنجي ياءُ انور وري چيو ته ”هن ويچاري کي ڇو برقعو پارايو اٿن؟ جو ڪِري پئي آهي؟“ مون واري سس گهر گهمي ڏنو ۽ چيائين ”جايون (ڪمرا) سُنا آهن پر مال ڍور ڏڳا ڪٿي آهن؟“ منهنجي ڀيڻ ممتاز وراڻي ڏني ته:

”امان هتي مال گهرن ۾ ڪونه رکندا آهن اسان وٽ ته اِهي جانور مال آهي ئي ڪونه جن وٽ آهي اهي به وٿاڻن ۾ ٻڌندا آهن.“

هن خاندان جو تعلق ڏيپلي تعلقي جي ڳوٺ سان آهي سندن لهجو ۽ اُچار پُڻ ڏيپلي وارن وارا ساڳيا آهن. بهرطور هي مڱڻي جو ڪاڄ رات جي ماني کائڻ کان پوءِ دير سان اختتام تي پهتو ۽ سائين ڏنو صاحب پنهنجي مائٽن سميت سول اسپتال واري گهر ڏانهن روانو ٿيو. اسان جي مڱڻي جي خبر ٻئي ڏينهن جهنگ جي باهه وانگر پکڙجي وئي هئي. مون کي خبر نه هئي ته مان ۽ سائين ڏنو صاحب ميرپور خاص ۾ ايترا مقبول آهيون. سائين ڏنو صاحب جو ننڍو ياءُ ڪمال الدين جيڪو سيلاني آهي ۽ ڪڏهن هڪڙي شهر ۽ ڪڏهن ٻئي شهر گُهمندو ڦِرندو وتندو آهي. تنهن کي هن مڱڻي جي ڪابه

خبر چار نہ هئي.

تنهن کي چار پنج ڏينهن کان پوءِ پروفيسر ساگر سميجو شايد مٺي شهر ۾ مِليو ڪيس مبارڪ ڏيندي چيائين تہ: ”مبارڪ هُجئي سائين ڏنو جي لاٽري ۾ ڇوڪري نِڪتي آهي.“

هو ڳالهہ ڪي ڪجھہ سمجهي نہ سگهيو گهر وڃي ماءُ سان اِها ڳالهہ ڪيائين، تنهن وري ڪولي سربرستو احوال ڪيس. انهن ڏينهن منهنجو وڏو سئوٽ اداعبدالشڪور ڪجھہ ڏينهن بيمار رهي گذاري ويو. جيڪو اسان کي گهڻو پيارو هو پيائيندو هو ۽ هڪ بهترين انسان هو چوندا آهن تہ:

”سٺا انسان ئي الله پاڪ کي پسند هوندا آهن ۽ انهن کي جلد پاڻ وٽ گهرائيندو آهي“

هاڻي منهنجي شادي جي تاريخ 20 سيپٽمبر 1991ع جمعي جي ڏينهن مقرر ڪئي وئي هئي. جيڪا گلستان بلديہ جي هال ۾ٿائي ڪلچر هال عورتن لاءِ ۽ هيٺ ٻاهر لان جي ڇپر تي شاميانہ لڳائي مردن لاءِ انتظام ڪيل هو. اِهو لنچ سائين ڏنو صاحب طرفان هو. ڪافي تعداد ۾ مهمانن شرڪت ڪئي هئي، عورتن ۾ اسان جي نئين ۽ پُراڻي پاڙي وارن منهنجي سينٽ مائيڪل جي سڀني اسٽاف ۽ ڪاليج جي اٽڪل سموري اسٽاف مئڊم ڪاظمي سميت موجود هيون. مان رخصت ٿي سيٽلائيٽ ٽائون ۾ نبيلا منزل نالي هڪ مسواڙي گهر ۾ آيس اَٺن ڏينهن جي موڪل ختم ٿيڻ کان پوءِ مون ڪاليج وڃڻ شروع ڪيو اِهو گهر ”نبيلا منزل“ اسان جي ابن رشد ڪاليج کان گهڻو پري هو انهيءَ وقت رڪشا بہ عام جام ڪانہ هئي. ڪاليج کي هڪ بس مليل هئي جيڪا ڪجھہ مخصوص روٽن تي هلندي هئي. ۽ خاص طور سيٽ لائيٽ ٽائون جي شاگرديائڻين لاءِ مخصوص ڪيل هئي. پر انهي جي ٽائمنگ صبح جو تمام سوير ۽ واپسي تي دير ڪرڻ واري هئي. سو مون ٽانگي ۾ وڃڻ کي ترجيح ڏني هڪ ڏينهن شام جو سائين ڏنو صاحب چيو تہ:

”مون هڪ پوڙهي ٽانگي واري سان ڳالهايو آهي.

اِهو توکي صبح جو گهران وٺي ويندو“

مون حيرت مان پڇيو ”پوڙهو ڇو“؟

هن تہ ڪو جواب نہ ڏنو پهريون ڀيرو محسوس ڪيم تہ هي روشن خيال نہ

آهي بلڪ تنگ نظر آهي، منهنجي بابا ۽ پائرن جيان وسيع دماغ رکندڙ نہ آهي. مان جيڪا اهڙين ڳالهين ٻڌڻ جي عادي نہ هيس ۽ مون ۾ برداشت ۽ سهپ بہ رب پاڪ وٽان گهٽ فراهم ٿيل هئي.

سُکيا سپ نہ سُکَ ۾ ڏکيا سپ نہ ڏيل،
ڪنهن ڪنهن منجهہ قليل آهي سانجهہ سهپ جي.

مون ڀهريون پيرو ناراضگي جو اظهار ڪيو تہ هن پنهنجي مردانہ ذهن ڪي استعمال ڪيو.

”پوڙها ڊرائيور هميشہ محتاط طريقي سان گاڏيون هلائيندا آهن“

مون کي اِهو چوڻ گهربو هو تہ ”هتي گاڏي تہ آهي ئي ڪانہ هي تہ ٽانگو آهي پر منهنجي سادگي جو اِهو انداز هو تہ مان اِهو ٻڌي نهال ٿي ويس تہ ”منهنجو ڏٽي (ٽري سوچ) ڪيڏو نہ احساس ڪند ڙ آهي.“

پوءِ اڳتي هلي مون پاڻ کي گهٽو بدلايو ۽ هن سائين ڏنو صاحب مونکي گهٽو سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي. ۽ پوءِ اسان هڪ ٻئي کي سمجهڻ لڳاسين پر هاٽي ڪٿي آسڪر وائلڊ جو هڪ قول پڙهيو هيم:

”عورتون محبت ڪرڻ لاءِ ناهيون ويون آهن سمجهڻ لاءِ نہ“

هِتي مونکي اِهو لِکندي فخر ٿئي ٿو تہ اسان ٻنهي جي سوچ ۾ زمين آسمان جو فرق هُجڻ باوجود هڪ ٻئي جي ڳالهہ کي مڃيندا هئاسين.

مون کي محسوس ٿيو منهنجو تہ وَرُ صفا وکريل ۽ ذاتي زندگي ۾ بي ترتيب ماڻهو آهي، هو پنهنجي بي ترتيب زندگي کي اڄ ڏينهن تائين ترتيب ڏيئي نہ سگهيو آهي. مون هن کي پنهنجي نفاست پسندي واري لائين تي آڻڻ جي گهڻي ڪوشش ڪيا تہ مون ۾ هن کي ترتيب ۾ رکڻ جو ڏانءُ ڪونہ هو يا وري هن اِهو چاهيو نہ ٿي. اڄ بہ هن کي پنهنجي آس پاس وکريل ڪتاب ڪپڙن جا ڪليل ٽاڪ ۽انهي مان ٻاهر لٽڪيل ڪپڙا بيڊ تي گهنجيل چادرون ۽وٽيل سٽيل وهاڻا ڏاڍا وڻندا آهن. انهن بي ترتيبن کي تہ سڌاري ڪونہ سگهيس پر پوءِ بہ اسان ٻيون ڳالهيون مڃيندا آهيون مونکي مير عبدالرسول مير جون هي سِٽون لکٽيون ٿيون پون.

”هن مون کي مڃيو مون هن کي مڃيو“

اج پيار پڃائڻ جي ڪئيسون هن مونکي مڃيو مو هن کي مڃيو
پردن کي هٽائڻ جي ڪئيسون هن مونکي مڃيو مون هن کي مڃيو

هُو هُو نہ رهيو مان مان نہ رهيس هو مون سان مليو مان هن سان مليس
ڪنڊ ڪير ملائڻ جي ڪئيسون هن مونکي مڃيو مون هن کي مڃيو

جڏهن مير پرين سان پيچ پيو ٿي تن من سارو اجرو ويو
نئين جوت جاڳائڻ جي ڪئيسون هن مونکي مڃيو مون هن کي مڃيو

شادي کان هڪ مهينو پوءِ مان پنهنجي ساهراٽي ڳوٺ ويس جتي ڳوٺ ڇڇي مورا ۾ سائين ڏنو صاحب جو ناناڻو خاندان رهندو هو. جتي ماءُ جا مائٽ مرد گهڻو ڪري ماما چورائيندا هئا اسان کي مامن جي ڳوٺ وارن دعوت ڏيئي گهرايو هو. ٿرپارڪر ضلعو جنم ڀومي هئڻ باوجود مون ٿر ڪڏهن ڪونہ ڏٺو هو اسين ٽيڪسي ۾ سوار ٿي نئون ڪوٽ پهتاسين جتي ماما يارو (استاد يارمحمد) ۽ ماما هاشم صاحب جيڪو انهي وقت سوئي گئس ۾ انجنيئر هو. تنهن جو پاءُ حسين فور ويل جيپ سميت انتظار ڪري رهيا هئا. اسان انهي ۾ سوار ٿي جلدي ڳوٺ ڇڇي مورا پهچي وياسين. جتي ماما هاشم صاحب جي گهر واري گهرن کان اورتي بيهي منهنجو استعمال ڪيو ۽ڏاڍي قربائتي انداز ۾ ملي ۽گهر ڏانهن وٺي آئي. مامو هاشم پاڻ ڊيوٽي سانگي ڪٿي ٻاهر ويل هو جيپ جو آواز ٻڌي سڄي ڳوٺ جا ٻارڙا گڏ ٿي ويا هئا. منهنجي اڳيان پويان هلي رهيا هئا. مان جلوس جي شڪل ۾ جاين (ڪمرن) تائين پهتس. ٿوري دير ۾ ڳوٺ جون وڏي عمر جن عورتون جيڪي اصلي ٿري لباس ۾ هيون اچي مون سان مليون. ۽هٿ ملائڻ شروع ڪيائون. مون اهو مشاهدو ڪيو تہ انهي ڳوٺ ۾ پوڙها ۽پوڙهيون يعني وڏي ڄمار وارا ماڻهو گهڻا هئا. هتي ميرپور خاص ۾ ڪڏهن بہ ايتري عمر وارا مرد ۽ عورتون ڪونہ ڏٺيون هيون. شايد اهيا سندن سادي خوراڪ ماحول ۽هوا جي گدلاڻ کان پاڪ هئڻ يا وري ٽينشن فري (توڪل الله) جي ڪرامت هئي هتي مردن بہ ٻنهي هٿن سان کيڪاريو پئي هتي من پنهنجو پاڻ کي آمريڪي خاتون اول محسوس ٿي ڪيو“

ڪاڏو سياڻا مرد ناهي رهيا هئا انهي مان سمجهيم ته عورتون ساديون سوديون آهن يا وري انهن کي گهٽ عقل وارو سمجهن ٿا اتي اچي رات ٿي هئي چانڊوڪي رات ڏاڍي سهڻي ٿي لڳي.

ٿر تي ٿڌو چنڊ، پني رات ملير جي،
جڙ هي سارو منڊ، مهڪيو توسان مارئي.

ڳوٺ بهترين هو، جنهن ۾ بجلي ۽ هينڊ پمپ وغيره وڏي تعداد ۾ موجود هئا. جايون سپ پڪيون هيون، پهچڻ شرط منهنجي سڳي نڻان (سائين ڏنو صاحب) جي پيڻ سندن ڳوٺان وچي وٺي آيا. جيڪا جيپ ۾ سوار ٿي کن پل ۾ مون سان ملڻ لاءِ اچي وئي ٻي گهر مان ڪا به عورت ڪانه آئي هئي.
”اُتي مون سمجهيو ته سيني کان ڏاهي عورت جيڪا فيملي جي راج سنگهاسن آهي. سا مون سان ملڻ لاءِ موڪلي اٿن. هن اچڻ شرط چوڻ شروع ڪيو ”پاپي هَلو هَلو پنهنجي ڳوٺ هلون،“ تڏهن سندس پاءُ چيس ته ”سياڻي هلنداسين “

صبح جو وقت ڏاڍو سهانو هو آڪٽوبر مهيني جي هلڪي ٿڌ هوا صبح جو سويل اٿندڙ ٻارن کان وٺي وڏڙن جي آوازن قدرت جي هن کُليل عجائب گهر ۾ سوين رنگ وکيري ڇڏيا هئا.

ٻئي ڏينهن شام جو جيپ ۾ سوار ٿي سائين ڏنو صاحب جي جنم ڀومي ڪلڻهار ڪارو پهتاسين، جتي سندس ڀاءُ سڪندر مرحوم ڪاوڙيو وينو هو. ته پهريان هِتي چو ڪونه آيا. تنهن کي سمجهائي ٿڌو ڪيوسين ۽ ٻئي ڏينهن واپس ورياسين اُتي به ڪجهه عورتون ۽ ٻار گڏ ٿيا هئا. مون واري سَسُ وري خوف کائي رهي هئي.

”اي ڪچاڙي لاءِ آيون آهن منهنجي نونهن کي نظر هڻي وينديون“

هي سادي سودي پيار ڪندڙ صوم صلاة جي پابند عورت هئي، ڪلام پاڪ جي تلاوت روزانه ڪندي هئي، پرت ٽوپي ۾ ڪاريگر هئي، اج جي ٻوليءَ ۾ سليقه مند خاتون هئي. باقي ٻئي پاسي ته سُچ لڳي پئي هئي. ناني وري چالاڪ ۽ هوشيار هئي، مونکي چوڻ لڳي ته: ”هي لوهه جاٽيئر گاردر تنهنجو مڙس وٺي هتي ڇڏي ويو آهي، هاڻي ٻُڌائي ته نيون جايون (ڪمره) ڪٽي

ناهيون؟

مونکي تہ اتي نہ اولهہ جي خبر هئي نہ اوپر جي مان ڇا ٻڌايانس مون جواب ڏنو تہ: ”مون کي ناهي خبر هتي گهر وارن کان پڇي ٻاهجو.“

منهنجي ميرپور واپسي کان پوءِ هتي ساڳين روزمره جي لائف شروع ٿي وئي مونکي اِهو نبيلہ منزل وارو گهر بہ نٿي وڻيو. هڪڙو پرسان ڪو اوڙو پاڙو نہ هو. پيو اسان ٻنهي زال مڙس جي نوڪرين وارن ادارن کان گهڻو پري هو. مون اِها ڳالهہ پنهنجي نندي ڀاءُ مشتاق سان ڪئي، تنهن چيو تہ بابا وارو غريب آباد وارو گهر خالي پيو آهي، اُتي وڃي رهو. توهان کي مسواڙ جي بہ بچت ٿيندي ۽ پيو تہ توهان جو وڏي جدوجهد کان پوءِ ئي نئون گهر ٺهي سگهندو.“

سو مان اُتان نومبر مهيني جي پڇاڙڪي ڏينهن ۾ غريب آباد ساڳئي پراڻي گهر ۾ پاڙي ۾ موٽي آيس جتي مونکي پراڻو پاڙو اوڙو ۽ ڄاتل سڃاتل ماڻهو ملي ويا. حياتي وري سولي ٿي ويئي. هاڻي يادگيرن جا در کوليندي هي شعر ذهن تي تري آيو آهي.

هي گهر شال رهي گلابن جي نظر ۾،
هن گهر تي وسي شال ماڪ مهر وفا جي،
هن گهر تي امن آتشي رابيل سڃائي.

پُراڻي اسٽائيل جو اهو گهر ڏاڍي مضبوط مٽي ۽ سرن سان ٺهيل هو.
”اڏيو جو اوڏن سو ليپو لائو نہ ٿئي“

منهنجي نوڪري واري زندگي حسب دستور جاري هئي هتي ڪو وڏو فنگش في الحال ڪونہ ٿيو هو. پر 1992ع ۾ پڇاڙڪن ڏينهن ۾ آيا مريم نوحاڻي جيڪا ڊاريڪٽر ڪاليجز حيدرآباد ريجن هئي. تنهن کان ميلاد شريف پڙهايو ويو ۽ ديني ۽ اسلامي ٽاپڪ تي ڪي مقالا پڙهيا ويا هئا اِهو فنگش صبح جو ساڍي نائين کان ڏيڊ بجي منجهند تائين هليو پوءِ ڪجهہ ڏينهن بعد مئڊم ڪاظمي سنڌي ۽ اردو ڊپارٽمنٽ کي لطيف ڊي ۽ اقبال ڊي ڪرائڻ جو حڪم نامو صادر ڪيو. انهي عرصي کان ڪجهہ وقت اڳ سن 1991ع جي پڇاڙڪن ڏينهن ۾ حميده ناز منهنجي ڊپارٽمنٽ ۾ اچي چڪي هئي. جيڪا مون ساڻ ڪانوينٽ اسڪول ۾ رهي چڪي هئي. ٽڏي دماغ

واري ۽سمجهدار هئي ڪم آهستي آهستي سوچي سمجهي ذميواري سان ڪرڻ واري هئي.

”۽ ڪجهه وقت اڳ منهنجي شادي ۾ منهنجي رخصتي ڪان پوءِ پهتي هئي شايد اِهو سمجهيو هئائين ته پاڪستاني ٽائيم وانگر سڄو فنڪش چار پنج ڪلاڪ دير سان شروع ٿيندو پر هتي ته هر ڪم شارپ هو“

اهڙو هڪ ٻيو مثال به سامهون هو جنهن ۾ اسان جي ڪاليج جي اردو جي استاد زليخه زرين ته شام جو گهر آئي ته مونکي ڏسي سگهي ته اُتي منهنجي پيڻ ممتاز ٻارن سميت موجود هئي. زليخا ڪٿي ٻاهر ويل هئي پر سندس لڪ ٿورا جو شام جو به منهنجي ماٽن وٽ آئي هئي.

حميده ناز جي ڪاليج ۾ اچڻ ڪان پوءِ پروين موسيٰ ميمڻ پُڻ حيدرآباد مان بدلي ڪرائي هتي پُهتي هئي.

سندس پوسٽنگ حيدرآباد جي محمد بخش غلام فاطمه (ايم بي جي ايف) ڪاليج ۾ ٿيل هئي انهي ڪاليج ۾ مان به ڇوڪريون وٺي هڪ ٻيرو مباحثي ۾ شرڪت لاءِ تيار ڪري وٺي وئي هيس انهي پروگرام ۾ ڪمپيرنگ جا فرائض مشهور رائيٽر شبنم گل، انجام، ڏنا هئا.۽ ڇوڪرين ڪي اسٽيج تي گهرائڻ وقت ميرپور خاص جي ڏاڍي واکاڻ ڪئي هُئائين هتي جي پرنسپال جو نالو دل افروز هو. ڏاڍي رِلٽي مِلٽي ۽ چست عورت هئي. ڊاريڪٽر اسڪولز نظاماڻي صاحب جي گهر واري هئي فنڪش ڪانپوءِ ريفريشن مينٽ ۾ به هر ڪنهن استاد ۽ شاگرديائي جو خيال ٿي رکيائين. باقي وڌيڪ خبر سندس زيردستن کي هوندي اِهو ڪاليج هاٽي عرف عام ۾ سردار بهادر گرلز ڪاليج چورائي ٿو.

”هن جو اسٽيج هندو فن تعمير جو بهتري نمونو هو“

شايد پاڪستان ٺهڻ ڪان اڳ ناٽڪ منڊليون استعمال ڪنديون هجن. پروين موسيٰ جو گهر وارو واپڊا ۾ آفيسر هو جنهن جي بدلي سانگي هو هتي آئي هئي. ذهين هوشيار ۽پوزيشن هولڊر هئي ڪيس انهي وقت به ٻار ڇوڪري ثمر انور ۽ ياسر هئا بهرحال هاٽي منهنجو ڊپارٽمنٽ خود ڪفيل ٿي ويو هو. جنهن ۾ اسانکي سنڌي ڪان سواءِ سليس اردو پڙهائڻ جي ذميداري به ڏني وئي هئي.

سو مون ذڪر ٿي ڪيو هاڻوڪي لطيف ڊي جو تہ مئڊم ڪاظمي مون کي هن پروگرام جي فل انچارج ٿاهيو هو ۽پروين موسيٰ ۽ حميده ناز منهنجيون سهڪاري هيون ڇوڪرين جون تياريون شروع ٿي ويون هيون ٿيندو ائين هو جو جيڪي شاگردياڻيون اڳ نہ ايندڀون هيون سي هنن فنڪش ۾ اچي حاضر ٿينديون هيو نۓ هن پيري بہ اسان هنن کي تيار ڪيو مئڊم ڪاظمي جو ارادو هو تہ ايم . اين . اي پير آفتاب شاهہ جيلاني کي مهمان خصوصي ٿاهيو وڃي . پر هو انهن ڏينهن مصروف هو بار بار چوڻ جي باوجود هو ٽائيم ڏئي نہ سگهيو ۽ ڪافي ڏينهن گذري ويا. هوڏانهن وري اسان جي ڊاريڪٽر آپا مريم نوحاڻي ريٽائرڊ ٿي وئي ۽ انهي جاءِ تي رشيده راڄپر (رشيده حجاب) ڊاريڪٽر ٿهي وئي. انهي کي مئڊم ڪاظمي لطيف ڊي جي مهمان خصوصي ٿهڻ جي دعوت ڏني جيڪا هن قبول ڪئي. حالانڪ انهن ڏينهن تازو سندس ايڪسيڊنٽ ٿيل هو. ڪيس ٻانهن تي پٽيون ٻڌل هيون شايد ٻانهن جو فريڪلچر وغيره ٿيو هو. رشيده حجاب جي زندگي تي نظر وجهڻ سان خبر پئي ٿي. هن جو تعلق شڪارپور جي مغل گهراڻي سان هو ادبي ذوق رکندڙ هن عورت سائنس باٽني سبجيڪٽ ۾ پي. ايڇ. ڊي. جي ڊگري ورتي هئي. 1956ع کان لکڻ شروع ڪيو ڊاڪٽر رشيده انور راڄپر سنڌي ادب کي سٺ کان وڌيڪ افسانا ڏنا. سندس پهريون افسانو "بدصورت" هو پاڻ مارچ 2019ع ڏاري گذاري وئي. ڊاڪٽر صاحبہ سنڌ جي واحد آفيسر هئي (مرد ۽ عورتن ۾) جنهن 23 گريڊ ۾ ريٽائر ڪيو.

رشيده راڄپر ڏاڍو باريڪ بيني سان پروگرام ڏٺو پروگرام جي پڄاڙي ۾ غلطين کان آگاهي ڏني. جيڪا بلڪل درست هئي مثلا ليلا چنيسر ۾ ليلا جو ماڊرن شراري ۾ اڇڻ نوريءَ جي مڇي واري ٽوڪري ۾ اندر خبارن جا پنا نظر اچڻ وغيره البت ڪلامن کي پسند ڪيائين . هن پروگرام ۾ هڪ نئون آئٽم پيش ڪيو سين جيڪو حسين شاهہ نماڻي جي ڪلام.

گهوم چرخڙا سائيندا تيڏي ڪتڻ والي جيوي.
ڪتڻ والي جيوي لڙيان وتڻ والي جيوي.

جنهن ۾ چرخي تي ويٺل ڇوڪري هڪ ڏوهيڙي سان پر اثر انداز ۾

شروع ڪيو. ٻوري ارم بلوچ جيڪا آپا زبيده ريشمان جي ڌيءُ هئي.تنهن ڏاڍي سهڻي انداز ۾ چپڙين سان ڌمال وجهي پرفارم ڪيو هو جنهن کي ڏاڍو پسند ڪيو ويو هو.

انهي سال رمضان مهيني ۾ چيف سيڪريٽري سنڌ عبدالڪريم شيخ جي بيگم ٿرپارڪر جي دوري تي آئي. جيڪا ڪنهن زماني ميرپور خاص ۾ بيگم ،ڊي سي، جي حيثت سان رهي چُڪي هئي. سندس نالو شمع ڪريم هو. تنهن کي وندرائڻ لاءِ بہ مئڊم ڪاظمي کي بالا آفيسرن وٽان آرڊر مليو تہ هڪ فنگش ترتيب ڏنو وڃي. ٻهٿ جي هنران جي نمائش بہ لڳائي وڃي. ٻ اِهو ڪم شارٽ نوٽيس تي سنڌي ڊپارٽمنٽ حوالي ڪيوويو. استيج پروگرام تہ فقط بہ سنڌي ۽ بہ اردو آئٽم تي مشمتل هو.

اسان ساڳيو چرخي وارو آئٽم ۽ گڏوگڏ هڪ نئون ٽيبلو جيڪو ننڍن ننڍن سِهرن ٻلوڪ گيت تي مشتمل هو. سو رکيوسين جنهن کي مهمان خصوصي صاحبہ ڏاڍو پسند ڪيو. هن ٽيبلو ۾ زينت ساند، سنڌو ساند، سٽي اداڪاري ڪئي هئي. باقي هٿ جي هنرن جي نمائش ۾ هنر جا ڪيترائي نمونا هڪ ڪمري نما هال ۾ صبح جو سوير اچي سيٽ ڪرڻ شروع ڪياسين. هي اهي نمونا يا لباس هئا جيڪي اسان گهران آندا هئا. ۽ ڪجهہ وري ڪشمير سومرو "ووڪيشنل سينٽر "مان وڪري لاءِ گلشن سيال کان آندا هئا. سي رکياسين بهرحال تڙ تڪڙ ۾ ترتيب ڏنل هي نمائش بہ وارو وڃائي وئي ۽اِهو مرحلو بہ خير خيريت سان گذري ويو.

سال 1994ع جي پڇاڙڪن مهينن ۾ مئڊم سيده ڪاظمي کي وري ڪاليج وِيڪ ملهائڻ جو خيال پيدا ٿيو. هن جي دور ۾ ڪاليج ۾ اهڙا پروگرام گهٽا ٿيندا هئا. ٻڪاليج جي شروعاتي دور کان مير پورخاص جا قدامت پسند حلقہ ۽ ڪجهہ مذهبي جماعتون بہ هرو پرو انهي جي مخالفت ڪنديون هيون. اخبارن ۾ ليک شايع ٿيندا هئا پر هي مضبوط عورت ڪڏهن بہ انهن ڳالهين کان نہ ڊني ۽ پنهنجي علم، موسيقي ۽ آرٽ سان ساٿ نڀائيندي آئي. ڪٿي پڙهيو هئم تہ: "جي تبديلي ۾ آرٽ جو حصو نہ هجي ها تہ بنگال جو ٽئگور ۽ نذرالاسلام اڄ بنگالي تاريخ جو حصو نہ هجن ها. جي شاعري ۽ گائيڪي ماڻهن جا روح گرمائي، انهن کي ڪنهن وڏي سياسي سماجي

تبديلي لاءِ اتساهه فراهم نه ڪري ها ته پوءِ

”بول کے یہ لب آزاد ہیں تیرے، زباں اب تک آزاد ہیں تیری “

يا

”هي سين نه ڏيندي چين، اُتي ڏس ڪو آيو آپيارا“

جهڙا ڪلام نه سرجن ها ۽ نه وري ڳائجن ها آرٽ جو سماجي اوسر سان ايترو ئي اهم لاڳاپو آهي. جيترو دنيا جي ارتقائي تاريخ جو ”سو مون ذڪر ٿي ڪيو 1994ع جي پڇاڙڪن مهينن جو ته جڏهن مونکي گهرائي چيو هو ته:

”پروگرام زیادہ بڑا نہ ہوا! اور نا ہیں مختصر “

پوءِ هن منهنجي منهن ڏانهن نهاري چيو ته:

”آپ کچھ کمزور لگ رہی ہیں طبیعت تو صحیح ہے آپ کی؟

” مون ڪيس جواب ڏنو ته:

”میڈم میں اُمید سے ہوں اور پندرھں دن کے بعد میں میٹر نٹی لیو پر جانے والی ہوں۔“

اِهو ٻُڌي ڪجھ حيراني ۽ ڪجھ خوشي جي مليل تاثرات سان مونکي چيائين:

”آپ فنکشن کو چھوڑیں ہماری پاس دوسرے لوگ بھی ہیں فنکشن کروالینگے“ آپ آرام کریں۔۔۔!

مان انهي وقت دِل ۾ ڏاڍي خوشي ٿي هُيس. مان ته اڳ ئي انهن ڏينهن هوائن ۾ ٿي اڏاميس.

”ماءُ بنجڻ جو احساس به ڪيترو حسين هوندو آهي. عورت جو سمورو وجود ۽ پيار هڪ ننڍڙي ايندڙ روح ۾ سمائجي ويندو آهي. هوءَ پاڻ کي خوشبخت فرد پنهنجي پاڻ مائٽن ۽ ساهرن ۽ خاص طرح مڙس جي نظرن ۾ معتبر سمجهڻ لڳندي آهي“

پوءِ مئڊم ڪاظمي اِهو فنڪشن پروين ۽ حميده حوالي ڪيو. پر پوءِ جڏهن هن پروين موسيٰ کي سنڌي ۽ سليس اردو سان گڏ فرسٽ ايئر جي انگريزي جو پيپر ڊ ونڻ لاءِ چيو ته هن نابري واري ته مئڊم پروين کي پروگرام مان ڪڍي ڪشمير سومرو کي انچارج بڻائي حميده کي سندس هيلپر طور منظوري ڏنائين.

انهن ڏينهن ۾ منهنجي زندگي جو المناڪ ڏينهن به اچي ويو ۽ مان چوندس ڪارو ڏينهن ... اذيت ناڪ ڏينهن جيڪو اڄ به مونکي هرپل هر لمحي جهوريندو رهي ٿو. ۽ مونکي هڪ نامڪمل عورت جو احساس ڏياري ٿو. سو هو منهنجي مُرده پُٽ جوجنم اها نياڳي تاريخ 24 نومبر 1994ع جي هلڪڙي ٿڌ واري شام ڪان پوءِ سج لٿي جو وقت هو. جڏهن منهنجو بلڊ پريشر اوچتو وڌي ويڻ ڪري منهنجي گهر جي سامهون ناهيل ڀٽائي ميڊيڪل سينٽر ۾ آندو ويو. جتي ڊاڪٽر ڊاڪٽرياڻيون سرجن ۽ انيسٿيسسٽ (بيهوش ڪرڻ وارو ڊاڪٽر) سڀ موجود هئا. ڊاڪٽر ناهيد خان منهنجو ڪيس ڊيل ڪيو ۽ ايترو هاءِ بلڊپريشر ڏِسي حيران ۽ پريشان ٿي وئي. سائين ڏنو صاحب جي دوست ڊاڪٽر عبدالواسع ڪتري جيڪو جهڙو ڪر اسان جي گهر جو فرد هو. تنهن ٻاهران ڊاڪٽر کان پُڇيو ته:

”ڈاکٹر ناہید بچے کے واسطے کون سی دواؤں کی ضرورت پڑے گی۔؟

ته هن ڊاڪٽر ناهيد وراڻيو:

”ڈاکٹر بچہ تو ایکسپائر ہو چکا ہے۔

اِهو ٻُڌي مون روئڻ شروع ڪيو ۽ ور ور ڏئي ڊاڪٽر ناهيد کان پڇيم ٿي ته:

”میرا بچہ مر گیا ہے، وہ مر گیا ہے، وہ مر گیا ہے“

اتي ڊاڪٽر ناهيد نرس کي چيو ته:

”اب تو یہ شاک میں چلی جائے گی۔ الائي ڪهڙي انجيڪشن آڻڻ لاءِ چيائين جيڪا ڊاڪٽر مون کي لڳل ڊرپ ۾ داخل ڪئي. ۽ ڪن پل ۾ مان بيهوش ٿي ويس“

مون سان گهران گڏ آيل منور سلطانه (مني آپا مرحومه) به اِهو لقاءُ ڏِسي پريشان ٿي ويئي. جيڪا سليم شيخ جي گهر واري هئي. پاڻ منهنجي رشتي جي مامي عبدالحئي جيمس آباد واري جي نياڻي هئي. ۽ اُتان پرڻجي هتي پهتي هئي. ڏاڍي همدرد ۽ وقت تي ڪم اچڻ واري هئي. هي شيخ گهراڻو ساڳيو ع ق شيخ وارن جو هو. ۽ هي سليم شيخ ع ق شيخ جو سڳو ڀائيٽو ۽ عثمان شيخ جو ننڍو پٽ ۽ آپا نجمه شيخ جو ڏير هو.

منهنجو مڙس سائين ڏنو نوهڙي صاحب به اهڙي ماجرا ڏِسي حد کان

وڏيڪ ڏکارو ۽ روئڻهارڪو ٿي ويو. انهيءَ وقت سوَل اسپتال جا گهڻا تڻا ڊاڪٽر شام جو هن سينٽر ۾ مريض ڏِسندا هئا. جيڪو ٿي آيو تنهن سندس دلداري ٿي ڪئي. پوءِ جلد ٻارَ جي تدفين ٿي وئي. ڇو تہ رات جا اٽڪل ساڍا 9 ٿيڻ وارا هئا.

”اسان جي پاڙي واري قاسم ناريجو ڊاڪٽر واسيع کتري سائين ڏنو کي زوري راضي ڪري پاڻ سان وٺي ويا هئا.

هو چئي پيو

”پنهنجي هٿن سان پنهنجو ٻچڙو دفن ڪيئن ڪندسُ؟

مون بہ پنهنجو ٻار ڪونہ ڏنو هو. جو مان نيم بيهوشي جي حالت ۾ هيس. باقي جن ڏٺو هو تن ٻڌايو تہ:

”تمام خوبصورت ٻار هو مڪمل بُت باقي ساهہ نہ هيس“

پوءِ بہ ڪڏهن ڪڏهن ڊاڪٽر وسيع ٻڌائيندو هو تہ شڪل شَبيهہ ناناڻي خاندان سان ملندڙ هُيس.

رات جو دير سان جڏهن مون کي هوش آيو تہ مون پنهنجي مڙس کي پنهنجي سيراندي کان وينل ۽ روئيندي ڏٺو. ۽ مون پڻ پوءِ روئڻ شروع ڪيو. تہ هِن چيو هاڻي روءِ نہ طبيعت وڌيڪ خراب ٿي ويندي، ۽ الله پاڪ جلد ٻيو اولاد ڏيندو.

هي ڪٿا لکندي مون ڪٿي بہ رنو ناهي هن واقعي اسان جي زندگي ۾ واچوڙو برپا ڪري ڇڏيو هو. شايد اولاد اهڙو منو رشتو آهي، جيڪو حيوانن کي بہ پيارو هوندو آهي.

ياد اٿئي جو سور سٺائي، مون بہ رُنو هو تو بہ رُنو هو.
ڳوڙهن جي برسات وسائي، مون بہ رُنو هو تو بہ رُنو هو.

منهنجي ابن رشد جي اسٽاف کي ٻئي ڏينهن اهيا خبر پهتي سيني کي ڏاڍو ڏک ٿيو هو. ٻئي ڏينهن سائين ڏنو صاحب جي والده (امان) بہ ڳوٺان پهچي وئي. جنهن کي اڳواٽ ڪا اطلاع ڪانہ ڏني وئي هئي. هو منهنجي سار سنڀال ۽ ٻار جي بيوٽي فڪيشن پلان لاءِ آئي هئي. هتي هي ماجرا ڏسي اوچنگارون ڏئي روئڻ شروع ڪيائين. ۽هر ايندڙ ويندڙ کي ڏسي روئيندي رهي.

منهنجي ميٽرنٽي لِيو “جيڪا اڳ 90 ڏينهن قانوني طور تي منظور ڪئي وئي هئي. سا ختم ڪري مئڊم ڪاظمي 50 ڏينهن ڪان پوءِ ڪاليج گهرائي ورتو هو.

”اولاد بہ مون وچايو ۽ موڪل بہ منهنجي ختم ڪئي وئي هئي. 8 جنوري يا 7 جنوري 1995ع تي مون ٻيهر ڪاليج جوائن ڪيو. انهي ڏينهن صبح ساڻ خبر پئي تہ منهنجو وڏو ماسات منور دِل جي دوري ۾ گذاري ويو آهي. مان ڪاليج جوائن ڪري ماسي جي گهر ڏانهن هلي ويس ۽ روزانہ ڪاليج ايندي هئس. تہ هڪ ڏينهن مئڊم ڪاظمي چيو تہ:

” مين ني آپ ڪي ڇٽي قانوني طور پر ختم ڪي هي اگر آپ آرام ڪرنا چاهين تو اپنا پيريڊ ليڪر دس بجي گهر چلي جايا ڪرين “

مون انهي سهولت مان ڪجهہ ڏينهن فائدو ورتو پر پوءِ مان صبح کان ڏيڊ وڳي تائين ويهڻ لڳيس. ڇو جو مون کي گهر ۾ ڪو خاص ڪم نہ هو نہ وري ڪو ٻار پالڻو هو. انساني فطرت آهي تہ جڏهن قدرت هن کان ڪا پياري شئي ڦُري وٺندي آهي تہ انهيءَ کي حاصل ڪرڻ وري حاصل ڪرڻ جي تمنا وڌي ويندي آهي.

مونکي بہ رب پاڪ ۾ آسرو هو تہ مونکي ٻيو اولاد رب پاڪ ضرور ڏيندو. پر هن جي لوح محفوظ ۾ تہ ڪجهہ ٻيو لکيل هو. ۽ مونکي تاحيات بي اولاد ئي رهڻو هو.

مون پنهنجي ٻچڙي لاءِ دنيا جهان جون شيون خريد ڪري رکيون هيون. مونکي ڪپڙن سُبڻ سان ڪا دلچسپي ڪانہ هئي، پر انهيءَ وقت اِها دِلچسپي ازخود پيدا ٿي ويئي هئي ۽ مون ڪيترا ننڍڙا ننڍڙا ڪپڙا سُبي ورتا هئا.

ننڍڙا ننڍڙا سوئٽر بازارن مان خريد ڪيا هئا. مطلب تہ ٻار جي استعمال جون سڀ شيون اسان کي گهر ۾ موجود هيون. منهنجو مڙس سائين ڏنو نهڙي صاحب جنهن کي اهڙين شين سان اڳ ڪابہ دلچسپي نہ هئي.

نہ وري هاڻي آهي سو پڻ ٻار جي استعمال جون ڪجهہ شيون مساج لاءِ آئل پيئر سوپ، ننڍڙا ڪمبل، بخمل جون ننڍڙيون رضايون (سوَڙيون)الائي ڪيئن هن جي دماغ ۾ آيون هيون. سي بازار مان آڻي ڪٺي گڏ ڪيون هئائين. هِن جي دِل ۾ بہ الائي ڪيترا ارمان هئا. پنهنجي اولاد کي آسائش ڏيڻ جا پر

هتي تہ هي لکندس.

مِلي ڪونہ ساپيان خوابن کي ڪڏهن،
سڙي خاڪ ٿي ويا هِي جي سارا سکي.

اِهو پيهر اولاد نہ ٿيڻ جو ڏک تہ منهنجي اندر ۾ هو پر پوءِ ماڻهن جي طعنن ۽ ڳالهين ٻُڌڻ سان مان اندر ۾ سڄي پڄي پري پوندي هيس، الائي ڪهڙي خدا ڪارڻ جي ذميواري عائد ٿي ويئي هُيِن. مونکي ستائڻ جي جتي وجان اُتي اِهو ئي جملو وري اولاد ڪونہ ٿيو؟ ڇو ڪونہ ٿيو؟ ڇو توکي ٻار نٿا ڪپن؟ وغيره وغيره.

الائي ڇو مان خاموش ٿي ويندي هيس. مان جيڪا هر غلط ڳالهہ جو ترت جواب ڏيندڙ شخصيت هيس، اُتي اڇي پاڻ کي ڏوهاري سمجهندي هُيس، اهڙي سانت واقعي منهنجي اندر ۾ موجود هئي.

يا منهنجي من تي ڪنهن راڪاس جو پاڇو پيو هو. ايتري زندگي گذارڻ بعد مون محسوس ڪيو هو تہ اڪيلائي جي سَپَ ڪڏهن بہ مونکي ناهي ڏنگيو جيئن عورتن جي هنن ڳالهين ڏنگيو هو.

جن کي ٻُڌي دل رَقِصُ ڪري،
اهڙا کي سنديسا ڪونهن،
ڪانڌيرن سان دل ٿي کيڏي،
گُلڙن جا رانديڪا ڪونهن.

هڪ ڀيرو منهنجي ننڍي ڏير ڪمال الدين جي شادي ۾ ڳوٺ وڃڻ ٿيو اُتي منهن جي مڙس سائين ڏنو صاحب جي هڪ مائيٽياڻي لاڏوڙي بيگم بہ موجود هئي. جيڪا مونسان اڪيلائي ۾ گُفتگو ڪرڻ ۽ مونکي اذيت ڏيڻ جي ڀرپور تياري ۾ هئي. تنهن وجهہ وٺي اڇي مونکي چيو.

”اڙي ڀاڀي تنهنجي ماسات شهلا جيڪا ميرپور خاص مان پرڻجي پاڙي واري ڳوٺ ۾ آئي آهي، تنهنجا چار ٻار ٿيا آهن. تو تہ هڪڙو بہ اجان ڪونہ ڄڻيو آهي.“ انهي وقت منهنجي اندر مان هڪ سَٽَ نِڪتي ۽ دِل اندر مان آواز آيو:

”سارے کھلونوں کو چھوڑ کر، جذبات سے کھیلتے ہیں لوگ“

منهنجي اندر مان هِن لاءِ هڪ بد دعا نِڪتي تہ ”الله پاڪ ڪندو تہ تنهنجي ڌيءَ بي اولاد رهندي.“ مون کي چوڻ نہ گهربو هو اها الله پاڪ جي دربار ۾ ڪا قبوليت جي گهڙي هئي. سو سندس ڌيءَ شادي کان پوءِ اڄ تائين بي اولاد آهي. مون کي هِن جي گُفتگو شديد تڪليف پُهچائي هئي. سو لامحالا اِهي اکر منهنجي وات مان نِڪري ويا. مان اڄ تائين پنهنجي بي صبري واري ردِعمل تي شرمسار آهيان. اهڙا طعنہ ۽ ٽوڪون تہ هاڻي منهنجي زندگي جو حِصو بڻجي ويا هئا. ڪڏهن ڪڏهن جواب ڏيندي هُيس ۽ ڪڏهن ڪڏهن بلڪل خاموشي اختيار ڪندي هئس.

”ماڻ جڏهن ڳالهائي ٿي اکر اکر چڻ سمجهائي ٿي“

ارم محبوب جو اِهو شعر ٻُڌي انهي تي عمل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم. پر پوءِ بہ انهي تي ثابت قدم نہ رهي سگهي آهيان.

ٻيو هڪ واقعو جيڪو منهنجي پاڙي ۾ پيش آيو تہ اسان جي پاڙي ۾ ساجن مِهر صاحب رهندو هو تنهن جي ڌيءَ غزل جي پهرين سالگرهہ هئي. اُتي پاڙي جي هڪ عورت جيڪا اردو اسپيڪنگ هئي ۽ هاڻي اِها فيملي ڪراچي شفٽ ٿي وئي آهي. تنهن مونکي چيو ۽ اذيت پهچائڻ لاءِ چيو.

”اگر آپ کی بھی بچے ہوتے تو پھر آپ بھی اُن کی سالگرہ کرتی اور ہم کو دعوت پر بُلاتی۔۔!“

سو مون انهي طنز ۽ طعني کي سخت تڪليف پهچائيندڙ محسوس ڪيو ۽ خاموش ٿي ويس دل چيو: ”الله پاڪ تنهنجي ڌيءَ کي بي اولاد رکندو“ منهنجي اندر مان اِها پِٽَ (بد دعا) نِڪتي جيڪا مونکي نہ ڏيڻ کپي ها. پر ڇا ڪيان ها..!؟

نا روک قلم مجھے رونے دے

آج تو درد روئے گا یاد درد دینے والا

واقعي سندس ڌيءَ شادي کانپوءِ اڄ تائين بي اولاد آهي. منهنجي هن ڪتاب جا پڙهندڙ ڪٿي اِهو نہ سوچين تہ مان پاڻ ڪا ڪرامت جي صاحبہ آهيان. مان تہ خود انهي تي شرمسار آهيان. رب پاڪ کان انهيءَ غلطي تي ٻاڏائيندي رهان ٿي.

”ڪاش ڏاڍي پاڪ مونکي برداشت ۽ حوصلو ڏئي ها. تہ اندر ۾ ڪا اهڙي

ڳالهہ نہ سوچيان ها. بهرحال رب پاڪ غفور رحيم آهي، مونکي يقين آهي تہ رب پاڪ مونکي معاف ڪندو.“

حقوق العباد جي تقاضا تہ اِها آهي تہ انهن وٽ وڃي معافي جي طلبگار ٿيان، پر انهن مان هِڪ ڪراچي ۾ گذاري وئي آهي، ٻئي دنيا جهان کان بي گاني آهي. جنهن کان وڃي معافي وٺان تہ ”تہ ٻہرن کان ٻير گُهرڻ برابر آهي“

سو رب پاڪ رحمان رحيم آهي، مان پنهنجي ان خطا لاءِ اڄ بہ ٻاڏايان پئي. شال مونکي معافي ملي ۽ سرخرو ٿيان.

”آفرين !آهي منهنجي گهر واري سائين ڏنو صاحب کي جنهن ڪڏهن بہ مونکي انهيءَ بي اولادي تي طعنو يا مهڻو نہ ڏِنو اڄ تائين اهو چوندو اچي تہ انهي ۾ رب پاڪ جون پنهنجون مصلحتون هونديون پاڻ ڪمزور ناتوان بندا آهيون. انهي جي بدران ڪا ٻي آسائش سان نوازيو هوندائين.

جنهن جي توکي خبر ئي نہ هجي شايد اسانجو اِهو ٻار جنهن کي تو جنم ڏِنو هو آخرت ۾ اسان ماءُ پيءُ جي بخشش جو ڪارڻ بڻجي.

اِهي مٿيون ڳالهيون سندس وات مان ٻُڌي مون کي پڻ هڪ ابدي مُسرت ۽ خوشي جي نويد مِلندي رهندي آهي. باقي رب جا ڳجهہ اِهوئي ڄاڻي اسان تہ هڪ ڪمزور مخلوق هوندي بہ اشرف المخلوقات مان آهيون.

زندگي روان دوان آهي اِها انهن ڏکن ۽ المين سان ڀرپور هجڻ باوجود اسانکي ڪم جاري رکڻ جو درس ڏيندي اڳتي ڏکيندي رهي ٿي. رب پاڪ هر صبح هڪ نئون نياپو پيغام يا وري ذميواري (ڊيوٽي) اسانجي حوالي ڪندو آهي.

سو منهنجي ڪاليج واريون ذميواريون جاري ساري هيون. اسان جي ڪاليج جي هڪ لطيف ڏي اهڙو بہ گذريو جنهن ۾ ڪو مهمان خصوصي ئي نہ مِلي سگهيو. چو تہ ”يوم لطيف“ آخري پروگرام هو انهيءَ کان اڳ ڊپٽي ڪمشنر صاحب اڳواٽ ئي انگريزي پروگرام ”ماحول جي آلودگي“ جي مباحثي واري پروگرام جو مهمان خصوصي ٿي اچي چُڪو هو. هِن پروگرام جي انچارج نگهت رضا هئي. تنهن کان علاوه انهيءَ وقت جو ڊائريڪٽر ڪالجز پڻ نعت ۽ حمد جي مقابلي ۾ خاص مهمان ٿي چُڪو هو. سڄو پنڊال لطيف ڏي جهڙي رنگين پرگرام ڏِسڻ لاءِ آتو هو. وڏي ڪوجنا ۽ جُستجو کان پوءِ

هڪ ايس .ڊي . ايم . نظير احمد جمالي جنهن صاحب جو نالو هو.سو مئڊم ڪاظمي کي مِلي ويو. جنهن انهيءَ شرط تي خاص مهمان ٿيڻ قبول ڪيو تہ: ”ڪيس تقرير ڪرڻ لاءِ ڪونہ چيو ويندو.“

مئڊم ڪاظمي اِها ڳالهہ قبول ڪئي ۽ پوءِ هِن هڪ بهترين پروگرام ڏنو. ۽ پوءِ بهرطور اسان هِن کي چڙيو ڪونہ آخر ۾ اسٽيج تي اچڻ جي ۽ تقرير (ڪجهہ لفظ ڳالهائڻ) جي درخواست ڪئي سين. هو ويچارو مجبور ٿي مائيڪ جي سامهون بيٺو ۽ چيائين تہ (اسان ڏانهن اشارو ڪندي) هنن ماسترياڻين ڏاڍي محنت سان پرگرام ترتيب ڏنو هو. مونکي ڏاڍو وڻيو آخر ۾ لائبريري ۾ سنڌي ڪتاب رکڻ لاءِ انعام طور پئسن جو اعلان ڪري هيٺ لهي آيو. ۽ ڪجهہ ڏينهن بعد اُهي پندرنهن هزار روپيا ڪاليج جي اڪائونٽ ۾ پهچي بہ ويا. اُنهن سيني پروگرامن ۾ مهمان خصوصي کي اجرڪ پارائڻ منهنجي ذميواري هئي. جنهن ۾ حميد سنڌي، رشيده راڄپر، نظير احمد جمالي، امتياز قاضي، صادق پٺي، سنڌ جو وزير تعليم پير مظهرالحق، ميرپور خاص جو ڊويزنل ڪمشنر غلام حسين ميمڻ شامل آهن.

مان سمجهان ٿي تہ هاڻي ميرپور خاص ۾ اپوا، خواتين ليگ ۽ ٻين عورتن جي ترقي لاءِ ٺهيل تنظيمون پنهنجو ڪم اڳي جهڙو نہ ڪري رهيون هيون ۽ اُهي غير فعال ٿي ويون هيون. مئڊم ڪاظمي پُڻ هڪ تنظيم جي اڳواڻ هئي ۽ ڪڏهن ڪاليج جي ڪجهہ استادن جنهن ۾ رضيہ آرائين ۽ شميم زيدي، شامل هيون. ۽ شهر جون ڪجهہ ٻيون عورتون گهرائي ڪاليج آفيس ۾ شام جو گڏجاڻي ڪندي هئي. شايد انٽر ايڪٽ ڪلب هو. انهيءَ جي نالي جي مونکي پڪ نہ آهي، جنهن ۾ زرينہ ابراهيم، بيگم نذر پائي (نشاط اسٽوڊيو وارا) ۽ ڪجهہ ٻيون عورتون شامل هيون. ڊپٽي ڪمشنر الله رکا آسي جي بيگم کان پوءِ ڪنهن بہ ڊپٽي ڪمشنر جي بيگم کي اپوا جي صَدَر جي حيثيت سان فعال ڪونہ ڏِٺم. باقي ضلع سطح تي ڪوبہ پروگرام ٿيڻو هوندو هو تہ ڪامورن جي پهرين نظر ابن رشد ڪاليج تي پوندي هئي. هن سال شايد سن 1995ع هو. يا 96 جي ابتدائي گرمي جا ڏينهن هئا جو ”ستون سنڌ گيمز“ جا مقابلا بہ ميرپور خاص ۾ ٿيڻا هئا. سڄي سنڌ مان رانديگر ٽيمون هِتي اچڻيون هيون.

۽ اُنهن جا باهمي مقابلا بہ هتي ٿيڻا هئا. آخري ڏينهن تي هنن مهمان ٽيمن جي شاگرديائڻين ۽ استادن (عورتن) کي ثقافتي شو ڏيکارڻ جو پروگرام انهيءَ وقت جي ڊپٽي ڪمشنر عبدالجبار عباسي صاحب سوچيو هو ۽ هن مرحوم عباسي صاحب هاڻي انهيءَ کي مرحوم ئي لکندس جو ڪجهہ وقت خبر پڙهي هيم تہ پاڻ لنڊن کان دِل جو علاج ڪرائي واپس اچي رهيو هو تہ اوچتو سندس طبيعت بگڙي وئي جهاز کي تهران ايئرپورٽ تي لاٿو ويو پر پاڻ حياتي جي جنگ هارائي ويو. سو هن مئڊم ڪاظمي کي فون ڪيو ۽ پنهنجي راءِ بہ پيش ڪيائين.

”تہ ابن رشد جون ڇوڪريون پروگرام لاءِ تيار ڪيو! اهي گاما اسٽيڊيم (بينظير اسپورٽس ڪامپليڪس) ۾ اچي پنهنجي فن جو مظاهرو ڪن. هڪڙو تہ مونکي انهي لفظ فن جو مظاهرو تي ڏاڍي بُڇان لڳي هي تہ شاگرديائڻيون هيون. ۽ غير نصابي سرگرميون هنن جي تعليم جو حصو هيون. باقي انهن ۾ پيدائشي فنڪار جي ڪابہ خوبي موجود ڪانہ هئي. مئڊم ڪاظمي مونکي ۽ا اردو ڊپارٽمنٽ جي هيڊ شاهده سراج کي گهرائي اِهو حڪم ٻڌايو.

”مونکي تہ اڳ ئي خبر هئي تہ مون وٽ سنڌي گهراڻن جون شاگرديائڻيون هيون انهن جو ڪاليج تائين پهچڻ ۽ وري تعليم پرائڻ جي اجازت ئي ڏکي ملندي هئي. سو هنن جا مائٽ هنن کي ڪاليج عمارت کان ٻاهر پرفارم ڪرڻ جي اجازت هرگز ڪونہ ڏين ها“

سو مون مئڊم ڪاظمي جي سامهون انهيءَ تجويز جي ڀرپور مخالفت ڪئي. هو منهنجي مخالفت ٻُڌي سخت ڪاوڙجي پئي ۽ چوڻ لڳي تہ:

”آپ کو ہماری بیور کریسی کا پتہ نہیں! آپ مخالفت یوں ہی کر رہی ہیں۔“

سندس عادت هوندي هئي تہ ڪاوڙ ۾ جيڪو ڳالهائيندي هئي سو گهر وڃي سوچيندي هئي. ٻئي ڏينهن اچي چيائين تہ اڄ مان ڊي. سي. صاحب سان ڳالهايان ٿي. پوءِ هن . ڊي. سي . صاحب کي ڪتو جواب ڏنو. ڊي سي صاحب مئڊم ڪاظمي کي ريجهائي انهي ڳالهہ تي راضي ڪيو. پروگرام رات جو ائين وڳي ڪاليج عمارت جي اندر ڪيو. وڃي ۽ سندس طرفان ڊنر سيني ٻاهران آيل ٽيمن جي شاگرديائڻين ڪاليج پروگرام ۾ حصو وٺندڙ شاگرديائڻين ڪاليج اسٽاف ۽

بيورو ڪريسي جي سڄي ٽيم ڪي سندس طرفان ڏنو ويو ويندو جنهن ۾ مهمان خصوصي منور سهروردي مشير رانديون هوندو.

ميڊم ڪاظمي اسان ٻنهيءَ سنڌي ۽ اردو جي انچارج ڪي گهرائي آگاهي ڏنائين ته ٻنهِي ٻولين ۾ گڏيل پروگرام هلايو ويندو. مون ٻاهر اچي پنهنجي ڊپارٽمنٽ وارن سان ڳالهايو جيڪي پڻ مون وانگر روز روز جا پروگرام ڪرائي ٿڪجي پيون هيون پروين موسيٰ چيو: ”هي سمجهي ٿي ته آهيون مُفت جون ڊيوٽي پليون پيون پيڙهجن.“

حميده چيو: ”ها پاڻ ٻه صبح کان شام تائين ويهي هن کي پروگرام تيار ڪري ٿيون ڏيون سو هاٿي سپ هتي ٿيندا“

مون چيو: ”ها جيڪڏهن ثقافتي شو ڏيکارڻ جو شوق هُين ته پوءِ ڪنهن ملڪ مان ثقافتي طائفو گُهرائي وٺن ها، اسين ته اچي ڦاٿا آهيون.

شاهده سراج چيو:

”اب تو بیزار ہو گئے ہیں، لیکن اب پروگرام زیادہ طویل نہیں ہوگا، چار آئٹم آپ کریں چار ہمارے اردو کے ہونگے۔“

پوءِ اسين سپ پروگرام جي تياري چوڪرين جي سليڪشن، ڪاسيومز (لباس ۽ زيور) ٽيبلو جي ڊائلاگن جي ريهرسل ۾ جنبي وياسين ميوزڪ لاءِ ماسٽر آغا گل محمد مرحوم کي گهرايو ويو. هن پيري شام جي بجاءِ هن ٿي ڏينهن صبح جي وقت اچڻ ۽ ميوزڪ سيکارڻ جي ذميواري قبول ڪئي. چو ته پروگرام ٽوٽل اٺن آئٽمن تي مشتمل هو. مون وٽ هن پيري اتفاق سان ڏيپلائي ميمڻ ۽ پرڳڙي شاگردياڻيون وڏيڪ هيون. جن جي دلچسپي سبب هي پروگرام ڪامياب ٿيو جن ۾ عنبرين حفظ پرڳڙي، روميسا پرڳڙي، شهزين پرڳڙي، شارمين پرڳڙي، آسيه، فرح، ۽ اسماءَ ميمڻ ڀرپور ڪارڪردگي جو مظاهرو ڪيو. هڪ مارواڙي آئٽم

”ڪانهورا ڪنڪري نه مار...“

ڏاڍي محنت سان تيار ڪيائون انهيءَ آئٽم. کي ڏسندڙن ڏاڍو پسند ڪيو انهي جو پس منظر ڪجهه هن طرح آهي ته:

”ڪرشن جي جنم ڏينهن تي (جنم اشٽي) ڏڻ تي سندس پوئلڳن پاران

لوڪ ناچ راسوڙو ڳايو ويندو آهي. ڪرشن جي جنم ڏينهن تي ڪرشن جي مورتي ٺاهي (جنهن کي ڪانهوڙو چوندا آهن) انهي جي چوڌاري دهل جي لئه ۽ تال تي مرد ۽ عورتون نچندا آهن. تنهن کي راسوڙا چوندا آهن. سانوڻي تهوارن جو اِهو لوڪ رنگ ڏِسڻ وٽان هوندو آهي.

مئڊم ڪاظمي جي فرمائش تي اردو پروگرام واري حصي ۾ عطاءُ الله عيسيٰ خيلوي جو ڳايل ڪلام.

”قمیص تیری کالی، نیلے پھلاں والی“

رکايو ويو هو جيڪو سُريلي آواز واري سلميٰ فيض جي حصي ۾ آيو هو. جيڪا ريهرسل دوران چئي پئي تہ مون کان نٿو ڳائجي لچ ٿي ٿيم! پر پو ۽ اسٽيج تي سٺو پرفارم ڪري وئي ڪاڏي پيتي جو انتظار روينيو ڪاتي جي مختيارڪار هيڊ منشي ۽تپيدارن سنڀاليو هو. ڊپٽي ڪمشنر صاحب ۽ خاص مهمان منور سهروردي تہ هوش حواس ۾ پروگرام ڏسندا رهيا. پر انهن منجهان بہ ٽي ماڻهو ٿاپا ڪائيندا پروگرام ۾ پهتا. ۽ڪرسين تي اچڻ شرط ڪريا ۽گهور ننڊ ۾ پئجي ويا. الائجي ڪير هئا.؟

بهر طور مئڊم ڪاظمي کي اِهو ڏسي ڏاڍي مئيان لڳي ۽سندس چهري جا تاثرات رنگ بدليندا رهيا. پروگرام جي آخر ۾ ڪجهہ منٽن لاءِ اسٽيج تي آئي ۽ ڳالهايائين.

”آپ لوگوں کا پروگرام پسند کرنے کا شکریہ ہماری بچیاں پروفیشنل نہیں انہوں نے پھر بھی اچھا کام کیا ہے۔“

لڳو ايئن ٿي تہ هنن کي ننڍي پروگرام سبب ڪا ڪمي ۽ تشنگي محسوس ٿي رهي هئي. اسان وٽ تيار ٿيل اهي آئٽم هئا جيڪي پيش ڪري ڇڏياسين. مهمان خصوصي منور سهروردي طرفان شاگرديائٽين لاءِ پنجاهہ هزار روپين جو اعلان ڪيو ويو. جيڪا رقم بعد ۾ ڊي سي صاحب معرفت پهتي.

اهو انعام چيڪن ذريعي بہ هزار روپيہ في ڇوڪري جي حساب سان ورهايو ويو ۽ ڪلارڪ پياري خان اهو چيڪ لکيو ۽ هر ڇوڪري کي گهرائي مون کان تصديق ڪرائي انهيءَ شاگرديائٽي حوالي ڪيو ويو.

مٿين ماجرا مون بلڪل سچ تي عمل جو درس ڏيندڙ هڪ مقولي تي عمل

ڪندي لکي آهي.

”سچ لکو ۽ اوچي ڳاٽ جيو“

بهرحال اِهي سڀ ڳالهيون زندگي جو حصو آهن شاگردياڻين لاءِ نصابي سرگرمين سان گڏ هي غير نصابي سرگرمي پيش ڪرڻ ۽ همٿائڻ به سٺي منتظم اعليٰ لاءِ ضروري آهي.

هاڻي مان اچان ٿي پنهنجي ذاتي زندگي ڏانهن 1996ع ڌاري منهنجو ذاتي گهر جيڪو ”سهيل ٽائون“ (مير الله بچايو ڪالوني) ۾ ٺهي راس ٿيو هو. اُتي لڏي آيس هي پلاٽ 1994ع ڌاري مون خريد ڪيو هو. جنهن جي اڏاوت پڻ سُست رفتاري سان هلندي رهي ۽ مونکي خبر پئجي ويئي ته: ”حق حلال جي ڪمائي مان هڪ سادو سودو پندرهن سؤ فٽن جو گهر اڏائڻ ڪيترو ڏکيو آهي.“ پر پوءِ پنهنجي ذاتي گهر ۾ اچي مونکي ڏاڍي خوش ٿي رهي هئي.

سيڪا مومل سيڪو راڻو،

سڀ ڪنهن ڪي آهي ڪاڪ.

هي غريب آباد ڪان تمام ڏورانهين علائقي ۾ هو تمام ٿورا گهر ٺهيل هئا. ڪجهه زيرِ تعمير هئا. گهڻا تڻا پلاٽ ماڻهن خريد ڪري وڪڻڻ لاءِ زخيرو ڪيا هئا. باقي ڪجهه گهر جيڪي ٺهيل هئا سي ”ننڍين نوڪرين وارن جا عاليشان گهر هئا.“

منهنجي گهرجي پنيان، اولهه ۽ اوير ڪوبه گهر ڪونه هو بلڪ ميدان خالي پيا هئا. گهر جي اتر پاسي چاچي گل محمد آفريدي جو گهر هو جيڪو پڻ اڏاوت هيٺ هو. ۽ اجان اڌورو ٺهيل هو.

مون هن ڪتا ۾ جتي به ڪنهن ماڻهو ۽ مقام جو ذڪر ڪيو آهي اتي انهيءَ جي باري ۾ معلومات به ڏني آهي. سو هي پنڌ پهڻ سڀ رب پاڪ جا ٺهيل آهن. پر اُنهن جي دنياوي مالڪن جي اهميت ڪي وساري نٿو سگهجي.

سو مير الله بچايو ڪالوني جي مالڪ مير الله بچايو لاءِ لکندس ته جڏهن خيرپور رياست ۾ ميرن جي حڪومت جو زوال ٿيو ته هي مير مختلف علائقن ۾ ٽڙي پکڙي ويا، مير الله بچايو جو ٽڙ ڏاڏو مير محمد خان خيرپور رياست ڇڏي جهڏي پرسان پُراڻ نديءَ جي ڪِناري تي گهاٽا ٻيلا، جهڏي جي شاندار مارڪيٽ ۽ مڇي جو ڪاروبار ڏِسي هتي رهڻ جو فيصلو ڪيو. مير الهبچايو

جي والد جو نالو مير فتح محمد ٽالپر هو. جڏهن ته مير الهبچايو جو جنم 1913ع ڌاري ٿيو.

ابتدائي تعليم سنڌ مدرسة الاسلام مان حاصل ڪيائين پوءِ ديرادون جي ڪاليج مان وڌيڪ تعليم حاصل ڪري لنڊن مان زراعت ۾ گريجوشن ڪيائين. ۽ پوءِ آمريڪا جي ٽيڪساس يونيورسٽي مان ايگريڪلچر ۾ ايم ايس سي ڪيائين. پاڻ سنڌ مان انهي زماني ۾ پهريون شاگرد هو. جنهن زراعت ۾ ماسٽرس پرڙيهه ۾ ڪئي هئي. سندس واسطو خاڪسار تحريڪ سان رهيو. جنهن جو هو مرڪزي نائب صدر رهيو آبپاشي ۽ زراعت جا ماهر هجڻ سان گڏوگڏ مير صاحب سنڌ ۾ پهريون پوليٽري فارم ميرپور خاص شهر ۾ قائم ڪيو. پاڻ ضياءُالحق جي دؤر ۾ مجلس شورا جو ميمبر رهيو.

سندس نونهن زينت ٽالپر مير الله بچايو ڪالوني ۾ ٻارن لاءِ هڪ اسڪول "چڪِسِ" اسڪول قائم ڪيو. جيڪو اڄ سوڌو قائم آهي. بعد ۾ ميرپور خاص جي پسگِردائي ۾ سندس زمين جي پلاٽننگ ڪري مير ڪالوني ۽ سهيل ٽائون وغيره رهائشي منصوبا جوڙيا ويا.

منهنجي گهر جي سامهون وارو گهر جيڪو گل خان آفريدي جو هو سو ٽُرت سيٽمبر 1996ع ڌاري جُڙي راس ٿيو. ۽ گهر واسي جيڪي زال مڙس ٻن پُٽن ۽ ٻن ڌيئرن تي مشتمل هئا. سي اچي رهيا يعني هاڻي مونکي به اوڙو پاڙو ملي ويو.

هي سال مان سمجهان ٿي ته منهنجي زندگي ۽ مون سان لاڳاپيل خوني رشتن جي زندگين ۾ تبديلي جو سال هو. منهنجي رت جي رشتن مان منهنجي ڀيڻ ممتاز ڪافي عرصي کان پوءِ سونو ۽سارا کي وٺي پنهجي وَرَ اظهر قريشي سميت پاڪستان آئي. ۽ منهنجي ڀاءُ ڊاڪٽر انور کي راضي ڪري ڇڏيائين جيڪو ڪافي عرصي کان شادي لاءِ هاڪاري نه هو. تنهن به هاڻي سمجهو هو ته زندگي ۾ جيون ساٿي جو هجڻ ضروري آهي.

"هي ته حقيقي زندگي آهي پر شطرنج جي راند ۾ به راڻي بادشاهه کي بچائيندي آهي"

هن جي رضامندي کان پوءِ منهنجي ڀيڻويي جي ڀاءُ ڊاڪٽر اعظم کيِ اِها ذميداري سونپيائون جنهن پنهنجي وڏي ڀيڻ جيڪا شهدادپور ۾ رهندي هئي،

تنهن جي ڌيءَ سلميٰ جو سڱ گهريو جيڪو قبول پيو. هي گهراڻو قريشن جي ڏيپارجائي ”نُک“ مان هو. اهڙي طرح 1997ع جي پهرين تاريخن ۾ منهنجي پاءُ جو نڪاح ٿيو ۽ رُخصتي وري مارچ اپريل ڌاري رکي وئي. اهڙي طرح منهنجي پاءُ جو گهر آباد ٿيو ۽ سال کان پوءِ مارچ 1998ع ڌاري منهنجي پا ءُکي رب پاڪ جي مهرباني سان دانيال ۽ دُعا نالي جاڙا ٻار پيدا ٿيا. پوءِ تہ گهر جو رنگ ئي بدلجي ويو ڏاڍو ڇهڇٽو لڳو پيو هوندو هو. منهنجي ڀاڀي سلميٰ ماسترس ڪيل هڪ سُلجهيل ۽ عقل مند عورت آهي. گهرو ڪم ڪار ۾ ماهر ۽ سگهڙائپ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي، مذهبي رجحان رکندڙ پر موجوده زماني ۽ وقت جي حساب سان جديد خيالن ۽ فيشن جي پڻ حامي آهي. پر اجايو فيشن ۽ترڙائپ منجهس ڪانہ آهي.

منهنجي قلم جي ڇِڪ يعني ڪشش وري پنهنجي سرڪاري ڊيوٽي ڏانهن وٺي پئي وڃي تہ هتي وري هڪ لطيف ڊي ڪرائڻ جو پروگرام رٿيو ويو هو. جنهن ۾ ميرپورخاص جيڪا هاڻي ڊويزن ٺهي چڪي هئي، تنهن جي سرواڻ ڊويزنل ڪمشنر امتياز قاضي کي گهرايو ويو هو. مهمان خاص جي حيثت ۾ انتهائي فضيلت وارو مهربان ۽ علم ادب جو شوق رکندڙ باذوق ماڻهو هو. هن کي اسان جي ستن سورمين وارو آئٽم ”سورٺ چنگ کي چوريندي پيجل جو سِرُ ڪوريندي.“ ڏاڍو وڻيو پروگرام هلندي ساڳي آئٽم کي وري ڏيکارڻ جي فرمائش ڪيائين. مون ڇوڪرين کي وري تيار ڪري ساڳيو ٽيبلو پيش ڪيو جيڪو ڪنهن پارتي ڳائيٽي جو ڳايل هو. مهمان خصوصي پروين موسيٰ جي ڪيل تقرير جنهن جو عنوان هو. ”شاهہ جي شاعريءَ ۾ حسن ۽ لطافت“ تنهن جو ذرو ذرو هر سِٽ غور سان ٻُڌائين حميده ناز ڪيس جڏهن گُلن جا هار پارايا تہ هن خود پائڻ جي بجاءِ حميده کي هيءُ چئي پارائي ڇڏيا تہ:”توهان پروگرام کي ترتيب ڏيڻ لاءِ گهڻي محنت ڪئي آهي اصل حقدار توهان آهيو هنن گُلن جا.“

پروگرام جي پڄاڻي تي ڏاڍي سٺي تقريرڪندي چيائين تہ مون اهڙو بهترين پروگرام اڳ ڪٿي نہ ڏٺو آهي. هر ٽيبلو ۽ تقرير جون باريڪ ۽ سنهيون ڳالهيون اُجاگر ڪيائين. آخر ۾ ڇوڪرين ۽ استادن کي گهڻا سارا انعام ۽ شيلڊون ڏئي 22 هزار روپيا شاگرديائين ۾ ورهائڻ جو اعلان ڪيائين

۽ اُهي پئسا مون مس ڪاظمي کان چيڪ وسيلي وصول ڪري 22 ڇوڪرين ۾ ورهايا.

مئڊم ڪاظمي جيڪا هڪ مضبوط انتظامي سربراهه هئي هاڻي 1997ع ڌاري ريٽائرڊ ٿيڻ واري هئي، تنهن ڇئي ڇڏيو هو ته هاڻي مان توهان کي وڏيڪ فنگش ڪرائڻ جي تڪليف ڪانه ڏينديس. پر پوءِ به دِل ۾ هڪ ننڍو فنگش ڪرڻ جو خيال آيس. ۽ وري هن تائين اهي رپوٽون پهچنديون هيون. ته هي سنڌي اردو ڊپارٽمنٽ واريون خاص طور تي ۽ ٻين ڊپارٽمنٽ واريون عام طور تي ڇونديون وتن ٿيون اسان هيڏو ڪم ڪيون ٿيون، پر ڪڏهن به حوصله افزائي ڪانه ٿي ٿئي. مئڊم ڪاظمي انهيءَ وقت جي ڊاريڪٽر ڪاليجز کي هڪڙي ننڍڙي فنگش ڏيڪارڻ جي دعوت ڏنائين. انهيءَ جو نالو مونکان وِسري ويو آهي. باقي ذات رضوي هيس. جيڪو پنهنجي فيملي سميت آيو ڪلاسيڪل آئٽم ڏِسي ڏاڍو خوش ٿيو. انهيءَ جي هٿان اسان کي شيلڊز به ڏياريون ويون جيڪي مون وٽ ڪيمرا جي اک سان محفوظ ٿيل آهن.

انهيءَ پروگرام لاءِ هڪ ڏينهن مونکي اڪيلائي ۾ سڏائي چيائين ته ڪو اردو گانو مونکي ڏس شاهه لطيف جي ڪنهن سُر (راڳڻي) مان ڳايل هجي." مون سوچي سوچي"اگ ڪا درياءَ" فلم جيڪا قرة العين حيدر جي ناول آگ ڪا دريا تي ٺهيل هئي. ۽ انهيءَ جو هي مشهور گانو جوش مليح آبادي جو لِکيل هو.

من جا من جا بالم من جا"

۽ اهو سر ڪوهياري ۾ ڳايو ويو هو. تنهن جي باري ۾ ٻُڌايو پر پوءِ الائي ڇو ارادو ۽ خيال تبديل ڪري ڇڏيائين، شايد ڪيس اِهو ڪلام اسٽيج جي تقاضائن ۽ ضرورتن سان ٺهڪندڙ نه لڳو."

ڊسمبر ڌاري مئڊم ڪاظمي جو سونهري دور ختم ٿيوجنهن بلڪل نوجواني ۾ ميرپورخاص اچي هن اداري جو بنياد رکيو هو ٿرپارڪر کي نياڻين جي تعليم ۾ اڳ ڀرو ڪيائين هن جي الوداعي پارٽي جيڪو هڪ لنچ هو. شايان شان نموني سان ڪئي وئي هئي؟ پاڻ الوداعي تقرير ۾ ڳوڙها ڳاڙي ويٺي ۽ چيائين.

"مون پنهنجي ڪابه فيملي نه ٺاهي (ڇاڪاڻ ته پاڻ سڄي حياتي غير

شادي شده رهي) پنهنجي رت جا رشتا ماءُ ، پيُ ، ڀيڻ ، ڪراچي ۾ ڇڏي ٿرپارڪر جا وڻ وسايا هئائين. ۽ميرپور خاص ۾ نياڻين جي لاءِ اعليٰ پايي جو ادارو قائم ڪيو هئائين.“

اسانکي به سندس وڃڻ جو افسوس ٿيو پر ڪري به ڇا ٿي سگهياسين اهيا رٽائيمنٽ به نوڪري ۽ زندگي جو حصو آهي. اوس ته ٿيڻي آهي پاڻ عارضي طور يعني نئين پرنسپال اچڻ تائين مئڊم اقبال ڏيٿو کي چارج ڏنائين. جيڪا هن ڪاليج ۾ باٽني جي پروفيسر هئي ۽ گهڻو عرصو ئڊم ڪاظمي سان گڏ رهي هئي.

۽ ڪافي سکيا به ورتي هئائين باقي نوڪري جي حساب سان ثريا خليل قريشي ۽ مئڊم تنوير صديقي سينيئر هيون. انتظامي صلاحيتون ڀهرين نمبر تي مئڊم اقبال ڏيٿو ۾ موجود هيون. هي دور 1998ع وارو هو مئڊم اقبال پنهنجي طرفان اسٽاف کي نئون ٽائيم ٽاهي ان تي عمل ڪرڻ جو پابند ڪيو هو. ۽ڪجهه نيون اصلاحات به ڪيون هئائين ري شايد ڦ ڀ برو 1998ع جي وچ ڌاري نرتڪي ببلي کي ڊي سي شاذر شمون طرفان زخمي ڪرڻ وارو واقعو پيش آيو. جنهن ۾ هو پاڻ ۽ ٻيا عملدار معطل ٿيا هئا. جيتوڻيڪ اِهو واقعو ميرپور خاص ۾ پيش نه آيو هو پر انهي جي پرنٽ ميڊيا ۽ اليڪٽرانڪ ميڊيا ايتري ته تيزي سان تشهير ڪري پنهنجي فرض ادائگي جو ثبوت ڏنو جو سنڌ حڪومت حَرڪت ۾ اچي وئي انهن ماڻهن کي نوڪرين تان هٽائي گل محمد عمراڻي صاحب کي جيڪو ڪمشنر هو. تنهن کي تحقيقات ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو منهنجي طرفان اِهو لکڻ جو مقصد فقط اِهو آهي ته هڪ ناپسنديده واقعي ميرپور خاص جي تعليمي ادارن ۽ خاص طور تي نياڻين جي تعليم ادارن ۾ هڪ خوف ۽بي يقيني واري ڪيفيت طاري ڪري ڇڏي هئي. شاگرديائين جي حاضري ڪجهه وقت لاءِ تمام گهٽ ٿي وئي هئي.

”اِها انساني فطرت آهي ته هو ماحول ۾ ڪا منفي سوچ يا قدم ڏسي يڪدم خوف ۾ ورنجي ويندو آهي. هتي به ڪجهه ائين ٿيو هو ۽ ٿيڻ به گهرجي ها. ضلعي جو وڏو آفيسر جيڪو ضلعي جو رکپال هجي اهڙن معاملن ۾ ملوث ٿي وڃي ته پوءِ انهي کان وڏيڪ ٻيو ڇا ڇئجي!؟ هتي عبدالرحيم گرهوڙي صاحب جي هڪ پيش گوئي سچائي جي گواهي ڏئي ٿي ته:

”راجا راڪاس ٿيندا، گولا پيئندا گيھہ“

ڪجھہ وقت کان پوءِ وري حالتون نارمل ٿي ويون ۽ مونکي خبر ناهي تہ انڪواري جو ڪھڙو نتيجو نڪتو بھرحال اسانجي ابن رشد گرلس ڪاليج ۾ انهي عرصي دوران ڪوبہ پروگرام (فنڪش) ڪونہ ٿيو.“

مئڊم ثريا قريشي جيڪا انهي وقت ڪاليج ۾ سڀني کان سينئر استاد هئي. سا پرنسپال جي چارج نہ ملڻ سبب ڪافي ناراض هئي.

ماستر رول ۾ سهي (سگنيچر) ڪرڻ بجاءِ نئين اسٽاف روم جي اولهہ پاسي واري پٽ تي سهي ڪندي هئي ۽ جڏهن موڪل تي هوندي هئي تہ پاڻ ئي پنهنجي موڪل (سي ايل) لڳائيندي هئي.

پنهنجي اصولن ۽ غير لچڪدار سوچ سبب هر ڪنهن سان اٽڪي پئي هوندي هئي. ٻڌائيندي هئي تہ لاڙڪاڻي گرلس ڪاليج ۾ نوڪري دوران ڪوبہ نئون ديرو پولنگ اسٽيشن تي وڃي پرزائيڊنگ آفيسر جي ڊيوٽي ڪرڻ لاءِ تيار نہ هو پر مون اُتي پرزائيڊنگ آفيسر جي ڊيوٽي ڪئي ۽ ڏاڍي دٻدٻي سان ڪئي.

بالا آخرمئڊم ڪاظمي جي ريٽائرمنٽ کان ڇهہ مهينا پوءِ ريٽائرمينٽ تي پهتي، انهيءَ ڪاوَڙ سبب هن اسٽاف کان الوداعي پارٽي قبول نہ ڪئي.

مُلڪي سياست ۾ تہ ڪرسي ليڊر کي ڪيتري پياري آهي اِهو تہ مان صدر ايوب جي دؤر کان ڏِسندي پئي اچان پر ڪاليج ۾ ڪرسي لاءِ اِها جنگ مون پنهنجن اکين سان ڏِٺي.

مئڊم اقبال اجان پيبر مس جمايا هئا ۽ سُٺي انتظامي صلاحيتون ڏيکاري رهي هئي، تہ مئڊم تنوير صديقي پنهنجي همٿ سان پرنسپال جو آرڊر وٺي آئي ۽ مئڊم اقبال وري پنهنجي ڊپارٽمنٽ ۾ باٽني وارو سبجيڪٽ پڙهائڻ ۾ مصروف ٿي وئي. ۽ اِهو عرصو خاموش خاموش ۽ پريشان رهي سادي طبيعت رکندڙ مئڊم تنوير صديقي ماضي ۾ منهنجي اڪنامڪس جي استاد رهي چڪي هئي. يادگيري ڏاڍي پڪي هيس ياداشت محفوظ هيس هر ڪنهن کي وڏي فخر سان ٻڌائيندي هئي تہ مان بہ سندس سٺين شاگردياڻين مان هيس.

هڪ پيرو سندس دور ۾ تعليم کاتي ۾ ڪاليجي استادن جي ٽاسڪ فورس ٺاهي وئي هئي انهيءَ ۾ ڪاليجي استادن کي سيڪينڊري اسڪولن ۾

وچي اُتان جي استادن جي ڪارڪردگي جانچڻ ۽ اسڪول جي ٻين معاملن جي جانچ وغيره ڪرڻ جو ڪم ڏنو ويو هو.

مان انهن ڏينهن بيمار ٿي پئي هيس اِها ڊيوٽي ڪانه ڪري سگهي هيس، انهيءَ دوران ڊاريڪٽر ڪاليجز رضوي صاحب هڪ ميٽنگ دوران ڪيس چيو ته توُن هن (نورالصباح) لاءِ شوڪاز ڪڍ ته آئون اُنهيءَ تي ڪارروائي ڪيان. پر مئڊم تنوير ڪيس ڪُتو جواب ڏيندي چيو: "میں اپنی اچھی شاگرد اور ڈیوٹی فل پروفیسر کے لیئے ایسا کوئی شوکاز نہیں نکالونگی، ہم ایسے کام نہیں کرتے۔"

پنهنجي آفيسر طرفان اهڙا ريمارڪس جيڪي اُتي ويٺلن سڀني ڊي، اوز ۽ ايس. ڊي. اوز ٻُڌا حيران ٿي هن کي ڏِسڻ لڳا. مونکي ٻئي ڏينهن اِها ڳالهه آپا زبيده ريشمان جيڪا مونکي ڏِسڻ لاءِ اسان جي گهر آئي، تنهن ٻُڌائي پاڻ انهيءَ وقت ايس ڊي او اسڪولز هئي، تڏهن مان سوچڻ لڳي هيس ته: "ڪي استاد بہ ڪيترا نہ همدرد ۽ انسان شناس هوندا آهن." مان انهيءَ سبب سندس واکاڻ نٿي ڪريان ته هِن مونکي هڪ مشڪل گهڙي ۾ ساٿ ڏئي بچايو هو. پر هو پيارو دل رکندڙ هڏ ڏوکي آفيسر هئي.

چڱا ڪن چڱايون، مدايون متن،
جو وڙ جُڙي جنسين، سو وڙ سي ئي ڪن،

ڪجهہ عرصي بعد مئڊم تنوير بدلي ٿي سانگهڙ گرلز ڪاليج هلي وئي، مئڊم اقبال ڏيٿو وري پرنسپال ٿي وئي. اِهو مارچ 1999ع جو واقعو هو. مئڊم اقبال ۾ معاملا فهمي دور انديشي ۽ پر اعتمادي گهٽي حد تائين موجود هئي ۽ سمورو اسٽاف هن منجهان ڏاڍو مطمئن ۽ خوش هو وقت جي پابندي جي قائل هئي.

"هڪ ڀيرو يونيورسٽي جا امتحان هلي رهيا هئا ته ڪجهہ پروفيسرن امتحاني بلاڪن ۾ انويجيليٽر جي ڊيوٽي تي ڪئي تن جا سگنيچر مسٽر رول ۾ موجود هئا. باقي عملي کي منجهند جو ٻارهين وڳي کان پوءِ سگنيچر ڪرڻ لاءِ گهرايو ويندو هو. تِن جا سگنيچر موجود ڪونہ هئا، ته هنن فوجين ڳالهائڻ شروع ڪيو.

"اتنے لوگ غیر حاضر ہیں وغیرہ وغیرہ"

مئڊم اقبال ڪاوڙجي پئي ۽ چيائين تہ هتي قلم 144لڳل آهي، توهان هِتي ڇو آيا آهيو هِتان هليا وڃو، اسان وٽ تعليم ڪاتي جون ٽيمون اچي پاڻ چيڪنگ ڪنديون ۽ هو ماٺ ڪري اُتان هليا ويا.

مئڊم اقبال 2002ع ڌاري نوڪري تان ريٽائرمنٽ تي پهتي پر اِها ڳالهہ اڳواٽ گهٽو آئوٽ ڪانہ ڪيائين هڪ ڏينهن شام جي وقت فزڪس ڊپارٽمنٽ جي هيڊ سهيلا بخاري کي گهرائي چارج ڏيئي پاڻ گهر رواني ٿي. ڪجهہ وقت سهيلا بخاري عارضي طور ڪم هلايو ايتري ۾ وري تنوير صديقي فيبروري 2002ع ۾ ٻيهر بدلي ڪرائي هتي جي پرنسپال ٿي آئي جيڪا اپريل 2008ع تائين پرنسپال رهي. سندس ٻيو دؤر بہ حسبِ معمول رهيو. سندس دؤر ۾ هڪڙو لطيف ڊي ٿيو جنهن جو مهمان خصوصي صادق حسين يٽي ڊي او ڪاليجز هو. مئڊم تنوير کي ريٽائرمنٽ تي هڪ بهترين الوداعي پارٽي (لنچ) ڏنوسين، جنهن ۾ ڊاريڪٽر آفيس جا سڀ عملدار ۽ ٻين ڪاليجن جا پرنسپال جن جو تعلق ميرپور خاص ڊويزن جي مختلف ڪاليجن سان هو. اهي شريڪ ٿيا، پاڻ پنهنجي آخري تقرير ۾ تمام سادگي سان چيائين تہ:

”مون کي خبر ڪانہ هئي تہ منهنجو اسٽاف مون سان ايترو پيار ڪندڙ آهي ۽ منهنجي لاءِ ايترو اهتمام ڪيو ويندو.“

خير اِها سندس ذاتي راءِ ۽ اندازو هو پر هن ڪاليج ۾ اسان وٽ ايڪي ۽ ٻڌي جو ماحول هو. ڪڏهن ڪنهن جي ڪنهن سان تلخي ٿي ويندي هئي تہ اها وساري ڪجهہ عرصي بعد کير کنڊ ٿي ويندي هيون.

انسان جي پنهنجي خالق ۽ مالڪ حقيقي سان محبت ۽ انهيءَ جي در تائين رسائي هڪ پوتر جذبو آهي ۽ ”وقت ڪنهن بہ شئي لاءِ ايستائين مرهم ثابت نٿو ٿئي جيستائين توهان انهيءَ سان گڏ نٿا هلو.“

سو رب پاڪ طرفان منهنجي اندر ۾ بہ 2004ع کان وٺي 2005ع دوران پيلاري پار وڃڻ ۽ حج ادا ڪرڻ جي خواهش پيدا ٿي ۽ ڪيترا ڏينهن سانده انهي تي سوچيندي رهيس جيترو سوچيندي هئس اها خواهش اجان وڌندي ٿي وئي اندر مان آواز ٿي آيو تہ:

” هَلُ هينئن سين هوت ڏي!“

چوندا آهن تہ وڏيڪ سوچڻ بند ڪري ڇڏيو ۽ وڏيڪ سوچڻ سان فيصلا ڪمزور ٿيندا آهن منهنجي اندر ۾ جيڪا آنڌ مانڌ ٿي رهي هئي انهي تي عملي جامو پهرائڻ لاءِ جستجو ڪرڻ لڳس.

سڪين ڪُهُ سلام ڪي، ڪرين ڪُهُ نہ سلام!

ٻيا دَر تِن حرام، اِي دَر جنين ديکيو

سو مون بہ هڪ ڏينهن دِل ٻڌي پنهنجي گهر واري سائين ڏنو نهڙي صاحب سان انهيءَ خواهش جو اظهار ڪيو تنهن پهريان تہ منهنجي انهي خواهش کي ڪا خاص اهميت ڪانہ ڏني چيائين تہ "پوءِ سوچينداسين"

منهنجي بار بار چوڻ تي نيم رضامندي ڏيکاريندي چيائين: "اگر پئسا هجنئي تہ ڪٽي پاڻ بہ حج ادا ڪرڻ هلون ٿا."

مون جڏهن پنهنجي پگهار مان بچايل رقم جو ڪاٿو لڳايو تہ اِها ٻن ماڻهن جي حج لاءِ نا ڪافي محسوس ٿي، سو اِهو پروگرام مون ٻن سالن لاءِ نہ چاهيندي بہ ملتوي ڪري ڇڏيو تہ آئنده سال اگر پئسا جمع ٿيا تہ پوءِ ويندا سين ڇو تہ بہ سال اڳ هڪ گاڏي خريد ڪئي هئي ۽ سموري جمع پونجي انهيءَ تي خرچ ٿي وئي هئي.

سو مون پنهنجي دِل کي آٿت ڏيندي اِها خواهش ڪجھہ عرصي لاءِ ملتوي ڪري ڇڏي ۽ سن 2006ع ۾ حج جو ارادو ڪيم "رب پاڪ وٽ فيصلا بہ نيتن تي ٿيند آهن"

منهنجي نيت صاف هئي سرڪاري اسڪيم ۾ ڪٽي فارم ڀرايم مونکي يقين ڇا بلڪہ پڪ هئي تہ قرعہ اندازي ۾ منهنجو نالو ضرور ايندو. ٿيو بہ ايئن ۽ مون ڀلاري پار وڃڻ لاءِ تياريون شروع ڪري ڏنيون. انهيءَ وقت مان ابن رشد گرلز ڪاليج ۾ اسسٽنٽ پروفيسر هيس، پاڪستاني دستور مطابق مونکي بہ 45 ڏينهن جي موڪل منظور ڪرائڻ ۾ ڪاغذي ڪارروائي جي هڪ ڏکهي طريقيڪار مان گذرڻو پيو. انهيءَ وقت ميرپورخاص ڊويزن جي ڪاليجن جو ريجنل مينئجر حاجي خان راهو صاحب هو تنهن تہ هڪ ڏينهن ۾ درخواست فارورڊ ڪري ڏني، هاڻي ڪراچي جي سنڌ سيڪريٽ وارو مرحلو ڏيگهہ ڪيو بيٺو هو. اوچتو سيڪريٽري تعليم سپاڳو خان جتوئي، ڪڏهن موڪل تي ڪڏهن آفيس ۾ هڪ اڌ ڏينهن آفيس ۾ موجود وري غير موجود. الله پاڪ

ڪان دعائون گهري نيٺ حج جي روانگي جي تاريخ ڪان ٻه ڏينهن اڳ موڪل منظور ٿي. هوڏانهن منهنجي ڪاليج جون ساٿياڻيون اِها خبر ٻُڌي خوشي ۾ نه پئي ماپيون، انهن وري فري پيرڊ ۾ ويهي نعتون جيڪي پلاري پار وجڻ جي خوش خبري ڏئي رهيون هيون سي ڳائڻ شروع ڪيون.

”پیغام صبا لائی ہے دربار نبی سے، آیا ہے بلاوا مجھے دربار نبی سے“

”درلامکاں سے طلب ہوئی!“

”شاہِ مدینہ، یثرب کے والی، تیری در کے سوالی“

سي ڳائڻ شروع ڪيا جن جا آواز سنا هئا مثلا مرحومه عابده رحمان سعيده بخاري ۽ نسرين صوفي وغيره تن جا آواز پرنسپال آفيس تائين پهتا (انهي وقت مئڊم تنوير جو پيو دور هو) پاڻ اچي چيائين ته نعتون پلي ڳايو پر اسٽاف روم جو دروازو بند رکو. آواز ٻاهر ٿو اچي ڪلاس ڊسٽرب ٿيندا سواِهو سلسلو ٻه ٽي ڏينهن جاري رهيو. ۽ مان هتان رليو ٽي شام جو ڪراچي ڏانهن رواني ٿيس منهنجو ڀاءُ ڊاڪٽر انور ۽ ڀاڀي سلميٰ ٻارن سميت وڏي گاڏي ڪٽي مون وٽ پهتا هئا. ۽ حيدرآباد ۾ دعا ۽ دانيال ڪي سندس ماسي جي گهر ڇڏي شاهه ويز جيڪو انهي وقت ننڍو هو تنهن ڪي ساڻ ڪري ڪراچي روانا ٿياسين ۽ ايئرپورٽ جي پرسان هڪ هوٽل ۾ ترسي پياسين چاڪاڻ ته اسانکي سعودي ايئرلائنز ذريعي صبح جو 8 بجي روانو ٿيڻو هو. ۽ ايئرپورٽ ٻه ڪلاڪ اڳ پهچڻو هو. بهرحال سفر جي دعا سان هوائي جهاز جي هي سفر شروع ٿيو ”سُبۡحٰنَ الَّذِیۡ سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا“

سوا ٻه ڪلاڪن بعد اسان حاجين لاءِ ٺهيل جده ايئرپورٽ تي موجود هئاسين اتي ڪافي دير ويهڻ کانپوءِ بسن جي واري اچڻ تي اتي ويهاريو ويو. هر ڪنهن ڪي سندس نالي سان پڪاري بس ۾ ويهاريو ويو. ۽ مڪي شريف پهچايو ويو. اسانجي رهائش واري علائقي جونالو ”شعيب عامر “ هو.

هي علائقو مروه پهاڙ جي ويجهو هو ۽ مڪي جي پُراڻن پاڙن مان هڪ هو پر هتي زندگي جي سيڪا ضرورت ۽ سهولت موجود هئي. هي بلڊنگ ڇهه ماڙ هئي ۽ جبل مٿان ٺهيل هئي، بلڪ گرائونڊ فلور جبل ڪاٽي ٺاهيو ويو هو اُتي سامان ڪمري ۾ ڇڏي ڪعبة الله ۾ پهريون عمرو ڪرڻ لاءِ روانو ٿياسين.

ڪعبي کي ڏِسندي ۽ پهرين نظر پوندي ”مان تہ ڪنهن بي ڪيفيت ۾ اچي وئي هيس، سمجهہ ۾ نٿي آيو تہ خوشي آهي، ڊپ آهي، يا پيو ڪجهہ جهڙو ڪر لونءَ لونءَ ڪانڊارجي ويو هو.“

خير سان ڪعبة الله کي ست چڪر ڏئي صفا ۽ مروه کي سعي ڪري، سائين ڏنو صاحب وارَ ڪوڙائي گنجو ٿي ويو. مون پنهنجي چوٽي مان ڪجهہ وار پنهنجي ميرپور خاص کان رفيق سفر اسمائيل پائي جي زال صغرا بي بي کان ڪٽايا هئا عمري جي ادائگي کانپوءِ هڪ هوٽل مان ماني کائي ڪمري ۾ اچي آرامي ٿياسين. مڪي ۾ اسان وڏيڪ ٽائيم رهياسين مديني پاڪ جو عرصو 8 ڏينهن هو. اسان سان گڏ ڪراچي مان حسن شاهہ راشدي پير علي محمد راشدي جو پُٽ، سندس بہ گهرواريون، پيڻ شمع راشدي ۽ هڪ ننهن گڏ هئي، ۽ ڪراچي جي هڪ اردو ڳالهائيندڙ فيملي ساجد وارن جي بہ هئي جيڪو اٽامڪ انرجي ڪراچي ۾ انجنيئر هو. جنهن جو ننڍڙو پٽ بہ گڏ هو.قصو مختصر مديني رهڻ ۾ بہ هڪ سٺو مشاهدو هو ۽ نبي پاڪ جي رحمت العالمين هئڻ جي گواهي ۽ساک اسانکي خوشي ۾ نهال ڪري ڇڏيو هو هتي صبح سوير پهچڻ شرط ٿڌ جو احساس ٿيو جيڪو مڪي ۾ ڪو نہ هو مون محسوس ڪيو تہ هتي ماڻهن خريداري بہ گهٽي ڪئي هئي.

چون پيا تہ هتي جا دڪانن وارا ٿڌي دماغ جا آهن، اسان پاڻ ڪجور پڻ هتان جي رهائشي سنڌي دڪاندار جيڪو ذات جو شر هو تنهن کان ورتي هئي.

رياض الجنة، جنة البقيع، مديني ۾ احد جي پهاڙن تي حضرت حمزه جو مزار، مسجد قبا مسجد ذوالحليفہ مسجد قِبلَتين تاريخي جايون هيون. مديني مان موٽي مڪي آياسين جتي 8 ذوالحج جي شام اسانکي منيٰ جي ميدان ۾ نهيل خيمن ۾ پهچايو ويو، ۽ 9 ذوالحج جي صبح جو سوير ميدان عرفات ۾ پهچايو ويو.

جتي جبل رحمت سامهون هو جنهن تي بيهي رسول پاڪ خطبة االوداع جو خطبو فرمايو هو. اِهو ڏينهن جمع جو هو يعني هن سال جو حج اڪبر اسانکي نصيب ٿيو هو عرفات جي ميدان مان ٽپهري جي نماز پڙهي مغرب کان اڳ مذدلفہ ڏانهن روانگي هئي ڇاڪاڻ تہ اتي مغرب ۽ عشاءَ جي نماز گڏ

ادا ڪرڻي هوندي آهي.هتي بسون ڏاڍيون آهستي آهستي هلي رهيون هيون. پوءِ اسان انهي مان لهي پنڌ ئي پنڌ مذدلفہ پهچي وياسين. ۽ نمازن جي ادائگي ڪئي سين ۽ پوءِ وري فجر جي نماز جي ادائگي ڪري منيٰ واري تنبو ۾ واپس آياسين ٽئين ڏينهن يعني ڏهين ذوالحج تي وڏي شيطان يعني جمرۂ عقبہ کي پٿريون هنيوسين هي اها جاءِ آهي جتي حضرت ابراهيم کي

شيطان انسان جي شڪل ۾ نظر آيو هو. ۽ کيس برغلائڻ جي ڪوشش ڪيائين پاڻ کيس ست پٿريون هڻي ڀڄايو هئائين. انهي کان پوءِ قرباني جيڪو حج جو اهم فرض آهي سو ادا ڪيوسين. پوءِ طواف زيارت جيڪو بہ حج جي فرض مان هڪ آهي تنهنجي ادائگي ڪرڻ لاءِ مڪي شريف روانا ٿياسين اتي بي انتها رش هئي. رات جو ادائي بجي ڌاري طواف زيارت ادا ڪيوسين. ۽ وري صبح جو منيٰ موٽي آياسين. ۽ اچي ٽنهي شيطانن جي رَمي ڪئي سين اِهو 11 ذواالحج جو ڏينهن هو وري 12 ذوالحج تي ٽنهي شيطانن جي رَمي ڪري مڪي شريف پنهنجي رهائشگاهہ تي موٽي آياسين ۽ باقاعده روزانہ مسجدالحرام ۾ نماز جي ادائگي ڪرڻ ويندا هئاسين آخر واپسي جو ڏينهن بہ اچي ويو ۽ طواف وداع لاءِ خانہ ڪعبہ واياسين قدرت رب پاڪ جي رات جو رحمت باران شروع ٿي وئي ۽ ڪعبة الله جي ڇت جو نيسارو اسان وهندي ڏٺو ۽ ڪيترائي ڪلاڪ هتي وينا رهياسين ڪم ڪرڻ وارو عملو موجود هو جيڪو ننڍڙين گاڏين وسيلي فرش کي پوچو هڻي سڪائي رهيو هو. انهن ڏينهن مونکي گلي جي انفيڪشن سبب تيز بخارهو. ڏينهن جي وقت پاڪستان هائوس مان چيڪ اپ ڪرائي آئي هيس وڏي پروسيجن مان گذارڻ کانپوءِ ڇيائون ساڳيون دوائون ڪائو جيڪي توهان پاڪستان مان آنديون آهن“

رب پاڪ مونکي ايتري طاقت ڏني جو مان طواف وداع پنهنجي پيرن سان ڪري سگهيس ٻئي ڏينهن صبح جو مڪي کان جده ايئرپورٽ پهچي هوائي جهاز وسيلي ڪراچي پهتاسين.جتي ننڍڙو شاهہ ويز پنهنجي ابي امان سان گڏ هار کنيو استقبال لاءِ موجود هو.اسان پاڪستان پهتاسين تہ ٻن ٽن ڏينهن ۾ محرالحرام جو مهينو شروع ٿي ويو هن سال يعني 2007۾ ساوڻي جون برساتون چڱيون ٿيون ۽ لاپائيتيو ٿيون. جنهن ٿر جي ريگستان کي گلزار

ٻڌائي ڇڏيو هو منهنجي ڀاءُ جي ٻارن يعني فيملي سان گڏ ٿر گهمڻ وياسين جتي پهرين منزل مٺي جو شهر هومنهنجي گهر واري جي نوڪري تن ڏينهن مٺي ۾ هئي. اسان سندس دوست جي گهر ٿوري دير ترسي چانهن وغيره پي ننگرپارڪر ڏانهن روانا ٿياسين جتي جين مذهب وارن جا مندر ڏناسين اتي هر هنڌ مقامي ٻڪِرا راڳ جو سامان رکي ڳائڻ ۾ مصروف هئا. اتي هڪ مندر ٻاهران هڪ کڏ هئي جيڪا بند هئي. تنهن بابت اتان جي مقامي ماڻهن ٻڌايو تہ: ”هيءَ سرنگ هئي جيڪا جيسلمير تائين ويندي هئي“

پوءِ ننگرپارڪر جي سرڪاري اسپتال گهمڻ وياسين جيڪا هڪ صاف سٿري ۽ بهترين اسپتال هئي. پر منجهس وڇايل صاف سٿرن بسترن تي ڪوبہ مريض ستل نہ هو بلڪ ٻاهر هڪ مريض ستل هو جيڪو کٽ تي پيل هو ۽ هن کي ٻانهن ۾ ڊرپ لڳل هئي. جيڪا وڻ جي ٽاري ۾ ٽنگيل هئي. تنهن کان پوءِ ڪاسبي جي ڳوٺ ۾ آياسين جيڪو هڪ بهترين ڳوٺ هو. جنهن ۾ جديد دور جون سهولتون موجود هيون. ٽيوب ويل هلي رهيا هئا چوڌاري ساوڪ ئي ساوڪ هئي.چوپايو مال چرندي نظر آيو ٿي بقول اياز تہ:

ورِي آوڻ فوٽ، مهڪايو ملير کي،
تنهنجي من ۾ ڪوٽ تنهنجي اک ۾ ڪوئلو.

يعني قدرت جي هن ڪليل عجائب گهر پنهنجا نظارا ٿي ڏيکاريا، ٿر جي هن سير ۾ اسان پوڏيسر جي مسجد بہ ڏسڻ وياسين، جتي اسان ڪيترائي فوٽو ڪڍي هن تاريخ جاءِ کي ڪيمرا جي اک سان محفوظ ڪيو هو. هن مسجد جي پرسان سانگاهہ جو پڪو تلاءُ بہ هو. اسان کي گاڏي جو لوڪل ڊرائيور ڪارونجهر جبل ڏيکارڻ ويو. هي عاليشان جبل اوچا ڳاٽ ڪيو پنهنجي عظمت جي ساک ڏئي رهيو هو.

”انگريزن کي سڄي هندستان ۾ اهڙي بغاوت ۽ ڪارونجهر جبل جهڙي ڏکي جنگ ڪٿي بہ وڙهڻي ڪانہ پئي. هِتان جي پوليٽيڪل سپريڊنٽ ڪيپٽن تروٽ کي جڏهن چارلس نيپئر جو ڊنامو آيو تہ جواب ۾ صرف ايترو لِکي موڪليائين تہ مونکي افسوس آهي. اسين هتي ماڻهن سان نہ پر ٻرندڙ آتش فشان سان وڙهي رهيا آهيون. ڪيپٽن تروٽ کي سمجهہ ۾ نہ ٿي آيو تہ

راڻن ڪولهين کي ڪهڙي طرح قابو ڪجي.“

(علي بابا ڪارونجهر جو قيدي)

انگريزن سان وڙهندڙ ڪولهي وسندڙ برسات ۾ گوليون وسائيندا هئا. ۽ وري ڪارونجهر جي اونڌائن پورن ۾ گم ٿي ويندا هئا. رات هجي يا ڏينهن ڪارونجهر اندر ڪير گهڙي!؟

شام جو وري مٺي شهر موٽي آياسين. جتي گِڏي ڀِٽَ جو نظارو پسيوسين ۽ پوءِ ميرپور خاص ڏانهن واپس ورياسين. سن 2007 ڌاري منهنجا ڀاءُ ۽ ڀاڀي حج تي روانا ٿيا سندن ٻارمون وٽ هئا. بلڪ مان سندن گهر ۾ رهيل هيس هتي وري پاڪستان ۾ اليڪشن جي گهماگهمي هئي. 27 ڊسمبر تي بينظير ڀٽو کي راولپنڊي ۾ شهيد ڪيو ويو. پوءِ چوندون جن جي تاريخ 8 جنوري 2008 هئي سا وڌائي 18 فيبروري مقرر ڪئي وئي.

منهنجي نوڪري جي دور جون ٻه ساٿياڻيون جن مان هڪ جو نالو عابده رحمان هو سا فيبروري دوران گذاري وئي بلڊ ڪينسر جي مرض ۾ ورتل هي هردلعزيز استاد 3 فيبروري تي آغا خان اسپتال ڪراچي ۾ پنهنجي زندگي جي جنگ هارائي وئي. هو هڪ سنو سيا رکندڙ سيني جي جيڏل هئي. هر وقت ٽهڪ ڀوڳ چرچا کل خوشيون سندس شخصيت جو حصو هيون. 4 فيبر وري 2008 تي سندس تدفين ٿي پاڻ نه وسرندڙ شخصيت هئي.

سدا ياد هوندا، سي ڪيئن وسري سگهندا
ڳالهيون ڳٽي تن جون، ڳوڙها اکين تري ايندا

هن ڀيري مان اليڪشن جي ڊيوٽي کان آجي ٿي وئي هيس اِهو ٻه هڪ عجيب اتفاق هو نه ته هر اليڪشن چاهي اهو سالانه هجي، غير جانبدارنه هجي، يا منصفانه منهنجي ڊيوٽي ضرور لڳندي هئي. بلڪ منهنجي ريٽائرمنٽ کان ڪجهه ڏينهن اڳ 2013ع ۾ جيڪا الڪشن ٿي انهي ۾ ٻه مون گورنمنٽ رابعه بصري هاءِ اسڪول ۾ پرزائيڊنگ آفيسر جي ڊيوٽي ڏني اهڙي طرح ميرپورخاص شهر جي ڪابه پولنگ اسٽيشن اهڙي نه هئي جتي مون ڊيوٽي نه ڪئي هجي.

هاڻي مان وري ڪاليج جي نوڪري اتان جي حالتن بابت احوال اوريندس ته

مئڊم تنوير جي ريٽائرمنٽ کان پوءِ مئڊم سهيلہ بخاري پرنسپال ٿي آئي هئي. هي هڪ روشن خيال محنتي ۽اسٽاف کان سٺي نموني ڪم وٺڻ ۾ قابل هئي سندس واسطو ساماري جي زميندار سيد گهراڻي سان هو.

پاڻ نوڪري سانگي دادو ۾ لاڙڪاڻي ڪاليج ۾ رهي آئي هئي، پنهنجي واري دؤر جون لاڙڪاڻي جون ساروڻيون تمام سُٺيون هيس ۽ اڪثر ٻڌائيندي هئي. پاڻ وري هڪ نئين طريقي سان ڪاليج جو انتظام هلايائين.

جنهن جي اسانکي توقع ڪانہ هئي گهٽ ڳالهائيندڙ ۽ نرمي سان ڳالهائيندڙ مئڊم سهيلہ ايڏي بربادي سان ۽ همت سان هي ڪاليج هلائي ويندي، مئڊم سهيلہ انهن ڏينهن سيٽلائيٽ ٽائون ميرپور خاص جي علائقن ۾ رهندي هئي.ڪنهن ڳالهہ تي هرو ڀرو گهڻو پريشان ڪونہ ٿيندي هئي.

”ڏئي توڪل تڪيو، آر لنگهيا اسان“

مئڊم سهيلہ جو دور فنڪشن ۽ غير نصابي سرگرمين سان ڀرپور رهيو. جنهن ۾ سائنسي ميلا ،بحث مباحثا، ٽيبلوز راڳ رنگ جا پروگرام ثقافتي ڏهاڙي کي شاندار نموني ملهائڻ سندس مزاج ۽ طبيعت مطابق هئا. پاڻ هڪ صوفياڻو مزاج رکندڙ عورت هئي هر فنڪشن ۾ سنڌ جي صوفين جي اهيا ڳالهہ ضرورت ڪندي هئي تہ ”سنڌ جو صوفي تعصب سان هر هنڌ مهاڏو اٽڪائي پوءِ سرخرو ٿيو آهي.“

يعني انهي ڳالهہ جو اظهار تہ:

” صوفي ڏوئي صاف ڪيو، ورق وجود جو“

مئڊم سهيلہ جي دور ۾ منهنجو پهريون فنڪشن جيڪو هو سو ضلعي ناظمہ صغران جوڻيجو کي هڪ عيد ملن پارٽي هو. جنهن ۾ ٿورو حصو رنگين ٽيبلوز تي مشتمل اردو سنڌي پروگرام هو جيڪو مون سنڌي حصي کي صرف ۽صرف ٻن ڪلاڪن جي نوٽيس تي تيار ڪري پرفارم ڪرايو هو. جنهن ۾ هڪ ماروي سمون جو آئٽم:

” ڪڙي نيم، ڪي نيچي هو“

۽ ٻيو آئٽم سنڌ بابت

جيئي منهنجي سنڌ، مان تہ گهوريان پنهنجي جند،

پنهنجي اباڻي وطن تان، اباڻي وطن تان سنڌ جي چمن تان.

جيڪو هڪ هندو ڇوڪري سنيہ رانوڙ پيش ڪيو هو تنهن کي مان گهران وچي وٺي آئي هيس. انهي پرگرام شروع ٿيڻ کان ڪلاڪ اڳ ستاري ڪاٽن فيڪٽري وٽ هڪ پاڙو هو جتي مينگهواڙ ڪميونٽي آباد هئي سندس ماءُ مونکي چيو تہ وٺي تہ وڃينس ٿي پر پروگرام کان پوءِ پاڻ هن کي گهر ڇڏي وڃجان؟

سندن پيش ڪيل سنڌي آئٽم کي مهمان خصوصي صغران جوڻيجو جيڪا سابقِ وزيراعظم محمد خان جوڻيجو جي نياڻي آهي. تنهن گهڻو پسند ڪيو انهي وقت غلام رسول مهر صاحب اسان جو انچارج ريجنل ڊاريڪٽر هو. تنهن بہ هن ننڍڙي پروگرام کي پسند ڪيو هو.تن ڏينهن هڪ سائنسي ميلو زبيده ڪاليج حيدرآباد ۾ ٿيو. تنهن ۾ فزڪس ڊپارٽمنٽ جو تيار ڪيل ماڊل فرسٽ پرائز کٽي آيو تہ مئڊم سهيلہ ڏاڍي خوش ٿي هئي.انهي کان پوءِ ٻيو وڏو پروگرام لطيف ڊي ۽ اقبال ڊي هئا پهرين ڏينهن اقبال ڊي جنهن جي انچارج ارجمند بانو هئي. هن ۾ هڪ ننڍڙو ٽيبلو " انارڪلي " کي ڏاڍو پسند ڪيو ويو هو.سو پڻ پيش ڪيووبو هو. جنهن ۾ اڪبر بادشاهہ کي هوا جهلڻ وارو پکو جيڪو خوبصورت مور جي پرن سان ٺهيل هو. سو مان کٽي وئي هيس هن پروگرام جو خاص مهمان عبدالعزيز پنهور صاحب ريجنل ڊاريڪٽر ڪاليجز ميرپور خاص هو ٻئي ڏينهن اسان جو سنڌي پروگرام لطيف ڊي هو جنهن جو مهمان خصوصي انهي وقت جو صوبائي وزير تعليم پير مظهرالحق صاحب هو هن پروگرام کي ميڊيا گهڻي ڪوريج ڏني پاڪستان جي گهڻن ئي ٽي وي ، چئنلن جا مائيڪ ريسٽورم تي لڳل هئا. هن پروگرام جي ابتدا ۾ شهيد محترم بينظير ڀٽو جي مغفرت لاءِ دعا گهري وئي ۽ ثواب خاطر دعا بخشي وئي ۽ هڪ ڪلام پارس مر ي ڳائي محفل تي وجد طاري ڪري ڇڏيو " سنڌ جي نياڻي سنڌ کي رئائڙي وئي. موصوف کي اِهو ڪلام ڏاڍو وڻيو کيس انهي وقت 5000 (پنج هزار) روپين جو انعام ڏنائين پروگرام ۾ ڏاڍو رش هو.

کيس مون روايت موجب اجرڪ پارايو ۽ مئڊم سهيلہ کيس شيلڊ ڏني بلڪ هن پرگرام ۾ وزير موصوف سان گڏ آيل سڀني آفيسرن ٿر مان آيل

ميمبر ڪي بہ شيلڊ ڏني وئي راڳ رنگ جو پراگرام مون هلايو هو. اسان جي هن پروگرام ۾ شاهہ جون ستَ ئي سورميون وڏي جوش ۽جذبي سان موجود هيون. جنهن ۾ سورٺ جي ڪردار ۾ سورٺ پڙهندڙ جي تمام گهڻي اعتماد سان پرفارم ڪيو.

”سورٺ چنگ کي چوريندي، ۽ ٻيجل جو سِر ڪوريندي“

يعني اڄ جي دؤر جي سجاڳ عورت تي جيڪڏهن سورٺ وارو وقت آيو تہ هوءَ پنهنجي محبوب لاءِ پنهنجيون سڀ توانايون استعمال ڪندي انهي جي دشمن (ٻيجل) جو سِر ڪوري وجهندي.پوءِ وزيرِتعليم موصوف ڪي ڪراچي مان ڪنهن ميٽنگ جي اوچتو ڪال آئي تہ هو صاحب ضلعي ميرپورخاص جي تعليم کاتي جي سمورن آفيسرن کي سڄو پروگرام ڏسڻ ۽ پورو وقت ويهڻ جي هدايت ڪندي روانو ٿيو ۽حصو وٺندڙ شاگرديائڻين لاءِ پنجويهہ هزار 25000 روپيا انعام جو اعلان ڪيائين.اِهو اِنعام ڪجهہ وقت کان پوءِ مئڊم سهيلہ جي ڪوشش سان ڪاليج اڪائونٽ ۾ پهتو ۽ اها رقم ايڊيشنل ڊائريڪٽر انسپيڪشن نورالحق جتوئي هٿان شاگرديائڻين ۾ ورهائي وئي.

ڊائريڪٽر اسڪولز عبدالمجيد حُر اسانجي آئٽم ”عمر مارئي“ کي گهڻو پسند ڪندي ذاتي طور تي 5000 هزار روپيا انعام ڏنو جيڪي ٻن ڇوڪرين زرينہ لاشاري ۽ماروي سمون ۾ ورهايا ويا. هن پروگرام جي باقي حصي جي صدارت رفيق احمد صديقي صاحب فرام شڪارپور ڪئي جيڪو ڪراچي ۾ سموري سنڌ جي ڪاليجن جو سربراهہ هو. هن پنهنجي ڪارنامن تي وڏيڪ روشني وڌي ۽ پروگرام جي باري ۾ گهڻ ڳالهايائين. سال 2010ع ۾ ابن رشد ڪاليج پنهنجي وجود ۽ علمي جدوجهد جا پنجاهہ (50) سال پورا ڪري رهيو هو تنهن جي گولڊن جو بلي فنگش ترتيب ڏنو ويو. جنهن جي ترتيب ڪجهہ هن ريت هئي. جيڪو چار ڏينهن شام جو جاري رهيو.

- حمد ۽ نعت جو مقابلو
- گولڊن جوبلي ميگزين جي مهورت
- رنگ ثقافت،ثقافتي ٽيبلوز
- مشاعرو

جنهن ۾ پهرين ڏينهن حمد ۽ نعت جي ڇٽاپيٽي جو خاص مهمان ميمبر

صوبائي اسيمبلي يا قومي اسيمبلي عابد علي ايم ڪيو ايم ڪراچي هو. هن پروگرام جو پهريون انعام سائره لاشاري فرام ڪانڙي کنيو هو.

گولڊن جوبلي ميگزين جي مهورت شميم آرا پنهور ڪئي جيڪا انهي وقت ميرپورخاص مان عورتن جي سيٽ تي نامزد ٿيل هئي.

هن ميگزين جي سنڌي حصي جي ايڊيٽر پڻ مان هيس، انهيءَ کان اڳ مئڊم ڪاظمي جي دؤر ۾ ڇپيل ٻن مئگزين جي سنڌي حصي جي ايڊيٽر پڻ مان هيس، ڪاليج جي مئگزين جو مقرر ٿيل نالو.”نواءَ سرورش“ هو. جيڪو هر مئگزين انهيءَ نالي سان ڇپندو هو. هِن پروگرام ۾ پُراڻين شاگردياڻين، ۽ اڳوڻن استادن کي شرڪت جي دعوت ڏني وئي هئي. هن پروگرام جي خاص ڳالهه اِها هئي تہ هن ڪاليج جي باني رُڪن مئڊم ڪاظمي صاحبہ پڻ ڪراچي مان آئي هئي. جيڪا پنهنجي ريٽائرمنٽ کان پوءِ تيرنهن سالن بعد هِتي پُهتي هئي. ڪيس سندن، مان ۽ مرتبي مطابق عزت ڏني وئي، پاڻ اڳي کان ڪجهہ ڪمزور ٿي وئي هئي. پر جڏهن اسٽيج تي آئي تہ سندس آواز ۾ ساڳيو رعب ۽ دبدبو هو.

ماضي جون ڪافي ساروڻيون ونديائين پنهنجي دور جي ساٿين ۽هم ڪارن جا نالا ورتائين جن مان گهڻا ٽٽا تہ گذاري ويا هئا.

باقي ايس اي خان ميرپورخاص جو اهم سماجي ڪارڪن موجود هو. جيڪو روٽري ڪلب جي پراڻن ميمبرن مان هو مئڊم ڪاظمي جي تقرير ۽ شخصيت ۾ ”جوش ۽ هوش ساڳيو ماضي وارو هو. هڪ ڏاهي ايمرسن جو قول آهي جوش ۽ هوش تمام گهٽ گڏ هوندا آهن، پر جنهن ۾ ٻئي شيون موجود آهن انهيِءَ ۾ ڪڏهن لرزش نٿي اچي.“هن ڪاليج جي پراڻين شاگردياڻين مان شاهده سراج بہ هڪ ٽيبلو ”ڪڙي نيم ڪي نيچي“ ڳائي پرفارم ڪيو. انهيءَ کان علاوه پروين ملڪ اداڪار ملڪ انوکي جي ڀيڻ هڪ قوالي”درالامڪان سي طلب هوئي.“

شاهده سراج سان گڏ ڳائي داد حاصل ڪيو. انهيءَ کان علاوه ماضي جي ليڊر شاگردياڻي فوزيہ خان گهڙولي ڳائي داد حاصل ڪيو.

پياري آواز واري بينظير مغل ڪافي جيڪا شاهہ لطيف جي آهي، پر هن ڏاڍي خوبصورت ۽فن ڪارانہ انداز ۾ ڳائي.

”منهنجي راڳن کي ٻاجهه پوي ڏور وڃي ڏينهن لائي“
ڳائي محفل کي گرمائي ڇڏيو هن پروگرام جي خاصيت اهيا ئي هئي ته هن پروگرام ۾ سڀني پرفارم ڪندڙ شاگرديائڻين پروگرام آرگنائيز ڪندڙ استادن کي شيلڊون ۽ ميڊل ڏنا ويا اِهي ميڊل شميم آرا پنهور سان گڏوگڏ مئڊم ڪاظمي هٿان پڻ ڏياريا ويا.مونکي پڻ هڪ شيلڊ سٺي ڪارڪردگي تي مئڊم ڪاظمي هٿان ڏياري وئي.

ٻئي ڏينهن يعني هن گولڊن جوبلي سلسلي جي ٽئين ڏينهن رنگ ثقافت پرگرام ۾ خاص مهمان خوش بخت شجاعت هئي جنهن کي اسان انهي وقت تائين فقط ٽي وي پروگرامن خاص طور ” فروزان “ ۾ ڏٺو هو. سو هن کي روبرو ڏسي ڏاڍي خوشي ٿي هن کي پڻ اسان جا سنڌي آئٽم گهڻاز وڻيا جنهن ۾ ”جوڳي ٿي مان مرلي وڄايان، ڳوليان پنهنجي پنهل کي.“ کيس ڏاڍو پسند آيو. ۽ جوڳي جي ڪردار ادا ڪندڙ ڇوڪري کي مئڊل پارائيندي واکاڻيون هڻائين.

چوٿين ڏينهن رات جو مشاعرو هو. جيڪو مون ٿوري دير لاءِ ڏِٺو ڇاڪاڻ ته اسين پروگرام انچارج ٽِن ڏينهن کان لاڳيتو ڪم ڪري تمام گهڻيون ٿڪجي پيون هنيوسين.

هِن مشاعري ۾ ماهر حميري، پروفيسر ڊُرمحمد پناڻ، پروفيسر رضيه حڪمت، پروفيسر نويد سروش داد حاصل ڪئي. هي اردو سنڌي مشاعرو هو. ٻئي ڏينهن شهر ۾ انهيءَ مشاعري جي هاڪ هئي.

ڊسمبر 2010ع ڏاري وارو ثقافتي ڏهاڙو ملهائڻ جو اعلان ٿيو. اِهو ثقافت ڏهاڙو مئڊم سهيله جي دؤر ۾ باقاعدگي سان ملهايو ويندو هو. هن ثقافتي ڏهاڙي جو مهمان خصوصي ڊويزنل ڪمشنر غلام حسين ميمڻ صاحب هو. هي تمام بهترين پروگرام ٿيو جنهن کي ميڊيا به تمام گهڻي تشهير ڏني هئي. ميمڻ صاحب طرفان 25 هزار روپين جي رقم ڪاليج جي ڇوڪرين کي انعام طور ڏني وئي.

سن 2011ع دوارن ڪاليجن ۾ 20 ويهين گريڊ جي پرنسپال رکڻ جو رواج پيو. ان تحت ڪراچي مان هڪ پروفيسر فيروزه بانو هتي پرنسپال مقرر ڪئي وئي، جيڪا پُڻ ڪجهه عرصو رهي. پوءِ هن جو ٽرانسفر ٿي ويو. هُوءَ

واپس ڪراچي هلي وئي ۽ پيهر مئڊم سهيلا پرنسپال ٿي وئي.

سن 2011ع جي شروع ۾ ڪاليج جي ڊي، پي، اي، شميم زيدي گذاري وئي. ڪيس گهر ۾ دِل جو دورو پيو جيڪو هن ڪي هميشہ لاءِ اسان کان ڌار ڪري ويو. مسز شميم زيدي مونسان سينٽ مائيڪل کان وٺي ساٿياڻي ۽ دوست رهي هئي، ۽ هڪ صبح جو اوچتو سندس وفات جي خبر سڻي ڪي رنجيده ڪري وڌو. پنهنجي ڪنهن پياري انسان کان جُدائي جو احساس ئي روئاريندڙ هوندو آهي. ۽ هن جي غير موجودگي جا احساس ڪڏهن ڪڏهن محسوس ڪرائيندا آهن تہ جڻ سڄي ڪائنات اسانکان رُسي وئي آهي. پنهنجي وفات کان هڪ ڏينهن اڳ 2010 ,12 ,11تي اسپورٽ ڊي جو پروگرام ڪرايو انهيءَ ڏينهن ميرپور خاص جي چونڊيل ,M, N, A پير آفتاب جي ڪوشش سان ٺهرايل باسڪٽ بال ڪورٽ جو افتتاح بہ سندس ئي هٿن سان ٿيو. انهيءَ ڏينهن هو ڏاڍي ايڪٽو ۽ چُست نظر اچي رهي هئي. ڪهڙي خبر تہ اِها رات سندس زندگي جي آخري رات آهي، شميم زيدي جيڪا هن ڪاليج ۾ ورهين کان ,D, P, E ڊائريڪٽر فزيڪل ايجوڪيشن رهي سا پنهنجي ڪم سان بِلڪل سچي ۽ وفادار هئي. شاگردياڻين کي راندين جي مقابلي ۾ حصو وٺڻ لاءِ پين صوبن ۾ بہ وٺي ويندي هئي. اتان آندل انعام ۽ ٽرافيون اڄ بہ ابن رشد ڪاليج آفيس ۾ رکيل آهن، ۽ اُتان جي زينت بڻيل آهن، ڪيس دُنيا ڇڏي ورهہ ٿي ويا آهن. پوءِ بہ سندس مخاطب ڪرڻ جو انداز ”میری گڑیا، چندا شہزادی“ مون کان وِسرن نٿا بقول شائستہ سحر:

ہر گھڑی آنکھ دھرتی ہے میرے چوکٹ پر،
جیسے آئے گی گلے، مجھسے ملے گی،
کبھی چندا، کبھی بنو، کبھی گڑیا کہ کر.

بهرحال دنيا فنا آهي ڪو اڄ ويو ڪو سڀاڻي ويندو هر انسان کي دارلبقا ڏانهن وڃڻو آهي. پر اهڙو نالو ڇڏي وڃي جو ڪيس ياد تہ ڪندا رهن.

”چٹھی نا کوئی سندیس جانے وہ کونسا دیس جہاں تم چلے گئے“

هتي هڪ ڳالهه لکندي هلان ته 2008 ڌاري منهنجي 19 گريڊ ۾ يعني ايسوسيئٽ پروفيسر جي حيثيت ۾ ترقي ٿيڻي هئي. ڪاليج انتظاميه A,C,R, يعني سالانه ڪارڪردگي رپوٽون جيڪي مختلف سالن جون گهربل هيون، سي جلد از ڊائريڪٽر آفيس موڪليون، پر اُهي رپوٽون انهيءَ وقت جي انچارج ڊائريڪٽر صاحب وقت تي نه پهچايون ۽ اسين ٽئي ڄڻيون ترقي کان محروم رهجي ويونسين ۽ اِها ترقي وري اسانکي 2011ع ۾ مِلي ابن رشد ڪاليج ۾ پوسٽ نه هئڻ سبب مونکي شاهه لطيف بوائز ڪاليج ۾ ايسوسِيئٽ پروفيسر طور مقرري مِلي ۽ مون هتي 26 اپريل 2011ع تي جوائننگ ڏني ۽ پوءِ ريجنل ڊائريڪٽر عبدالعزيز پنهور صاحب جي مهرباني سان وري ابن رشد ۾ ڊيٽيلمينٽ تي رکيو ويو.

انهيءَ سال مان گُڙدي ۾ پٿري هئڻ سبب بيمار ٿي پئي هيس. جون 2011ع ڌاري جڏهن گرمي جون موڪلون هيون تڏهن مونکي ڪڊني سينٽر ڪراچي (پرائيويٽ) جناح اسپتال جي سامهون واري ۾ داخل ڪرايو ويو. جتي منهنجو مڙس سائين ڏنو صاحب ۽ منهنجو ياءُ ڊاڪٽر انور مون سان گڏ چار ڏينهن اسپتال ۾ رهيا پنجين ڏينهن موڪل ڏني وئي. ڊاڪٽر سلمان خالق جي نگراني ۾ منهنجو بهترين علاج ٿيو. ۽هڪ ڊاڪٽر نظام شيخ جيڪو تمام گهڻو ڳالهائي پيو تنهن جي نگراني ۾ ليٿو ٽريسي ذريعي پٿريون نڪري ويون. ۽ مان چڱي ڀلي ٿي ويس انهي دوران ڪاليج ۾ آيل نئين پرنسپال جيڪا 20گريڊ جي هئي جنهن جو نالو فيروزه بانو هو. ۽ اصل ڪراچي جي هئي، سا پڻ مونکي اسپتال ۾ پڇڻ آئي منهنجي لاءِ ڪيترائي فروٽ ۽ جوس کڻي آئي هئي. ڪافي دير ڪچهري ڪئي هئائين. 2011ع جو سال ميرپورخاص ڊويزن لاءِ تباهه ڪارين جو سال هو.

10آگسٽ 2011 کان ”موسم“ جون برساتون شروع ٿيون ۽ اهو سلسلو 12 سيٽمبر تائين جاري رهيو. ۽ لڳاتار جاري رهيو انهيءَ طوفاني برسات جي نتيجي ۾ اٽڪل 2 هزار مِلي ميٽر برسات ريڪارڊ ڪئي وئي. هن ڊويزن جي مختلف شهرن جا رهائشي علاقا چار ۽ پنج فوٽ تائين پاڻي ۾ ٻڏل هئا. انهي علائقن جا شهري اتان نڪري روڊن تي خيما کوڙي اچي رهيا هئا.انتظاميه طرفان نڪاسي جو ڪوبه خاطر خواهه انتظاميه نه هو. مشهور مصنف ناصر

علي پنهور جيڪو ماحول دوست انسان پڻ آهي تنهن جڏهن سنڌ جي ماڻهن جي نيڻن ۾ اهيا تڪليف ڏٺي ته هن پنهنجي ڪتاب ۾ اهي درد ڪٺا ڪيا. ۽ اهي درد پنهنجي ڪتاب لکي ڇڏيا. Sindh at the eross road of Disasters ميرپورخاص انهي لڳاتار برسات سبب مهاساگر جو ڏيک ڏئي رهيو هو هلڻ گهمڻ کان مجبور ٿي سڄو عوام گهرن تائين محدود ٿي ويو هو. اسان جي گهر وارو علائقو مير الله بچايو ڪالوني سڀ کان گهڻي متاثر ٿي هئي. ماضي ۾ پوش علائقو سڏرائيندڙن هن علائقي جا رهواسي اسان 23 ڏينهن ته بلڪل ٻاهر نڪري نه سگهيا هئاسين. گهٽيون ۽ روڊ رستا پاڻي سان ڀريل هئا ڪابه ننڍي گاڏي سواري لاءِ استعمال نه ٿَي ٿِي سگهي. سواءِ ٽريڪٽر ٽرالي جي جيڪا هڪ به ڀيرا مون اتان لنگهندي ڏٺي جيڪا ڪجهه ماڻهن ۽سامان سميت گهر اڳ يان لنگهندي هئي. الائي ڪير هئا ۽ ڪيڏانهن ٿي ويا خبر الله کي انهي دوران اسانجي محترم ريجنل ڊائريڪٽر عبدالعزيز پنهور صاحب اِهو حڪم نامو جاري ڪيو ته ابن رشد ڪاليج جيڪو 4 چار فٽ پاڻي ۾ ٻڏل هو اتي سڀ استاد عورتون صبح جو 9 بجي کان ڏينهن جو ڏيڍ بجي تائين ضرور ويهن. ۽اِها چيڪنگ ڪرڻ لاءِ پاڻ هروقت موجود رهندو هو. پاڻ جذباتي طبيعت رکندڙ انسان آهي، پر ايترو اجايو سخت مزاج به نه هو. پوءِ الائي ڪنهن جي چُرچ تي اِهو ڪم ڪيو هئائين، مونکي اج ڏينهن تائين ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي آهي، هن برسات جنهن ۾ ميرپورخاص جا ماڻهو شديد نفسياتي پيڙا مان گذريا هئا. لڳي ٿو ته اِهيا رخسانه پريت چنڙ جي عنوان شاعري:

"پياسي ساڀيان جل ٿل خواب"

وانگر هئي جنهن ۾ برسات ته نقصان ئي نقصان ڏنو هو. ۽ انهيءَ مان لاڀ ڪجهه حاصل نه ٿيو. هر طرف نقصان بيماري ۽ برسات کان خوف جو دور دور هو. مان ته رب پاڪ کان دُعا گهرندي آهيان ته شال هُو اهڙي برسات ڪڏهن نه ڏيکاري اسانجي ڪاليج واري اِها ڊيوٽي جيڪا اسان هڪ وڏي گاڏي ذريعي ڪندا هئاسين. اجان جاري رهي ها پر خدا جي ڪرٽي اهڙي ٿي جو ڊاڪٽر سعيد اسانجو نئون ڊائريڪٽر ٿي آيو. جنهن اسانکي انهن نامساعده حالتن ۾ ڊيوٽي کان ڪجهه ڏينهن لاءِ آجو ڪري ڇڏيو.

2011ع جو ثقافت ڏهاڙو بہ راندين جي ميدان ۾ ملهايوسين. ڇاڪاڻ تہ اسٽيج وارو حصو گهڻو متاثر ٿيو هو. اسٽيج هر هنڌان برساتن ۾ ڀڄي پُري پيو هو. هن ڀيري پروگرام جو خاص مهمان ريجنل ڊائريڪٽر ڊاڪٽر سعيده صاحب هو جنهن هَن پروگرام کي پسند ڪيو ۽ پنهنجي تقرير ۾ اهڙن ڏيهاڙن ملهائڻ جي واکاڻ ڪيائين.

سن 2012ڌاري وري ”نواءِ سرورش“ مئگزين جو پرچو ڇپيو جيڪو تمام ٿوري عرصي ۾ ڇپيو. هن جي مهورت ڊويزنل ڪمشنر غلام حسين ميمڻ ڪئي. هاڻي ست سال گذري وڃڻ بعد ڪو نئون پرچو نہ آيو آهي، مان هتي ابن رشد ڪاليج ۾ ڊيلمنٽ تي مقرر ٿيل هئس ۽ مون وٽ 19گريڊ جي پوسٽ شاهہ لطيف ڪاليج جي هئي. پر 2012ع ڌاري اِها ڊيپوٽيشن ختم ڪري سيني استادن کي سندن مقرري وارن ڪاليجن ڏانهن موڪليو ويو.

اهڙي ريت مونکي پڻ ابن رشد ڪاليج ڇڏي شاهہ لطيف ڪاليج اچڻو پيوانهي وقت هن شاهہ لطيف ڪاليج جو پرنسپال پروفيسر اڪبر خاصخيلي صاحب هو. جيڪو نرم لهجي سان ڳالهائيندڙ فضيلت وارو انسان هو. هن ڪاليج ۾ انهي وقت ٻي ڪابہ عورت پرفيسر ڪم ڪانہ ڪندي هئي. مان اڪيلي عورت هتي مقرر ٿيل هئس مون هتي ايسوسيئٽ پروفيسر جي حيثيت سان ڪم ٿي ڪيو انهي اڪيلي هجڻ سبب مون ابن رشد ۾ ڊيلمنٽ ورتي هئي. جيڪا انهي وقت جي ريجنل ڊائريڪٽر ڪاليجز عزيز پنهور صاحب ٽنڊو آدم سانگهڙ وغيره اُماڻيل ايسوسيئٽ پروفيسر کي ڏني هئي. جيڪا سندن پاران عورتن تي خاص مهرباني هئي. تہ جيئن اهي عورتون هن عمر ۾ روزانہ اچ وڃ کان بچي سگهن. ۽ اهڙي طرح مون هن اداري شاهہ لطيف ڪاليج ۾ باقاعده وڃڻ شروع ڪيو.

هن ڪاليج ۾ اچي مون اهو ڊِسي ۽ ٻُڌي ڏاڍو فخر محسوس ڪيو تہ هن ڪاليج ۾ ملڪ جي وڏن اڪابرن ۽ مشهور قابل استادن پڙهايو آهي ۽ نالو ڪمايو آهي. هي شاهہ لطيف ڪاليج جيڪو ميرپورخاص (اولڊ ٿرپارڪر) جو پهريون ڪاليج هو تنهن جون پاڙون 1950_51ع ڌاري پئجي چُڪيون هيون. هي هڪ آرٽس ڪاليج هو ميرپورخاص جي عوام جي ذهني تربيت سياسي، سماجي، شعور ۽ علم جي اوسر ۾ هن مادر علمي وڏو ڪردار اداڪيو.

هن جا پڙهيل شاگرد پاڪستان، سنڌ، يورپ، ۽ آمريڪا جي مختلف شهرن ۾ پنهنجي علم جو وکر وهائي رهيا آهن. هڪ پيرو هڪ اردو ادبي محفل ۾ شريڪ ٿي هيس جنهن ۾ هتان جو هڪ پراڻو شاگرد ڊاڪٽر فيروز عالم جيڪو ڪيلي فورنيا ۾ رهي ٿو . تنهن پڻ ڏاڍيون دلچسپ ساروڻيون هن ڪاليج بابت ونديون هي محفل ”ستي هوٽل “ميرپورخاص ۾ ٿي هئي جيڪا بلديہ جو هڪ حصو آهي هن صاحب وٽان اهيا معلومات ملي تہ هي ڪاليج شروع ۾ آرٽس ڪاليج جي حيثيت سان تمام ٿورن شاگردن جي شموليت سان شروع ٿيو. هن جو پهريون پرنسپال ياسين طاهر علي هو. جيڪو هڪ سني شخصيت جو مالڪ ۽ بمبئي جي بوهري جماعت سان واسطو رکندو هو. گهڻو ڪري انگريزي ڳالهائيندو هو .هي ڪاليج تنهن وقت پرتاب پون بلڊنگ ۾ لڳندو هو. هن ڪاليج جي ڊراماٽڪ سوسائٽي طرفان 1957ع ڌاري هڪ شاندار ڊرامو اسٽيج ٿيو هو. جنهن جو مرڪزي ڪردار هتان جي شاگرد فياض ڪاوش ادا ڪيو هو.جنهن جي ڪهاڻي جو مرڪزي خيال ضياءَ سرحدي جي ڪامياب فلم هم لوگ تان ورتو ويو هو. پوءِ ڪجهہ عرصو گذرڻ بعد هن ڪاليج کي گورنمنٽ پنهنجي انتظام (تحويل) ۾ ورتو ۽ هتي سائنس جا ڪلاس بہ شروع ٿيا هتان جا شاگرد سڄي دنيا ۾ موجود آهن.

هتي نالن وارن استادن علم جي ورڪا ڪئي، انهن ۾ خاص طور تي پروفيسر ڊاڪٽر محمد مسعود احمد، پروفيسر ڪرام حسين، پروفيسر فيروز يوسف خان، پروفيسر سراج الدين اشرفي، پروفيسر نواب عالم فاروقي، پروفيسر اين. ايم.هاليپوٽو ، پروفيسر عبدالباطن خان، پروفيسر محمد رحيم کوسو پروفيسر سلطان عباس، پروفيسر مسيع الدين غوري، پروفيسر رفيع الله صديقي، پروفيسر بدرالدين داوئود پوٽو پروفيسر فقير محمد چوهاڻ، پروفيسر نورخان، پروفيسر عَلي ڏنو مري، پروفيسر نثارجان سرهندي (حيات) پروفيسر امير خان حڪمت، خدمتون انجام ڏيندا رهيا آهن. پروفيسر مدد علي لغاري، پروفيسر اڪبر خاصخيلي، (سنڌي ادب) وارو رب پاڪ وڏي حياتي ڏيئس. هتي علم حاصل ڪندڙن جي اُڃ وسائيندا رهيا آهن. هنن منجهان گهڻا تڻا گذاري ويا آهن، جيڪي حيات آهن سي ريٽائرڊ آهن.

”رهجي ڳُڻ ويا مارن جا ملير ۾“

هن ڪاليج ۾ منهنجي پاڙي وارو پروفيسر محمد رحيم ڪوسو انگريزي جو بهترين استاد رهيومان جڏهن هن ڪاليج ۾ آيس ته هتي به ليڪچرار سنڌي پڙهائڻ لاءِ موجود هئا. جن مان هڪ جو نالو درمحمد پناڻ هو جيڪو سنڌي جو بهترين استاد ۽ ڪتابن پڙهڻ جو شوقين هو مون هن کي سدائين لائبريري ۾ ڏٺو ٻيو محترم استاد جنهن جو نالو وسري ويو آهي. سو به هڪ پيري ڪلاس روم وٽان لنگهندي ڏٺم ته وڏي آواز ۾ بهترين ليڪچر ٿي ڏنائين. ۽ شاگرد دلچسپي سان ٻڌي رهيا هئا.

هنن ٻنهي مان ڪنهن به مونسان ڪڏهن ڪونه ڳالهايو باقي اردو ڊپارٽمنٽ جا نوان استاد جن جون گهرواريون ابن رشد ۾ استاد هيون سي ملڻ تي سلام دعا ڪنداهئا. خيرعافيت پڇندا هئا جن جا نالا ماجد علي، قاسم، ساجد ،نويد سرورش هئا نويد سرورش ته هوئن به هر ادبي پروگرام جي ۽ ٻين پروگرامن جي ميزباني ڪندورهندو آهي. سو اسان وٽ ابن رشد ۾ به ايندو رهندو هو. انهي کان علاوه ٻيا به ڪيترا استاد جن جا نالا مونکي هاڻي ياد نه آهن تمام گهڻي عزت ڪنداهئا.

”ماضي قريب جون گهڻيون ڳالهيون دِل جي دفتر تان ميسارجي ويون آهن تمام ٿوريون ساروڻيون وڃي بچيون آهن.“

هن ڪاليج ۾ ڊگري ڪاليج هئڻ باوجود صرف انٽر سائنس ۾ سنڌي پڙهائي ويندي هئي آرٽس جي B,A ڪانه هوندي هئي صرف BSC هوندي هئي. جنهن ۾ سنڌي جو سبجيڪٽ ڪونه هوندو هو. تنهن ڪري به استاد اڳ ئي انٽر سائنس کي سنڌي پڙهائيندا هئا. تنهن ڪري اُتي مون تي ڪابه پڙهائڻ جي ذميواري ڪانه هئي، صرف پرنسپال آفيس جي هڪ پاسي رکيل ڪرسين ۽ ٽيبل تي ويهي اخبار پڙهي وقت پاس ڪندي هيس. پر اِهو وقت ڏاڍو بَور ڪندڙ ڪاهلي پيدا ڪندڙ هو ۽ پاڻ کي بيڪار محسوس ڪندي هيس. مون جنهن ذميوارين ۽ ڪم ڪندي ڀرپور وقت گذاريو هو. سو هاڻي مونکي ابن رشد ڏاڍو ياد ايندو هو. ڏاهن سچ چيو آهي ته

”بيڪار ويهي زنگجڻ کان ڪم ڪري گسجڻ چڱو آهي“

مونکي پنهنجي پرنسپال طرفان اهيا اجازت هئي ته ڀلي حاضري لڳائي گهر هليا وڃون پر مونکي اهيا ڳالهه به ڪانه وڻي مون سڄي حياتي ۾ ڪنهن

بہ اداري ۾ اهڙو ڪم ڪونہ ڪيو هو منهنجي هن ڪاليج ۾ ڪجھ مهينا رهڻ دوران ٽي پرنسپال مقرر ٿيل هئا. پروفيسر اڪبر خاصخيلي،پروفيسر مهيش، پروفيسر نورالحق جتوئي، بهرحال مون وري مِنٿ ميڙ ڪري بنا ليٽر صرف زباني چوڻ تي وري وڃي ابن رشد جا وڻ وسايا ڇو تہ هاڻي اِهو ڊيٽيلمنٽ وارو قانون ڪجھ لچڪدار ٿي رهيو هو. جنهن سبب ڪجھ ڪاليجن ۾ مختلف سبجيڪٽ جي استادن جي ڪوٽ پئي هئي. هاڻي منهنجي ريٽائرمنٽ جا ڏينهن ويجها ٿي رهيا هئا. سو مون وڃي ابن رشد ۾ ڪم شروع ڪيو. ۽ مصروف ڏينهن گذارڻ شروع ڪيم هتي انهن ڏينهن ۾ پرنسپال شاهده مشتاق هئي جيڪا هن ڪاليج جي ويهين گريڊ جي پرنسپال هئي. هتي ابن رشد ۾ ڪجھ استاد اهڙيون بہ هيون جيڪي هاءِ اسڪول ۾ منهنجو شاگردياڻيون رهي چڪيون هيون. جن ۾ عائشہ خاصخيلي ۽ شيرين خاصخيلي، بہ شامل هيون. جيڪي فزڪس ۽ ڪيميسٽري جون استاد رهيون آهن ۽ پوءِ مير ڪالوني ۾ منهنجون پاڙيسري ٿي رهيون آهن ۽ هر موقعي تي ڊيوٽي تي پهچڻ جڏهن مون وٽ سواري نہ هوندي ڪافي مدد ڪنديون هيون.

هن ڪاليج جي استاد فوزيہ بخاري پڻ هاءِ اسڪول ۾ منهنجي شاگردياڻي رهي آهي. ابن رشد جي پُراڻن استادن مان رضيہ آرائين، فوزيہ بٽ، حميده ناز افسري بانو، گل رضوي، تمڪين فاطمہ سعيده بخاري، عقيلا روشن، چاند سلطانہ فهميده ڪي ڪي، فهميده (باٽني)، نسرين صوفي، ياسمين فضل، فرزانہ لطيف، رضوانہ هما خالد، پروين افغان سُٺو ساٿ ڏيندڙ رهيون.

انهيءَ ڪان علاه جهان آرا ڪاظم، امبر، شارمين ڪوثر پرڳڙي، نورين صبا، شگفتہ اظهر، غلام فاطمہ سحر افشان نورين ڏاڍيون تعاون ڪندڙ رهيون مون سان گڏ ريٽائر ٿيڻ وارن مان شهناز ارجمند بانو منور جهان رخسانا صديقي تمام ويجهو رهيون جهان آرا منهنجي ڀيڻ ممتاز جي ڪلاس فيلو رهي آهي پر ڪاليج ۾ ڀرپور تعاون ڪندڙ ۽ عزت ڏيندڙ رهي ڪجھ نئون اسٽاف جيڪوبہ هڪ بهترين اسٽاف هو. تن ۾ روبيشہ بيگ، ثوبيہ شازيہ، مهتاب شامل آهن، نجمہ ضياءَ ۽ حميده مهر پنهنجي اخلاق سبب هتي جلدي سان مقبول ٿي رهيون هيون. چاند سلطانہ اردو اسپيڪنگ هئڻ باوجود سنڌي سٺي ڳالهائيندي هئي. منور جهان اردو اسپيڪنگ هئڻ باوجود لاڙڪاڻي سان

تعلق هئڻ ڪري ڏاڍي سٺي اترادي لهجي ۾ سنڌي ڳالهائيندي هئي. هاڻي به ٽيليفون تي گفتگو ڏاڍي پياري انداز سان سنڌي ۾ ڪندي آهي. باقي هتان جي پراڻي اسٽاف مان گهڻيون عورتون بدلي ڪرائي حيدرآباد ڪراچي هليون ويون تن ۾ نگهت رضا، دلنواز تبسم، ڪشمير سومرو، شاهده سراج، پروين موسيٰ، هدايت بلوچ، فهميده خانم، شامل آهن پراڻن استادن مان مسز شڪيلا، ۽ رضيه حڪمت، به ٽرانسفر ڪرائي ڪراچي شفٽ ٿي ويون. پر اڄ به منهنجي ساروڻين ۾ موجود آهن رضيه حڪمت اڄ تائين حال احوال ضرور وٺندي آهي. انهن مان ڪجهه سان رابطو اڄ به قائم دائم آهي. باقي گهڻيون ٽيون وري نه ڏٺيونسين، نه ٻُڌيونسين حيدرآباد مان ڊيٽيلمنٽ تي آيل شمس النساءَ شيخ پڻ جنهن جو گهر وارو غلام مصطفيٰ ڏاهري اريگيشن ڊپارٽمنٽ ۾ آفيسر هو. هيءَ عورت پڻ تمام سٺو سياءَ رکندڙ عورت هئي، هر ڪنهن سان ڏاڍي سُٺي نموني پيش ايندي هئي. تنهن جي خاص سهيلي شميم اختر هئي. جيڪا پڻ بدلي ڪرائي ڪراچي هلي وئي. شمس النساءَ هن ئي ڪاليج مان ريٽائر ڪيو. شايد 2008ع يا 2009ع سن هو. اسان وٽ ڪجهه مرد پروفيسر پُڻ مقرر ٿيا هئا، جيڪي سڀ ذميوار خوش اخلاق ۽ سنجيده طبيعت جا مالڪ هئا. جن ۾ پروفيسر عبدالرحمن، پروفيسر مير علي احمد ٽالپر، پروفيسر منور منگي شامل آهن. ڪجهه وقت اڳ ذوالفقار آخوند به هتي رهيو پوءِ بدلي ڪرائي حيدرآباد هليو ويو. انهيءَ ڪان علاوه هڪ سينئر پروفيسر افضل پٺي هو. جيڪو 2010ع دوران ريٽائر ٿيو. ۽ پوءِ خبر پئي ته جلد گذاري ويو. اسانجي پُراڻي اسٽاف مان رُخسانه سليم پُڻ هڪ خوش مزاج ۽ دلچسپ شخصيت هئي. ويهين گريڊ ۾ شام واري ماڊل بوائز ڪاليج مان ريٽائرمنٽ ڪي پهتي. مون ڇوڪرين جي تعليمي ادارن اسڪولن ڪاليجن ۾ وڌيڪ ڪم ڪيو آهي، زنانن ڪاليجن جي پرنسپال، ڪابينا ۽ جونيئر اسٽاف ۽ مردانه ادارن جي اسٽاف جي باهمي معاملن ۾ واضع فرق نظر آيو ته مرد گهڻو مالي معاملن تي پاڻ ۾ بحث ڪندا آهن. ٻوري عورتون آفيسر رڳو هڪ ٻئي کي پاڻ کان گهٽ ڪرڻ جي چڪر ۾ هونديون آهن. اُهو سماجي رتبو هجي يا وري ماضي ۾ ٿيل زيادتن جو وچور هجي. ماضي واري واردات موجوده جونيئر تي ضرور اپلاءِ ڪنديون آهن.باقي مردن وٽ پئسو سڀ ڪجهه آهي اهو حصو

پٽي مليو (ناني ڪُنڙو) تي ويو. الله خير مولا سيني جو خير ڪري ڪنهن جو نالو به وٺندا آهن. اها منهنجي ذاتي راءِ آهي ٻين کي اختلاف به ٿي سگهي ٿو.

پنهنجي نوڪري دوران به سماجي مصروفيتن ۾ حصو وٺندي رهي آهيان. آرٽس ڪائونسل ميرپورخاص جي ميمبر هئڻ جي حيثيت ۾ هڪ اليڪشن جو احوال ڏيندس. محسوس ايئن ٿي ٿيو جهڙوڪ قومي اسيمبلي جو اليڪشن هجي ميمبر ته هزار کان مٿي ڪونه هئا. پر اميدوار ڏاڍا ايڪٽو هئا ۽ ڏاڍي دلچسپي وٺي رهيا هئا. ٻه پينل ٻيهاريل هئا صبح جو 9 بجي کان شامجي 6 وڳي تائين اليڪشن جاري رهي. باقاعده قطارون ٺاهي ميمبرن کي ٻيهاريو ويو هو ۽ واري واري اچڻ تي اندر داخلا شروع ٿي ڪئي وئي. مونکي هن آرٽس ڪائونسل جو ميمبر شاهه لطيف ڪاليج پروفيسر نويد سرورش جيڪو اردو ادب جو هڪ سنو ۽ ادبي ذوق رکندڙ استاد پُڻ آهي. ميرپورخاص جي اڪثر ادبي پروگرامن جي انائوسمينٽ پڻ هِن کان ڪرائي ويندي آهي. تنهن ٺاهيو هو ۽ سندس چوڻ تي مون ابن رشد جي عورت پروفيسر کي ميمبر ٺهرايو هو. سي سڀ ووٽ ڏيڻ لاءِ آيون هيون. اِهو مقابلو به ڏاڍو دلچسپ هو ۽ اڃان تائين يادگيرن ۾ شامل آهي، پر هاڻي يادگيريون ڪمزور ٿيڻ سبب گهڻن جا نالا وسري ويا آهن. فقط نويد سرورش ۽ گوهرام بلوچ جا نالا ياد اٿم جيڪي ڪامياب ٿيڻ وارن جي لسٽ ۾ هئا. وري انهيءَ کان پوءِ ڪا به اليڪشن ڪانه ٿي نه وري ڪو فنگشن ٿيو يا ٿيو به هجي مونکي انهيءَ جي باري ۾ معلومات نه آهي.

هاڻي 20 مئي 2013 تي مونکي پنهنجي مئٽرڪ جي سرٽيفڪيٽ مطابق ريٽائر ٿيڻو هو. حالانڪ منهنجي حقيقي ڄم جي تاريخ 29جون 1954ع آهي بهرحال نوڪري کان ريٽائر ٿيڻ به زندگي جو حصو آهي.منهنجي ابن رشد جي ساٿياڻين مونکي 31مئي 2013 تي الوداعي مانجهندو ڏنو

بهترين ڪاڏي ۽ تحفن جو اهتمام ڪيو ويو هو.سڄي اسٽاف شرڪت ڪئي هوئن به 31 مئي کان پوءِ اونهاري جون موڪلون شروع ٿي رهيون هيون ۽ آخري ورڪنگ ڏينهن هجڻ سبب سڀ موجود هيون. اسٽاف منجهان

پروفيسر عبدالرحمان ڪمپيئرنگ ڪئي ٻئي اسٽاف مان پروفيسر جهان آرا ڪاظم ،عائشہ خاصخيلي ۽ رخسانہ صديقي مونکي پيٽا ڏيندي منهنجي ڪم کي ساراهيو. پرنسپال شاهده مشتاق جي تقرير مان محسوس ڪيم تہ ايترو قرب ۽ پيار هن جي دل ۾ مون لاءِ آهي هاڻي محسوس ڪري رهي هئيس تہ مان تہ ڪا تمام گهڻي مقبول هيس اهڙي طرح نوڪري جي دور جو اِهو آخري آئٽم بہ خيريت سان انجام تي پهتو مونکي پاڻ هن موقعي تي ڳالهائيندي پنهنجن احساسن ۽ جذبن کي ڪنٽرول ڪرڻ مشڪل ٿي پيو منهنجي اکين مان ڳوڙها تري آيا اِهو جملو چئي مون پنهنجي جاءِ والاري تہ هن اداري کي ڪهڙن ڪهڙن لفظن ۾ واڪاڻيان جتي مون "پنهنجي خوبصورت زندگي (جواني) جا چار سال ۽ اڌ روث عمر جا باقي 23سال گذاريا"

گرمين گذري وڃن کان پوءِ ريٽائرمنٽ کان پوءِ هڪ فنڪشن اجرڪ ڪلب جو اٽينڊ ڪيم. هن ڪلب جو افتتاح ٿيڻو هو جيڪو انهيءَ وقت جي ثقافت جي صوبائي وزير شرميلا فاروقي کي ڪرڻو هو. اجرڪ ڪلب جي نئين بلڊنگ ابن رشد گرلز ڪاليج جي ويجهو ٺاهي وئي آهي، جنهن ۾ هڪ لائبريري موجود آهي اُتي موجود وڏو هال ماڻهن سان ڀريل هو شرميلا فاروقي جو ٻُڌي مردن جي تمام وڏي تعداد موجود هئي. عورتون فقط ابن رشد جي اسٽاف مان ڪجهہ موجود هيون، جيڪي پڻ نويد سرورش جي دعوت تي آيون هيون. پر اتفاق سان شرميلا فاروقي نہ پهچي سگهي. ۽ ثقافت جي سيڪريٽري اِهو افتتاح ڪيو ۽ جلدازجلد مختصر تقرير ڪري اسٽيج تان لهي ويو پوءِ ماجهندي جو انتظام رکيل هو. سيني مهمانن کي ماني کارائي وئي هئي. جنهن ۾ ليڪ مرحوم اميربخش شر بہ موجود هو.

هن پروگرام ۾ پرفارم ڪرڻ لاءِ گلوڪاره خوشبو لغاري بہ موجود هئي. پرفارم ڪانہ ڪري سگهي جو پروگرام تمام مختصر ڪيو ويو هو. جيڪڏهن موسيقي جو پروگرام ٿئي ها تہ لازمي طور اِهو ڪاڄ اجرڪ ڪلب جو افتتاح وڌيڪ خوبصورت ٿئي وڃي ها اهڙي طرح هڪ وڏي انتظار کان پوءِ مان اِهو پروگرام ڏسي گهر ڏانهن راهي ٿيس. ڇو جو مان انهي وقت نوڪري ۾ ڪانہ هيس. انهي کان ڪجهہ عرصو پوءِ اردو ادبي تنظيم دستڪ طرفان سٽي هوٽل

۾ ٿنڊي آدم جي هڪ شاعره جي شاعري جي مجموئي جي مهورت جي دعوت ملي مان ٻه عائشه خاصخيلي سان گڏ اِهو پروگرام ڏٺو ڏاڍو سٺو پروگرام هو. شاعره جو نالو وسري ويو اٿم باقي سندس گهر وارو زال جي شاعري جي واکاڻ ڪندي ڏاڍو خوش ٿي رهيوهو. هن پروگرام ۾ شاعرن سان گڏ ميجر مسرور بيگ ٻه ويٺل ڏٺم. هڪ فوجي ماڻهو جو ادب ۽ شاعري سان ايترو پيار ڏسي ڪجهه عجب محسوس ٿيندو آهي پاڻ پنهنجي گهر ۾ پڻ مشاعره ڪرائيندو آهي. مونکي پڻ دعوت ملندي رهندي آهي. پاڻ اسانجي ڪاليجي پروگرامن کان وٺي سڄاڻي سندس پينرون منهنجون شاگرديائيون آهن. ۽ ڪي ڪوليگ آهن پر مان ڪڏهن مشاعري ۾ وڃي نه سگهي آهيان.

حياتي جي هن طويل ۽ ٿڪائيندڙ سفر ۾ ڪيترين ئي ناڪامين ڪي منهن ڏيڻو پيو وري ڪڏهن ڪڏهن خوشي سان ڀرپور لمحا به آيا جيڪي اڄ وسارڻ جوڳا نه آهن. پر انسان الائي ڇو انهن لمحن ڪي وساري فقط غمن ۽ ڏکن سانحن ڪي ياد ڪندو آهي.

”کل رات کھول کر جو دیکھی یادوں کی کتاب
رو پڑے کہ کیا کھویا کیا پایا“

اسان وٽ خوش رهڻ جو هڪ ئي رستو آهي ته اسان پنهنجي ڌيان جو مرڪز پنهنجن خواهشن بدران پاڻ وٽ موجود نعمتن کي بڻايون مون ڪيترا پيرا دل ۽ دماغ ۾ اهيا ڳالهه محسوس ڪئي ته زندگي تمام خوبصورت آهي هن حياتي جا ڪيترائي روپ آهن. جيڪي وقت سان گڏ بدلجندا رهندا آهن. مان ايتري قناعت پسند آهيان جو سمجهان ٿي ته زندگي جي هيترن سالن ۾ ڪجهه ن سکيو آهي. هرهنڌ هارايو آهي پنهنجي اندر مان اِهو پڙلاءُ اچي ٿو ته مون پنهنجن پراون سان سڀني سان پيار ڪيو پر انهن مان امان، بابا، سڳن ڀائرن ۽ڀيڻ کان سواءِ ڪوبه سچو ڪونه ٿيو سواءِ ماءُ پيءُ جي جنهن ۾ بابا مرحوم سڀني کان گوءِ کڻي ويو پر هڪ ڳالهه ذهن ۾ اچي ٿي ته جاڳڻ لاءِ سمهڻو پوندو آهي ۽ اٿڻ لاءِ وري ڪرڻو پوندو آهي. زندگي ڪنهن جي آسان ڪانه هوندي آهي انهي ڪي صبر ۽ برداشت سان آسان بڻايو ويندو آهي. مون پنهنجي حياتي جا سڀ پردا پاسي ڪيا آهن سمجهان ٿي هڪ سچي آتم

ڪٿا لکڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي اٿم پر ڪٿي پڙهيو هئيم تہ
” فرانس جي مشهور اديب ۽ ناول نگار ”سارتر“ پنهنجي آتم ڪٿا اڌ ۾ ڇڏيندي لکيو هو تہ “
”ايمانداراڻي آتم ڪٿا لکڻ منهنجي وس کان ٻاهر آهي“
پر منهنجي خيال ۾ ضروري نہ آهي هرڪو ”سارتر“ جي انهي راءِ سان متفق هجي پاڻ لاءِ اِهو لکنديس صبر جنهن جي شاهہ لطيف تہ تلقين ڪندو رهيو آهي ۽ سورة والعصر جي آخر ڏسيندو آهي.

ٻَر ۾ ٻچيائون عشق جي اسباب کي،
دارون هن درد جو ڏکيو ڏسيائون،
آخر والعصر جو آهي،اتائون
تهان پوءِ آئون، سڪان ٿي سلام کي،
(شاهہ)

انهي صبر جي مڙئي مون ۾ ڪمي رهي َآهي ۽ منهنجي خامين مان مڙئي وڏي خامي رهي آهي. ڇاڪاڻ تہ صبر سان برداشت ڪرڻ زندگي جو اصل مقصد آهي وري بہ مان چوندس تہ:
”اي زندگي تنهنجي مهرباني اي رب پاڪ تنهنجي مهرباني، جنهن مونکي بابا، امان، جهڙن پيار ڪندڙ انسانن جي گهر ۾ پيدا ڪيو جن جي پيار ۽ ٻاجهہ کي ياد ڪندي سڀ ڏک، ناڪاميون وساريو ڇڏيان“
دنيا هلندي رهندي ڪائنات جو نظام پنهنجي اصولن تي هلندو رهندو باقي هي جهان دارُالفَنا آهي. بقا تہ رب پاڪ جي ذات کي آهي، جيڪو قائم ۽ دائم رهندو.

جهوني ٿئي نہ زمين، پوڙهو ٿئي نہ سج،
هن مٿيءَ مٿان ٻج، هاريندڙ ڪيئي هليا ويا.

□

پردا سپ پاسي ٿيا
(آتم ڪٿا)
نور الصباح قاضي
پنهنجي حياتي جي حدن مان گذريل وقت جا نشان يادگيرين جي ڦرهي تان پڙهي سگهان ٿي حالانڪ وڌندڙ عمر ۽ ويسر جو واءُ اُنهن کي ڊاهي ٻه چڏيندو آهي. پر رب پاڪ جي مهرباني سان ماضي جا چٽا نقش منهنجي دِل تي اُڪريل آهن. بقول شيخ اياز:
پُراڻي پيار جا پاڇا اڪين آڏو ڦريا آهن،
ڦِصا ڪنهن يادگيري جا وري مقدر بڻيا آهن.
اُهي ڳوڙها اُهي ٽرڪون اُهي سپنا،
اُهي وِساريل ورق ماضي جا وري دِل تي تريا آهن.
مون وٽ پنهنجي حياتيءَ جي ڪا ٻه ڊائري لِکيل نه آهي. مون پنهنجي ياد داشت کي هِڪ تسلسل ۾ آڻي پاڻ کي هڪ هلندڙ گهُمندڙ شڪل ڏِني آهي. دُنيا ۾ اچڻ کان وٺي تاحال جا نفسياتي مونجهارا داخليءَ خارجي ويڙهه سوچڻ جو انداز محسوس ڪرڻ جو طريقو جذباتي ڪيفيتون سڀ پڙهندڙ آڏو رکيون آهن.
[ڪتاب مان کيل ٽڪرا]

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book